

Az Újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszékének kiadványa

Tanulmányok

1972
ÚJVIDÉK

SZERKESZTETTE:
BORI IMRE
(FELELŐS SZERKESZTŐ)

PENAVIN OLGA
BÁNYAI JÁNOS

MŰSZAKI SZERKESZTŐ:
CSERVENYÁK JÓZSEF

Kiadta az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának
Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszéke a Tartományi
Tudományos Alap támogatásával

Készült az Újvidéki Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat
Nyomdájában
Újvidék, 1973.

Tanulmányok ■ Studije

AZ ÚJVIDÉKI
EGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KARÁNAK

MAGYAR NYELVI
ÉS IRODALMI
TANSZÉKE

(5. füzet)

Újvidék, 1972.

KATEDRA ZA
MAĐARSKI
JEZIK I
KNJIŽEVNOST
FILOZOFSKOG
FAKULTETA
UNIVERZITETA
U NOVOM SADU

(5. sveska)

Novi Sad, 1972.

BALÁZS PIRI ALADÁR

AZ AZONOSÍTÓ ÉRTELMEZŐ — A KÉT FUNKCIÓJÚ
MONDATRÉSZ

Amint tudjuk, a nyelvtanok egy kategóriába, az értelmező jelző kategóriájába sorolják a „hátra vetett jelzőt” és az azonosító értelmezőt, s ezekről mint az értelmező jelző két típusáról szólnak. Többek véleményéhez csatlakozunk, ha azt mondjuk, hogy ez a megoldás nem megnyugtató, mert a hátra vetett jelző és az azonosító értelmező nem azonos fogalom; az azonosító értelmező mondatbeli funkciója más, mint a hátra vetett jelzőé. A kérdés így egyszerűnek látszik, valójában azonban igen bonyolult. Hogy mennyire bonyolult, azt megpróbáljuk Benkő László cikke (Stilisztikai szemlélet, nyelvtani kategorizálás: MNy. LIV, 305—11) alapján vázolni.

Az első típussal kapcsolatban Benkő László rámutat arra, hogy „a hátra vetett mondatrész ugyanazt a tartalmi (és szintaktikai) funkciót tölti be, mint az elől álló jelző; vagyis mindkettő a jelzett determinánsa, mindkettő a jelzett fogalom körét szűkíti. Tehát az alárendelt viszony a jelzett és a jelző között nem szűnt meg azáltal, hogy a determináns az alaptag mögé került”. Ezek után Benkő László a következőket állapítja meg: „1. Az elől álló és a hátra vetett jelző között tartalmi különbség nincs. — 2. Grammatikai különbség van köztük a ragozásban, tehát alakilag, de funkciójukban nincs, a jelző mindkét esetben a jelzett alárendelt determinánsa marad.”

A fentiek alapján azt mondhatnánk, hogy a hátra vetett jelző kérdését megoldottuk; a hátra vetett jelző helye a jelző kategóriájában van. A dolog azonban nem ilyen egyszerű. Benkő László olyan példákban vonta le következtetéseit, amelyekben a hátra vetett jelző egyértelműen visszahelyezhető a jelzett szó elé (*rózsát, pirosat; piros rózsát*). Reprezentatív nyelvtanaink azonban az értelmező jelző első típusához sorolják az ilyen szerkezeteket is: *a könyv, Pistáé*. Az ilyen típusú szerkezettel kapcsolatban több probléma merül fel. Elsősorban az, hogy egyáltalán jelzőnek minősíthető-e ebben a szerkezetben az *-é* birtokjeles szó. Elég, ha utalunk itt Berrár Jolán megállapítására: „... : a birtokjeles alak (*ház-é*) főnév, és a mondatban leginkább állítmányként állhat (*ez az ajtó a házé*), esetleg alanyként, tárgyként stb., de jelzőként semmi esetre sem.” (Bárczi Géza—Benkő Lóránd—Berrár Jolán, *A magyar nyelv története*, 1967.

401) De ha a *könyv*, Pistáé szerkezetben mégis jelző a birtokjeles szó, akkor újabb problémát jelent az, hogy helyes-e a nyelvtanoknak az a felfogása, amely szerint a *könyv*, Pistáé szerkezet a *csizmát*, *pirosat* és a *madarat*, *kettőt* szerkezetekhez hasonlóan átalakítható: *piros csizmát*, *két madarat*, Pistának a *könyve*. Megfelelhet-e a birtokjeles szónak a -nak, -nek ragos birtokos jelző? A birtokos jelző -nak, -nek ragja jelzővé teszi a szót, az -é birtokjel pedig éppen ellenkezőleg, megakadályozza a szót abban, hogy jelző legyen. A birtokjeles szó éppen úgy nem lehet jelző, mint a birtokos névmás. A nyelv éppen úgy nem ismeri a Pistáé *könyv* szerkezetet, mint ahogy nem ismeri az *ővé könyv* szerkezetet sem. A birtokjeles névszó és a birtokos névmás mondatbeli funkciójában tapasztalható hasonlóság egyáltalán nem meglepő, ha tudjuk, hogy a birtokos névmások a személyes névmások birtokjeles alakjai. — De ha mégis helyesnek tartjuk a nyelvtanoknak azt a felfogását, hogy a *könyv*, Pistáé szerkezetnek a Pistának a *könyve* szerkezet felel meg éppen úgy, mint ahogy a *csizmát*, *pirosat* szerkezetnek a *piros csizmát* szerkezet, akkor mi felel meg a *könyve* Pistának szerkezetnek? — Vagy talán a Pistának a *könyve* szerkezetnek két megfelelője van: a *könyve* Pistának és a *könyv*, Pistáé?

Íme, ezek azok a problémák, amelyek bonyolulttá teszik a hátra vetett jelző kérdését. Egy bizonyos: a *könyv*, Pistáé szerkezet birtokjeles szavát nem minősíthetjük hátra vetett jelzőnek olyan értelemben, mint a *csizmát*, *pirosat* és a *madarat*, *kettőt* szerkezetek *pirosat*, illetőleg *kettőt* szavát. Ebből pedig az következik, hogy mindaz, amit a nyelvtanokban az értelmező jelző első típusa felölél, nem helyezhető el teljes egészében a jelző kategóriájában, tehát külön kategóriában kell maradnia.

Az értelmező jelző első típusáról, illetőleg a hátra vetett jelzőről csak ennyit akartunk elmondani. Amint a cím is mutatja, az azonosító értelmezővel kívánunk részletesebben foglalkozni.

Az azonosító értelmezővel kapcsolatban is merülnek fel problémák. Az egyik az, hogy halmozott mondatrészt alkot-e az értelmezett és az értelmező.

Említett cikkében Benkő László a következőket mondja: „... az értelmező — már természeténél fogva — kifejtő jellegű, megmagyarázza az értelmezettet, tehát magyarázó viszonyról s így mellérendelő szerkezetéről van benne szó. Amellett a szerkezet formai sajátosságai is a mellérendeléses szintagma, nem pedig a jelzős szerkezet jegyeit hordozzák magukon (»Zrínyit, a költőt«; »a piros csizmát«). Más szóval: az úgynevezett értelmezős szerkezet a mondatban többszörös (halmozott) mondatrész szerepét tölti be: »Ezt mondom én, a tanár«: többszörös alany;...» E megállapítás helyességét maga a szerző teszi kétségesseé azáltal, amit főiskolai jegyzetében (Mondattan III. rész. 1956) a többszörös mondatrész fogalmáról mond: „Többszörös (halmozott) mondatrésztől akkor beszélünk, ha valamelyik mondatrészt több fogalom egybekapcsolásával, több szóval fejezzük ki, ill. ha több fogalom kifejezése tölti be a mondatban ugyanazt a funkciót, s így azonos mondatrészé válik.” — A „több szó” jelen van az azonosító értelmezős szerkezetben, de a „több fogalom”

nincs jelen, ugyanis — amint a nyelvitanok is mondják — az azonosító értelmező az értelmezettnek más néven való, ismételt megnevezése. Vizsgáljuk meg ezt egy példán: *Én, a pásztorok királya legeltetem nyájam.* (A János vitéz c. daljátékából) Ebben a mondatban az *én* alannak azonosító értelmezője van (*a pásztorok királya*), ez azonban csak akkor lehetne teljes értékű második alany, amely az *én* alannal együtt halmozott mondatrészt alkotna, ha nemcsak látszólag, hanem valóban harmadik személyű volna, s, mondjuk, és kötőszóval jelölve volna a köztük levő kapcsolatos viszony. Ebben az esetben azonban az igei állítmány nem egyes szám 1. személyű, hanem többes szám 1. személyű lenne, s a tárgy szerepét betöltő birtokszó (*nyájam*) is többes szám 1. személyű birtokos személyragot kapna: *Én és a pásztorok királya legeltetjük nyájunk(at).* Az azonosítás azonban kizárja ezt a lehetőséget, tehát az alany és azonosító értelmezője nem alkot halmozott mondatrészt.

Bár ezek szerint az azonosító értelmező és az értelmezett nem alkot halmozott mondatrészt, mégis helyesnek látszik Benkő Lászlónak az a felfogása, hogy az azonosító értelmező az értelmezettel azonos mondatrész. Érdekes, hogy a nyelvitanok figyelmen kívül hagyják azt a tényt, hogy az azonosító értelmező olyan mondatrészként elemezhető, mint az értelmezett. Hogy egy szó a mondatban milyen mondatrészt, azt a szó mondatbeli funkciója és alaki sajátosságai alapján szoktuk eldönteni. Ezek a tényezők rendszerint nem mondanak ellent egymásnak. Az *élesíti a kést* szerkezetben a *kést* szó a tárgy funkcióját tölti be, mert a cselekvés rá irányul. A *-t* tárgyrag úgyszintén arra utal, hogy a szó a tárgy funkcióját tölti be a mondatban. Ha a szó mondatbeli funkciója nem egyezik meg alaki sajátágaival, akkor vagy az egyik vagy a másik alapján állapítjuk meg, hogy a szó milyen mondatrész. Az ún. határozói értékű tárgy csak alakja szerint tárgy; funkciója szerint határozó. Itt tehát az alaki sajátágot helyezzük előtérbe. A *veretek rá patkót, aranyat* szerkezet hátra vetett jelzője csak funkciója szerint jelző; alakja szerint tárgy. Itt tehát a funkció alapján döntünk. Ilyen szempontú vizsgálatra az azonosító értelmezős szerkezetek közül legalkalmasabbak azok, amelyekben a szerkezet mindkét tagja tárgyraggal, határozóraggal vagy a birtokos jelző ragjával van ellátva.

Felavatták a vaskapui vízerőművet, a világ egyik legnagyobb energiatermelő létesítményét. (újságnyelv). Ebben a mondatban az azonosító értelmező funkcióját betöltő szerkezet alaptagja (*létesítményét*) mind alaki sajátágai, mind pedig az igei állítmányhoz való viszonyulása alapján tárgynak minősíthető, ugyanis *-t* tárgyragja van, akárcsak a *vízerőművet* tárgynak, s éppen úgy megfelel a tárgy kérdésére, akárcsak a *vízerőművet* tárgy. Tehát nemcsak a determinált szón keresztül (közvetve) hozható összefüggésbe az igei állítmánnyal, mint általában a jelző, hanem közvetlenül is, mint általában a tárgy és a határozó. *Mit avattak fel? A vaskapui vízerőművet.* — *Mit avattak fel? — A világ egyik legnagyobb energiatermelő létesítményét.*

Ma sem nyugszanak a kedélyek Ausztria déli szövetségi államában, a Jugoszláviával határos Karintiában. (űjságnyelv) *A Karintiában* azonosító értelmezőnek ugyanolyan meghatározóragja van, mint az értelmezettnek, és éppen úgy közvetlenül kapcsolódhat az állítványhoz, mint az értelmezett: *Hol nem nyugszanak a kedélyek?* — *A Jugoszláviával határos Karintiában.* Az értelmező tehát éppen úgy meghatározója a mondatnak, mint az értelmezett.

Fölkereste fészkit a réti madárnak, Szárcsa-, vadrucának, bíbicnek, sirálynak. (Toldi, IV. é.) A költő a szárcsával, vadrucával, bíbiccel, sirállyal azonosítja (értelmezi) a réti madarat. Az azonosító értelmezők megkapták a birtokos jelző *-nak, -nek* ragját, és éppen úgy közvetlenül kapcsolódhatnak a fészkit tárgyhoz, mint az értelmezett: *Fölkereste fészkit szárcsának, vadrucának, bíbicnek, sirálynak.* Tehát éppen úgy a birtokos jelző funkcióját töltik be a mondatban, mint az értelmezett.

A fenti példák annak a felfogásnak a helyességét igazolják, hogy az azonosító értelmező az értelmezettel azonos mondatrész. Ezt látszik igazolni az a körülmény is, hogy az azonosító értelmezős szerkezet tagjai sok esetben felcserélhetők egymással, vagyis kölcsönösen értelmezhetik egymást: *Felavatták a vaskapui vízerőművet, a világ egyik legnagyobb energiatermelő létesítményét.* — *Felavatták a világ egyik legnagyobb energiatermelő létesítményét, a vaskapui vízerőművet.* Ennek ellenére nem alkotnak halmozott mondatrészt, mert azonossági viszony áll fenn köztük.

Jóllehet az azonosító értelmezőnek a fentebb vázolt mondatbeli szerepe van, kétségtelen az is, hogy pontosabbá teszi az értelmezett szó jelentését, tehát determináló szerepe is van. Ez a kettős funkció teszi az azonosító értelmezőt egészen sajátos mondatrészszé, amelynek nincs helye sem a jelző, sem más mondatrész kategóriájában, hanem külön, önálló kategóriát alkot.

Vita tárgyát képezi az is, hogy az azonosító értelmezős szerkezet mint szószerkezet a mellérendelő vagy az alárendelő szószerkezetek közé tartozik-e. Ha azt vesszük tekintetbe, hogy az azonosító értelmező olyan mondatrészként elemezhető, mint az értelmezett szó, akkor a mellérendelő szószerkezethez húz, ha pedig azt vesszük tekintetbe, hogy bizonyos mértékben pontosabbá teszi az értelmezett szó jelentését, tehát vele szemben determináló szerepe is van, akkor az alárendelő szószerkezethez. Valójában nem tartozik sem a mellérendelő, sem az alárendelő szószerkezetek közé, hanem sajátos, átmeneti kategóriát alkot, s ez a fentebb vázolt kettős mondatbeli funkcióból ered.

Az azonosító értelmező problematikájához az érintettekén kívül még egy kérdés hozzátartozik. Nevezetesen az, hogy helyes-e a nyelvtanoknak az a nézete, miszerint csak főnévi fogalmat lehet azonosítani. Véleményünk szerint ez a nézet indokolatlan. Először is utalunk arra, hogy az akadémiai *Leíró nyelvtan* példái közt olyanok is vannak, amelyekben idegen szót értelmezünk magyar szóval: *Ezt a sorfajt alexandrinnak, sándorversnek is nevezik.* Ha ezt elfogadjuk azonosító értelmezős szerkezetnek, akkor el kell fogadnunk azokat is, amelyekben idegen

igét vagy melléknevet értelmezünk magyar igével, illetőleg magyar melléknévvel. Ilyen igék: *reprezentál, azaz képvisel, reprodukál, azaz újratermel, szisztematizál, azaz rendszerez, szocializál, azaz társadalmasít* stb. Összefüggő szövegből vett példa: *A rebellis familiák kihaltak, birtokait elkönfiskálták, a z a z e l k o b o z t á k, s ú j emberek kezére adták.* (Unger Mátyás—Szabolcs Ottó, Magyarország története. Budapest 1965. 132.) Ami a mellékneveket illeti, nem kell az ilyen példákra szorítkoznunk, mint *trópusi, azaz délszaki* (növény), *relatív, azaz viszonylagos, rentábilis, azaz jövedelmező, ideális, azaz eszményi* stb. Más példák is rendelkezésünkre állnak. Hasonlítsuk össze az akadémiai *Leíró nyelvtan* két példáját (II. 297): 1. *Csatafestő költeményt, m e g r á z ó b b a t és k i f e j e z ő b b e t azóta sem olvastam.* 2. *...már nem az előbbi szemek voltak [Tóthné szemei], a t é t o v á k, a s z á r a z a k.* — Az első példamondatban valóban két egyszerű hátra vetett jelző van. Ha előre hozzuk őket, ilyen lesz a mondat: *Megrázóbb és kifejezőbb csatafestő költeményt azóta sem olvastam.* A második példamondatban a *tétovák, a szárazak* már nem egyszerű hátra vetett jelzők, hanem két funkciójú mondatrészek; egyrészt azonosító értelmezői az előbbi jelzőnek (ha előre hozzuk őket, ezért nem kerülhetnek a jelzős szerkezet élére, hanem az értelmezett szó mögé), másrészt jelzői a *szemek* szónak. Tehát: *...már nem az előbbi, a t é t o v a, a s z á r a z szemek voltak.* A két funkció a következőképpen szemléltethető: 1. *az előbbi = a tétova, a száraz*; 2. *a tétova, a száraz szemek.* Az utóbbi példamondat tehát nem jó helyre került az említett nyelvtanban. mert a második típushoz, az azonosító értelmezőhöz tartozik. Az azonosító értelmező valójában csak ilyen esetben nevezhető értelmező jelzőnek, amikor jelzőt értelmez, s neki magának is jelzői szerepe van.

A melléknév vagy a melléknévi igenév számnevet is értelmezhet: *Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kér és Keszi volt a hét törzs neve, közülük a második, a l e g e r ő s e b b törzs adta az egész nép nevét.* (Unger Mátyás—Szabolcs Ottó, Magyarország története. 1965. 8.) Az azonosító értelmező (*a legerősebb*) egyrészt értelmezi a második jelzőt, másrészt maga is jelzője a törzs alanyának. — *Húsz óra öt perckor közvetítjük A fekete város c. tévéfilmsorozat hetedik, b e f e j e z ő részét.* (A Magyar Televízió műsorismertetéséből) Az azonosító értelmező (*befejező*) egyrészt értelmezi a *hetedik* jelzőt, másrészt maga is jelzője a *részét* tárgyának. — *Ez életének harmadik, u t o l s ó korszaka, mely 1613-tól 1643-ban bekövetkezett haláláig tartott.* (Eöszte László, *Az opera útja.* 1960. 33) Az azonosító értelmező (*utolsó*) egyrészt értelmezi a *harmadik* jelzőt, másrészt maga is jelzője a *korszaka* főnévi állítmánynak.

Ami a számnév azonosító értelmezői szerepét illeti, sokszor elhangzik a számtanórákon ilyen vagy hasonló típusú mondat: *Ha egy kiló három dinárba kerül, akkor öt kiló ötször három, v a g y i s t i z e n ö t dinárba kerül.* A számnév melléknévet is értelmezhet: *A következő, a t i z e n n e g y e d i k részt március 22-én közvetítjük.* (A Magyar Televízió műsorismertetéséből)

Az értelmező jelzővel kapcsolatban egy kevésbé jelentős dologra is szeretnénk felhívni az olvasó figyelmét. Egyik nyelvtanunkban a követ-

kezőt olvassuk: „Az értelmezős szerkezetek alany—állítmányi viszonyra is átformálhatók, ilyenkor az értelmezett szóból alany, az értelmezőből meg állítmány lesz, s az első típus minősítő, a második típus pedig többnyire azonosító predikatív viszonyra alakul: *a csizma piros, a madár kettő, a könyv Pistáé*; ill.: *Pista a barátom*.” (Az átformált szerkezetek: *csizmát, pirosat; madarat, kettőt; a könyv, Pistáé; Pista, a barátom*). Az átformálást kár volt az ún. hátra vetett jelzőkre kiterjeszteni. Abban nincs semmi rendkívüli, hogy a határozott névelős főnév és a melléknév predikatív viszonyt alkot (*a csizma piros*); ez egészen megszokott dolog. Ezenkívül *a csizma piros* szerkezethez alakilag közelebb áll *a piros csizma*, mint *a csizmát, pirosat*. *A piros csizma* jelzős szerkezetnek csak a szórendjét kell megváltoztatni, hogy alany—állítmányi szerkezetté alakuljon. Azt is tekintetbe kell venni, hogy itt éppen a névelőnek, illetőleg a névelő hiányának van döntő szerepe, vagyis hogy *a csizma piros* predikatív szerkezet nem azáltal válik „értelmezős” szerkezetté, hogy vesszőt teszünk a két szó közé, hanem azáltal, hogy elhagyjuk a névelőt: *csizma piros*. Nyelvérzékünk azt mondja, hogy ebben az utóbbi szerkezetben *a piros* nem állítmány, tekintet nélkül arra, hogy van-e szünet (vessző) a két szó között, vagy nincs. Ezzel szemben *a csizma piros* szerkezetben akkor is állítmány *a piros*, ha szünet (vessző) van a főnév és a melléknév között. Ennek a megállapításnak a helyességére mutat a következő példa is. *A madarat, kettőt* értelmezős szerkezet elé is névelőt kellett tenni, hogy predikatív szerkezetté alakulhasson: *a madár kettő*. Csak el kell hagynunk a névelőt, máris megszűnik a predikatív viszony. Az utóbbi példában még világosabb a névelő nélküli főnév partitívusi jelentése: *madár kettő* = *madárból kettő*. Márpedig a névszói állítmányú mondatban a partitívusi jelentésű főnév a fő mondatrészek közül csak állítmány lehet, alany nem. *A madár kettő* predikatív szerkezettel azonban más baj is van; nyelvérzékünk a leghatározottabban tiltakozik az olyan predikatív szerkezet ellen, amelynek alanya határozott névelős főnév, állítmánya pedig tőszámnév. Ilyen szerkezetet a mai magyar nyelv nem ismer, kivéve a *három a tánc* típusú szólásokat. Határozatlan számnév azonban betöltheti ilyen helyzetben az állítmány funkcióját: *Vidékünkön sok (kevés) a madár*. — Egészen más a helyzet *a könyv, Pistáé* szerkezettel. Itt valóban csak a vesszőt kell elhagyni (a szünetet kiiktatni), hogy az értelmezős szerkezet predikatív szerkezetté alakuljon. Ez is arra mutat, hogy *a könyv, Pistáé* szerkezet lényegesen különbözik az előbbi kettőtől.

Ami az azonosító értelmezős szerkezet átformálását illeti, arról külön kell szólnunk. Helyes a nyelvtanoknak az a megállapítása, hogy az azonosító értelmezős szerkezet többnyire azonosító predikatív viszonyra alakul: *Pista, a barátom* → *Pista a barátom*. Az átformálás azonban csak akkor ilyen egyszerű, ha az értelmezett 3. személyű. Ha 1. vagy 2. személyű, akkor az állítmányt névszói-igeivé kell alakítani, pl.: *én, a pásztorok királya* → *Én a pásztorok királya vagyok*. Az értelmezőből így is állítmány lett, hiszen az összetett állítmányú mondatokban a tulajdonképpeni állítmány a névszó.

Ha igét értelmezünk igével, az ilyen átformálás nem lehetséges, mert két ige nem alkothat predikatív szerkezetet.

A melléknév és a sorszámnév az átformáláskor főnévi értékűvé válik: *a második, a legerősebb* (törzs) → *A második a legerősebb.* (a második törzs = a legerősebb törzs) — *A következő, a tizennegyedik* (rész) → *A következő a tizennegyedik.* (a következő rész = a tizennegyedik rész) Ez egészen természetes, hiszen azonosító predikatív szerkezetet csak két főnév vagy főnévi értékű szó alkothat. Ezért az ötször három tizenöt típusú szerkezetet is úgy kell felfogni, hogy mindkét sarka főnévi értékű kifejezés.

Az elmondottak alapján, főleg annak alapján, amit az azonosító értelmező kettős mondatbeli funkciójáról mondtunk, helyesebbnek látszik, ha az azonosító értelmezőket úgy csoportosítjuk, hogy az egyes csoportok neve kifejezze ezt a kettős mondatbeli funkciót. Ezek szerint van:

1. *Értelmező alany:* *Kovács András, a vállalat vezérigazgatója tájékoztatta az újságírókat.* (újságnyelv)

2. *Értelmező állítmány:* *A rebellis familiák kihaltak, birtokaikat elkönfiskálták, a z az elko bozták, s új emberek kezére adták.* (L. fentebb) — *Ez a fiatalember Varga József, a vállalat titkára.* (közny.) — *A másik ház Gyurié, a sógoromé.* (közny.)

3. *Értelmező tárgy:* *Felavatták a vaskapui vízerőművet, a világ egyik legnagyobb energiatermelő létesítményét.* (L. fentebb)

4. *Értelmező határozó:* *Ma sem nyugszanak a kedélyek Ausztria déli szövetségi államában, a Jugoszláviával határos Karintiában.* (L. fentebb)

5. *Értelmező jelző:* *Ez életének harmadik, utolsó korszaka, mely 1613-tól 1643-ban bekövetkezett haláláig tartott.* (L. fentebb) — *Fölkereste fészkit a réti madárnak, Szárcsa-, vadrucának, bibicnek, sirálynak.* (L. fentebb)

Befejezésül csak annyit, hogy ez a dolgozat nem lép fel sem a teljesség, sem a megfellebbezhetetlen ítélet igényével; s ha egy lépéssel közelebb visz bennünket az azonosító értelmező problémájának megnyugtató megoldásához, akkor eléri célját.

BALÁZS PIRI ALADÁR

MIKOR KELETKEZETT A NYELV?¹

Az összehasonlító nyelvtudomány akarva, nem akarva olyan irányban halad, hogy előbb-utóbb megcáfolja annak a tételnek a helyességét, mely szerint az emberi nyelvet a munka formálta ki. Azt értjük ezalatt, hogy az összehasonlító nyelvtudomány fokozatosan egyre régebbi korokba nyúl vissza, egyre kezdetlegesebb állapotú, fejlettségű alapnyelveket tár fel, s elérkezik majd az olyan alapnyelvhez, amelynek szó-, illetve fogalomkincséből a munkát még nem ismerő nép (embercsoport) körvonalai bontakoznak ki. Ilyen fokozatos előrehaladást mutat a finnugor nyelvek rokonságának kimutatása után a finnugor—szamojéd, majd az uráli—jugakir nyelvrokonság bizonyítása, sőt komoly formában felvetődött az uráli—indoeurópai nyelvrokonság lehetősége is. Bárczi Géza a következőket mondja erről: „A finnugor vagy pontosabban az uráli nyelvek ősi indoeurópai egyezéseivel kapcsolatban fölmerült az a gondolat, hogy uráli—indoeurópai nyelvrokonságról, tehát e nyelvcsaládok közös eredetéről is szó lehet. Ez a kérdés azonban ma még nem dönthető el.” (A magyar nyelv életrajza. 1963. 22) — Hajdú Péter a magyar *mos, név, víz, vezet, visz, rak* szavaknak finn, protouráli—protofinnugor és protoindogermán megfelelőikkel való összevetése után a következőket mondja: „Az átvétel egyik alapnyelvből a másikba — a felsorolt szavakban — nem valószínűsíthető, részben hangtani és egyéb (pl. nyelvföldrajzi) nehézségek miatt, de főleg azért nem, mert ilyen elemi jelentésű szavakat nem szokás kölcsönözni. A fenti szövegyezéseket ezért némelyek véletlen egyezéseknek, ill. kultúrszóknek nyilvánítják, mások viszont hajlandók ezeket más nyelvi jelenségekkel együtt az uráli és indogermán nyelvcsalád igen régi, preuráli korra visszavezethető rokonságszerű kapcsolatával magyarázni.” (Bevezetés az uráli nyelvtudományba. 1966. 88)

Az uráli—indoeurópai nyelvrokonság feltételezése, lehetségesnek tartása egyúttal feltételezése annak is, hogy az emberi nyelvet nem a munka formálta ki, nem a munka teremtette meg. Ha pedig az uráli—indoeurópai nyelvrokonságról alkotott hipotézis igazolást nyer, akkor megdől az

a tétel, mely szerint a munkának fontos szerepe volt az ember és az emberi nyelv megszületésében. Hogy ez miért van így, arra a következőkben világítunk rá.

Az összehasonlító nyelvtudomány a rokonnyelvek egyező, vagyis közös eredetre visszavezethető szavaiból meg tudja állapítani, hogy milyen fogalomkinccsel rendelkezett az ősnép, amely azt az ősnyelvet beszélte, amelyből az illető rokonnyelvek származnak. A fogalomkincsből pedig többek között az ősnép életkörülményeire is lehet következtetni, pontosabban arra, hogy mivel foglalkozott, milyen munkát végzett az illető ősnép. Így a finnugor összehasonlító nyelvtudomány többek között megállapította, hogy a finnugor ősnép főleg halászáttal és vadászattal foglalkozott. Ezt nemcsak egyes szavak, hanem egész tárgykört alkotó szócsoportok bizonyítják. A magyar nyelvnek a halászatra vonatkozó finnugor eredetű szavai: *hal* (mint fő fogalom), *meny, tat, őn* (halfajták), *háló, para* 'hálósúztató fa', *fal* 'vesszőfonadék', *vejsze* (a halfogáshoz használt eszközök). A vadászatra utaló szavak: *íj, ideg* 'íjhúr', *nyíl, lő, kés, nyúz, bőr, tetem* 'csont', *nyúl, fajt, fogoly, lúd* 'vadlúd', *hölgy* 'hermelin', *menyét, nyuszt, ravasz* 'róka', *hód, daru, hattyú*. Ezek a szavak szolgáltattak alapot ahhoz a megállapításhoz, hogy a finnugor ősnép vadászó, halászó gyalogos nép volt, amely a vadáság felső fokán állt; állattenyésztéssel még nem foglalkozott. A vadászó, halászó életmódból természetesen adódik az, hogy ennél a népnél már megkülönböztetett szerepük van a mellső végtagoknak. Ennek megfelelően a finnugor ősnép már külön szóval nevezi meg a mellső végtagokat, amit a magyar *kéz* szó és finnugor megfelelői bizonyítanak. A felsorolt magyar szavak és finnugor megfelelőik azonban semmiképpen sem vethetők össze az indoeurópai nyelveknek a halászatra és vadászatra vonatkozó szavaival, tehát a finnugor (uráli)—indoeurópai összevetés végül is csak olyan közös szó-, illetve fogalomkinccset eredményezhet, amelyből hiányoznak a halászatra és a vadászatra vonatkozó szavak, illetve fogalmak. Vitán felül áll, hogy az ember első foglalkozása a halászat és a vadászat, a munka tehát azzal kezdődik, hogy az ember elkészíti a halászat és a vadászat első eszközeit.

Annak kimutatása, hogy az emberiség életében a nyelv megelőzte a munkát, nagy jelentőségű volna az emberi nyelv korának megállapításában. Ma a tudósok csak addig merészkednek, hogy félmillió évesre becsülik az emberi nyelvet. Ha azonban beigazolódna az, hogy a nyelv megelőzte a munkát, akkor az emberi nyelvet legalább egymillió-kétszázézer évesre becsülhetnénk. Afrikában ugyanis nemrégén egymillió-kétszázézer évvel ezelőtt élt emberek maradványait tárták fel, s az emberi maradványok mellett megtalálták az ősök kezdetleges eszközeit is.

Az összehasonlító nyelvtudomány fentebb említett bizonyítékára még várunk kell. Bizonyos következtetések levonhatók ugyan az indoeurópai nyelvekből is, pl. abból, hogy az indoeurópai nyelveknek nincs közös szavuk az ember mellső végtagjainak megnevezésére (L. latin *manus*, germán *Hand* és szláv *ruka*), ezzel azonban könyvünk más részében foglalkozunk. A kérdést több más oldalról is meg lehet közelíteni; itt ez

lesz a feladatunk. Előbb azonban néhány vonásában megvizsgáljuk azt az elméletet, amely szerint az emberi nyelvet a munka teremtette meg.

A nyelv keletkezéséről szóló elméletekben azt olvassuk, hogy mivel a nyelv társadalmi tény, a nyelvkeletkezés legfontosabb feltétele hiányzott addig, amíg az ember társadalomba — a kezdet hordáiba — nem tömörült. — Annak a feltételezésnek, hogy az ember kezdetben nem volt társas lény, semmi alapja sincs. A tudósoknak az a véleményük, hogy az ember ősei társas lények voltak. Darwin azt mondja róluk, hogy tetőtől talpig szőr fedte őket, szakálluk és hegyes fülük volt, és falkákban, fákban éltek. Sőt némely tudósoknak az a véleményük, hogy az ember őse volt az egész földkerekségen a legnagyobb mértékben társas lény. Ilyen körülmények között helyesebb az a feltételezés, hogy az ember már az állatvilágból magával hozta azt a tulajdonságát, hogy társas lény.

A szóban forgó elmélet szerint az ember nem hústáplálék nélkül jött létre, vagyis hogy a hústáplálék nagymértékben elősegítette az agy fejlődését. Ez egyben azt is jelenti, hogy az ember ősei még az állatvilágból való kiválásuk előtt áttértek a növényevésről a húsevésre. — Ha ez az elgondolás helyes lenne, akkor az állatvilág legértelmesebb lényei nem a növényevő majmok, hanem a húsevő ragadozók lennének. Másrészt, képesek-e a növényevő állatok arra, hogy bármilyen nagy szükségben is átálljanak a növényevésről a húsevésre? — A tapasztalat azt mutatja, hogy elpusztulnak, ha nem találnak elegendő növényi táplálékot. Valószínűbbnek látszik tehát az, hogy állatőseink még mint növényevők váltak emberré, s hogy a nagy átállást az állatból emberré vált lény, a *homo sapiens* hajtotta végre. Mi tette ebben az esetben az állatot emberré? — Az, hogy megtanult gondolkodni és beszélni!

Említettük, hogy azt a kérdést, előbb tanult-e meg az ember gondolkodni és beszélni, s csak később jött a munka, több módon is megközelíthetjük. Az egyik mód annak megfigyelése, milyen sorrendben szerzi meg a mai gyermek a különféle képességeket.

A tudósok gyakran utalnak arra, hogy a mai gyermek beszéde a kezdeti szakaszban hasonló ahhoz, ahogyan az ősember beszélni kezdett. Ilyen következtetést vontak le nemrég a connecticuti egyetem (USA) anatómusai is, amikor a neander-völgyi ősember megkövesedett maradványait tanulmányozták, és rekonstruálták gégefőjét. A mai gyermek beszédét mi is összehasonlíthatjuk azokkal az adatokkal, amelyeket a nyelvtudomány szolgáltatott az ősnyelvekről, s mindjárt világos lesz, hogy többek között miben rejlik a hasonlóság a mai gyermek és az ősember beszéde között.

A beszédhangokat illetően azt kell mondanunk, hogy erre az összehasonlításra a mássalhangzók alkalmasak. Kb. fél évvel azután, hogy beszélni kezdenek, a gyermekek nyolc mássalhangzót használnak. Ezek közé tartozik három zöngétlen zárhang: a K, T, és P; három olyan zöngés mássalhangzó, amelynek nincs zöngétlen párja: az L, M és N; a zöngétlen gégehang: a H; a primitív nyelvekre jellemző hang: a W (bilabiális V). Megfigyeléseinket olyan gyermekeken végeztük, akik olyan nyelven kezdtek beszélni, amelyből ma hiányzik a W hang. Pl. a magyarul

beszélni kezdő gyermek is használja a *W* hangot három másik mássalhangzó, a *B*, az *F* és a *V* helyett. Nála a *baba* helyett *wawa*, a *fa* helyett *wa*, a *vau-vau* helyett *wau-wau* hangzik. Ez a jelenség arra enged következtetni, hogy mivel az egyes mássalhangzók képzésének nehézségi foka különböző, az ősembernél és a mai gyermeknél egyaránt az szabja meg a mássalhangzók megjelenésének sorrendjét, hogy beszélőszerveik mennyire fejlettek. A szakemberek számára nem kell bizonygatnunk, hogy a fentebb felsorolt nyolc mássalhangzó mind finnugor, mind indoeurópai viszonylatban a legősibb mássalhangzók közé tartozik. Tehát a beszélni kezdő mai gyermek beszéde a mássalhangzó-rendszer tekintetében hasonló az ősember beszédéhez.

Találunk hasonlóságot az ősember és a beszélni kezdő mai gyermek szókinccse között is. Ez egyrészt abban nyilvánul meg, hogy a beszélni kezdő mai gyermek is egy vagy két szótagú szavakat használ (az ősnyelvről a nyelvtudomány állapította meg ugyanezt), másrészt abban, hogy a szókinccsel kifejezett fogalomkinccs is hasonló a beszélni kezdő mai gyermek és az ősember nyelvében. Mindkettő elsősorban a környezetben található konkrét fogalmakat (főnevek) és az elemi jelenségeket, cselekvéseket, érzékeléseket (igék) nevezi meg.

Ragadjunk ki végül a mondattan köréből egy olyan területet, amely alkalmas az ilyenfajta összehasonlításra. A finnugor összehasonlító nyelvtudomány kimutatta, hogy a finnugor alapnyelvnek voltak egyszerű határozóragjai. Ezek a határozóragok kezdetben valamennyien helyviszony jelölésére szolgáltak, tehát a finnugor ősnép a határozói viszonyok közül elsőnek a helyhatározói viszonyt ismerte fel és fejezte ki. Nyilvánvalóan így volt ez más ősnépek, illetőleg ősnyelvek esetében is, ezért mondja a nyelvtudomány, hogy a helyhatározó a legősibb határozó. Az egyén szellemi fejlődésének folyamán is a helyviszonyok felismerése jelentkezik elsőnek. Alighogy a gyermek beszélni kezd, máris felismeri a legegyszerűbb helyviszonyokat. Egyes megfigyelések szerint ezek a legegyszerűbb helyviszonyok azok, amelyeket a *hol?* kérdésre felelő *itt*, *ott* mutató határozószókkal fejezünk ki. Ez azonban számunkra most nem is lényeges. Az a fontos, hogy a gyermek elég hosszú időn keresztül meglehetősen biztonságot szerez már a helyviszonyok felismerésében és kifejezésében, mire fel tudja ismerni, s ki tudja fejezni a legegyszerűbb időviszonyokat.

Ernst Haeckel német biológus, a darwinizmus egyik legaktívabb képviselője és propagátora állította fel azt a tételt, hogy az egyének fejlődése röviden megismétli azokat a hosszú fejlődési fokozatokat, amelyeken az illető törzs keresztülment. Más szóval ez a folyamat fejlődéstani visszaemlékezés a törzsfejlődésre. Az ember egyéni fejlődése tehát nagy vonásokban elárulja az emberi nem kialakulásának fokozatait. Ez elsősorban az egyén születés előtti életére vonatkozik, ugyanis az emberi magzat fejlődése folyamán pl. megjelennek a kopoltyúívek, a fejvese, amelyet hamarosan az ősvese, végül az állandó vese vált fel. A magzatnak farka is van, amely fokozatosan fejlődik vissza. Az emberi magzat belső szervei is megfutják azt a fejlődési pályát, amely mostani alakjukig vezet. Pl. a magzat szíve kezdetben ugyanolyan szerkezetű, s vérkeringése is olyan, mint a halaké.

A biológus által felállított tétel az embrió és a magzat fejlődésének fokozatait természetesen az ősök biológiai fejlődésére vetíti vissza. Az egyén születés előtti életében tehát az ősök biológiai fejlődése tükröződik. A szellemi képességek és a beszédképesség fejlődése terén végzett összehasonlítások eredményei azonban arra engednek következtetni, hogy a tükröződés a születés után is folytatódik, csak hogy a lényeg most már áttolódik a szellemi fejlődésre. Más szóval, a gyermek szellemi fejlődése, amelynek során megtanul gondolkodni és beszélni, visszatükrözi az ősök, a törzs szellemi fejlődésének menetét, beleértve a beszédképesség kifejlődését is. Ha tehát megfigyeljük, hogy milyen egyéb képességekkel és képességekkel rendelkezik a gyermek, amikor beszélni kezd, képet kapunk arról, hogy a fejlődésnek milyen fokán álltak őseink, amikor beszélni kezdtek.

A gyermekeken végzett megfigyelések azt mutatják, hogy a beszéd-képesség fejlődése kb. a tizenharmadik hónapban indul meg. Az ilyen korú gyermek már ki tud mondani néhány szót. A normálisan fejlett és egészséges gyermek legkésőbb két éves korában elkezdi beszélni, és szókészlete rövid idő alatt már 200 körül mozog, a háromévesé pedig a 600-at is elérheti.

Nemrégiben még vita tárgyát képezte az, vajon tudtak-e már beszélni azok a barlangi ősemberek, akik rajzokkal és festményekkel díszítették barlangjuk falait, és művészi csontmetszeteket készítettek. Ha visszavetítjük távoli őseinkre azt a tényt, hogy a gyermek már két éves korában elkezdi beszélni, de ilyen művészi teljesítményekre az iskoláskor előtt semmi esetre sem képes, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy barlanglakó őseink már messze maguk mögött hagyták azt a korszakot, amelyre náluk a beszédképesség kifejlesztése esett.

A következtetések levonásában azonban nem állhatunk itt meg. Tovább kell mennünk, hiszen azt a kérdést boncolgatjuk, hogy a munka volt-e előbb, vagy a beszéd. — A munkát röviden így szoktuk meghatározni: az ember céltudatos tevékenysége, amellyel a természet tárgyait megváltoztatja szükségletei kielégítése érdekében. A munka tehát kétségkívül ott kezdődik, amikor az ember céltudatos tevékenységgel valami módon formálni kezdi a természet tárgyait, hogy eszközül szolgáljanak neki. — Vajon hány éves korára fejlődnek ki a gyermek képességei annyira, hogy egy tárgy céltudatos formálásával — mondjuk — valamilyen egyszerű játékot készítsen magának? — A szakemberek véleménye szerint 4—5 éves kora előtt erre nem képes a gyermek. A kész ütő-, vágó- és szűrőeszközöket sem tudja még használni, s veszélyt jelent számára, ha ilyen eszköz a kezébe kerül; megüti, megvágja, megszúrja magát vele.

Ha a gyermek fejlődésében megfigyelt tényeket visszavetítjük távoli őseinkre, arra a következtetésre jutunk, hogy a beszédképesség kifejlődése náluk is jóval megelőzte a munkát, vagyis az első munkaeszközök elkészítését.

A fentiekből azonban más következtetést is levonhatunk a visszavetítéstől teljesen függetlenül. A gyermek fejlődése, pontosabban az a sorrend, ahogyan a gyermek megszerzi a különféle képességeket, vilá-

gosan mutatja, hogy a céltudatos tevékenység — a munka — a képességeknek, elsősorban a szellemi képességeknek magasabb fokát kívánja meg, mint a néhány száz szót használó ember beszéde, legyen az akár a hároméves mai gyermek, akár a primitív nyelvet beszélő őseember. Tehát logikai képtelenség az, hogy a céltudatos tevékenység — a munka — megelőzte a nyelvet, a beszéd kifejlődését.

Az eddigiekben azt vizsgáltuk, hogy a mai gyermek milyen sorrendben szerzi meg a különféle képességeket, s ebből azt a következtetést vontuk le, hogy az emberiség történetében a beszédkésztség kifejlődése jóval megelőzte a munkát. A következőkben ismét más oldalról közelítjük meg a kérdést, s ezúttal már olyan következtetést vonunk majd le, hogy állatőseink megtanultak gondolkodni és beszélni, tehát emberré váltak, mielőtt még leszálltak volna a fáról.

B O R I I M R E

CHOLNOKY LÁSZLÓ

1.

A modern magyar próza vonulatában Cholnoky László életművének kivételes jelentősége van: ő ment legtovább azok közül az írók közül, akiknek művészete a szecesszióban gyökerezik a művészeti konzekvenciák levonásával kapcsolatban, s nála figyelhető meg, hogyan is játszódik le a váltás, hogyan válik az ihletében még szecessziós novella-műfaj szürrealisztikus jellegzetességeket hordozó prózai kifejezéssé. Cholnoky László művében már a szürrealizmus üzen, s éppen ennek alapján minősíthetjük prózáját preszürrealisnak, amikor azt is jelezzük, hogy utolsó alkotásai a szürrealizmus virágkorában, a húszas években, keletkeztek.

Irodalomtörténeti sorsa, utóélete — mint a vele legtöbb rokonléleké is — mostoha. Számontartja ugyan a „ködlovagok” között, a kései romantikusok, a zátonyra futottak társaságában, minthogy azonban a modern magyar próza kérdéskörei mindeddig nem kerültek az érdeklődés és a vizsgálódás előterébe, Cholnoky László művét is homály fedi, a ritka ébresztési kísérletek lényegében eredménytelenek, különösképpen, hogy a hagyományos megközelítési módok szellemében a vele foglalkozók az író életéből kiindulva tesznek kísérletet műve magyarázatára, s nem fordítva: a mű tanulságait látni mindenekelőtt, melyeknek nyomai ott csilognak a szerencsétlen sorsú író életén is. Cholnoky Lászlónak nem alkoholista személyisége a „produktuma”, hanem művészete, s nyilván a kettőnek nem alaki jellegű egymásra hatása vizsgálható csupán, hanem közös ősforrásuk, amely ott buggyan fel a dzsentrilét mélyében, ahol a magyar irodalomban a modern művész képlete készült, a legszorosabb kapcsolatban a művész-lét századeleji megvalósulásának a lehetőségeivel.

Cholnoky László műve tehát a „biopatrográfia” vagy a „műalkotás” jellegét veti fel, s ha interpretálóinak szinte mindegyike a biopatrográfia felé sarkította mondanivalóját, azzal magyarázható, hogy a könnyebb ellenállás vonalán haladva az élet és mű szoros egységét nézték, s az írói önkifejezést helyezték előtérbe az alkotások esztétikai-elméleti tapasztalataival szemben. A csábítás ugyanis nagy volt: Cholnoky László élete pedig egyértelműen kínálta az analógiákat ember és hősei között, hiszen ha életrajzát nézzük, „egy bohém, mámoros, erőteközlő életről” (Galsai Pongrácz) kell beszélnünk, mely öngyilkosságba torkollt. Egy nagyremé-

nyű, sokat ígérő, tehetséges fiatalember indul bátyjai (Jenő és Viktor) nyomdokain, hogy az első sikerek után elbukjék, és zuhanjon egészen az utolsóig — az összekötő hídról a Dunába, 1929 áprilisában. Tetszetős ön-életrajzi részletek is kínálkoznak. „Teljes tíz éven át hányódtam ide-oda Budapest sikátoraiban, hajnalonta holtrészegen zuhanva szennyessnél szennyesebb ágyaimba...” — írta máig is csak részletekben közölt naplójában. „Azután lett még rosszabbul is; elkövetkezett a lakástalanság. Ha volt esténként egy-egy koronám, a Knezich vagy a Bem utcai éjjeli menedékhelyen húzódtam meg — ezekről az éjszakákról és lakótársaimról már többször írtam —, ha nem volt, hát kimentem a Ligetbe, és az Iparcsarnok tövében, a Tattersaal valamelyik elhagyott boxában, egy-egy rejtettebb padon, esetleg hozzáférhető pincében aludtam. Közben voltam hajnali kályhafűtő egy Csömöri úti pálinkakimérésben, hordtam zsákot a dunai uszályhajókra — higgyék el, hogy nem nehéz, csak egy kis gyakorlat kell hozzá —, és már egészen köznapis dologgá vált, hogy a vendéglőkből és kocsmákból köszönés nélkül távozzam...”

„Albérleti zúgzsobák, kávéházi sarkok, ligeti padok lakója; veszprémi úrigyerekből semmibevett úrféle. Nagytehetségű fiatalemberből magát naponta elárverező bús bohém...” — írta róla Galsai Pongrácz, egyik legmegértőbb interpretátora az ötvenes évek végén. Ez s az ilyen életrajz, s mindaz, ami a biopatográfia körébe tartozik, s amit a pszichológusok az anamnesztikus személyiségvizsgálatokhoz felhasználhatnak, a művészet síkjain nem önmagában jelentős, hanem azokban a vonásokban, amelyekkel túlmutat a magánélet körén, s egy lehetséges írói megvalósulás példajaként általánosabb összefüggésekre is figyelmeztet. Mint ahogy Cholnoky László esetében ugyanazzal a jelenséggel kell szembenoznünk, amit Csáth Géza, Cholnoky Viktor, Krúdy Gyula, Ady Endre pályája is példáz éppen a bohémságnak, az írói létezés egy formája velejárójának a vonatkozásában. S mi több: e körben Cholnoky László határeset is. Nála az élet teljes egészében „ráment” annak az illúzióknak a megvalósítási kísérletére, amely élet és mű harmóniájának igényéből táplálkozott, minthogy olyan korban élt, amelyben az ilyen harmónia és teljesség már megvalósíthatatlan volt — különösképpen a dzsentrinek abban a vegetációjában, amelyben az ilyen igények fogantak. Meg kell ugyanis fordítanunk Déry Tibor egyik nemrégiben feltett kérdését, amely így hangzott: „...Elképzelhető-e, hogy egy lelki válság közvetlen következményeként nem az író, hanem egy irodalmi műfaj roppanjon meg?” Cholnoky László és társai esetében egyértelműen az élet megroppanására, ugyanakkor irodalmi műfajuk kivirágzására, kiteljesedésére kell hivatkoznunk, minthogy immár nincs mód megszerezni azokat a „hit és remény támasztotta önkéntes korlátokat”, amelyekre, Déry Tibor meglátása szerint, a „hagyományos epikának szüksége van”. A dzsentrilét, a lelki válságok, s a bohémság, mint a művészi létezés szinte egyetlen lehetséges formája századunk első évtizedeiben az összefüggések olyan rendszerét kínálja, amely arra mutat, hogy a bohémságnak a modern irodalmi megvalósulásokban a magyar irodalom síkján fontos s föléltetőbb tanulságos szerepe van: az extravagáns létezést biztosítja, mely különösen a modern magyar próza formavilágában fejtette ki hatásait.

Összes jellemzőjét természetesen nincs módunk Cholnoky László kapcsán kifejezni, néhány vonását azonban érinthetjük, szemelőtt tartva a sors-társai életéből kiszűrhető tapasztalatokat is.

A „keveset kereső, sokat költő” író, ahogy Galsai Pongrácz jellemzi, a bohém életformával lényegében a művészetért fizetett drága árra mutat, a szüntelen invesztálási kényszerre, s minthogy nem volt más, ő is életét tékozolta, ahelyett hogy kapott volna valamit is cserébe az alkotásokon kívül. Innen viszont már egyenes út vezet a századunkban elidegenültsége teljét mutató két világ problémájához. Ebben a bohém-ség területenkívüliségének megvalósulása az a köztes sík, ahová a művész kerül, minthogy az egyikben, a hétköznapiiban, nem tud létezni, a másik, a vágyott, s az igazinak tartott realitás ugyanakkor elérhetetlen a számára. Úgy, ahogy Ady próbálta megmagyarázni az alkoholban alapot kapott bohém lét problémáját A magyar Pimodán-ban „Kíváncsiságból megkíséréltem egyszer, hogy van-e erőm nyolc-tíz hónapig egy csöpp alkohol nélkül élni. Volt: gyönyörűen bírtam, de szenzibilitásom, ami a legelőkelőbb művésztulajdonság... az örületig kezdett fokozódni. A szürke, porszínű magyar élet még szürkébbé és átkosabbá borult előttem és a halál veszedelmesen nekem indult. Gyávább voltam és még ma is jobban szeretem az életet egy-két negyedóráig valaminek látni, mintsem elengedjem magam a mámor turistakötele nélkül a meredélyen...” Cholnoky László esete, kétségtelenül, rokon Adyéval. Ám közös jegyük az is, hogy valamennyien együtt a létezés polgári mivoltát igyekeztek kiteljesíteni „magyar” módra: életük tétjével. Ami ugyanis a nyugati irodalmakban „mímelt mámor”, s az ördöggel kötött szövetség csak a művészetre vonatkozik, a magyar írónak véres valóság, emberi és írói léte végének kezdete. A magyar író a huszadik században, ahogy „modern” vonulata is jelzi, roppant áldozatok árán kerül csak át a „másik” partra, a hétköznapiok elidegenültségéből — Cholnoky Lászlótól József Attiláig például — a „szürrealitás” valóságába.

Cholnoky László biopatológiai jellemzése elsősorban ebből az általánosabb szempontból játszhat szerepet, anélkül azonban, hogy művét „anamnesztikus kiáradásnak” is tarthatnánk, minthogy amit alkotott, az lényeges vonásaiban kora világirodalmi törekvéseivel koreszpondál, nem szubjektív megnyilatkozás, „akut alkoholos hallucinosis” rögzítése, hanem a magyar irodalomban rendkívül jelentős prózai előrelépés a szürrealizmus irányába, s egy korszak életérzésének prózai kifejezése, azzal a megszorítással, hogy Cholnoky László, mint például Krudy Gyula is, a tudomásul vett két világ határait szinte egyszerre „sérti meg”, anélkül, hogy alkotásának művészi teljességét is el tudná érni. Realitásai azonban adottak, s a modern magyar próza alakulástörténete meg nem kerülheti őket.

2.

Az ördöggel való szövetség kérdése Cholnoky Lászlónál is természetes, és az élet élésének a síkján jelenik meg, ellentétben Cholnoky Viktor művészeti kérdés-feltevésével. Nem a „hogyan írni?”, hanem a „hogyan

élni?" kérdéssel fonódott össze, s hősei mögött rendre felfedezhetjük az „ördög” alakját, s ha csupán egyetlen pillanat erejéig, felsejlik a nagy ember-tragédiája probléma is, amelyben a rosszul lejátszódott megváltás kérdése éppenúgy megjelenik, mint ahogy felcsendül a haláltáncszöveg variációja is: „elmegyek elkárhozni”. Ördög-megszállta hősök ugyanis a Cholnoky Lászlóié. Vannak művek, s ilyenek például a Régi ismerős vagy a Piroska, amelyekben az élet menetébe avatkozó titkos erőként jelenik meg, „szorongató démonként”, hogy „magányos, nehéz perceiben szörnyű dolgokat, ólomnehéz kérdéseket suttogjon” a hős fülébe (Bertalan éjszakája), vagy felismerésként, ahogy a Régi ismerős hőse megfogalmazza: „addig úgysem lesz nyugtom, amíg az ördög el nem visz magával”.

Sokkal jelentősebbek azonban azok a mondatok, amelyek azt bizonyítják, hogy a Cholnoky-hősök nem pusztán megsejtésekből beszélnek az „ördögről”, hanem társadalmi vetületekben is tudnak gondolkodni. Nemcsak életüket elrontó szenvedélyek gyűjtőfogalma, misztikus megjelenítése az „ördög”, hanem az életből feléjük sugárzó rontás neve is, a társadalmi „pokol” üzenete. Szélsőségeiben szemlélhetjük ezt Cholnoky Lászlónál. „Az igazi úr — olvashatjuk a Régi ismerősben — nem várja meg, amíg az ördög elviszi, hanem maga idézi maga elé, mint ahogy elizen a szabójáért, vagy ahogy csenget az inasának...” Ugyanakkor a Piroska című regényében ezt a mondatot találjuk:

„Az élet bebújt az ördög maskarájába, s hátam mögé lopózott, és most mindennap új, gaz tréfákkal rémítget, és nekem nincs már akaratom, hogy lépésről-lépésre, a szű makacsságával küzdjek elene, hogy visszajussak legalább oda, ahol még nem mert a szemem közé vigyorgni...”

Cholnoky László művészetében, miként idézetünk legtöbbje is jelzi, emberre összpontosult a figyelem, az a „pokol”, amelynek követkeként az „ördög” kopogtat, társadalmilag meghatározható ugyan, de az író szemléletének a körében személyiségre vonatkoztatva jelenik meg: egyik körben mint egy negatív értelmű karrier-történet vetülete, egy másikban pedig az emberi akarat kérdéseként, ugyancsak negatív előjelekkel, mint-hogy ennek a karriernek már patológikus felbomlását látjuk a szemünk előtt lejátszódni — a visszatérés lehetőségének hiányával.

Jellegetes dzsentri-történet szinte mindegyik Cholnoky-mű, ennek a létnek a problémái alakulnak át emberi sorsokká, méginkább életérzéssé, melyben az élni nem tudás és az élni nem lehet gondolata rombolja a hősök lelkét, és az akarat patológikus képében a Cholnoky László esetében is arra a társadalmi televényre mutathatunk, amely századunk első évtizedeiben a polgári attitűd magyar változatait termelte. Nem arról a dzsentriről van immár szó, amelynek Mikszáth Kálmán vagy Herczeg Ferenc a krónikása, bár Cholnoky László művének tapasztalatai alapján néhány jelentős Mikszáth-regény átértelmezése is lehetséges — gondoljunk csak egyfelől a Gavallérokban meglátott dzsentri kételtű-

ségre vagy A fekete város patológikus hősére. Mikszáth még részben a polgárosulni igyekvő, részben nemesi mivoltát megőrizni akaró vitálisabb nemesi világot rajzolja. Cholnoky László műveiben ez a folyamat már lejátszódott, s éppen ezért dzsentrí-hősei a magyar társadalom keresztmetszetének egészen más szintjein mozognak, mint elődeinél. Nemcsak azt tapasztaljuk, hogy az események színtere a magyar vidékről, amely a dzsentrí igazi „hona”, Budapestre helyeződik át, hanem Budapest városképén is szembeötlő a hősök mozgásiránya: a József- és a Ferencváros jelenik meg kispolgári, elsősorban iparos világával és a mélybe kerültek kültelki vegetációjával.

Nevezhetjük „polgárinak” is immár Cholnoky László világát, s hőseinek ismérvei között is előtérbe kell tudnunk a polgáriakat — azzal a megkötéssel, hogy Cholnoky hőseiben még elevenen él eredetük tudata, mit legbeszédesebben a Piroska főhőse példázhat, hiszen legtöbbje tudatának a horizontján legalább egyszer elvonul a visszatérés, a fel- és visszaemelkedés gondolata — immár reális alapjai nélkül, de társadalmi és lelki patológiai megnyilvánulásként is. Mert Mikszáth Kálmán Noszty Ferije is patológikus hős, csak amikor megszületett, még nem látszott: a felszíni viselkedés-formák eltakarták, mi lényege. A Cholnoky-hősöket már nincs mi takarja, s a konvenciók sem védik őket, minthogy maguk is, létformájukkal a dzsentrí „illem”-világán kívül helyezték magukat, anélkül, hogy ami a dzsentrí társadalmi és lelki lényegét teszi, azt is elhagyták volna. Hogy tehát a Cholnoky-művek „pokol”-képzete kialakulhasson, a dzsentrinek, mint „elvesztett mennyországnak”, is ki kellett alakulnia a tudata, egymást feltételező módon. Azt is azonban meg kell jegyeznünk, különösen a kisregények időrendje alapján, hogy az író fokozatosan elszakad ettől a képzettől. Az utolsókban már csak mint a hősök „boldogtalan tudata” jelenik meg, míg a Régi ismerős még jellegzetes dzsentrí-história, mely a hős „kivonulását” rajzolja meg, a Prikk menyeyi útja című művében pedig a hős már jellemzően kérdezi önmagától, hogy „de hol van az a haza?”, ám jól öltözött lányok is megfordulnak utána, mintha rongyai mögött megéreznék, hogy osztályukhoz tartozóval találkoztak, maga pedig még álmodik arról a világról, amelyből látszólag kiüzetett. Nem lehet tehát az író alkoholizmusának tünete-ként értelmezni pusztán, mi a hősök ilyen jellegű illúzióiban adott. Mit Cholnoky László rögzít, az túlmutat az alkoholista személyiségekben, és a társadalmi lét problematikájára figyelmeztet. Annál is inkább, mert jól illeszkedik abba a képbe, amit a magyar próza felrajzol, mutatva a hősök feltűnően meggyorsult egzisztenciális „romlásának” folyamatát. Krudy Szindbádja még független egzisztencia, anyagi gondjai nincsenek, hiszen szerényen megél. Nincs ilyen természetű gondja a Régi ismerős főhősének sem. Annál többször bukkan fel az egzisztencia kérdése a többi Cholnoky-műben: a Piroska jelzi feltűnően a változást, hogy a Tamás című kisregényének Fridolinjában már-már az irreálisba csúszást is érzékeljük. Keveset mondunk, ha pusztán a csavargóvá válás tényére hivatkozunk: az is jelentős, hogy a Cholnoky-hősök, általában pedig a „pokolba jutó”, „ördöggel szövetkező” egyéniségek „honnan” indultak, s merre tartanak. A dzsentrivel való összefüggésük meg nem

kerülhető. A modern magyar prózában tehát nem a klasszikus polgár lelki televénye, hanem elsősorban a dzsentrié produkálja a „modernnek” minősülő lelki és művészeti-formai tüneteket. Nem véletlen tehát, hogy az ördöggel való szövetség, s a lelki-társadalmi patológia problémája éppen ebből a világból nő ki, s lesz alapja a magyar próza a kor világ-irodalmi törekvéseivel érintkező vonulatának is.

A Cholnoky László-hősök, a „romlás” különböző stádiumaiban élve, az álom és a való kettősségének is sajátos rendszerét képviselik, s nem pusztán jelenség-hordozókként érdemelnek figyelmet, hanem történetiségükben is: a művekben az álom és valóság jelenléte mennyiségi mutatói is számbavehetőek és tanulsággal szolgálnak. Azonban nem a kettősségek kialakulása szempontjából, hiszen Cholnoky művészetében az álom és való kettőssége alapvető föltétel, hanem a kettősség egyoldalúvá válása szempontjából. Az egyes művek ugyanis a valóság a hősök tudatából való fokozatos kiszorulásának történetét adják, hogy végül is az „álom” gyűjtőnévbe foglalható jelenségek uralkodjanak el a valóság ellenében, amelynek már csak nyomai rögzítődnek például az utolsó, Tamás című, művében. Azt is mondhatjuk tehát, hogy a „valóság” (legalább is a külvilág, tudattól független formáiban) lényegében nélkülözhető tényezője Cholnoky László művészete világának. Adott ugyan, de közvetetten elsősorban: azt a világot jelenti, amelynek érvényét a hősök egész mivoltukkal tagadják, s hogy tagadhassák, szövetkeznek az „ördöggel” egy szebb és jobb illúziójának nevében, korrigálva is a világrendet a maguk módján. Átlépnek tehát a maguk választotta „másik” világba (amit a Cholnoky-művek első darabjai jeleznek), vagy már abban élnek (miként azt az utolsó művek mutatják), melengetve szívükben a visszatérés gondolatát (Prikről: „ő már olyan, hogy vagy egyetlen csapással visszalöki magát arra a magaslatra, amelyikre született, vagy ha erre képtelen, nem csinál semmit...”), amire, éppen az ördöggel kötött szerződésből következően, soha nem vállalkozhatnak. Egy elveszített és eldobott mennyország, s egy megidézett, vágyott, de soha el nem ért Éden ígérete kísérti őket szüntelenül.

A művek világképét tehát ez a másik, az „ördög” révén elérhetőnek vélt élet elemei alkotják, s ezek adják Cholnoky László műveinek mind „tartalmi”, mind pedig formai lényegét — ezeknek talaján nyílnak művészetének azok a virágai, amelyek elsősorban az ő kertjében találhatók, s képezik azt a világot, mit annyira az övének tudunk.

3.

A „kedves, gyengéd elképzelések birodalma” (Régi ismerős) ott van minden jelentős Cholnoky-hős tudatában. Sajátos változatokban bukkannak fel, ismétcsak szoros összefüggésben a művek időrenjével. Ha az egyik világtáj a gyermekkoré, melyről a szürrealistákhoz hasonló módon gondolkodnak a hősök, a másik a vágyott természetes életé, amely felé ugyancsak „szürrealizáló” módon közelednek, hogy végül hallucinációként ériék el, haláluk pillanatában. E két vágy-pólus között van az élet,

amelyből a Cholnoky-hősök rendre kiköltöznek, egyben pedig mind mélyebb rondabugyraiba ereszkednek — egy, a hétköznapi élet szemszögéből nézve, züllési folyamat tünet-rendszereként. A fokozatosan megsemmisülő „valóság” bomlási mechanizmusa tehát nem foglalkoztatja az írók különösebben, csak azt látja, hogy a hősök világában teljességgel esetleges immár, leginkább csupán feltétele a vágyott felé való haladásnak, és azt állapítja meg majdnem mindegyik művében, hogy a társadalom, amelyből távozóban vannak, utánuk nyúl, rendre eredménytelenül, hiszen olyan vonzástörvényeknek engedelmeskednek, amikor már az írói figyelem körébe kerülnek, amelyektől nem lehet szabadulni. Ám még ez a visszahúzó mozdulat is alakot vált a hősök szemével nézett világrendben: véletlennek, s mi több: a sors szeszélyének tűnik, következképpen nemhogy lassítaná, vagy meggátolná, mit azok be akarnak teljesíteni, hanem még meggyorsítja az elkerülhetetlen bekövetkeztét. Menthetetlen hősök tehát Cholnoky Lászlóé, hiszen az ördöggel kötött szövetség ténye is jelzi elkárkozásukat, ami legelsősorban abból következik, hogy a szövetségük révén elveszítettek egy boldog világot (ez jelenik meg a gyermekkorképzetek változataiban), de lehetetlenség ugyanakkor, hogy a másikat megszerezzék, hiszen tulajdonképpen életük, felbomlott személyiségük megy rá válkozásukra. Az ígéret földjére akarnak jutni, s a halálba érkeznek.

Feloldhatatlan kettősségek rendszere tartja tehát rabságában az írók és hőseit. Nem véletlenül írhatja Cholnoky tehát a maga íróságát is jellemző módon hőseiről, ezekről a „különös ismerősökről”: „Mily szép volt most ez az ember! Az izgalomtól zavaros szeme kitisztult ismét, és amikor belenéztem, az a vízió környezett, hogy az álmok, a túlvilági megsejtések csodavilágának éjszínkékre festett kapuján látok be...” (Különös ismerős) Ennek ellentpontját viszont a Régi ismerős című kisregényében állítja elének: „Akkor találkozott először a makacs szomorúsággal, amely aztán egész életútján elkísérte, hogy a diadalmas életöszönnek egyetlen hajszálnyival való nagyobb kilendülésére már megmozdul a sorskeverő kampósbót, hogy elgáncsolja a lelket...” A Cholnoky-hősök ezért mozognak egyszerre két irányba: sorsuk lefelé vivő görbén járva, minél mélyebbre süllyednek, s ereszkednek az élet poklába, annál inkább emelkednek és jutnak a „túlvilági megsejtések csodavilágának” belsőbb tartományaiba, melyeknek rajzai az író művészetének kiteljesedéseit adják. Az utolsó mű, a Tamás című, a többivel szemben, melyek útközben festik a hősöket, ezért láttathatja Fridolint már a szürrealitás síkjain, mintegy az élet útjának végén, a célbaérés pillanatában, az írói opusz lezárásaként is.

Cholnoky László művészetében a „kedves elképzelések” tanulmányozása, a velük kapcsolatos ellentpontokkal összefonódott jellegük miatt, tanulságos tehát, különösképpen ha társadalmi feltételezettségükre is figyelünk, korhoz kötöttségünket is számontartjuk: az ember társadalmi létének patológikus rajzolatú realitásaira ismerhetünk — belső, a lélek síkjain járó író munkja nyomán. Sajátos rétegezettségét mérve a társadalmi élet hétköznapijainak konvencionális elvárásaiból kell tehát kiindulnunk, hogy mögöttük feltáruhassanak a vágnak a mélyebb rétegei,

amelyek a hősöknek az „ördöggel” kötött szövetsége révén elszabadulnak és befolyásuk alá vonják az embereket, egy tudatosodási folyamat végső eredményeként.

Kezdetben, s minthogy az emberi lélek felszínén is, a konvencionális, tartalmat nem kapott vágyak kapnak hangot — fölöttébb jellemző módon a század elején közkedvelt operettek dallam- és szövegfoszlányaiban:

„Alkonyatkor az őslakók újra feltünedeztek, összeverődtek körükben, melegen egymáshoz húzódtak, és attól fogva szőni kezdték ábrándjaikat, álmaikat, megbeszélték fájó szerelmüket, és szeretettel gyönyörködtek egymás mámorában. Néha egyikük kisurrant a másik terembe, titkon megpiszkálta a villamoszongora hátsó, láthatatlan kis vaskampóját, mire egy szilaj, görcsös fuga után felcsattant az offenbachi regedallam:

Voltam király Beóciában,
Voltam hatalmas és vidám!

Olyankor csend lett, olyankor az őslakók szíve elszorult, és a terem gázlámpák fényében tündöklő csodaszigetté vált, amelyet hiába csapkodnak a külső emberóceán szennyes hullámai...”

(Piroska)

A Bertalan éjszakája című kisregényben lényegében hasonló szituáció csendíti meg az operett-dallamra emlékeztető gondolatot:

„Bertalan a megbeszélés után belemerítette arcát a hűvös vízbe, és amíg az apró hullámrongyok simogatták, lelkében többnyire felkelt a kép, a tiszta élet után csalogató vágy. Vagy tíz éve már, hogy lelkének rejtett, kis színpadán le-lejátszódott az apró tragédia: a vágy diadalmas megjelenése és bukottan való szomorú elvonulása... Fontosabb, színesebb perceiben látni vélte néha az aqua lustralist, a tiszta élet csodás vizét, és vágyó gyönyörrel vegyítette álmai közé az eljövendő pillanatot, amelyben majd a csodavíz cseppjei érintik arcát, és lemosják róla a szennyet, amit a nyomorúság okozta félelem verejtéke kent rá...”

Felcsendül nemsokára a „régí ária” is — ugyancsak az elvárások operettes-kuplús kulisszáira, festett világára emlékeztető módon: „Trara, a posta jó, Trara, mit hozhat ő?...” Nem csupán kor-jellemzők azonban Cholnoky operett-idézetei: tragikus hangsúlyokat kapnak a dallam-törédek, amelyekben a szövegek értelme talán el sem jut azok tudatába, akik önfeledtségük perceiben dúdolják. Ami az élet felszínén konvenció vagy divat, Cholnoky világában nyomatékot kap, hiszen hőseiben nagy elszánásokat, „ördöggel” kötött szövetségeket kell hordoznia. „Beóciában királynak” lenni, eljutni, úgy, ahogy Kacsóh Pongrác János vitéz című daljátékában eljut a hős, az „élet vizéhez” a reinkarnációban vetett hit bűvöletében — Cholnoky hősei szemében életcél: azt a „másik” világot

jelenti, amelyben korrigálódnak a hétköznapi meghibbanásai, s amely az értelmes, emberi létezés teljét jelenti számukra. „És már a cél is egyre tisztábban bontakozik ki — olvashatjuk a Bertalan éjszakájában —: meg kell találni az acqua lustralis régen óhajtott forrását. Oda, a kristálytisza forrás vidéke felé vezet az út, amelynek mentén apró pocsolyák vigyorognak szennyes arcukkal az úton haladóra...” Ám, mert a „patológia” szüntelenül jelen van Cholnoky hősei világában, megfertőződnek ezek az operettes vágyképek is, kettős jelentést kapnak: rögeszmeként élnek a züllöttségük tudatára ébredt hősökben, s egy általánosabb síkon bölcséleti jellegű kicsengést kapnak, ismétcsak Janus-arcúságot mutatva, hiszen egyszerre kell ugyanannak a képzetnek hordoznia az „elveszett paradicsom” utáni vágyat, és a megszerezhető Édennek az ígérését. Nem véletlen tehát, hogy éppen ezek a vágy-motívumok hordozzák Cholnoky hősei tennivalóinak parancsszavait, s mutatják meg életútjuk „logikáját” is — maguknak a regényeknek a vázlatával egyetemben. Legegyértelműbb ez a Bertalan éjszakája című művében, de mindegyikben nyomát találjuk, mi itt felrajzolódik szemünk előtt:

„Eleinte nagystílú, mélyenjáró újításokon törte a fejét, de ki-tűnt, hogy ha az alapbajokat kezdi orvosolgatni, a szép, szabad élet élhetésére megint nem marad fedezte. Ezt pedig most mindennél előbbrevalónak érezte, mert úgy gondolta, hogy az aqua lustralis tündérien szép forrásvidékéhez vezető útra nem szabad csüggedten, tökéletlenül lépnie, az azon járónak nem szabad köznapian szomorú szívet hordoznia, aminő a mesterlegényé is tud lenni, ha a babája elhagyta. A pompás, nemes szomorúságot, amit minden csiszolt lelkű ember haláláig a szívében hordoz, és ami talán még az elveszett paradicsom miatt érzett rettenetes szomorúság egy atomja, azt ott hordozza a szívében ő is, de azt ne lássa senki, ő maga se most, amikor a nagy útra indul...”

A Cholnoky László-művek tengelyét adja tehát a „Beócia” és a Tündérorság. Ám központi jellege nem csupán a vágy-képzet egyenesvonalúságából, a művek cselekményességével való összeforrottságából következik, hanem abból is, hogy az írások időrendjében is központi helyen bontakozik ki, így a Piroska és a Bertalan éjszakája című alkotásaiban. Mintha az írói felismerés ide juttatta volna el, s ebből érkezett volna az utolsó művek hallucinós misztikájának a birodalmába.

A Régi ismerős című művének a tanulsága szerint Cholnoky László kiindulási pontja a gyermekkor vágyvilága volt, ugyanaz a „varázsló kertje”, amelybe Csáth Géza hősei kíváncznak. Cholnokynál az „ártatlan nagyszerűségek”, a „mesébe hajló extravagancia” a minősítése ennek a világnak, amelyből a hősök kiszakadnak, és felnőttként makacsul kíváncznak vissza ebbe az Édenbe, megteremtve maguknak, mint a Régi ismerős hősei is, a maguk külön álmvilágát, ahová a világ dolgai és eseményei csakis átváltozások után kerülhetnek, hogy általában a „stilizált csodák világává” válva töltsék be a hősök képzeletét. „Ami az övék volt, ami a környezetükhöz tartozott, az lassan-lassan mind

nagyszerűvé, különössé változott — olvashatjuk a Régi ismerősben — az emberek, akikről a bátyjuktól hallottak, észrevétlenül a jó barátjaikká lettek és átalakultak a tökéletesség edényeivé...” Az ezekből a játékokból következő „gyönyörűséges belső élet” volt az, ami megkülönböztette őket „józanabb világlátású kortársaiktól”, s ez volt az, ami Szmolenszky Miklóst arra az útra vitte, amely a Cholnoky-hősöké lesz.

Fölöttébb tanulságos ugyanis éppen a Régi ismerős című kisregény ebből a szempontból: az író világ- és életértelmezésének logikáját nullpontján mutatja. E regény szempontunkból most előtérbe kerülő mozzanatai révén ugyanis a belső életnek az az intenzív és felfokozott igénye, mely a főhőst, Szmolenszky Miklóst, hajtja és kiragadja a hétköznapi életből, beszédes görbéje a művészsorsnak, egyben annak a nyugtalanságnak is, amely már a múlt század második felében egészen Tahitiig röpítette az elégedetlen, tisztaságot, édeni boldogságot álmódókat. Világosan kirajzolódik ugyanis, hogy Szmolenszky Miklósnak is szövetséget kell kötnie az ördöggel (kit itt a „várnagy” testesít meg) egy kártyajátzsma ürügyén, hogy övé lehessen a lány, aki a természet gyermekeként azt a „másik” világot jelenti, hova valójában csak „kárhozottan”, „átkozottan” lehet belépni. A természetes élet lép a színre a vadmacska természetű, civilizálatlan lánnyal, Pipivel, azé az életé, amelyet a főhős társadalmi köre már nem ismer, csupán magát a hőst befolyásolja a deleje, minthogy ő adta meg magát legutoljára a konvencióknak is.

Az utolsó művek, így a Prikk mennyei útjának a zárófejezete, különösképpen pedig a Tamás című kisregénye ugyancsak a primitív élet felé tartó hősöket rajzolnak. Csakhogy az érzéki örömek, melyek a Régi ismerősben még adottak voltak, itt már spiritualizálódtak és misztikummal telítődtek meg. Nem a „hajnal violaszínű véréből” van tehát már szó, hogy jelezze a hős és a lány egyetlen nászának pillanatát, hanem verőfényes napról a Prikk-történetben, és alkonyi sötétségről a Tamás című regényében. S a tragédiák kulisszái is mások. Már nem yers vadság üzen, hanem folklorizált vallásos révület játszódik le: „Feltekin-tett. A búcsúsok már messze jártak, akkor fordultak be a rozvágyi dülő régi temetője mögé. A napfényes messzeségben, az ingó-lengő lobogó ormáról a Krisztus-szobor már csak mint apró pontocska integetett feléje, a szellő el-elkapta a távozó népség énekének foszlányait, és meleg, illatos mindenségen át odahimbálta Prikkhez. Messze a mezőségben hatalmas, magányos fa állt... Futni kezdett a fa felé, szívében az édes szorongással, a gyönyörteljes félelemmel, mert bizonyosan tudta, várta, hogy itt van már a pillanat, amelyben az azúrkék ég kettéhasad, és amiközben a mindenséget diadalmas zsolozsmák harsogása tölti be, a meny-nyek lakói alátékinenek örvendező arccal a fényes hasadékon, hogy üdvözöljék azt, aki a szent, a mérhetetlen titkot ott hordozza a szívében...” A Tamás fináléja pedig már egészen a sötétségben játszódik, s a lélek is a misztikum mélységeibe vész: Tamás apostollal társalog a hős, zuhanása előtt még: „Ez az éjszakád pompás és színes lesz, Fridolin — suttogetta az apostol —, mert a tulajdon álmaidból szőttem fátyolt a szemedre!... De ismét mondom neked, hogy ha én elhagylak, és elviszem

magammal a kétségeidet, te is eljössz utánam, mert lesz már mit keresned itt a tudók között! Tamás apostol megindult visszafelé, és lépéseinek nyomán a templom hideg kövéből pompás, violasárga meg ibolyakék virágok nőttek. Fridolin nyomban felismerte őket, bár sohasem látott olyan virágot. És a szíve az apostoli vendég érintésétől kettéhasadt, és a gyönyörűséges kéjtől sajogva ontotta a vért...

Vágy-koordináták ezek a Cholnoky-művekben, és az emberi létezés frissen felfedezett ismérveit határozzák meg; égtájak, amelyeknek metsszési pontjában állnak a hősök: Szemben velük a vágyott szép és teljes élet lebegő párája, mögöttük a „sivár, sejtett valóság”, egyik oldalukon a szépek hitt gyermekkor vagy az elmúlt élet, az, amelyből kiszakadtak, a másikon a misztikussá átalakuló képze az elvesztettnek és megtalálni véltnek, mi egyenlő a halállal. A „kedves, gyengéd elképzelések birodalma” teljes tehát Cholnoky László műveiben, és ezt a teljességet a szűrrealizálás olyan módozataival éri el, amelyek elsősorban órá jellemzőek, és amelyek kivételelessé teszik helyét a XX. századi magyar próza történetében. Ezek alapján *szűrrealista káprázatok* írójának is nevezhetjük, aki azonban mindvégig meg tudja őrizni realitás-érzékét is. „Bizarrságot hajszol”, „különös sorsra” rendelt hősei ugyan átlépik az élet hétköznapi „valóságának” határait és beköltöznek a társadalmonkívüliség egyszerre átkozott és boldog tartományába, a művek még ezt a szűrreális hatásokat produkáló gesztusokat is „szögletes valóságként” őrzik és állítják elő. Két valóság írója is tehát: az egyik a szociológiai-lag is meghatározható hétköznapi társadalmiságot hordozó, a másik, ahol a hősök „királyok Beóciában”, vízfakasztó Caracalla császárok, általában boldog, fehérlelkű emberek, azok, akik a maguk realitásaiban nem tudnak az élet királyaivá válni. Nemcsak hőseit jellemzi tehát, hanem önnön művészetének világát is Cholnoky László a Piroska című regénye következő soraiban:

„A fiatalembert váratlanul keserű érzékenység fogta el, úgy érezte, hogy születésétől fogva nehéz átok kíséri, és bujtogatja, hogy ne nyugodjon bele abba a szürke, szolgai életbe, amelyet az emberek egymásra kényszerítenek, bujtogatja, hogy bármiként is, de szakadjon el a föld barna csatakjától, amiben az emberek tehetetlen férgek gyanánt csúsznak fel és alá, de ugyanakkor ólomsúllyal könyököl lelkére, nehogy akár egyetlen vonallal is közelebb lebhenhessen a vágyaihoz! Pedig ő tudja, érzi, hogy ebben a durva, formátlan élet-egységben benne él, benne rejtőzik a szép, a tökéletes is, az, ami felé az embert a lelke hajszolja...”

Cholnoky László hőseinek „gyengéd elképzeléseiben” tehát a valóság eleve adott, minthogy ezek az elképzelések is társadalmilag meghatározottak és feltételezettek, realitások, az írói szemlélet pedig ezeknek tükrében valósághoz tapadó. Jellemző tehát az írónak a minősítése, aki Fridolint, a Tamás című regénye főhősét, nemcsak „kósza álmodozónak” nevezi, hanem a regény-világ „egyetlen valóságos emberének” is.

4.

Cholnoky László elbeszéléseinek, regényeinek egyaránt archimédeszi pontja a „gyengéd elképzelések” hozta világ, s mintegy ennek meglétéből lehet e művészet minden más, tárgyi és formai, elemére következtetni. Ennek a világnak szüntelen jelenléte révén kap hangsúlyt és értelmet a másik, amit hétköznapiak nevezünk, s amelyben a hősök valóságos élete folyik, ebből kapják meg a művek a „fent”-nek és a „mély”-nek a dimenzióit, ez a forrása a kettőzések oly feltűnő sorának a Cholnoky-művekben, s innen származik az életlátásnak az a dialektikája is, amely a valóznak és a vágyottnak disszonanciákra épülő harmóniáját adja. S nem utolsó sorban ennek tükrében értelmezhető Cholnoky László olyan formai, a magyar próza XX. századi alakulástörténete szempontjából jelentős megoldásai vagy indításai, amelyek egyszerre vallanak az író sajátos művészetéről és a korabeli világirodalmi törekvésekkel érintkező pontjairól.

A „megosztott föld” élményének megfogalmazója tehát Cholnoky László is — az életérzés síkján, s egyike azoknak, akik a legmesszebb jutottak el a magyar irodalomban ezek feltárása, megmutatása vonalán, a szemlélődés „polgári” módján, amit a magyar társadalmi-történeti mozzanatok színeznék, a dzsentri-létforma utolsó, rothadásában még termékeny szakaszaként.

A kettősségek és kettőzések rendszere figyelhető tehát meg Cholnoky László műveiben: a társadalom és a társadalmon kívüli lét, a hősök két világa, a kettős élete, a vágyak és a valóság, az álmok és képzelődések és a valóság állandóan jelen levő tényezők, a közöttük észlelhető feszítávságok pedig ugyancsak az írói világlátást jellemzik — különösképpen a művek „pólusainak” szüntelen távolodásával, valamint e pólusok „helycseréjével”, egy jellegzetes váltás lejátszódásával, amire különösen a Régi ismerős és a Tamás című regényei összehasonlító vizsgálata mutathat rá. Nyomozva Cholnoky László művészetének jellemző jegyeit, a megosztottság vonatkozásaiban, alkalmasnak látszik éppen ebből kiindulni.

A Régi ismerős világa látszólag még hétköznapi, „normális” világ, amelyben a hősök élnek a maguk ugyancsak természetesnek látszó életét. Egy polgári rend képe bontakozik ki, s elsősorban a főhős különösképpen jelzi a rendellenekkéget, amelyet egy másik, a hős tudatvilágában lapuló világ megléte okoz. Nem lépünk tehát ki a magyar prózából már jólismert élet-kulisszák közül, ahogy az egyik legjellemzőbb élet-szintér is mutatja:

„Öblös, ódon terem volt az, amelyet csak a vendégségek alkalmával használtak, nyaranta hát nem halt ki belőle az élet, de a teletket zavartalanul átaludhatta. A falon szarvasagancsos trófeák, a leányalakká szimbolizált tavasz, nyár, ősz és tél képei, egy-egy felcserepedett régi festmény behavazott magányos házikót vagy az erdei patakra siető özikéket ábrázolva, amott a régi falszekrény rovátkos ajtaja, amely mögött a meggy- és barackpálinkák, a pus-

kaporos tülk és a patroncsináló masinák laktak. A mennyezetről öblös kőolajlámpa függött alá, de azt már évtizedek óta nem használták, az ünnepi vacsorák alkalmával nehéz aranytartókban nyolc szál gyertya égett az asztalon..."

Ebben a világban rejtőzik a hős másik élete, itt merül gyermekkora különös körülményei felidézésébe, s innen rugaszkodik a Pipivel lejátszódó, pirimitív nász s a halál rejtelmes pillanatába. Az egyensúly a külvilág és a lélek dolgai között azonban még csorbítatlan, az író figyelmének előterében a látható, a „valóságos” világ elemei állnak, míg a másik világ csupán egy különtség extravaganciájának történeteként kíséri, ellenpontként, a látható élet képeit, hogy a mű befejező részeiben induljon meg a távolodás a kettő között, a fordulópontot jelentő kártyázási jelenet után.

A Tamás című, posthumus megjelent Cholnoky-regényben a legfel-tűnőbb a „valóságos” világ eltörpülése. Fridolin már nem a világban él, mint élt Szmolenszky Miklós, hanem csak az a világ van, amit vergődő tudata elénk vetít, éppen ezért a regény láttatás-szöge is megváltozik: a vízszintet egy felülről nézett váltja fel, honnan a világ törpének, az emberek apró báboknak látszanak. S már hiányzik a fordulópont mozzanata is, a megváltozott arányok oly beszédes bizonyítékeként, és a reciprocitás tényeként: a „másik” világ teljessége ellenében már csupán egy-egy kép erejéig van csak jelen, annyira összezsugorodott az, mit általában valóságnak szoktunk nevezni. Ha tipizálnunk kell a Cholnoky-regények sorát, akkor a Régi ismerős és a Tamás szélsőségei között, a Piroskát kell az elsővel rokonítanunk, a Prikk mennyei útja címűt a Tamás mellé kell helyoznunk, a Bertalan éjszakája címűt pedig Cholnoky regény-művészete fordulópontjának kell tartanunk, melyben a kettőzések játéka mintegy döntő fordulatot vesz: ebben vetik át az író szempontjából végérvényesen a hősök magukat a hétköznapi valóság korlátain, s jutnak a „másik” világ talajára. Cholnoky regényei ugyanis az ilyen mozzanatokban is kifejezik az alakulástörténet szakaszait. A Régi ismerős egyik mondata például pontosan rögzíti azt a folyamatot, amely a Bertalan éjszakájában a metamorfózisokhoz vezetett: „A bomlás mikróbai sehol sem voltak képesek közéjük fúródni, pedig a *belső erjedés már évek óta logikus biztonsággal haladt előre...*” (A kiemelés az enyém. B. I.) A Különös ismerős című novellájában pedig a Bertalan éjszakájával kezdődő új korszakára jellemzőt ír le: „Tudom már, hogy az alatt a negyedóra alatt leéltem az életemet. Azt az életet, ami az elveszített paradicsom egyik cédrusának rügyéből fakad minden ember lelkében. És megmaradt csupán az, amit már a sátán foldozott hozzá, amikor az Úr kitasztotta!... Ismeri a púpos kis törpe, Kleinsack történetét?...”

A hősök két életének a felismerése, amelyet fentebb Cholnoky László műveinek „álom és valóság” arányai változataiban láttunk projektálódni, e művészet egyik legállandóbb tényezője. A Régi ismerős Szmolenszky Miklósának éppenúgy két élete van, mint a Tamás Fridolinjának, Bertalannak, vagy Prikknek — mintegy létezésük előfeltételeként, és ezt az előfeltételt tudatosan vállalva élnek, hogy halálukban ismét eggyé öt-

vözzék őket. A tudatosság mozzanatát már a Régi ismerősben megtaláljuk: „Miklósnak akkor már engesztelődés szállt a lelkére, de a nagy, az ősi szomorúságot, ami ott ült mellette, azt egyre szorosabban ölelte magához, és az ölelés tüze fényességet derített a lelkére, hogy voltaképpen sohasem éli az igazi életét, amelyre született, mert amikor emberek között van, azt szeretné, ha nagy egyedülvalóság borulna föléje, és amikor azok azt hiszik, hogy vidám, és hallják a nevetését, ő szeretne lefeküdni a sírba, hogy ne lásson és ne halljon semmit, hogy fáradt testét mozdítani se kelljen; az az élet, amelyet ő él, nem a valódi, hiszen gyakran kell éreznie, hogy a mindennap eseményei, még művészi kéztől csiszoltan is, közönyösen, csak fanyar bút hagyva számára, vonulnak el mellette, mint az ismeretlen ember halottas menete...” A Prikk menynevei útjának főhősében a következőképpen merül a megosztott létezés képzete: „Mert az az ember, akit a lányok az előbb úgy megnéztek, és akit most ő is szemügyre vett a kirakatüvegben — látni való — született úr volt, aki talán csak tréfából vagy fogadásból, esetleg úri szeszélyből öltözött fel csavargónak... De itt a régi Prikk, a fontosabb, a komolyabban veendő régi Prikk, akit már negyvenkét éve ismer, és aki teljes életében részeges csavargó volt. Most már nyilvánvaló, hogy csak valami csodatevő bűvész tudná ezt a két Prikket egy emberré összepödrönni vagy a kettőt egyazon emberi bőrbe bevarrni... Talán ha kapacitálni lehetne az egyiket vagy a másikat?...” S ugyanilyen kettőzöttséget észlelünk Tamás című regénye hőseiben, Fridolinban is: „Az izzadt legények és leányok, akik már ismét ugrándozni kezdtek, ide-oda lökték Fridolint, aki egy alkalommal, ahogy egy nagy verejtékes parasztlegény nekicsapódott, úgy érezte, hogy a lelke két darabra esik szét a taszítástól, hogy a régi rész csüggedezve nézi a csödületet, hallgatja a tagolatlan rikoltozást, míg az új rész fölényes mosollyal néz körül, mint aki tudja, hogy most őrá kerül a sor. A régi fél a magányba vágyódott, de az új ekkor elővett valami pompás virágot, és odatartotta az arcához...” Hasonlóképpen idézhetnénk a Piroska Flóruszát vagy Bertalant is, a két életű Cholnoky-hősök között, hogy a kisregények mindegyikéből kitessék a két élet és tényének felismerése, a tudatosság fokára emelt létezésforma mennyire meghatározója Cholnoky művészi világképének. Helyettük azonban a Bertalan éjszakája egy mondatát írjuk le, amely egyúttal a Cholnoky-művek egyik állandó színterét, a kocsmát, is felrajzolja: „A kiskocsmák őslakói kivétel nélkül mindnyájan meg vannak győződve, hogy ott a kocsmában élnek az igazi, az álmódosításoktól meg nem gyengített, könnyektől be nem maszatolt, bátor életet...”

A helyzetérzés ilyen megnyilvánulásai Cholnoky László műveinek tudatosodási gócai is, alkalmak a két világ, a két élet realitásának közlésére, láthatóvá tételére, néha filozófiai meghatározására, egyúttal pedig pillérei annak az őket összekötő ívnek is, amelynek egyik szálán a hősök harmónia-vágyának impulzusai haladnak, a másikon e harmónia lehetetlenségéből következően a sors-szeszély önkényének, a sajátos, cholnoky-lászlós „véletleneknek” illogikus logikája futtatja üzeneteit. Mert a harmónia-vágy a hősök kétéletűségének egyik legtermészetesebb velejárója: leginkább azért tátong szakadék a két élet között, mert korán felismer-

ték jelenvalóságát az életben, s minthogy a valóságban összekötni nem tudták a társadalmi létezés modern, ellentmondásos jellege következtében, mesterségesen próbálták áthidalni — leginkább a részegség „kezetleges kis harmóniájába” (miként a Bertalan éjszakája című kisregényében megfogalmazta) kapaszkodnak, s választják „igazi” életük színteréül a kocsmát — kiszolgáltatva magukat az „ördögnek”. S tegyük hozzá: álmaiknak, hiszen életük, a maguk züllöttséget mutató realitásaiban sem más, mint álom a harmóniáról. Nem véletlen tehát, hogy a hősöknek — Szmolenszky Miklóstól kezdve Fridolinig, az a legfőbb tulajdonságuk, hogy „álmodékony lelkűek” (ahogy ezt a mentalitást maga az író minősítette a Piroska című regényében), akik „szívesen tévednek az álomszerűségek közé”, mint Bertalan nevű hőse is. Cholnoky László azonban nem egyoldalúan, álomra állítottan láttatja hőseit, a harmónia-vágy komplex felfogása is tükröződik szövegeiben, miként azt a Piroska Flóruszának alábbi jellemzéséből is láthatjuk: „Fantáziája remekbe készült gépecske volt, amelyet tetszése szerint igazíthatott, de a munkáját eddig csak apró haszontalanságok feldolgozására fecsérelte. Lelkében nagy szenzibilitás, értékes sejtelmek szunnyadoztak, de ő mindig igen csendesen viselte magát, nehogy azok felébredjenek, mert valahogy mégis csak le kellett volna velük számolnia, ami pedig munkával járt volna, ami hideg valóságot, álomlő napfényt bocsátott volna be álmodékony lelkének homályos csarnokába...” Ha Cholnoky általában nem is jut el az ábrázolás totalitásáig, értelmezése síkjai azt mutatják, hogy legalább lehetőségként a művészi teljesség adott volt művében, hiszen a harmónia-vágy fonákjáról is beszél, amit a menekülés a valóság elől motívumában érzékelhetünk — intuitív reakciók oly jellemző tüneteiként.

Még bonyolultabb vonatkozások sejlenek fel a hősök kétéletűségével kapcsolatban, ha a fentebb jelzett harmónia-vágy kapcsán érintjük az önáltatás és a hazugság Cholnoky hőseire jellemző szerepét is — az írói léleklátás pontosságára utaló módon. Flórusz például, az író szerint, nem hazudik, hanem „csak tovább álmodja hazug álmait”, amikor a benne keletkezett két élet feloldásával foglalkozik, Bertalan és Prikk pedig, akik már a „másik” világban vannak, alkoholos áltatásaikkal az akarat kérdésköreibe kapaszkodnak, mintha rajtuk múlna, hogy vagy megoldják az életükben felfedezett ellentmondásokat és megszerzik maguknak a vágyott harmóniát, vagy pedig „visszacsinálják” az ördöggel kötött szövetségüket. Ezért párosulhat Cholnoky László hőseiben a harmónia-vágy az akarat agóniájának a motívumaival, jelezve, hogy milyen gazdag kontextust hordoznak e kisregények, s akár csak rájuk alapozva is meg lehetne írni az elidegenülő ember egyfajta lélektanát.

A sors-szeszély, amely a harmónia-vágy vonzásába került hősök kísérője, ezért válhatott Cholnoky László műveinek állandó motívumává, s kaphatta egy olyan deus ex machina szerepét, amely hatásaiban ellenkezőjét eredményezi a szokványosnak: a hősök nem megmenekülnek, hanem elpusztulnak, amikor a sorsnak ez a „machinája” működésbe lép. Nincs menekvésük ebben az írói világban a hősöknek, s minden a normálisnak tartottal ellenkező előjelet kap, tehát kiszolgáltatottságuk is fokozottabb, mint a hagyományos világú regényekben. A harmónia-

igény és a sors-szeszély végzetes és tragikus megosztottságáról, kettősségéről beszélnek tehát e művek, és az író a balsejtelemtől a szerencse-amulettig és az ólomöntés motívumaiig sorakoztatva a baljóslatú jeleket, mintegy mágikus kört húz hősei köré: az ördöggel kötött szövetség révén a sors markában vannak, s ebben a körben nem érvényesek a hétköznapi élet-törvények: ha a hősök kártyáznak, halálukat nyerik, ha a véletlenel találkoznak, szerencsétlenségük pillanatát élik meg, s a csoda katasztrófához, s mi több, annyira más a világ rendje, amelyben élnek, hogy abban semmi sem lehetséges valójában: szerencsájuk tulajdonképpen szerencsétlenségük betetőződésének a kezdetét jelenti.

Nem a forgandó szerencséről, vagy kétértelműségéről van szó a Prikkék, Fridolinok és Flóriszok világában, a sors-szeszély, amely a szerencse motívumaiban a hősök életébe avatkozik, egészen egyértelmű logikával ragadja magával a hősöket, mutatva, mekkora a szakadék a hétköznapiak és a „másik” felé haladók, vagy abba érkezettek világa között — mintha egy negatív univerzumba lépnének a Cholnoky-műveket olvasva. Ebben ugyanis szokványos ismérvei nincsenek már az olyan fogalmaknak, mint kártya-szerencse, talált pénz, véletlen, csoda. Legszembetűnőbb ez Prikk metamorfózisának rajzában szemlélhetjük, melyet a véletlennek (különben pozitív jellegű) összejátszása indít meg egy nagyobb mennyiségű pénz révén, amelyet, míg ő részegen hevert a bokor alatt, melléje tesznek. „És én éppen erről a különös, nyári éjszakáról szeretnék elmondani egyet-mást — olvashatjuk —. A nyári éjszakáról, amelyik a régi Prikkből új Prikket csinált, és ami ennek az új Prikknek... kezébe nyomta a mennyei utazáshoz szükséges bilétát...” Kártyán nyert nagy pénzek fordítják meg véglegesen Bertalan életét is a Bertalan éjszakája című kisregényben — nyilván azért, mert a hősök világában a törvényszerűségeknek nincs hatalmuk, a véletlenek pedig az önkény rendjét szentesítik baljóslatúságukkal. Ugyanilyen szerepe van a csodának is: titkos jel, mint a Különös ismerős című írásban, vagy katasztrófa, mint a Meteorok címűben, s minden Cholnoky-műben — egészen a Tamás fináléjának misztikus csodájáig, amikor Fridolin találkozik Tamással.

Ami a hősök kétéletűségével kezdődött, a misztikussá vált sors képzetévé vált, jelezve többek között azt is, hogy Cholnoky László tulajdonképpen a regényes minden szokványos elemét átértelmezte, s új, a magyar prózában ritkán felbukkanó előjelekkel látta el — bennük olyan lét-törvényekre ismert, amelyeknek ő volt első krónikása is a magyar irodalomban.

5.

A formavilág, amely Cholnoky László műveinek művészi „állandóját” képezi, ugyancsak a kétvilágúság és kétéletűség élményén alapul: ezekkel összefüggésben értelmezhetők az író regény-formáinak korszerűségei, melyeknek határai egybeesnek az álom és való viszonylatainak változásai szakaszaival; a hagyományos regény fokozatos feloldásának kí-

sérletei, amelyek a Prikk mennyei útja, különösképpen pedig a Tamás című regényekben tetőz; azok a formai megoldások is, amelyek az álmok, látomások, káprázatok és hallucinósisos részletek térhódítását mutatják ebben a prózavilágban. Krudy Gyula mellett Cholnoky László alkotásai vetik fel tehát elsősorban a modern magyar prózában annak a kérdését is, hogy hogyan is kapcsolódik ez a művészet a világirodalom hasonló törekvéseket hordozó áramlataihoz, s alapját képezheti-e ez a próza elméleti konzekvenciák levonásának is. Amikor Cholnoky Lászlót a modern prózai törekvések áramában látjuk, s helyét e próza magyar út-törői között tudjuk, lényegében már feleltünk első kérdésünkre — még ha nem is mérhető egy Proust, Joyce, Mann vagy Kafka teljesítményéhez az övé. Ám nem a rokon-vonások a jellemzőek most, hanem azok, amelyek nagy európai kortársaitól megkülönböztetik a tehetség fokán kívül. Azt kell ugyanis megállapítanunk, hogy Cholnoky László művében a formai ihletnek ösztönösség az alapja, amazok tudatos, s mi több, számító építkezése ellenében, mintha anyagán kívül nem ismerne alkotói problémákat, következésképpen ami megoldásaiban formai újdonság, az életanyagából bontakozott ki, s marad a megszületés fokán is, minthogy sem az író, sem kortárs-kritikusai, de az utókor elméleti vizsgálódásai nem vonták figyelmük körébe a művek formai vívmányait. Alapvető alkotói naivitás jellemzi tehát, s ezt kell mind erényének, mind korlátának tartanunk. Bár vannak olyan megnyilatkozásai, amelyek a próza-elmélet iránti érdeklődését jelzik, törvényhozójává nem vált, mint ahogy a modern magyar próza más jelenségei is csupán elméleti bábállapotukban tartalmazzák, mit a prózai gyakorlat kihordott. Cholnoky László felismerte például a totalitásra töre ábrázolás problematikus voltát a Bertalan éjszakája című kisregényében, abban a képben, amely arról beszél, hogy Bertalan tükre csak részleteket mutatott, „pedig akkor már az összbenyomás volt értékes”; egy elmefuttatásában kora regényirodalmának elégtelenségét bírálja, mert a „belső dolgokról elfeledkezik”, s ennek a magától idegennek tudott prózának a receptjét is megadja: „Sok esemény — kevés színezés; hatás — semmi visszahatás; sok szenvedély — kevés érzelem; bonyodalom, kifejlődés nélkül. Ez a használható recept, amelybe a mai író a hőst és a hősnőt csak úgy belenyomkodja, mint a szakács a szarvasgombát a pástétomba.” Vallja, hogy „csak a tudományos igazságú ábrázolásnak van jövője”, s egy novella-részletben a maga írói természetrajzának fő elemeit is fel tudja sorakoztatni, ami arra enged következtetni, hogy az elméleti kérdések sem voltak idegenek számára:

„Határozottan emlékszem arra a megállapításunkra, hogy a vízió, a hallucináció tárgya: a kísértet, magának az illetőnek a testi diszpozíciójából... az illetőnek a lelkéből indul ki, vagyis hogy a kísértet félelmetes lebegése közben egyetlen ponton sem ütközik bele a természettudományba, sőt, hogy maga a természettudomány kapcsolja össze a mindennap embereit a kísértetek csodavilágával. Ugyancsak egészen határozottan emlékszem, hogy ilyenmű megbeszéléseink közben figyelemmel kísértük a művészetekben, főként az

irodalomban élő kísértetek mivoltát, születésük módját, és egyben megállapítottuk, hogy a művészi kísértetjárás egyre tökéletesebb, finomultabb alakja pusztán technikai fejlődés eredménye, amely fejlődés akkor kulminál, amikor a víziót finom mesterkedéssel, mint ok nélkül való okozatot tünteti fel, holott valójában az logikus következménye a látó ember testi diszpozíciójának."

(Epeira diadema)

Nyilvánvaló a magyar próza modern vonulatának rajzában Cholnoky László ilyen digresszióinak, vallomásainak jelentős helyet kell biztosítani, hiszen egy látás-rendszer körvonalai bontakoztathatók ki belőlük. Ezen a helyen a Régi ismerős egy mondatát idézve Cholnoky László forma-ihletének elsősorban konkrét formáit szeretnénk jelezni — összefüggésben a „megosztott föld” lét-élményével. Szmolenszky Miklós tük-réről van szó: „És érdekesnek és lehangottnak látta magát, mert a tükör és a titokzatosság szebbé, teljesebbé és fontosabbá tesz mindent. És az álomszerűen szép, az életfelettien tiszta mindig is csak ily hazug álutakon juthat el a maga igazában, a valóságban mindég és mindenütt a romlás és piszok győz...” Cholnoky László hőseinek az útja a „másik” világba tehát az álom- és a vágy-motívumok elszaporodását, az ilyen jellegű betétek nagy számát tették szükségessé, és az író mind bátrabban és következetesebben használja fel őket a hősök világának megalkotásakor az alkotói szenzibilitás és formateremtő kényszernek engedelmessége. Általánosságban kétféle funkcióban vehetők szemügyre ezek: betétekként és regényformaként, tipológiájukban pedig az álom, a látomás és a káprázat fogalmába sűrítethetők, bár például az álom és a képzelet munkájának árnyaltabb megkülönböztetése is szükségesnek látszik: álmodni és ébren álmodni Cholnoky László műveiben nem egyenlíthető ki. De szükséges szempont a művek keletkezési rendje is, ha az álombetétek sűrűségét akarjuk érzékelni: Szmolenszky Miklós vagy Flórusz például aránylag többször álmodik mint Prikk vagy Fridolin.

Cholnoky László művészi világlátásából egyenesen következik az álom-mozzanatok megnövekedett szerepe, s általános érvényűnek tetszik, mit a Piroska című regényének főhősével kapcsolatban olvashatunk: „Azt hiszitek tehát, hogy Flórusz csalt?” — teszi fel a kérdést, s így felel: „Flórusz álmodott...” S valóban, hősei kezén ott van rendre az a „kis, violaszínű gyűrű, amellyel az álom szokta eljegyezni magának a kiválasztottakat”. S Cholnoky László minden hőse kiválasztott. Tehát álmodik, minthogy ez létfeltétele: az egyik lehetséges út a „másik” világba.

Az álom-motívumok, betétek sora azonban a „másik” világba jutás szempontjából a kezdetlegesebb lelki megnyilvánulásokat jelzi, különösképpen, hogy leginkább szoros összefüggésben a sors-szeszély problémájával jelenik meg: a mágius aspektusa ez a sorssal való szembenézésnek Cholnoky László műveiben. Nem is nyílnak gyakran éppen ezért álom-ablakok a hősök múltjára, legtöbbször a jelenidejűség síkján realizálódnak a hősök álmai, de gyakran a jövő kifürkészésének a lehetőségei, s egy-egy esetben sorsfordító szerepet is játszhatnak. Egy vázlatos

tipológizálás is az álom-funkció változatos jelenlétét mutathatja ki tehát az író művészetében, mutatva többek között azt is, hogy az álomképek rendszerint az érzelmi és gondolati szférában realizálódnak, és nem tapadnak szorosan a cselekmény-vonalhoz. Tipológiánk, amely nem tart igényt a teljességre, a következő álom-motívumokra hivatkozik: az álom mintegy az ébrenlétben lejátszódottnak a folytatása; a két éber pillanat közötti szakadékot hidalja át; az álom, mint a jelen metamorfózison átesett tükre; a bekövetkezendők sejtelmeit, üzeneteit közvetítő mozzanat; sorsfordító pillanat. De megidézhet múltat és kifejezhet vágyakat is, míg az ébren álmodás külön köre a Cholnoky-írásoknak, egy kaleidoszkóptechnika lehetőségeivel telítetten. Észleleteinket dokumentálva a következőkben néhány jellemzőnek ítélt álom-mozzanatot idézünk meg.

Első példánk összetett álom-mozzanat: az ébren álmodásból lép át a hős az álomba. Tegyük még hozzá, hogy az ébren álmodás mozzanata árnyalatban különbözik attól a lelki tevékenységtől, amit álmodozásnak szoktunk nevezni. Íme:

„Amikor az asszony becsukta az ablakot, a legény, hogy ki-húzza reggelig, visszament az útra és leült az út rozsdás fűvel felvert árkanak partjára. Elgyötört képzelete lefestette mindazt, amit átélt, az asszony halavány, fáradt arcát körülvette a szivárvány minden tündöklő színével és szavait átváltoztatta izzó vallomássá.

Ezek a ragyogó képek, amint elvonultak a legény előtt, változtak, mint a kaleidoszkóp színes üvegcserepei. Végül pedig tömör szürkességgé zagyválódván, összefolytak a félelemnek újra felébredő érzésével. A legény lelkében megint életre kelt az a rémület, amelyet délután kiált...

Fázott, ha megmozdult ültében. Mereven nézte még egy ideig a felszálló napot, aztán összefolyt előtte minden: fény, hang, szín, való és álom, emlék és jelen.

Elaludt, de alvása csak folytatása volt lelke gyötrelmeinek, rakoncátlanul tomboltak benne az álom szörnyszülöttei és aggodalmat loptak a lelkébe. Görcsösen markolta álmában a fűvet, megfeszítette izmait; gyámoltalan félelmében szakadozott hangok törtek föl a meléből. De ennek is vége lett, mert a hatalmas fáradtságtól hanyatt esett ültéből, s ahogy az izmainak feszültsége megszűnt, eltűntek a gyötrelmes képek is, átadva helyüket a szerelem tükörképeinek...”

(A szép Carconte)

Idézetünkhöz tegyük még hozzá, hogy az álomleírás mind részletezőbb lesz, s mi több, felveszi majd a jövő sejtelmének a motívumát is: a legény megálmodja, hogy elveszíti szerelmesét.

Az álom sorsfordító szerepét Fridoliné példázhatja:

„Lehunyta a szemét, a fejét lassan ide-oda ingatta, és a Hárs-patak völgyére gondolt, amit most elhagy örökre, és ettől szomorúság fogta el. Vergődő lelkének mélységeiből égő könnycseppek indultak útnak, de nem juthattak el a szeméig, mert a közelgő álom

elállta az útjukat. A közelgő álom tette azt is, hogy a Hárs-patak völgyének jegenyéi megnyúltak, addig nőttek, amíg beláttak a templom ablakán, és mindegyiknek sudarán színes üveggolyó volt, amiket a Matild küldött neki, de azért úgy is volt, hogy ezek a pompás kis golyócskák az ő gyerekkori játékszerei közül gurultak elő, és onnét kerültek fel a jegenyék sudarára. Később mindent benyelt a fekete sötétség, de éjfél tájban nagy fényesség támadt ismét...”

Az álom-leírás folytatásában Fridolin Szent Tamással társalog, s ennek az álomnak a következményeként tudatosodik benne a gondolat, hogy el kell mennie.

A múltat idéző álom, amit Bertalan lát, már szürreális — a legtöbb álom reális körvonalai ellenében:

„Lefeküdt, lehunyta a szemét.

Nemsokára valahol pompás azálea bokrok kezdtek virítani; piros és hófehér virágaik közül csodálatos, kis emberke tőkfeje integetett feléje. Ez kétségkívül Bunkó Dankó volt, akiről még gyerekkorában, otthon, a fűtött szobában — amíg odakint hideg szél szaladgált a szűk kisvárosi utcákon — hallotta az édesanyjától, hogy ez a kis tőkfejű igen kellemetlen egyén: kiszippantja a rossz gyermekek lelkét. Szerencsére azonban rövidesen azután megjelent Szipoghy Menyus, a sikkasztó adótárnok, aki rövid szóváltás után leharapta Bunkó Dankó tőkfejét, és ekként a dolgokat rendbehozván, ő maga is felmászott egy rendkívülien széles, tizennyolc színben pompázó szivárványra, ami azután lassan-lassan eltűnt.”

Az álom-motívumok legkuszáltabb válfaja Cholnokynál a vágyálom, amilyent Szmolenszky Miklós álmodik a vad, természetes életet élő lányról, Pipről, ki itt Pipóparapinella hercegnővé változik. Ez az álom-leírás egyben arra is példa, hogy az író az álmodást mindig fiziológiai feltételezettségében is szemléli, mintegy az alvó testhelyzetéből vezeti le — gondoljunk A szép Carconte című novellából vett idézetünkre. Szmolenszky Miklós vágyálmába viszont egy keresztespók csípése játszik bele, mintha azt jelezné, hogy mérgezett az álom, melynek egy részét most idézzük:

„... Szörnyű mozdulat volt ez; a báli népség riadtan futott szerzetést, valamennyien egy kis lyuk felé özönlöttek, amelyet a küszöb alatt fúrtak az egerek. Amiket akkor úgy emlegettek egymás között riadt sikoltozással, mint a halál barátait, és vigasztalták egymást, hogy azért mégis meg fognak menekülni, mert az a lyuk az esthajnali csillagra torkollik, és ott olyan hideg van, hogy a csontváz kővé dermed, és nem bír mozdulni többé. Akkor hirtelen elpattant a nagybőgő húrja, és a hang hosszan, fájdalmasan zengett, mint az öregember sírása, és a lelkek összezsugorodtak tőle a siralmas fájdalomtól. Elviselhetetlen volt mindez, okvetlenül kellett történnie valaminek, és nagyszerű megoldásként a föld kettéhasadt, és Miklós

összeölelkezve a kis hercegnővel, akinek akkor hirtelen Mályvavirág lett a neve, zuhanni kezdett alá a mélységbe. Erősen átkarolták egymást, az ajkaikat összetapasztották.

— Ó, édes... drága!...

Miklós érezte, hogy a szemét elborítják a boldogság könnyei, felült az ágyában, megtörölte verejtékes homlokát, és még egyszer mondta halkán, mosolyogva:

— Ó, édes!... drága!...

Feltekintett a padmaly festett deszkázatára, amelyen egy hatalmas keresztespók sietett hazafelé..."

Cholnoky László műveinek valóságshordozó betétjei — az álmok mágikus jellege és öntörvényének szeszélyei ellenében — a látomások, s az az új realitás-igény is bennük mutatja meg leginkább magát, amely az író világélményéből következően, a magyar próza úgynevezett realista hagyományát termékenyen felhasználni már nem tudta. Nem véletlen, hogy Cholnoky László műveinek éppen látomásos motívumai kapcsolódnak legközvetlenebbül a XX. századi világirodalomnak egy egészen kafkai köréhez, s hogy éppen a látomásban nyílt az írónak módja az élet olyan elemeit, hacsak epizódikusan is, prózájába építeni, amelyeknek a magyar próza különben ellenállt. Így szólal meg a Régi ismerősben egy folklorisztikus kísértethistória, anekdótaként, Rimányi Ferkóról, és sorakoznak miniatűr életképek, amelyek azután például a Tamás című regényében a falusi lakodalom, a Prikk menyői útjában pedig a falusi búcsú rajzává szélesednek, a modern magyar próza kis remekműveiként. Jellemző azonban Cholnoky László látomás-felfogására, hogy ezekben a groteszk rajz révén az emberről és létezéséről alkotott felfogásának tömény képeit teremti meg — antropológiai atlaszként. Bábú- és uborka-emberek, emberek levetette ruhák kísértetjárását ábrázolja, s ezek a részletek, mintegy az álmokképek helyét foglalják el írásaiban. Ha az álmokkép az első, a látomás második prózai korszakát jellemzi. Nyilvánvaló, hogy Cholnokynál a látomás romantikus formáit nem kereshetjük: itt realitáshordozó szerepükben kell szemlélnünk őket, s arra figyelve, hogy a modern realitásokhoz, miként a világirodalom is példázza, századunkban milyen vargabetűvel vezet az út. Példáinkat most is az egyszerűbb látomásformákkal kezdjük, s a Régi ismerős egy életkép-füzéréből idézzük:

„A terem másik vége üres, elhagyott volt, ott már csak derengve reszketett a lámpa fénye; az volt a színpad, amelyet a mesék csodaemberei népesítettek be Miklós számára. Ott látta felbukkanni a domború mellű csodaezredest, aki akkorákat tudott kiáltani, hogy három privadiner siketült meg alatta... ott, az üres hordó mögül előtöppanva pillantotta meg a tréfás Csömböüllék bácsit, aki Paloznagon élt, és ott is halt meg, ezelőtt harminc évvel, és aki olyan tréfákat és ijesztéseket tudott kifundálni srófós eszével, hogy a menyecskék és lányok beteggé rikoltozták magukat... ott járkált egy szál véres ingben, a kezeit tördelve a Berta Gábor egyetlen leánya,

az Eszter, a maga penetenciájában, amiért a kisedd magzatát elirtotta, aki is a felsőörsi káptalani ispánytól fogantatott — és ott sóhajtozott és huhogott baglyok módjára a Rimányi Ferkó, akit az ije-delem ölt meg vagy tíz évvel azelőtt...”

A groteszk látomásnak is fokozatai vannak a Cholnoky-művekben. A legegyszerűbbek egyikét Flórusz látja:

„Sokáig nem tudott elaludni.

A függöny résén benéztek hozzá régi barátai, a csillagok, azokkal beszélgetett.

Végül azonban halkán felnyílt az ajtó, és belépett rajta a két Kopeczky, karjukon vezetve Nordheimernét, aki azonban akkor oly különös volt, mintha a szüzi Ofélia fejét srófolták volna a nyakára, de azért mégis bizonyosan ő volt az, a Nordheimerné. Ez abból is világos volt, mert az asszony, ahogy a fiatalembert meglátta, bebújt a Kopeczky foga helyén tátongó sötét kis üregbe, és akkor tisztán látható volt a piros papucs, amit otthon viselni szokott.

Flórusz a különös látványra elmosolyodott, de aztán már nem törődött többé semmivel...”

S tetőz az ilyen látás a Tamás című regényében:

„A domb körül meghúzódó kis faluban laktak a hársvölgyi emberkék, a nyugodalmas, sajátságos kis emberkék, az eleven marionettek, akiket nem a maguk akarata, hanem az őseik hagyománya rángatott ide-oda, és akik fontosabb dolgaikat másként végezték, mint egyéb falubeliek. Emberkék voltak, mert egyik kisebb volt, mint a másik, pedig otthon, egymás között fontos nagyválasok és mély, emlékezetbarázdát szántó összetörpülések történtek köztük. Olyanok voltak a hársvölgyi eleven kis marionettek, mint az unalmas gyermekmese figurái, akik esténként összeverődnek, és ünnepi arccal bólogatnak egymás felé...”

Egy nagy álomszerű monológus vége pedig látomássá átfejlődve így mutatja Bertalant:

„... Tulajdonképpen nincsen is lábam, mert nem ember vagyok, hanem ugorka, amelyet ő, egyszer mulatságból, ahogy a falusi gyerekek csinálják, még apró korában beleszorított valami ócska palackba. Aztán az ugorka nő, már nagyobb lenne, mint a háza, de annál inkább rabbá lesz! Pedig csak az üveg, a nyomorúság hitvány csehüvegje állja az utamat...”

Kiegészítésként meg kell még jegyeznünk, hogy Cholnoky László maga is gondosan, terminológiai pontossággal, igyekszik elhatárolni az álom-, a látomás- és a káprázat-betéteket, nyilván azért, mert műveiben

ezek mind mintha átmeneti formák lennének. Káprázatnak nevezi például a következő kis betétet:

„Vergődő lelke előtt feltűnt a régi vidék: ilyenkor köd ül a tájon, de odabent, a meleg szobában tisztán ragyog a két öreg nyugodalmas szeme párja; olyan jó lenne most letérdelni az édesanya előtt és elmondani neki, hogy elfeledte már a gyilkosan gyönyörű álmot, és nincsen már erő, amely őt onnét elszakíthatná! De akkor hirtelen újra feltárult előtte a titokteljes éjszaka, látta a lámpás utolsó lobbanásait, a falon alásikló nagy árnyakat, látta a vétkes félhomályt, és végül azt is kellett látnia, amint a sötétség lassan elfedi az anya halavány arcát...”

Megfigyelésünk szerint az álom iránya a jelené és a jövőé, a káprázat pedig elsősorban a múlt eseményeit hordozza, a látomás funkciója viszont elsősorban vizuális természetű, s jelenidejű — ám megnyugtatóbb osztályzását kétségtelenül a képstruktúrák részletesebb tipológiai elemzése révén kaphatjuk csak meg, mint ahogy az álom és a képzelet munkája között is elsősorban ezek segítségével húzhatunk határvonalat.

Cholnoky László műveinek formai eredményei körüli szemlélődésünket lezárva a „te”-beszéd megjelenését kell nyugtáznunk, egy más alkalomra bízva, hogy ezeknek a formai jegyeknek teljesebb körét feltárjuk, hiszen nem érintettük például a mellékszereplők képzelődésének a főhősökétől különböző voltát sem, miként azt a Régi ismerős Murányi-jának képzelődése is jelzi („De Murányinak már szokása volt, hogy a beszélgetés során felmerült tulajdon gondolatait szötte tovább önmagában, azokból valami titokzatos, finom lelki történetet konstruálva, amely övele esett meg...”).

A második személyűség az epikában háború utáni vívmányként él a köztudatban. Annál jelentősebb tehát, hogy Cholnoky László, ha egy-egy részlet terjedelmében is, de alkalmazza művészi feladat-hordozóként a második személyű közlésmódot, hősét mintegy két egyéniséggé választva szét, a látomást és a monológust dúsítva általa. Ez a névmási váltás Cholnoky László prózájának egyik legérdekesebb eredménye a prózatechnika szempontjából. Ezt példázandó, idézzük Flórusz látomását a ruhákkal — József Attila Altatójára asszociáló volta miatt is:

„Ha sorsod rosszra fordul — avertat deus, de mindazonáltal legyen meg az ő szent akarata —, egy éjszakán, amelyen a gondjaid, unalmukban és bosszúságukban, hogy nem tudsz rajtuk segíteni, a lelkedet kezdi csiklandozni, és álmaidat elhessegetik, tégy úgy, mintha mélyen aludnál. Akkor a ruhadarabjaid titkon odalebegnek hozzád, föléd hajolnak, és amikor azt hiszik, hogy már alszol, összeszesúgnak, és komiszul vigyorogva kiosztják egymás közt a szerepeket...”

...Reggel, amikor felébredsz, szomorúan, de mosolyogsz, mert azt hiszed, hogy álmot láttál.

Hanem idővel lelked maga is kopott, ócska, nyűtt lesz.

És aztán valahogy eszedbe jut, hogy mégis ébren voltál azon az éjszakán...”

Nem szándékunk, hogy teljességében kifejtsük mindazokat az eredményeket, amelyek Cholnoky László máig össze nem gyűjtött műveiben adva vannak — egy külön könyv feladata lenne e művészet rendszeres vizsgálata, hiszen nincs a modern magyar prózának olyan fejleménye, amelynek legalább indítékát ne tudnánk ebben a prózavilágban fellelni. Egy magyar író, aki ha egy-egy pillanat erejéig is, a maga ösztönösségében lépést tudott tartani kora prózáirói törekvéseivel — ez Cholnoky László.

„Későn jöttségének” irodalomtörténeti legendáját tehát mindenképpen el kell vetnünk. Kortársa volt a korának, amit regényformájának korszerűsége is bizonyít. A kisregény egyik legjelentősebb válfaját ő teremtetette meg, s ha a Prikk mennyei útja valamint a Tamás című regényére hivatkozunk, akkor előttünk áll a szürrealizáló, a „másik” világban mozgó emberről szóló művészet magyar irodalmi prototípusa is: az álmok és a víziók tárgyszerűsége, a lélek hallucinációinak, látomásainak, sugallatainak „mélyvize” mutatja magát az olvasónak, ki műve fölé hajol. S ne az ezekért hozott emberi áldozatot nézzük most, hanem a művet, amely, miként a modern magyar irodalom több kezdeménye — az abszurd drámától a tudományos fantasztikus irodalomig — értelmezőjére vár csupán — irodalomelméleti és irodalomtörténeti feladatként egyaránt.

MEGJEGYZÉS

Cholnoky László szövegeit a következő kiadásokban használtuk: Prikk mennyei útja. Bp. 1958; Piroska (Öt regény). Bp. 1971. Szemelőtt tartottuk Galsai Pongrácz és Varga Kálmán kíséző tanulmányait, valamint Kárpáthy Aurél Cholnoky-tanulmányát a Tegnapról máig. Bp. 1961. című kötetben. A Cholnoky-irodalomban A magyar irodalom története 5. kötete ad eligazítást. Déry Tibor idézetünk az író Napok hordaléka című kötetéből való (146. old.). Hasznos szempontokat találtunk Levendél László és Mezei Árpád: Az alkoholista személyisége (Bp. 1972.) című könyvében.

BOSNYAK ISTVÁN

„A KÖZÖSSÉG ROSSZ LELKIISMERETE”*

A konfliktus, mely krisztianizmusa idején az ég-föld, isten-ember, végtelen-véges ellentétében nyilvánult meg, s amely végül is a krisztianus életérzés kiégéséhez vezetett, az új, „senkiföldi” időszak alatt mint szubjektivitás és objektív valóság, kierkegaard-i végső egyedüllét és társadalmi közösség ellentéte van jelen írásaiban, de nem tárgyilagos, magától értődő tényként, hanem mély etikai dilemma, intenzív erkölcsi konfliktus formáját öltve.

A kierkegaard-i pozíció — a szubjektivitás mint egyetlen valóság, a benső, az objektív világtól elforduló élet mint egyetlen igaz létforma — már a krisztianus Sinkó számára sem maradhatott problémátlan. Az etikus példaképek közt hánykódva legtartósabban ennél a pozíciónál tudott megállapodni, ez a megállapodás azonban nem volt végleges, a krisztianus ember kierkegaard-izmusa szintén korrekcióra szorult. A krisztianus életérzés feloldása-felszámolása után, a Senkiföldjén viszont a külvilágtól elforduló szubjektivitásban-élés egészében is lehetetlenné vált a számára: a nagy Magányos életútjával szembeni krisztianus hiányérzet heves tagadásba — teoretikus tagadásba — csapott át, s a goethei hitvallás, ember és világ széttephetetlen szimbiózisának a tudata lett magatartásának — nem-cselekvő etikai magatartásának — vezérlőelve.

A Don Quijote-esszé 1938-as változatában¹ Sinkó higgadt tárgyilagossággal fogalmazza meg ezt a vezérlőelvet, mondván, hogy nemcsak az ember van a világban, hanem a világ is az emberben s ezért még a heroikusan vállalt izoláltság se izolál a világtól. S már 1935-ben, az *Europe*-ban közölt nagy önéletrajzi esszéjében² is úgy emlékezik vissza az elvileg már túlhaladott, senkiföldi időszakra, mint évekre, melyek alatt a régi közösség nélkül egyedül volt a hűtlensége terhével, azokkal a viselénivalókkal, melyeknek hordozásához nem kaphat segítséget az ember. Ami azonban ekkor, a krisztianizmus felszámolása óta megtett majd egy évtizedes út távlatából már pusztá objektív ténynek látszik a

* Részlet egy hosszabb Sinkó-tanulmányból

¹ Don Quijote útja, *Europe*, 1938. ápr. 15., *Korunk*, 1938/4—5. sz.² En face du Juge, *Europe*, 1935. V. 15.

sámára, az a Senkiföldjén tett első lépései idején, a húszas évek végén, sőt később is, még emigrációja második évtizedének elején is heves konfliktusok, önnön gyakorlati soronkívülségével pörlekedő elvi-etikai küzdelem formájában nyilvánult meg írásaiban.

Az emberközösségtől elszigetelt szubjektivitás már utolsó, még kifejezetten krisztianus dokumentumaiban is mint etikailag problematikus valóság jelenik meg.

Régi költők még beszélgettek a fákkal.
 Én meg épp szóba elegyednék a fákkal
 S tüstént felakasztott emberek lába lógáz a gyönyörű
 Lombok közül

— előlegezi az etikus problémát az *Idei téli vallomások* című, a *Testvér*-ben közölt versciklus második verse³, s ez a szándékoltan-tárgyias hang-nem heves szubjektív-lirai panaszba csap át:

Régi költők! Nekik lehetett büntetlenül állniuk
 S szent, istenek-áldotta magányuk
 És édes vízü szökőkút volt lelkükben a szépség.
 Én keserűn freccsenő sós tengerben gázolok magam,

Magamban s nem egyedül. Mindenhová követnek idegenek
 Csapzottan, mnitha mindnyájukat mérges kígyó marta volna meg.
 Kérdőre vonnak minden versemért.
 Maradni s elfutni se közülük nem tudok.

Ami e vallomásban az esztétikába elvonuló, s individualitását a szenvedők sokaságától elzáró alkotóember metaforizált erkölcsi problémaként jelenik meg, az egy másik *Testvér*-dokumentumban, a *Hit, vétő és tetemrehívás* című etikai esszében⁴ az értelem nyelvén kap hangot s társadalmilag is konkretizálódik. A kívülállás, kívül maradás etikailag problematikus volta a senkiföldi ember már ismeretes motívumával, a háború-iszonnal együtt jelenik meg ebben az esszében, s a készülő új háború itt sincs elvonatkoztatva a máris tartó gyilkos jelentől, az öngyilkosok tömegeitől, az utcai harcoktól s a permanens világ-háború korának egyéb animalitásaitól. Az ilyen világvalósággal szembeni egyéni magatartással kapcsolatban teszi fel a féllábbal már senkiföldi krisztianus író a „tetemrehívás” kérdését: „*ki a bűnös, ki akarta, hogy így legyen, ki tette, hogy így lett?*” S válasza arról tanúskodik, hogy gyakorlati kívülállásának, társadalmon kívüliségének már ekkor is szerves tartozéka a társadalmi élettel, az emberi közösséggel való erkölcsi szolidarizálás.

„Senki sem állhat oda Pilátussal kezét mosni, mert senki sincs kívül az életen. (...) morális semlegesség sincs (...) nem ártatlan

³ Arról, hogy irigy vagyok a régi költőkre, *Testvér*, 1925/3. sz.

⁴ *Testvér*, 1925/3. sz.

egyikünk békés keze sem abban, amit elmulaszt tenni. Mert valamit elmulasztani nem kevésbé rossz, mint rosszul, de tenni valamit”

— anticipálja 1925-ben az ekkor még krisztianus Sinkó a babitsi „vét-
kesek közt cinkos aki néma” erkölcsi imperativusát, s a kívülálló Babits
1937-es etikai konklúzióján túl voltaképpen a Thomas Mann-i felisme-
rést is anticipálja, miszerint a fasizmus évei erkölcsileg egyféleképp „jó
idők” voltak, mert — lehetetlenné tették a morális kívülmaradást:

„A közömbös semlegességnek még illúziója is — hál’ Istennek --
mindig átlátszóbb lesz; hál’ Istennek (...) mert jó az, hogy ha már
önként nem akarjuk hallani a tetemrehívást, az idők gondoskodnak
rőla, hogy kényszerítve legyünk meghallani mind, kivétel nélkül.
A történelem tendenciája a medrőből kilépő tengeré: ne maradjon
sziget, mindig általánosabbá, mindig mindent érintőbbé válni, min-
dig erősebben belevonni mindent a kényszerbe: felelni a kérdésekre,
állást foglalni, dönteni.”

Az egyetemes bűnösség tudata, a jelenért — és jövőért — való ál-
talános felelősség, mely alól nincs, nem lehet kibúvó az erkölcsi semle-
gességre törekvő egyes-ember számára sem, hisz az erkölcsi közömbösség
a szolidaritás megtagadását jelenti a szenvedő sokasággal: ez az itt meg-
fogalmazott felismerés egyik vezérmotívuma lesz a „senkiföldi” ember
etikai esszéinek. Ezt variálja a *Middlesex és Utópia* című írásában⁵, s ezt
vallja a Bernard Shaw és Friedrich Adler vitájáról írt glosszájában⁶ is.
E rövid kis kritikai reflexió újszerűsége az előző, a morális semlegesség
amoralizmusát bizonyító megnyilatkozásaival szemben abban van, hogy
az állásfoglalás, az etikai döntés, az erkölcsi színvallás „morális” megke-
rülése itt az ellentétes táborokra szakadt világ politikai valóságára, más-
részt pedig Sinkó saját táborára, az értelmiségiekre van vonatkoztatva.
A szóban forgó vitának ugyanis — melyben Shaw az „objektív”, „kon-
templatív” szemlélettel voltaképpen Mussolini védelmére kel — Sinkó
mindkét részvevőjét sajtóságos értelmiségi típus megtestesítőjének nyil-
vánítja. Szerinte Shaw, annak ellenére, hogy egész életében közelebb
állt a proletariátushoz és a forradalomhoz, mint az uralkodó rendhez,
mégiscsak a művész-individualista, a kívülálló értelmiségi, a „*passzioná-
tus intellektuel*” képviselője, azon értelmiségi-típus, mely harcoként
megbízhatatlan, mivel annyira szabad minden „előítélettől”, hogy sza-
badsága azonos a kívülálló, a mindenben és mindenkin kívülállók szabad-
ságával. Ezzel szemben Adler a közösség kötöttségében dolgozó, a *rész-
vevő értelmiségi* típusát képviseli, s ami Shaw-nak csak téma, az őneki
„ő maga, az ő közösségének, a proletariátusnak élete”... A sinkói ma-
gattartás-eszményre önmagában is jellemző, s a hegeli „rossz végtelen-
ségre” emlékeztető tipizálás szemszögéből nézve a glosszában feltett kér-
dés és a rá adott válasz különös jelentőséggel bír:

⁵ Korunk, 1927, 242—250. 1.

⁶ B. Shaw konzekvenciája, Századunk, 1927, 577—579. 1.

„Kinek van joga felülemelkedni a jelenen? Lehet igazságosság, mely a jelenben az igazság megtagadása. Aki a mai táborokra vált világban kontemplatív turista tud lenni, kilép a szolidaritás kötelékeiből. Ott, ahol a vér folyik, életre-halálra megy a harc, ott az egyetlen emberséges magatartás a szubjektivitás és nem a szemlélődőnek objektivitásra törekvő igazság-osztása.”

Íme, a meghasonlott élet! Egyrészt a kristálytiszt felismerés, hogy lehetetlen büntetlenül az individualitást elszigetelő esztétizmusba vonulni; hogy etikailag meddő kísérlet az erkölcsi semlegesség fenntartása, a pilátusi „kézmosás”, hisz maga a kor, a történő történelem szorgosan gondoskodik az egyetemes „tetemrehívásról”; hogy az állásfoglalást, erkölcsi színvallást megkerülő „tárgyilagosság” ál-objektivitás csupán, mely szükségképpen a történelmileg is amorális pártjára áll; hogy a „passzionátus” értelmiségi mindenben és mindenkin „felülemelkedő”, kontemplatív szabadsága is a szolidaritás megtagadását jelenti épp avval a Sokasággal, melyhez intíme közeleink érzi magát... Másrészt pedig ott a kívülálló élet mindennapi valósága, mely *gyakorlatilag* folyamatos cáfolata mindennek! Nem kétséges, hogy a Senkiföldje emberének erkölcsi szenzibilitása ezen az új poszton is épp akkora kifinomultságról és korszerűségről — a történelmileg lehetséges etikai szinttel való „szinkronban levésről” — tanúskodik, mint tanúskodott a forradalom, majd a krisztinánizmus idején. Azonban e korszínt nemcsak elérő, de meg is haladó, „disszidensen” előrefutó etika kényszerű-kelletlen teoretikus, elvi, programatikus etika maradt, melynek a mindennapi életben nem volt, a soronkívüli poszton, a „gazdátlan világ” peremén nem is lehetett *gyakorlati* fedezete. S ismét csak e morális érzékenységet dicséri, hogy a soronkívüli ember etikája önnön „kantizmusára”, a pusztán „kell”-ben való kimerülésére is idejekorán ráérez, felismeri a saját „kategorikus imperatívusai” és a mindennapi életvalósága közt tátongó szakadékot — és problémájává válik önmagának.

Az elvileg, programatikus a közösséggel való intenzív szolidaritást hirdető etika drámai összeütközése tulajdon gyakorlatával egyféleképp már a krisztianus évek végén megtörtént.

— — — — —
*És a mindenkinél rosszabb én vagyok,
 Mert nem megyek senkivel
 És nincs felelnem semmivel*

— vonja kétségbe az etikai program az etikai gyakorlatot a *Margináliák-ciklus*⁷ VIII. versében, s az ugyancsak a *Testvérben* közölt Árvay-novella⁸ és közöletlen változata, Az áruló is a bűnnel terhes soronkívüliségnek az itt felhangzó tudatát variálja. Árvay, az egykori katonatiszt,

⁷ *Testvér*, 1925/11. sz.

⁸ Mr. Black feljegyzése Árvay Abris esetéről, *Testvér*, 1925/6. és 7—8. sz.

a forradalom leverése után, a fehérterror unetikus *látványa* hatására a megkínzott közösséggel való erkölcsi azonosulást vallja életprogramjának, amikor azonban e programot cselekvéssé, tétté, gyakorlati magatartássá kellene váltania, képtelennek bizonyul az etikus elv praktikussá tételére: képtelen végrehajtani a merényletet, mellyel a Mozgalom bizta meg, s hajnali magányában, a munkára siető tevékeny emberek láttán racionális felismeréssé válik benne a szorongás, amely a merénylet előző esti elpackázása óta szakadatlanul fogva tartotta:

„...most érezte, hogy ő kívülmaradt a szenvedő, a guzsbakötött milliók körén, néző maradt, nem lett a mindenki testvére s hallja és érti a kiáltó számonkérést, de nem tud mit felelni.”

A kívülmaradás, a közösségből való kirekedés miatti rossz közérzet, szorongás, bűntudat példázata az Aegidius-regény⁹ is. Közösségének — az Egyháznak — soraiból kényszerű-kelletlen kiszakadva Aegidius is létebe maró erkölcsi konfliktusok hordozója lesz, mert hiába szilárd a meggyőződése, hogy hitében — morálisan — hű maradt saját táborához, *gyakorlatilag* mégis az Egyház ellenségeihez kerül közel, vagy legalábbis azokhoz a tétlenkedő ál-hívőkhöz, akik épp renyhe passzivitásukkal járulnak hozzá az Egyház alapjainak megingásához... S nem ilyen tudatos etikai fölismerésként, de valami megmagyarázhatatlan, nyomasztó, rossz közérzetként nehezedik a kívülmaradás ténye az *Optimisták* bájos, szelíd humorral övezett munkás-kispolgárára, Eizingerre is, aki úgy érzi ugyan, hogy a tüntető, kenyeret és munkát követelő tömegekhez képest öneki „jól, sőt lehet mondani, hogy luxusosan jól megy”, mégis valami megnevezhetetlen kényelmetlenségérzés veszi hatalmába, valahányszor e harcós, küzdő tömegekkel kerül szembe, kívülállása valósággal lebetegeti, alig alszik, állandóan rosszkedvű s végül is elhatározza, hogy „megreszkírozza a költséget és orvoshoz megy” e furcsa nyavalyájával... S kívülállásának nyomasztó, rá-rászakadó etikai terhét vonszolja életútján Bollert Mihály, a *Tizennégy nap* önéletrajzi író szereplője is. Sallaiék drámájának szenvedélyes kísérőjeként, az áldozatokkal, az eszmével, az ügygel való intenzív erkölcsi szolidarizálás megtestesítőjeként is állandó problémája, hogy azonosulása a történetekkel pusztán érzelmi, nem-cselekvő, passzívan erkölcsi azonosulás. Etikus pozíciójának e felismert kétarcúsága fogalmaztatja meg vele a tételt, hogy aki szabadon jár, az valóságosan sose lehet szolidáris a börtönben levőkkel, s minden, ami pusztá szimpátia, az csupán a hűtlenségnek egy szenvedélyesebb formája, hamis, talmi, nem igazi sorsazonosság... E felismerés miatt válik Bollert számára egyre elviselhetetlenebbé a kívülálló pozíció, melyet egyik heves, önvizsgáló pillanatában a legutolsó ember, a *kibic* pozíciójával azonosít, háromszorosan is lesajnálni valónak nyilvánítva a „szenvedélyes kibic” magatartását...

Az etikus életprogramot cáfoló, unetikus, a közösség életével szemben *gyakorlatilag* a hűtlenségig közömbös életvalóság a soronkívüli em-

⁹ Aegidius útrakelése, *Nyugat*, 1927/I, 389—431. 1.

ber erkölcsi tudatában állandóan „alibi” után kutatott. Miután felismerte — s igen korán felismerte! — a pusztán „lelki” szolidaritás hamisságát, nem-igazi voltát, ennek az erkölcsi tudatnak természetszerűen szükségletévé vált az önigazolás, saját meddőségének a kivédése. S milyen érvekkkel kísérelte volna meg ezt az önvédelmet, ha nem — morálisakkal! Krisztianizmusa idején, mint részben már láttuk is, a kívülállás erkölcsi igazolásának leggyakoribb módja annak az értelmiségi magatartásnak a fel-felmutatása volt, melynek megtestesítőjét az ifjú krisztianus a világháborús „valóságtól” gyakorlatilag elforduló Ady Endrében tisztelte... A kívülállás az őrzők posztja, akiknek a tömegmészárló, véres világban az egyetlen, hűtlenül is hűséges feladata az emberiség erkölcsi posztulátumai feletti őrködés: a háborús Adyt etikai példaképpé megtevő krisztianus poeta evvel az „alibivel” csitítja el a soronkívüliség miatt háborgó lelkiismeretét az egyik cím nélküli, közöletlen versében:

— — — — — jaj elfut a föld tán maholnap
a rohanókkal s a robajban mi állunk az űrben
sziget, rémület két szirtje, nyársra bukkottan
és mégis: dagadjon bár fölénk tengerek villó árja
és mégis: tiptott árva vágyak süvöltve hozsannázva
mégis itt voltunk, itt voltak s ha senki se látta is,
s ha senki se volt is, ki bánta,
— — — — —
de volt, és őrhely volt és jó és marad — — — —

A strázsa-pozícióval való példálózás egyik vezérmotívuma marad a krisztianus ember alkotásának, s mint ilyen, a kívülállás miatt bűnnel terhes erkölcsi tudat legfőbb „nyugtatóját” képezi. Ezzel szemben a későbbiek során, a teljes Senkiföldjén már nem ilyen kifejezetten etikus az „alibi”; a passzív erkölcsiség, az etikus tettet megkerülő moralizmus tudata ekkor már pusztán az emberi lét „mint olyan” voltával, az emberi élet determináltságával, elsősorban pedig az erkölcsi parancsoknak is ellenálló egzisztenciális paradoxonokkal védekezik. Ez az önvédelem a paradoxális világ és paradoxális élet nagy regényében, a *Tizennégy* napban teljesedik ki, közvetlenül, tétélesen pedig a magát a renegátság vádjától védő Bollert Mihály monológjában, mely az emberi egzisztencia összetettségére, kívülről, a pusztta tények „világegyeteméből” meg nem ítélnélhető rejtett valóságára hivatkozva szegül szembe „az ifjúság és a neofiták” leegyszerűsítő szemléletével, amely kívülről nézi az embert, nem látja meg paradoxális benső valóságát, s ezért csak a tiszta pozíciókat, a teljes „igen”-t és teljes „nem”-et ismeri el, míg a harmadik álláspontot — a kívülre kerülőként, kívül maradókét — pusztta renegátságnak tartja:

„Ez nemcsak a neofiták s nemcsak az ifjúság, hanem minden idők leegyszerűsítő ítélkezési módja. Még az Új-Testamentum is csak igenről és nemről, mindössze két lehetőségről tud: azokról, akiket

a Jozafát völgyében az Atya a maga balján, s azokról, akiket a maga jobbján fog felsorakoztatni; csak a vagy-vagyot ismeri el: az igent és a nemet. S ami közben van? Ami maga az ember?”

De hiába az önmagával való vita, a nem-tevékeny erkölcsiségre keresett „alibik” sora, a kívülálló etikus ember nem tud más lenni — épp az eredendő etikus szellemi alkata miatt —, mint „a közösség rossz lelkiismerete”, ahogy ezt már az első Don Quijote-esszében¹⁰ találóan meghatározta. A *gyakorlati* kívülállás miatti büntudat terhesebbnek bizonyult, semhogy teoretikus-erkölcsi ellenérvekkel ellensúlyozni lehetett volna, sőt a *Tizenégy napban*, mint látjuk, nemcsak az erkölcsi „kibiciség”, hanem a vitatva bár, de mégiscsak felmerülő renegátság tudatában kulminált. S nem itt először. A *Politika és mai ifjúság*¹¹ című, objektív hangnemével a tizenkilences értelmiségi nemzedékre vonatkoztatott kistanulmányában — voltaképpen pedig a Forradalommal való *saját* konfliktusát feltáró vallomásban — Sinkó ugyanis nemcsak azokat a szubjektív motívumokat elemzi, melyek kiállították a Sorból, hanem azokat is, amelyek a Senkiföldjén el nem hárítható etikai teherként nehezednek rá — s a renegát-forradalmári poszttal való szembenézésre kényszerítik.

„Mindezt összevéve, a renegát intellektuel-forradalmár típusát a rossz lelkiismeret jellemzi. Rossz a lelkiismerete, mert külön lelkiismerete van, míg a csatasorban áll és még rosszabb, mikor ez a rossz lelkiismeret kiveti, kiűzi a csatasorból”

— összegezi az ál-objektív, szándékosan eltárgyilagositott önvallomás Sinkó forradalom alatti és „senkiföldi” személyes tapasztalatát, s ez utóbbi posztjának erkölcsileg drámai, sőt tragikus színezetet ad, már itt felvázolva értelmiségi-egyénné és történelemnek azt a konfliktusát, melyet végső formájában majd csak tíz év múltán, a Don Quijote-esszé második változatában fogalmaz meg.

„...a szellem (ti. a renegát intellektuel-forradalmár erkölcsisége) egyrészt a szolidaritást követeli, a különállás helyett az általánosba felolvadást, másrészt tartósan nem tudja magát önmagán kívülhelyezni és csak önmagának akar szolgája lenni, nem tud egy magánál alacsonyabb életformához asszimilálódni, ha tudja is, hogy ez a ma alacsonyabb életforma egy, a jövőben legmagasabbá váló szabadtató élet edénye”

— sejteti a *Politika és mai ifjúság* írója az értelmiségi-egyén „senkiföldi” pozíciójának önhibáján kívüli, társadalmi okait, a „disszidensen” előrefutó emberi igényesség és objektív okoknál fogva létrejött, de letagadhatatlan tömeg-igénytelenség összeütközését, s a továbbiakban ezt

¹⁰ A modern kaland születése, élete és jelene, *Testvér*, 1925/7–8., 9. és 10. sz.

¹¹ *Korunk*, 1927, 540–545. 1.

a konfliktust történelmileg és osztályszempontból is konkretizálja — és beláthatatlan időkip szükségserűnek nyilvánítja:

„Így történik, hogy az intellektuel-forradalmár a proletariátustól különválik és csak a proletariátus céljaiban, de nem harcaiban válik eggyé a proletariátussal s amint a célok megvalósultak, már megint különvált, hogy a legközelebbi új célokban találkozzék vele. Individuumnak lenni mindig büntudattal jár együtt a tömegekkel szemben, s ez a büntudat a renegát intellektuel-forradalmárt kétszeres erővel köti a proletariátushoz, melytől eltávolodott s mely őt szükségserűen kitaszította magából.

A történelmi erők osztályokat mozgatnak és az intellektuel-forradalmár kívül áll az osztályokon, ő az osztályok nélküli, szellemi emberiség polgára. Morális szempontból a mai emberiséghez való állásfoglalása: árulás, de ez az árulás az ő szubjektivitásában tragikusnak és tragédiaként érlelődik. A tragédia a szellem és a történelem konfliktusa, melyet a szellem nem, hanem csakis a történelem fog harmóniában feloldani tudni, de csak akkor, ha igaz lesz, hogy a történelmi erők a szellem megvalósításának irányában mozognak.”

„A szellemi emberiség polgára”: 1927-ben ez a szinonimája a soronküli ember „disszidens öntudatának”. S a kívülállás etikai problémáival viaskodva voltaképpen mindig is erről volt szó az emigráció éveiben-évtizedeiben: szellemiségről, mely az adott reál-világban nem találja honát, a beláthatatlan történelmi távlatokba vesző Jövőbe disszidál, anélkül, hogy ebben az utópisztikus vágy-világban valamiféle idillikus Édenre, vagy legalábbis egy viszonylagos nyugalmat biztosító Ethosra tudna találni; önnön *majdani* hazára találását nyílt történelmi kérdésnek tartva a Senkiföldje fölött, irracionális valótlan-ságban „létezik” csupán, s etikai felelősség természetserűen nem a ködbevesző Jövő, hanem a „reális” — vérezen, igénytelenül, animálisan reális — jelen miatt terheli elsősorban. S a sinkói életút további alakulása szempontjából nem az a lényeges, hogy ez a teher ekkor még nem akkora, hogy a „szellemi emberiség polgárát” a szellemtelen valósághoz tudná rögzíteni, hanem az, hogy máris *létezik, van*, elementárisan *hat*. Mint ahogy az sem a legfontosabb, hogy szellem és történelem merev ellentéte, előbbinek valótlan-sága és valóvá — történelmivé — válása szembeötlően hegeli, s nem marxi pozícióról van meghatározva: a fontos az, hogy a krisztianizmus-tól egyre határozottabban távolodó ifjú útkereső *tudatában van* e történelmi ellentmondásnak, s keresi, kutatja az utat, melyen maga is viszatérhetne azokhoz a reális történelmi erőkhöz, amelyek „osztályokat mozgatnak” s amelyek egyszer tán képesek lesznek feloldani ezt az elmentmondást és megvalósítani az osztályok nélküli, egyetemesen-emberi Ethoszt...

„A szellemi emberiség polgára”: a hovatartozásnak ez a tudata már szembeötlően nem kimondottan metafizikai, nem csupán a krisztianus ember kierekegaard-ian elszigetelt s csakis az Abszolútumnak élő indivi-

dualitásának a megnyilvánulása; az etika, mely e közösség-tudat mögött lappang, már nem a végső magányába merevült, oldódni csak a metafizikai abszolútumban képes individuum etikája, hanem a létmagányából „kilépni” kívánczó, a relativumok földi valósága iránt is szolidáris felelősséget érző — s nem csupán a maga metafizikai-etikai tökélyével bajlódó — ember erkölcsisége. A krisztianizmussal való szakításának dokumentumai közül ezt a tényt leghatározottabban a *Politika és mai ifjúsághoz* hasonló ál-objektív önvallomásában, a szintén 1927-ben írt *Middlesex és Utópiában* fogalmazza meg.

„Szubjektíve még soha se élt mélyebb magányban, inkább közösséghez tartozás érzése nélkül ember, mint a mai és épp ennek a mai embernek cselekedeteiben objektíve úgy kell élni — etikai szubjektív parancs folytán — mintha szubjektivitása nem is volna, hanem mintha csak egy csoport léleknek, közösségnek szubsztanciátlan része volna. Ő tud valamit, amit a középkori ember nem tudott: neki nemcsak az abszolút, hanem a relatív felé is van kötelessége, kötöttsége”

— határozza meg Sinkó a kierkegaard-i izolált szubjektivitás és a közösségi pozíció, illetve a krisztianus életelv és a világi etika közt morzsolódó ember paradoxális helyzetét, s a következtetés, melyet e felismerésből levon, a „közösség rossz lelkiismeretét” megtestesítő ember végső győzelmét — egyelőre még csak teoretikus győzelmét — jelenti a metafizikai Abszolútumnak s csak annak áldozó krisztianus etika fölött:

„A szóbanforgó egyén (...) tudja, hogy ő egyén, tudja, hogy cselekedeteiért kizárólag ő felelős — de nemcsak cselekedeteiért, hanem azért is, amit nem cselekszik; nem dönthet tehát úgy, mintha egyedül állana a világban s csak Istennel szemben —, alá van ásva az utópisztikus tudattal az emberekkel egyesülés szükségességéről — nem húzódhat vissza »az ő kamrácskájába«, mert nemcsak ő róla van szó az ő Istenhez való viszonyában, hanem összes társairól a szegénységben, kiket elárul, ha kivonja magát a szegénység ellen folytatott harcból. Így történik, hogy mikor legvilágosabb az egyén szubjektivitása, morális öntudata, ugyanez az öntudat kérdéssé teszi jogát, hogy mint közösségtől független, abszolút morális öntudat cselekedjék. Ő és az ő Istene közé odaállnak a többiek bűnei, mint az övéi.”

Evvel a konklúzióval aztán, mint látjuk, nemcsak a krisztianizmus végső, elvi felszámolása történt meg, hanem megszületett az első lépés is a „senkiföldi” pozíció elhagyására. S ilyen szempontból a „közösség rossz lelkiismerete” mint szubjektív motívum nem volt egyedülálló.

GEROLD LÁSZLÓ

A TEREMTÉS FELÉNEK RAJONGÓJA ÉS INASAKÉNT

1.

Petőfi drámaírói munkásságáról nem lehet szólni Shakespeare említése nélkül.¹ Nem azért, hogy érdemén felül dicsérjük Petőfi egyetlen befejezett színpadi művét, a *Tigris és hiénát*², vagy hogy szerzőjét a drámaírózsenihez hasonlítsuk, Petőfit Shakespeare árnyékában láttassuk és így szolgáltatassunk elégtételt méltatlan drámaírói kudarcáért és mellőzéseért. Mert mind az efféle megkésett igazságszolgáltatás, mind pedig Petőfinek a nagy példakép mellé való felemelése erőltetett, sőt kimondottan ízléstelen lenne, s tegyük hozzá, jól tudjuk, Petőfi Sándornak és életművének nincs efféle utólagos, fölöttébb hamis csillogású elismerésre szüksége. A *Tigris és hiéna* — jóllehet több mint 120 évvel keletkezése után — mégiscsak bebizonyította, hogy van — sőt lett volna — helye a színpadon.³ S ebben a megkésett sikerben nincs vagy alig van része a mű Shakespeare-rokonságának; talán távolról és közvetett formában. Ahogy a mai Shakespeare-előadások és értelmezések sokféleségük ellenére arra a közös nevezőre hozhatók, amit a Shakespeare-drámák korszerűségének, a mához szólni tudó, kivételes, időközön túl és mégis mindig egy adott, konkrét időhöz, korhoz kötött, kapcsolható hatásának érzünk, vallunk, ugyanígy a *Tigris és hiéna* is az aktualizálhatóságnak⁴ ezen a síkján vált ma előadhatóvá, jutott színpadhoz. És ugyanakkor ezen a szálon került egészen közel Shakespeare műveihez; nyilvánvalóvá váltak azok az alkotói és dramaturgiai sajátosságok, amelyek alapján — minden erőltetett belemagyarázás nélkül — beszélhetünk a *Tigris és hiéna* esetében bizonyos Shakespeare-rokonságról.

A *Tigris és hiéna* színpadi megjelenítéséig azt kellett volna bizonyítani, hogy ez a mű — minden nyilvánvaló hibája, gyengéje ellenére is — előadásra méltó. Most, hogy öt év alatt kétszeri — mégpedig sikeres

¹ Kortársunk a drámaíró Petőfi című dolgozatomban (Tanulmányok, az Újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszékének kiadványa, 4. füzet, Petőfi, 1972. 83–100. old.) nem foglalkoztam ezzel a kérdéssel, csak jeleztem. Ígyképpen ez a dolgozat a Kortársunk a drámaíró Petőfi folytatásának is tekinthető.

² Petőfi Sándor: *Tigris és hiéna*, történelmi dráma 4 felvonásban. P. S. összes művei, IV. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952. 143–200. old. A drámaidézetek oldalszámait erre a kiadványra vonatkoznak.

³ 1967. július 14-én mutatta be a Körszínház, rendező: Kazimir Károly.

⁴ Az erre vonatkozó kitételeket l. Kortársunk a drámaíró Petőfi c. tanulmányban.

— felújítást is megért⁵, a mű rejtettebb vonulatai, mélyebb rétegei felé áshatunk, résztanulmányokkal gazdagítva ily módon a Petőfi-irodalom sokrétűségét, s jelezve, az életmű elévülhetetlenségét.

Új Petőfi-kép című tanulmányában Sötér István utal arra, hogy Petőfiről, „alkotásmódjáról, gondolkodásának forrásairól, állomásairól ma többet tudunk, mint amennyit a környezetéhez legszorosabban tartozók valamikor is tudhattak”.⁶ S ezzel nemcsak a Petőfi-kutatás, sőt a Petőfi-tudomány — mert a költő születésének 150. évfordulóján már erről is nyugodtan beszélhetünk — új távlataira, lehetőségeire, mi több feladataira, hanem a Petőfi-opus mindedig bejáratlan szövevényeire, mikroösszefüggéseire is figyelmeztet. Mégpedig nemcsak a szükséges, de vélcélnak semmiesetre sem tekinthető aprólékos „filoszmunka”, hanem az alkotót és a mi korunkat egyaránt meghatározó — és összekapcsoló — legtágabban értelmezett aktív, termékeny gondolatíság szintjén.

Minden efféle aktuális koreszmékkal és koreszményekkel történő operálás óhatatlanul magán viseli a divatosság jegyeit, de emellett vitathatatlanul hozzá is ad valamit, az egészhez, hozzájárul a teljesebb és igazabb összkép kialakításához, a teljesebb értelmezéshez.

Így kell tekinteni a Petőfi—Shakespeare kapcsolatra, a Petőfi—Shakespeare rokonságra is.

2.

A Shakespeare-reminiszcenciák korántsem új keletű témája a Petőfi-kutatásoknak, -irodalomnak. Anélkül, hogy ennek az alkotói rokonságnak minden eddigi bizonyítási kísérletét megemlíteném, utalnék közülük néhányra Horváth Jánostól a legújabb előadaskritikáig. A Shakespeare-hatások leggazdagabb tárháza Horváth János Petőfi-monográfiájában⁷ található. Sajnos az itt felsorolt közös motívumok a drámaíró Shakespeare-t és a költő Petőfit kapcsolják egybe. A drámarió Petőfiről szinte elfeledkezett ezen a maga nemében mindmáig egyedülálló monográfia írója. Feltehetőleg azért, mert Horváth János a *Tigris és hiénát* eleve elhibázott műnek tartotta, s így nem látta fontosnak és indokoltnak ennyire részletesen és ilyen formában is foglalkozni vele. Ennek ellenére Horváth János sem hagyhatta figyelmen kívül, hogy például Borics rút lelkében mintha „valami III. Richárdi is volna”, s hogy a „trivialitás és szónokiság vegyületében”, meg a „belebotlással kezdődő” expozícióban „valami Shakespeare-i tanulmány nyoma fedezhető fel”.⁸

A Horváth János említette trivialitás és szónokiság vegyületéhez egészen közeli Hatvany Lajos észrevétele, hogy „Petőfi úgy írta *A helység kalapácsát*, ahogy Shakespeare Falstaffját beszélgeti, akinek szavait

⁵ A Petőfi-évforduló tiszteletére 1972 utolsó napjaiban felújították a Thália Színházban, szintén Kazimir rendezésében.

⁶ Sötér István: Új Petőfi-kép, Ember és műve, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971. 211. old.

⁷ Horváth János: Petőfi Sándor, Budapest, 1926.

⁸ Horváth i.m. 205. old.

a legalacsonyabb sárból egyetlen szárnycsapással röppenti föl a felhők magasába”.⁹ Az efféle párhuzamok már mélyebb alkotói rokonságra figyelmeztetnek, mint a pozitivisták módszer pusztá motívum előszámlálásai és egyeztetései.¹⁰ A lényegesnek mondható kapcsolatok közé tartozik az is, amellyel szintén Hatvany Lajos Petőfi-könyvében találkozunk, Petőfi shakespeare-i emberformáló erejének bizonyításaként: „Az eperjesi népkert hullámozó tömegének hangjai sem azért shakespeare-iek, mert Petőfi azoknak szövegét Shakespeare tömegjeleneteire emlékeztetve írta, hanem azért, mert azokban egy olyan shakespeare-i lélek szólal meg, hogy annak párját csak Schiller »Wallenstein's Lager«-jében tudom. Mert ebben a polifon nyitányban: a lakatos, a mézárós, a katonák, a tisztek, a szabók, a tolvajok s még a pápista könyvtáros is, aki a maga ellenreformációs ponyváját kínálja, már az első megszólalásuktól fogva, ki-ki a maga, mindenki mástól különböző egyéni hangján szólal meg”.¹¹ Akárcsak szintén Hatvany Lajosnak Petőfi Shakespeare-t fordító munkásságának jelentőségére tett meglátása — „Petőfi az íróknak magyar fordítói stílust teremtett, s a simán folyó magyar beszéd hangjait először adta a Shakespeare-színészek szájába”¹² —, mely az afféle könnyen túlzásnak tűnő indulatos megjegyzésnek is — „Petőfinek még a legvaskosabb tollhibái is közelebb járnak Shakespeare-hez, mint a bogarászat szakembereinek összes revidiált és helyesbített szövegei”¹³ — reális alapot kölcsönöz.

Ha a *Tigris és hiéna*-ban a Shakespeare-művekre emlékeztető helyek után kutatunk a legbőségebb anyag — érthetően — az 1967-ben történt körszínházi bemutatót követő kritikákban, tanulmányokban adódik. Közülük mindössze néhányat említenék. Pándi Pál kritikáját, mert az indulatnak egy egész dramaturgiát meghatározó és a formátummá emelt rossznak valóban Shakespeare hatásáról tanúskodik: „Shakespeare vitathatatlanul hatott Petőfire: nemcsak s nem elsősorban azzal — ekkor még! —, hogy a királyi körben is fellelhető drámai matéria, hanem az indulatok hatalmas felfokozásával, a hűvös tudatosságnak és a szikrázó szenvedélynek az egyesítésével. Petőfi tudatosan vallotta Shakespeare-nek ezt a képességét, gondoljunk a III. Richárdról írott cikkére. A „tigris” és a „hiéna” mögött is ott magasodnak Shakespeare hősei; a rossz halmozásának a romantikáját nemcsak a romantika hatása, hanem a romantikával — e tekintetben — összeegyeztetett Shakespeare-élmény is magyarázza. A nagy angol műveiben a rossznak is formátuma van: ezt igyekszik megvalósítani Petőfi is, s nem sikertelenül.”¹⁴ Dersi Tamás tanulmányát azért kell idézni, mert Petőfi *Tigris és hiénája*-t talán a leglényegesebb ponton kötötte Shakespeare-hez: „Nem a romantikus múltidézés külsőséges technikájának, hanem a shakespeare-i történelmiség

⁹ Hatvany Lajos: Így élt Petőfi, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967. I. 646. old.

¹⁰ Horváth János Petőfi-könyve is ezek közé tartozik, jóllehet bizonyos vonatkozásaiban, meglátásaiban túlmutat az ilyen munkákon.

¹¹ Hatvany i.m. II. 788. old.

¹² Hatvany i.m. II. 252. old.

¹³ Hatvany i.m. II. 252. old.

¹⁴ Pándi Pál: Petőfi drámája, Népszabadság, 1967. júl. 22., 8. l.

érzékeltetésének kísérlete”.¹⁵ Annak a „shakespeare-i történelmiség”-nek egészen ritka és szép megnyilvánulása a magyar drámairodalomban a *Tigris és hiéna*, amelyet egyszerre jellemeznek az időközön túliság és annak a kornak konkrét adottságai, amelyben színpadra kerül egy-egy Shakespeare-dráma. Koltai Tamásnak *Kortársbeli kritikájából* viszont azért érdemes idézni, mert egyrészt figyelmeztet, hogy a *Tigris és hiéna* keletkezése arra a korra esik, amely „... néhány évtized óta kezdi ugyan felfedezni Shakespeare-t, de még nem az igazit: nem a költőt, a szavakkal láttatót, hanem a rémdráma-írót”, színpadi vérfürdők megrendezőjét. Nincs rajta mit csodálkoznunk, hogy az a korszellem, amely a két évszázada halott Shakespeare-ből kisajátította a neki tetszőt, a benne élő is béklyóiba kényszeríti, ha az saját belső kényszere helyett a konvenciókhoz igazodik”.¹⁶ Másrészt mert véleménye szerint, a kor dramaturgiai divatja, normatívái, ízlésrendszere nemcsak Shakespeare-t írja át, hanem Petőfi is alkalmazkodik ehhez a kordivathoz: „A *Coriolanust* fordító költő természetesen nem vonhatta ki magát a kor drámaigénye alól — bár ösztönösen tiltakozott ellene. Mert nem lehet nem észrevenni, hogy Petőfi eszménye itt is Shakespeare. Persze a kor ízléséhez idomított romantikus Shakespeare. A Richárdok, Jágók és Claudiusok tulajdonságaival felruházott hiéna természetű Predszláva és tigrislelkű Borics a shakespeare-i jelleggazdagság híján így lett szinte mesébeillőfeketén gonosz, Saul pedig a Kukorica Jancsik naiv, együgyű hitével a gonoszok népi bosszulója... Vagy hát a férjének engedelmes Judit és az epekedését titkoló Milutin szerelmében is több a kor követelte konvenció, mint a Júliákban, Cordéliákban és Katákban levő »nonkonformizmus«”.¹⁷ De Koltai azt is látja, hogy Petőfi „öztönösen tiltakozott” az ilyen korigény ellen. S — bár ezt ilyen formában nem konkretizálja — ez a tiltakozás mindenekelőtt Sülülű¹⁸, „az okos bolond” és a „Porkoláb szájába adott, karakterisztikusan egyénített sorok”-ban jut kifejezésre, ez a két figura a „nagy angol példaképet” idézi. Az előadással foglalkozó kritikusok közül Koltai az, aki nemcsak a dráma egyes shakespeare-i — és a shakespeare-itől eltérő¹⁹ — jegyeire figyelmeztet, hanem az előadásban is elsősorban a Shakespeare-drámák megjelenítési stílusát keresi és dicséri: „Kazimir Károly rátalált az egyetlen lehetséges stílusra: színházi nyelven szólva Shakespeare-re játszotta Petőfit. Méghozzá nem a XIX. századi, hanem az eredeti — vagy mondjuk így: mai — Shakespeare-re. A romantikus fűtöttség és pátozsz ezáltal némi hideg fényt, katonás keménységet kapott”.²⁰

¹⁵ Dersi Tamás: *Petőfi a színpadon*. Thália magyarul tanul, Magvető, Budapest, 1971. 351. old.

¹⁶ Koltai Tamás: *A Tigris és hiéna a Körszínházban*, *Kortárs*, XI. évf. 1967. okt. 1967. old.

¹⁷ Koltai i.h.

¹⁸ Erre utal Martinkó András megjegyzése is. *A prózairó Petőfi*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965. 154. old.

¹⁹ Akárcsak Gyárfás Miklós: *A romantika gúnyos mosolya* c. cikkében, *Film Színház Muzsika*, 1967. júl. 21. 4. l.

²⁰ Koltai i.h.

3.

Petőfit Shakespeare-rel nemcsak, sőt legkevésbé a *Tigris és hiéna* shakespeare-i megnyilvánulásai, ismérvei, hanem sokkal inkább életrajzi adatai és a költő Shakespeare-emléktései miatt szokták együtt említeni.

Annál, hogy a Petőfi emlékezők vagy „kedvenc témájá”-nak²¹, vagy sokat forgatott olvasmányának²², vagy csak „ideáljá”-nak²³ idézik Shakespeare-t és műveit, számunkra fontosabb, hogy Petőfi annyira lényegesnek tartotta Shakespeare műveinek magyarra való fordítását²⁴, hogy erre vonatkozóan tervet dolgozott ki²⁵, s hogy ezt megelőzően vándorszínész korában szinte kiereszkolta Kecskeméten a *Lear király* előadását, melyen ő éppen a — későbbi drámájában a legshakespeare-ibb alakkal, Sülülülvel rokon — Bolondot játszotta, sőt, ragaszkodott ehhez a szerephez²⁶. Nem utolsósorban pedig az a tény, hogy tanulmányának beillő színikritikát írt a *III. Richárd* előadásáról.²⁷

Nem érdektelen — éppen a későbbi fejtegetések érdekében — ideírni, hogy a fennmaradt jegyzetei és levelezésének tanúsága szerint Petőfi mely Shakespeare-drámák fordítását tervezte: „Én *Coriolanon* kívül még okvetlen lefordítom *Romeót*, *Othellót*, *III. Richárdot*, *Athenei Timont*, *Cymbelinet* s talán *IV. Henriket* és a *Téli regét*”.²⁸ Sajnos, csak a *Coriolanus* fordítására tellett idejéből, életéből. Akárcsak az sem hagyható említés nélkül, hogy mind Jókai, mind pedig Petőfi legjobb színész kollégájának egybehangzó véleménye szerint az alig húsz éves fiatalember „komoly philosophként”²⁹ játszotta a *Lear király* Bolondját, s hogy egy-két színésztársán és a diákokon kívül „a közönség bohóckodáshoz szokott többsége értetlenül figyelhette a philosoph bohócot”.³⁰

A drámaíró Petőfi és Shakespeare alkotói rokonságáról — állandó tekintettel a *Tigris és hiéna* Shakespeare-vonatkozásaira — a költő *III. Richárd*ról írt színírálatára mond a legtöbbet.

Ez a kritika — talán a leghosszabb ebben a műfajban az egész Petőfi-opusban — nemcsak Petőfi Shakespeare iránti rajongását példázza: „Shakespeare! változzék e név hegygyé s magasabb lesz a Himálájánál, változzék e név tengerre, s mélyebb és szélesebb lesz az Atlanti-óceánánál, változzék e név csillaggá s ragyogóbb lesz a napnál. Talán a természet kamatra adott valami nagy szellemet még a hajdankorban s a kamatot esztendőként a tőkéhez csatolta, s miután az évezredek múltával már megszámlálhatlan összeggé gyarapodott, terhe alatt leszakadt az ég, s e roppant szellemkincs Angliának Stratford nevű városában esett le egy gypjúkereskedő silány viskójába, éppen amikor e jámbor atyáfinak Vilmos nevű fia született, ki első lélekzetével beszította, mi az égből

²¹ Hatvany i.m. I. 469. old.

²² L. Petőfi könyveinek jegyzékét ÖM. V. 251. old., illetve Hatvany művének erre vonatkozó helyeit.

²³ Hatvany i.m. I. 432. old.

²⁴ Petőfi ÖM. és ²⁵ V. 179. és 259. old.

²⁶ L. Fekete Sándor: Petőfi, a vándorszínész, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969., illetve Hatvany könyvének idevágó emlékeztetéseit.

²⁷ Petőfi Sándor ÖM. V. 40–43. old.

²⁸ Petőfi Sándor ÖM. V. 259. old.

²⁹ Fekete i.m. 200. old.

³⁰ Fekete i.m. 105. old.

rá omlott. Több effélét lehetne mondani, mi tán nevetséges nagyításnak tetszik, pedig koránsem az. Shakespeare egymaga fele a teremtesnek... Mind előtte, mind utána sem madár sem emberi elme annyira nem röpi, mint Shakespeare. Megrabolta a természet minden szépségét; mi csak azt szedegetjük, böngészgetjük, mit ott hagyni éppen kedve telt, vagy amit elhozni méltónak sem tartott. Nincs az az indulat, nincs az a szenvedély, az a jellem, melynek mását nem adta, s oly festékekkel, mely semmi idő múltával sem veszti el színét, még csak nem is halványodik; neki jutott örökölni az az ecset, mellyel a világszellem a tarka földet, a fényes csillagokat és a kék eget festette, mik olyanok lesznek évezredek múlva is, a milyenek voltak évezredek előtt”.³¹ De — jóllehet retrospektíve, mert a kritika az 1847. február 13-i előadásról íródott, a *Tigris és hiána* viszont 1845 végén keletkezett — a Petőfi-dráma egyes alakjait is értelmezi, magyarázza: „III. Richárd egészében véve nem tartozik Shakespeare legjelesebb művei közé, a többihez képest száraz és egyoldalú. Minden felvonásban s majd minden jelenésben átok és halál. A történet nem oly érdekes, mint *Romeo és Júliában*, s nincsenek benne szenvedélyek, mint *Othellóban* vagy *Lear királyban*; de tekintve a jellemfestést, e mű a legbámulatosbak egyike, ott áll mindjárt Coriolan és Falstaff mellett. Richárd a gázság tökélye, nem tántorodik és nem sülyyed fokonként, nem véletlenül téved a rossz útra, hanem egyenesen fölteszi magában, hogy gazember lesz, s ezt oly hidegvérrel, amilyennel más a kabátját ölti föl vagy veti le. Célja az uralkodás, s ő nem tekinti az utat hozzá, csak a célt; ehhez olyan vidáman, oly jókedvvel megy, mintha illatos virágokon járna, nem pedig áldozatainak holttestein.”³²

A shakespeare-i dramaturgia néhány ismérve mellett (szenvedély, indulat, gazdag jellemfestés), mintha a *Tigris és hiána* utólagos, közvetett kritikáját is adná (egyoldalú, majd minden jelenésben átok és halál). Ezenkívül pedig — éppen egy Shakespeare-előadás kapcsán — a kor színjátszói stílusáról is véleményt mond és a kor Shakespeare iránti viszonyára figyelmeztet: „Kíváncsi voltam az utolsó felvonásnak azon jelenésére, melyben Richárd a szellemek megjelenése után álmából fölriad; attól tartottam, hogy Egressy el fogja kiabálni a monológot, mellyel így nagy tapsokat arathatni ugyan, mely azonban helytelen. Aggalmam fölösleges volt, annyival inkább, mert Egressy nem szokta fölálodni a tapsért a művészetet... Csekély számú, de válogatott közönség volt... mert a páholyok üresen álltak. Hiába, Shakespeare-hez műveltség kell, de nem szaloni.”³³

4.

Idézett kritikájában Koltai Tamás említi, hogy a romantika Shakespeare-ben is elsősorban a „rémdráma-író, színpadi vérfürdők megrendezőjét” látta, saját drámaigénye, izlésrendszere szerint írta át. Nem csoda, ha a *Tigris és hiána* Shakespeare műveire rímelő motívumait is

³¹, ³² és ³³ Petőfi Sándor ÖM. V. 40—43. old.

mindenekelőtt a durvaságokban, a nyelvi nyersességben, a hullahegyekben, a romantikus kacatokban fedezték fel, sőt ez a vélemény túlélte magát a romantikát is, szinte napjainkig nyomon kísérte Petőfi Sándor egyetlen befejezett drámai szövegét.³⁴

Akik fontosnak látták legalább megemlíteni azokat a hatásokat, amelyek szerintük kimutathatók a *Tigris és hiénában*, azok vagy a francia romantikus drámát, a német romantikát és biedermeiert, Victor Hugo drámáit, Vörösmarty színpadi műveit vagy a „sikeres, középszerű Szigligeti”-t³⁵ szokták bizonyítékul felhozni, idézni. Természetesen a szinte rendre említendő Shakespeare-hatás mellett. Valóban tény, hogy a legkülönbébb hatások mutathatók ki Petőfi drámájában, de tény az is, hogy a sorsdöntő, leglényegesebb mégis csak a shakespeare-i dramaturgiából származik. Nemcsak a *Tigris és hiénában* is nyilvánvaló, meglevő a „lélek beszél”-szerű emberi fedezettel rendelkező tartalmas szenvedély, indulat Shakespeare-nél is, Petőfinél is fellelhető azonosságára gondolok, hanem sokkal inkább és kifejezettebben a történelmiség egyforma értelmezésére, kezelésére, a jellemrajzok és a drámai atmoszféra közös ismérveire, néhány drámai alak, elsősorban Sülülű, a vak Béla király udvari bolondjának tejestestvérségére a *Lear király* Bolondjával, s az ehhez az alakrokonsághoz kötődő, szintén sok megegyezést mutató groteszk, illetve nonszensz jegyekre, a drámaírás pillanatában is a játéklehetőségekre figyelő alkotói szempontra és nem utolsósorban az aktualizálhatóság lehetőségére.

A *Tigris és hiéna* sajátos „shakespeare-i történelmiség”-ére Dersi Tamás hívja fel tanulmányában a figyelmünket. Ez a shakespeare-i jellegű történelmiség abban mutatkozik meg a Petőfi-drámában, hogy számára a történelmi szituáció csupán keret, amelyre a hős, Saul lelkiállapotának, vívódásának idő- és térbeli elhelyezésére, érzékeltetésére, érdekében van szükség. A történelem csak másodlagos fontosságú, háttér a lelkítörténetekhez, az emberi szembenállásokhoz. Shakespeare és Petőfi számára egyaránt a hős, illetve a hősök a fontosak, nem pedig a történelmi miliő. A *Tigris és hiénában* felfedezhetők ugyan a történelmileg pontos tények is, vannak hiteles mozzanataik, de a drámai történetnek és alakoknak mégsem kimondottan erényük a történelmi hitelesség, következetesség, az egykori események, kapcsolatok rekonstruálása, az egykori történelmi alakok tetteinek, magatartásának pontos, hű megidézése. Petőfi Sándor — akárcsak nagy példaképe és útmutatója — elsősorban drámát kívánt írni, a hősök belső izzását megrajzolni, küzdelmét bemutatni, konfliktusait kiélezni, hangsúlyozni, nem pedig a történelem megelevenítésére törekedett. Ebből a szempontból a drámaírói szándék, az anyagkezelés nyilván shakespeare-i hatásról tanúskodik. Ezt a hatást nem kell azonban eltúlozni, csupán mint jó érzékről —

³⁴ Van az egész drámában négy felvonás 106 lapon, lapját 28 sorral számítva. Ezen kis téren találkozunk 8 gazemberrel, 16 ördöggel, 5 földöntúttal, 20 kutya, eb, akasztófa, fattyú, ostoba fickó, szemtelen zsvánnyal. Ez összesen csak felületesen számítva — tesz 49 legilletlenebb szitokszavát. Minden 56. sora egy ocsmány aljasság, káromkodás, átok, vagy cím, minővel révészlegények a kocsmában szokták egymást megistiztelní -- idézi a Budapesti Híradót (1847) a Film Színház Muzsika 1972. dec. 2. száma.

³⁵ Gyárfás i.h.

esetleg Petőfinek, minden hangoztatott drámaírói tehetségtelensége ellenére ezt is megkockáztatnám: jó drámaírói érzékről — valló, legjobb alkotói hozzáállást kell szemlélnünk. S mint ilyen talán Shakespeare hatása nélkül, ösztönösen is rátalált volna Petőfi, ám ismerve mérhetetlen Shakespeare-rajongását és tiszteletét — „egymaga fele a teremtesnek” —, nem túlzás azt is állítani, hogy a *Tigris és hiéna* történelmisége magán viseli a shakespeare-i sajátságokat, rokonság jegyeit.

A dráma műfaji értékei és az esetleges shakespeare-i rokonvonások szempontjából nem érdektelen megnézni, milyenek a *Tigris és hiéna* alakjai. Nem ritka az a felfogás, hogy egysíkúak, vagy csak és nagyon jók, vagy csak és javíthatatlanul gonoszok.

A körszínházi előadást, Kazimir Károly rendező dramaturgiai munkáját, beavatkozását méltató-dicsérő Hegedűs Gézával vitázó Martinkó András cikkében olvashatjuk: „Azzal kapcsolatban pedig — hogy Hegedűs Géza szerint — Kazimir 'nem másította meg a jellemet és dramaturgiai funkcióját', egy kissé cinikusan bár, de azt mondanám: nem is másíthatta meg, mert a *Tigris és hiéna* karakterei (az egy Saul kivételével) egyetlen vonásból állanak, ezeket megmásítani nem, csak egészen újjal helyettesíteni lehet, ami pedig a jellem teljes kiforgatásával jár együtt (mint például Milutin esetében történt). 'Dramaturgiai funkciójukon' pedig még nemzedékek fognak vitatkozni — annyira megragadhatatlan”.³⁶

Közel áll ehhez a véleményhez a *Kortárs* kritikusa, aki a romantika fekete-fehér szemléletének hatását ismeri fel a *Tigris és hiéna* alakjain is: „A Richárdok, Jágók és Claudiusok tulajdonságaival felruházott hiéna-természetű Predszláva és tigrislelkű Borics a shakespeare-i jellemgazdagság híján így lett szinte mesébeillőfeketén gonosz, Saul pedig a Kukorica Jancsik naiv, együgyű hitével a gonoszok népi bosszúlója...”.³⁷

S ez a két vélemény nyilván nem egyedülálló a *Tigris és hiéna* alakjait illetően. Szerencsére ellenérvek, ellenvélemények is vannak, felhozhatók. A Martinkóval polemizáló Dersi Tamás többek között ekképpen érvel ebben a kérdésben: „Petőfi hősei azonban ebben a közegben (a romantikus rémdrámákban G. L.) *sem egysíkúak*. Eltérnek a romantika végtelen tulajdonságokat kiemelő és felnagyító jellemzési technikájától. Borics képmutató szörnyeteg. Erőszakos és kíméletlen, de tervei meg hiúsultán, fájdalomban, ő is emberi arcát mutatja apja és testvére sírja fölött. Ilona királyné alakjában jutott Petőfi a legmesszebb a romantika fekete-fehér ábrázolásától. A királyné lélekrajza csaknem színrelépése pillanatától összetett, ellentmondásos. Érzelmeinek egyetlen vonatkozásban enged: becsüli és szánja Béla királyt. Máskülönben hatalomra született asszony, aki elszánt okossággal védi meg férje trónját. További példákkal is bizonyítható a *Tigris és hiéna* szerzőjének egyvonalúság nélküli jellemzési módja”.³⁸

³⁶ Martinkó András: Tallózás Petőfi-ügyben, *Kritika* 1972. 7. sz. 26. l.

³⁷ Koltai i.h.

³⁸ Dersi Tamás: *Tigris és hiéna*, *Kritika*, 1972. 11. sz. 26. l.

Ez azonban lehet egyetlen, a *Tigris és hiéna* sorsát fölöttébb szíven viselő, elfogult irodalomtörténész, színikritikus véleménye is. Ezért nem árt, ha összeidézünk néhány előadás-kritika megfelelő, színészi alakításokat és szerepeket legtöbbször együtt és egyaránt értékelő, tárgyaló kritika-részleteket, kritikusi véleményt.

SAUL:

„Nagy Attila pompás jelenség, de mintha a szerep több színjátszásra adna lehetőséget, mint amit kihasznál.”³⁹

„Mélto társa (Sulyok Máriának G. L.) a játékban Nagy Attila, Saul megformálója. Energikus, de sohasem túlzó játékmódora pontosan érvényesíti a rendezői elképzelést: Saul itt az erkölcsi mérlegelés, a megfontolás és a vadállatkörnyezettel szemben az emberi ellenerő legsúlyosabb képviselője.”⁴⁰

„Nagy Attila naivan egyszerű Saulja mintha a mesékből hozta volna magával a legkisebb parasztfiú tanácsra nem szoruló, természetes igazságérzetét.”⁴¹

„Bravúros teljesítmény Nagy Attila Saulja — ritkán látni ilyen életeli, vonzó, pozitív hőst. Annyira sugárzik azonban az erőtlől, hogy ezzel mintegy még inkább megnehezíti magának a döntő — s valljuk be, íróilag sem eléggé előkészített — jelenetet, az öngyilkosságot.”⁴²

„... úgy romantikus hősök (Saul és Borics, Nagy Attila és Mécs Károly előadásában G. L.), hogy nincs bennük semmi fölfoghatatlan és elviselhetetlen elem. Szélsőségesek és esendők, ömlő indulataikban is.”⁴³

BORICS:

„Mécs remekül indít, de ott, ahol színészi fantáziával kellene pótolni a szöveg hiányait: a zarándok-jelenettől kezdve elsápad...”⁴⁴

„... az első részben kidolgozottabb, mint a másodikban; legjobb megnyilvánulásai azok, amelyekkel Mécs a figura elvetemültség nagyságát s az emberi formátum kisszerűségét tudja érzékeltetni.”⁴⁵

PREDSZLÁVA:

„A darab legfőbb szerepe, Predszláva, a gonoszság és bosszúállás sötét angyala, a 'hiéna' Sulyok Mária. A szerep rendkívüli feladatot ró a színészre: a romantika végletes jellem-rémségeit kell elhíhetővé tennie. Sulyok nagy kultúrával, energiával oldja meg feladatát, csak a végső ponton hagy kiélegetetlenül: alakítása nem egy végletes temperamentum gáttalan kiáradása, hanem hideg fővel felépített művészi alkotás.”⁴⁶

³⁹ Nagy Péter: *Tigris és hiéna*, *Élet és Irodalom*, 1967. júl. 29. 9. l.

⁴⁰ Pándi i.h.

⁴¹ Koltai i.h.

⁴² Fekete Sándor: *Tigris és hiéna*, *Kritika*, 1967. október

⁴³ Dalos László: *Tigris és hiéna*, *Film Színház Muzsika* 1973. 2. sz. 5. l.

⁴⁴ Nagy i.h.

⁴⁵ Pándi i.h.

⁴⁶ Nagy i.h.

„Kimagasló alakítás Sulyok Máriáé: Predszlávája a figura mély megértéséről tanúskodik...”⁴⁷

„Sulyok Mária félelmetes Predszlávája a gyűlölködő gögtől a tehetetlen megalázkodásig, az elhagyott szerető bosszúvágyától az anyai rajongásig mindent képes eljátszani, de a befejező — íróilag elnagyolt — jelenettel ő sem tud mit kezdeni.”⁴⁸

„Sulyok Mária a nagy Shakespeare-szerepekből merített tapasztalattal s az azokhoz illő szenvedéllyel mesterien építette fel Predszláva figuráját. Sámsonnal való börtönjelenetében a dráma eredeti romantikus beállításán messze túlmenő ultraromantikus vonaglásokat is oly erővel adta elő, hogy borzongatóan modernné varázsolt egy látszólag elavult drámai helyzetet.”⁴⁹

„Sulyok Mária csodálatos Predszláva-alakítása alighanem már fél-évtizede is kiérdemelte a rajongó jelzők felsőfokát. Görög is, shakespeare-i is, szláv is, végül úgy ömlenek belőle a jajok, mint egy magyar siratóasszonyból. A lélek, nemcsak a szöveg nagy emberi pátosza zeng belőle.”⁵⁰

SÁMSON:

„Sámson egyáltalán nem könnyű — mert végtelenül egysíkú — szerepéből kitűnő, monumentálisan ellenszenves és mégis emberi figurát formált; egy-egy túlzásba csúszó pillanatától eltekintve alakítása (Szirtes Ádámé G. L.) hibátlan és emlékezetes.”⁵¹

„Szirtes Ádám mélyen belülről ábrázolja a lelkiismeretétől régen megszabadult, faragatlan és nyers gonosztevő-Sámson.”⁵²

„Szirtes Ádám Sámsonja az előadás legnagyobb színészi szenzációja. Ez a vaskosan kedélyes és durván cinikus figura a magyar történelmi drámák — igaz, nem túl sok — 'negatív hőse' közt a legérdekesebbek közé került ezzel az alakítással. Szirtes a szöveg minden olyan utalását meg tudta ragadni, amely eligazíthat a jellem kibontásában, s emellett színpadi valószerűséget adott még az olyan helyzeteknek is, melyek pusztán információképzés szerepét töltik be: így például azt a dramaturgiailag eléggé kezdetleges jelenetet, amelyben Petőfi Sámsonnal és Predszlávával elbeszélteti az 'előzményeket', Szirtes és Sulyok Mária sokszínű játéka igazi drámai feszültséggel töltötte meg.”⁵³

„Inke Lászlóé a dráma legnehezebb szerepe. Sámson lépett elő tán leginkább a véres-mennydörgés-emberentűli romantikából. Inke érdeme, hogy az alak emberszabásúvá lett s a játék fontos ellenpólusa.”⁵⁴

⁴⁷ Pándi i.h.

⁴⁸ Koltai i.h.

⁴⁹ Fekete i.h.

⁵⁰ Dalos i.h.

⁵¹ Nagy i.h.

⁵² Koltai i.h.

⁵³ Fekete i.h.

⁵⁴ Dalos i.h.

ILONA:

„Mindig jól játssza (Ilona királynét Pécsi Ildikó G. L.), ahol a királyné erejét, határozottságát kell érzékeltetni, halványabban ahol a habozó vagy gyötrődő asszonyt ábrázolja.”⁵⁵

„Alakítása azért és annyira mélyen drámai, mert törekeny, szinte kislányos női szépség ötvöződik benne a legnagyobb mondhatni: férfias erővel.”⁵⁶

BÉLA:

„Koltai János Vak Bélája igényes, mértéktartó színészi munka; jól fejezi ki a figura kettős mondanivalóját, a király filozófikus jóságát, s azt is, hogy ha a jóság tehetetlenséggel párosul, királyi funkcióban pusztulásra ítéltetik. S nemcsak királyi funkcióban.”⁵⁷

„...szavak nélkül: tartásával és gesztusaival fejezi ki egy ember lelkitudását.”⁵⁸

„...a vak király melankólikus bölcsességét hiven érzékeltette...”⁵⁹

„Kozák András Vak Bélájából szelid méltóság s méltóságos humánum sugárzik.”⁶⁰

SÜLÜLÜ:

„Dégi István Sülülüje még nem egészen kiforrott alakítás.”⁶¹

„...udvari bolondja sokat megmutatott egy jó szerep lehetőségeiből.”⁶²

„Szabó Gyula kommentátori, valóságos 'játékmesteri' Sülülüje csupa humor, csupa derű, kedves ötlet, játékosság...”⁶³

JUDIT:

„...kedves tilinkóhangon szól bele a szenvedélyek bombardos zúgásába.”⁶⁴

„Illúziókeltően kedves...”⁶⁵

A *Tigris és hiéna* szerepeit egysíkúnak vallott vélemények mintha némi korrekcióra szorulnának a fenti sorok után. Természetesen óvakodni kell attól, hogy a színészi sikerek fényében elvakultan, az ellentétes oldalon levő pozícióból érveljünk-tüzeljünk tévedhetetlen mesterszemesi szándékkal és önbizalommal. Az egysíkúság és a shakespeare-i formátum helyett, mindkét változat, de kivált az első, alapjában elhibázott, mindössze azt kellene belátnunk, most már vitán felülivé emelni,

⁵⁵ Pándi i.h.

⁵⁶ Dalos i.h.

⁵⁷ Pándi i.h.

⁵⁸ Koltai i.h.

⁵⁹ Fekete i.h.

⁶⁰ Dalos i.h.

⁶¹ Pándi i.h.

⁶² Fekete i.h.

⁶³ Dalos i.h.

⁶⁴ Nagy i.h.

⁶⁵ Pándi i.h.

hogy érzelmileg és gondolatilag komplettebbek, több bennük a drámai akarat, a cselekvési szándék és próbálkozás. Emellett újabb bizonyítékként talán álljon itt Sulyok Mária nyilatkozatának egy részlete, amelyben a nagy színésznő Predszláva alakját igyekszik magyarázni. A riporter kérdésére, hogy a legújabb felújítás jelent-e változást a színészi játékban, Predszláva alakítója így válaszolt: „A szerep alapképlete azonos. Pogány, királyi vadállat. Az uralkodás az istene. *‘Trónon ülni és uralkodni, ez földi istenség’* — mondja Predszláva egy helyütt, ez számomra a szerep kulcsmondata. Ősprimítív, gátlástalan. De ahol lehet, felszínre hozom a gyűlöletbe fordult, de egykor szenvedélyesen lángoló szerelmet, megcsillantom ifjúkori emberségét”.⁶⁶

A színésznő idézte sor — „Trónon ülni és uralkodni, ez földi istenség” — óhatatlanul összecseng Petőfinek III. Richárd drámai motívumaival, cselekvést meghatározó indítékaival: „Célja az uralkodás, s ő nem tekinti az utat hozzá, csak a célt; ehhez oly vidáman, oly jó kedvvel megy, mintha illatos virágokon járna, nem pedig áldozatainak holttestein”.⁶⁷ Ennek alapján persze merészség lenne arra következtetni, hogy a közös drámai célért élő, ennek megvalósítására akadályt nem ismerve törtető, azonos előjelű Predszláva és III. Richárd azonos formátumú drámai hős is, de vitathatatlan, nincsenek távol egymástól. Predszláva bravúros megjelenítése nemcsak a nagy színésznő érdeme, alakteremtő tehetségén, művészi erején múlik. A teljes alakot hozó színészi sikerben része van az író adta nyersanyagnak is.

Inkább vázlatosnak mondhatók a *Tigris és hiéna* hősei semmint egy-sikúaknak, hiszen Predszláva mellett elsősorban Saulból, Sámsonból, Sülülüből, Ilonából, de Boricsból, Bélából, sőt talán Juditból és a Porkolábból is formálható a szöveg nyílt és rejtett utalásai, lehetőségei alapján teljes értékű, alakulási, fejlődési vonallal rendelkező drámai alak. A *Tigris és hiéna* hősei ha nem is shakespeare-i méretűek, de vázlatosságuk ellenére is, jellemrajzuk összetettsége folytán közeleiek Shakespeare alakjaihoz, Petőfi Shakespeare tanulmányozásának, rajongásának nyomai félreérthetetlenül kimutathatók rajtuk.

Ezeknek a drámai alakoknak a játék ad igazi értelmet. A mű és alakjai egyaránt a színpadon teljesedhetnek ki. Horváth János monográfiájában olvashatjuk, hogy vannak a *Tigris és hiénának* jó jelenetei — „a nemesek titkos összejövetelei” vagy a „II. felvonás 10. jelenése, melyben Sámson az összeesküvőknek hivatalt... osztogat”⁶⁸ —, ezt a jegyzéket rendezőnaplójában Kazimir Károly még lényegesen bővítette is. Nem arról van-e szó, hogy amit az irodalom kritikusi nem láttak meg, lévén, hogy „csak mint irodalmi szöveget vizsgálták és figyelmen kívül hagyták, hogy a színpadra írt mű”⁶⁹ a színpadon, játékkal teljesedhet ki.

A játék útján kiteljesedő mű és alakjai mellett talán leginkább Sülülű, Béla király udvari bolondjának alakja, ez a legkifejezettebben

⁶⁶ Úgy vagyok Petőfivel, mint a kenyérrel — élek vele. Film Színház Muzsika, 1972. dec. 30. 4. l.

⁶⁷ Petőfi Sándor ŐM. V. 42. old.

⁶⁸ Horváth i.m. 208. old.

⁶⁹ Simonffy András: Beszélgetés Kazimir Károllyal..., Új Írás, 1968. jan. 102.

shakespeare-i reminiscenciákra figyelmeztető, visszavezethető hálás szerep bizonyíthat.

„A bohócjáték egyszerre filozófia és hivatás... A bohóc-szituáció kétértelmű, belső ellentmondás rejlik benne. A hivatás és a filozófia közti ellentmondás. A bolond hivatása, akárcsak az intellektüel hivatása, a mulattatás; filozófiája viszont az igazmondás, a misztifikáció leleplezése”⁷⁰ — olvashatjuk Jan Kott nagyszerű Shakespeare-könyvében mintegy a bohóc, a bolond jellemrajza, definíciójaként. Kott ennek az íróilag és színészileg egyaránt hálás figurának rajzát a *Lear király* Bolondját — a szerep talán legkiválóbb, a lényegét meghatározó gyilkosan sziporkázó szellemességű megvalósítását — elemezve vázolja fel. Kott a *Lear király*ról írva hosszan foglalkozik a Bolond szerepével⁷¹, s általában azzal a filozófiai alapállással, amelyet ez a figura testesít meg.

De mielőtt megkísérelnénk a kotti illetve shakespeare-i bohócképletet alkalmazni a *Tigris és hiéna* Sülülűjére, időzzünk a Petőfi-életrajz egyik számunkra fontos mozzanatánál. Nevezetesen annál a ténynél, hogy Petőfi 1843 márciusában Kecskeméten a jutalomjátékként műsorra tűzött *Lear király*ban éppen a Bolond szerepét játszotta. Ehhez tudni kell, hogy nemcsak a Lear előadását és a maga számára a Bolond szerepét kellett kivívnia, hanem, hogy ezt a szerepet meglehetősen sajátosan értelmezte, nem mulattató bohócszerepnek fogta fel, hanem „komoly filosofhnak” játszotta, talán úgy, ahogy ma értelmezzük a shakespeare-i alakot. Petőfi Learbeli szerepértelmezésével függ össze, hogy amikor drámaírással próbálkozik, nem mulasztja el művében megszólaltatni a *Lear király*-beli Bolondhoz hasonló alakot. A Petőfi stílusával foglalkozó Martinkó András írja a költő „nyelvi-stiláris szemléle”-tét vizsgálva, hogy Petőfi Sülülűt a „shakespeare-i szófarkába-kapaszkodással”⁷² próbálta megformálni, beszélteti. Találunk másutt is utalást a *Lear király* Bolondja és Sülülű motívumazonosságára, párhuzamosságára. De vajon a *Tigris és hiéna* udvari bolondja kiállja-e a kotti — éppen a *Lear* Bolondjából levezetett — meghatározás próbáját.

„A bohóc-szituáció kétértelmű, belső ellentmondás rejlik benne. A hivatás és a filozófia közti ellentmondás” — idéztük Kottot, Petőfi Sülülűje is magában viseli ezt a szerepéből, funkciójából adódó paradoxont. Egyrészt elismeri, vállalja a bolond szerepkörét, de ha más nevezi bolondnak, önértékesen tiltakozik ellene:

Borics: Ej, ej, szerelmes fiam, csak nagy kedved van gúnyolódni. Oh, de hiszen mesterséged. Bohóc vagy.

Sülülű: Igen, mesterségem. Minden embernek megvan a maga mestersége. A mienk meglehetősen különbözik egymástól. Hanem kettőben mégis egyezünk: a csörgősapka alatt egyszerű a lélek, mint a csuklya, s a csuklya alatt sokszínű a lélek, mint a csörgősapka.⁷³

⁷⁰ Heller Agnes: „Lear király elemzésében, úgy tűnik, mintha a bolond lenne a főhős”. Érték és történelem, tanulmányok, Magvető, Budapest, 1969. 463. old.

⁷¹ Martinkó András: A prózáiról Petőfi, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965. 135. old.

⁷² Jan Kott: Kortársunk Shakespeare, Gondolat, Budapest 1970. 189–190. old.

⁷³ *Tigris és hiéna*, 177. old.

Ennek a szerepből adódó paradoxonnak adalékaként említhetjük azt az állandó törekvést, ha teheti tiltakozik az ellen, hogy őt bolondnak tart-sák, nevezzék:

Béla: Te, bolond! — Hallod, bolond?

Sülülü: Többen vagyunk, komám, értelmesebben beszélj. A bo-lond szó Herkules csizmája, amelyet akármelyikünk fölhúzhat. Vagy nem is hozzánk beszélsz? csak magadt szőlítottad meg, ugye?⁷⁴

Legtöbbször a királyra igyekszik rábizonyítani, hogy bolond. S ez nem csupán a szerepéhez tartozó közhely, ez magatartásának, funkciójának fontos, ha nem éppen legfontosabb vonása. A bolond ugyanis azért van a király mellett, mert figyelmeztetnie kell baklövéseire, melléfogásaira a hatalom legfőbb képviselőjét. Ahogy Kott írja a bolond filozófiájának alaptétele: „az a legnagyobb bolond, aki nem tudja magáról, hogy bo-lond: maga a fejedelem”. Petőfi drámájában ez a mozzanat szintén je-len van:

Béla: És hogy mersz te tőlem nem félni?

Sülülü: Mert tudom, hogy kőszobor vagy, mely íjat feszítő em-bert ábrázol, ki csak céloz, csak céloz, de soha ki nem lövi nyilát. Nem szeretném, komám, ha hiteleződ volnék.

Béla: Miért, te?

Sülülü: Mert sosem kapnám meg pénzemet tőled. Egyre ígérsz, mégsem adsz...⁷⁵

S valóban a galamb-lelkű Béla legnagyobb erénye, de egyszersmind hi-bája is — jósága. Ezt a hibáját ismerte fel és erre figyelmeztette Sülülü.

Erre a feladatra utal az állandó példálózás is. A *Lear király*beli Bo-lond az okatlan országosztást emlegeti, veti uralkodója szemére, Sülülü pedig az összeesküvés lehetőségét említi, s nem ok nélkül; kötélről be-szél akasztott ember házában.

A bolond szerepköréhez tartozik, hogy noha szinte mindenkinél ak-tívabban részese a beszélgetésnek, mindenre kell figyelnie, hogy időben tudjon — szellemesen — reagálni, de lényegében mégis kívülálló. Ez a kívülállása elsősorban kommentátori minőségében, odavetett megjegyzé-seiben jut kifejezésre. Mikor Ilona királyné a barátruhába bújt idegent vacsorával kínálja — „tán maradt még annyi, hogy te jóllakhatol” —, Sülülü nem mulasztja el megjegyezni: „...a mi asztalunkon vacsora végén is több van, mint más, becsületes ember asztalán vacsora elején.”⁷⁶

Így követi a *Tigris és hiéna* Sülülüje, Predszláva mellett Petőfinek leginkább shakespeare-i példakép után íródott drámaalakja, főbb mozza-

⁷⁴ *Tigris és hiéna*, 174. old.

⁷⁵ *Tigris és hiéna*, 174. old.

⁷⁶ *Tigris és hiéna*, 176–177. old.

nataiban az ismert bohóc-képletet, melynek a *Lear király* Bolondja a legteljesebb drámai megvalósulása az irodalomban. Ám ez a shakespeare-i mintára készült, kétségtelenül jól sikerült figura nemcsak a nagy angol eszményhez és műveihez vitte közelebb, rokonította Petőfit és a *Tigris és hiénát*, hanem rajta keresztül, illetve a Sülülü megformálásában felhasznált stílárisközvetítő eszközök révén napjaink dramaturgiájának néhány jellegzetes vonásával is egészen közeli kapcsolatot teremt Petőfi egyetlen befejezett drámai szövege.⁷⁷ A *Tigris és hiénában* lényegesen rövidebb az udvari bolond szerepe, mint a *Lear királyban*, mindössze néhány oldalra korlátozódik, ennek ellenére a szövegben mégis szépszámú, a figurára jellemző stílárisközvetítő eszközre akadhatunk. Sülülü stílárisközvetítő eszközei között találhatjuk a korunkban, napjaink dramaturgiájában is kedvelt, gyakran használt, groteszket, nonszenszt — Béla: Hah, vakmerő! Sülülü: És te merő vak!⁷⁸ —, abszurd humort vagy paradoxont. Figyeljük meg, milyen gazdag például két rövid idézet a jelzett, jellegzetes stílárisközvetítő eszközökben:

Ilona: ... Ezen estét e nemes lovag tiszteletére ünnepeljük, ki veszedelmes összeesküvésnek lett fölfedezője, és még senki nem emelt egészségére poharat. Tegyük, mit elmulasztánk. Éljen Saul lovag!

Mind: Éljen!

Sülülü: Éljen sokáig, és adja isten, hogy több ilyen érdemet szerezzon a trón körül, adja isten, hogy számos összeesküvést fedezzen föl!

Béla: Félrebeszélisz, fickó.

Sülülü: Hó, azt akartam mondani: adja isten, hogy ezután ne legyen alkalma, hasznos szolgálatot tenni a trónnak. No, tudnivaló, hogy ilyen hasznos szolgálatot értek, mint ez volt.

— — — — —
Sülülü: (Boricshoz) Tehát Palesztinából jössz? Ah, úgy tisztelet, becsület neked, nagy férfiú; engedj meg, hogy szóval is bántani mertelek. Oh, engedj meg nekem. De nem hosztál egy darab dögvészt a zsebedben? Nem szeretném, ha valahogy a poharamba találnád pottyantani. Béla komám is aligha szeretné, mert tudja, hogy ilyen magamféle embert nem minden bokorból ugrathat ki. Hm, bolond okos van akárhány, de okos bolond nem terem olyan bőven.⁷⁹

A főhős, Saul mai élethelyzetből is fakadható lelki válságán kívül így kap a *Tigris és hiéna* Sülülü alakján keresztül egyszerre shakespeare-i és mai, számunkra korszerű kicsengést is.

⁷⁷ Ennek következményét kell látni abban, hogy a legújabb felújításban az eddignél nagyobb, „jelentősebb szerephez jut Sülülü, az udvari bohóc... afféle korabeli játékmester, az előadás tragikomikus, keserű mozzanatainak bölcs rezonőre”. (Kazimir Károly: Petőfi színpada, egy perújfelvétel előkészületei, Film Színház Muzsika, 1972. dec. 2. 8. old.)

⁷⁸ *Tigris és hiéna*, 174. old.

⁷⁹ *Tigris és hiéna*, 175. és 178. old.

5.

Befejezésként — összegezés helyett — fontosabb talán még egyszer leszögezni, hogy Petőfi drámája nem shakespeare-i értékű, rangú mű, de vitathatatlanul követi a shakespeare-i eszményt és — idézett, bemutatott — legjobb helyein, igaz csak villanásnyi terjedelemben, ezt meg is valósító dráma a *Tigris és hiéna*

MATIJEVICS LAJOS

VAJDASÁGI MAGYAR ARGÓSZÓTÁR**ELŐSZÓ**

Európa-szerte már évtizedekkel, sőt évszázadokkal ezelőtt megkezdtek a csoportnyelvek tudományosabb, igényesebb tanulmányozását. Magyarországon is már többen egybegyűjtötték, szótározták egy-egy csoportnyelv szókincsét, mégis azt kell megállapítanunk, hogy e téren nagyon sok feladat vár még ránk. A csoportnyelvi szótárak ugyanis sok értékes információt tartalmaznak a lexikológia számára, de sok fontos adatot szolgáltatnak a szociológiának, pszicholingvisztikának, a pszichológiának is. Egy olyan területen, mint a Vajdaság, ahol több más-más nyelvet beszélő nép él együtt, még több kérdéssel találkozunk szemben magunkat a csoportnyelv szavainak keletkezését, életét, elhalását, megterheltségét illetően. Mindez külön tanulmányozást igényel. Elemzésük során foglalkoznunk kell a sajátos szóalkotásmódokkal, az idegen nyelvekből, illetve a más csoportnyelvekből, vagy más népek csoportnyelvéből kölcsönzött szavakkal is.

E szerény gyűjteményben nincs módomban és szándékomban mindent elvégezni, hiszen ez az itt közölt argószótár csak mellékterméke egy terjedelmes és részletes diáknyelvet vizsgáló tanulmánynak. Argószótárunkat mégis nyelvi dokumentumnak, sajátos adattárnak tekinthetjük, mert lehetővé teszi, hogy betekinthesünk egy csoportnyelv szókincsébe.

A GYŰJTÉS IDEJE

A diáknyelv szótári anyagának az egybegyűjtése 1960—1970-ig tartó időben folyt. E csoportnyelvnek valamint az argónak az összevetése céljából a Bácska és a Bánság területén használt argószókincs felgyűjtése elkerülhetetlennek látszott. Így 1965-től 1970-ig, azaz öt évig folyt az itt közölt szótár összegyűjtése. Természetesen, tudatában vagyok annak, hogy öt esztendő nagyon kevés egy olyan speciális csoportnyelv, mint az argó, valamennyi szavának lejegyzéséhez, de nem is tekintetem elsődleges feladatommak az argó szókincsének tanulmányozását. Mint a na-

gyobb és alaposabb diáknyelvi szótár feldolgozásának a mellékterméke, e szerény gyűjtemény is több, eddig ismeretlen adattal gyarapíthatja a nyelvtudományt.

A GYŰJTÉS MÓDJA

Mivel egy sajátos társadalmi rétegről van szó, a kutató semmilyen segítséget nem várhat az argót beszélő személyektől. Némi elszigetelődési, titkossági szándék is közrejátszik e csoportnyelv használói körében, de megtörténik az is, hogy sajátos beszédük szégyenérzetet vált ki belőlük egy kívülálló személy jelenlétékor. Az idegen érdeklődők előtt kintartóan hallgatnak, esetleg kinevetik, vagy „felettük állónak” nézik, és magára hagyják. Ismerve ezeket a tényeket, az orvgyűjtés módját választottam. Leginkább éjjel telepedtem adatközlőim közelébe, észrevétlenül, csendben figyeltem és jegyeztem párbeszédüket, vagy magnetofon-szalagra vettem beszélgetéseiket. Néha tízen, tizenöten is összejöttek, és több óra hosszáig is mesélték egymásnak élményeiket. Ilyenkor sikerült a legjobban az anyaggyűjtés. Néhány bácskai, bánsági községben segítőkész tanárok is jelentkeztek, hogy megkönnyítsék és meggyorsítsák munkámat, fáradozásuk azonban alig-alig járt eredménnyel, és így csakhamar lemondtak a jóindulatú, önzetlen segítségről. A szótár teljes anyaga tehát lopott, rejtett gyűjtésnek az eredménye.

A GYŰJTÉS HELYE

Ez a szótár két csoportnyelv: a diáknyelv és az argó összevetésének az igényével készült, így a gyűjtőpontokat is úgy kellett választanom, ahogyan a részletesen tanulmányozott diáknyelvi szótár megkövetelte. Mivel 26 vajdasági helységről gyűjt össze diáknyelvi anyag, ugyanennyiben kellett elvégezni az ellenőrzést, illetve kimutatni az argóból való esetleges szókölcsönzést.

Gyűjtőpontjaim a következők: 1. Becse (Bečej), 2. Bácsstopolya (Bačka Topola), 3. Csantavér (Čantavir), 4. Debeljacsa (Debeljača), 5. Feketics (Feketić), 6. Gunaras (Gunaroš), 7. Kanizsa (Kanjiza), 8. Kikinda (Kikinda), 9. Kishegyes (Mali Iđoš), 10. Martonos (Martonoš), 11. Mohol (Mol), 12. Muzslya (Mužla), 13. Szabadka (Subotica), 14. Székelykeve (Skorenovac), 15. Szenttamás (Srbobran), 16. Telecska (Telečka), 17. Temerin (Temerin), 18. Tornyos (Tornjoš), 19. Törökbecse (Novi Bečej), 20. Törökkanizsa (Novi Kneževac), 21. Újvidék (Novi Sad), 22. Űrményháza (Jermenovci), 23. Zenta (Senta), 24. Zentagunaras (Novo Orahevo), 25. Zombor (Sombor), 26. Zrenjanin (Zrenjanin).

Ezen a helyeken többször is megfordultam. Szabadkán például a vasútállomás környékén, a városháza melletti parkban valamint a ligetben (Sétaerdő ~ Kiserdő) gyűjtöttem. Újvidéken a park (Duna-park), a vasútállomás, a városközi autóbuszjárat váróterme, az ócskapiac (Nylon) és a körülötte található vendéglők, a mezőgazdasági kiállítás

környéke (Szájmiste), az utcaseprők találkozóhelye és a mozik előcsarnokai bizonyultak jó gyűjtőhelyeknek. Zomborban, Bácsstopolyán, Zrenyaninban, Zentán főleg a vasútállomáson sikerült lejegyezni több szót. A kisebb gyűjtőpontokon leginkább a kétes hírű kocsmákban hallottam ilyen szavakat.

AZ ADATKÖZLŐK

Ez a szótár a gyűjtés idején élő és használatos kifejezések adattára. Ezért összegyűjtésekor azoknak a társadalmi rétegeknek, embercsoportoknak a beszédét kellett figyelembe vennem, amelyek körében megfelelő körülmények között, egyazon céllal és azonos szándékkal használatos ez a sajátos csoportnyelv. Így adatközlőim munkakerülők, csavargók, naplopók, utcalányok, csempészek, hordárok, utcaseprők soraiból kerültek ki. Nemzetiségi hovatartozásukat nézve magyarok, szerbek, horvátok, macedónok, bosnyákok, albánok, crnogoraiak, cigányok az egybegyűjtött szavak használói. Én csak a magyarokat figyeltem gondosabban, tekintve, hogy magyar argósztárról van szó.

A SZÓTÁR FELDOLGOZÁSA

A szótár mindazokat a szavakat tartalmazza, amelyek a gyűjtés ideje alatt főképpen az argóban beszélők körében éltek, használták és jelenlésben eltértek a köznyelv, a népnyelv szavainak jelentésétől. A szavak feldolgozásakor arra törekedtem, hogy egy-egy önálló szócikk a címszóra vonatkozó tudnivalókat összefoglalja. A feldolgozás módja:

I. Szócikkfej:

- a. Címszó, azaz az argószo
- b. A címszóhoz tartozó vonzatok rövidítése: vből = valamiből, vhol = valahol, vkit = valakit, vkiért = valakiért, vkinek = valakinek, vtől = valamitől.
- c. A szófaj rövidített jelölése
- d. Kerek zárójelben a főbb toldalékos alakok — ragok, jelek — állnak.
- e. A stílusérték jelölése rövidítve: biz = bizalmas, durva, gúny = gúnyos, kényesk = kényeskedő, ritk. = ritka, tréf = tréfás.

II. A szó értelmezése:

- a. Az értelmezés köznyelvi szóval történik. A többjelentésű szavaknál minden egyes jelentés külön tárgyalási egység, ezért megvan a maga arab sorszáma :1., 2., 3. stb.
- b. Szögletes zárójelben a szó közelebbi, pontosabb értelmezése, leírása áll.

III. Szemléltető rész:

- a. Ez a tárgyalási egység a címszó argóbeli jelentésében, jelentés-árnyalatában való használatának szemléltető példamondatát mutatja be.
- b. A szemléltető példamondat utáni nagybetű illetve nagy kezdőbetűs rövidítés azoknak a helységeknek a jele, amelyekben az ellenőrzés folyamán használták a címszót.
Ezek: Becse = B., Bácsstopolya = Bt., Csantavér = Cs., Debelyacsa = D., Feketics = F., Gunaras = G., Kanizsa = Ka., Kikinda = Ki., Kishegyes = K., Martonos = Ma., Mohol = M., Muzslya = Mu., Szabadka = Sz., Székelykeve = Szk., Szenttamás = Szt., Telecska = Te., Temerin = Tem., Tornynos = T., Törökbecse = Tb., Törökkanizsa = Tk., Újvidék = Ú., Ürményháza = Ű., Zenta = Z., Zentagunaras = Zg., Zombor = Zo., Zrenjanin = Zr.
- c. A kerek zárójelben feltüntetett arabszám az argószó előfordulását mutatja az egész területen.

Jelen esetben nem ejtésbeli különbségek vizsgálata volt a célom, ezért a címszavak és a példamondatok nem fonetikus átírásban szerepelnek a szótárban.

akaszt *vhova* tn i 'siet', 'megy', 'szalad'

— Hová akasztottál tegnap, talán mentél a szülőhöz?

— Nem, a moziba akasztottam. Bt, Sz, Ű (3)

állati mn 'szép', 'jó', 'kitűnő'

— Jaj, de állati, nem megyünk el a lagziba!

— Mért nem mennél, talán félsz, hogy nem lesz mit zabálni? Van ott elég kaja. B, Bt, Sz, Sze, T, Tem, Ű, Z, Zr (9)

angyali kapu fn (-t, -k, -ja) 'száj'

Belenyomom a bakancsomat abba a nagy angyali kapujába, aztán krákoghat.

Majd ráülök az angyali kapujára, ha sokáig köhög itt nekem.

anyag fn (-ot, -ok, -ja)

1. 'nő'

— Ki a fene törődik vele, hogy milyen anyagja van?

— Hát csak pöffeszkedik vele, pedig az is egy nagy ká. Neki ilyen köll.

— Majd ráfázik, de törődik vele a jófene. Bt, Sz, Z, Zo (4)

anyós fn (-t, -ok, -a) gúny. 'nő'

— Mért nem mer ideülni az a feketeruhás anyós?

— Mert fél, hogy rámászol.

— No, majd elmegyek én érte, és idecipelem. Sz (1)

anyus fn (-t, -ok, -a) 'nő'

— Kiültek az anyusok, úgy tesznek, mintha a vonatot várják.

— Hát.

— Pedig a bakeszokat lesik. Sz, Ú, Z, Zo (4)

apafej fn (-et, -ek, -e) 'férfi'

— No, apafej voltál melózni?

— Volt a halál!

— Hát akkor mit járt a muterod szája, hogy melózni mentél?

— Csak neki zengtem azt be, a csajnál voltam. D, Ma, Sz, Ú (4)

apus fn (-t, -ok, -a) 'férfi'

Mázolj le egyet annak az apusnak is, majd eleszi a fene onnan!

Ma, Sz, Ú (3)

árnyék fn (-ot, -ok, -a) tréf. 'fiú'

— Jaj, betojt ám az árnyék, mikor meglátta a szoknyát.

— Tán még a szőrei is fölálltak? Zr (1)

aszfalt-betyár fn (-t, -ok, -ja)

1. 'munkakerülő' [csavargó]

— Még egy aszfalt-betyárt el akar tartani?

— Hát. Elég hülye, de hiába ugatsz neki, úgy látszik aszfalt-betyárookra vadászik. Ú (1)

2. 'tolvaj'

Bevitt egy pár aszfalt-betyárt a marica. Ú (1)

átszálló fn (-t, -k, -ja) 'pofon' [ütés is]

— Adtál neki legalább egy jó átszállót?

— Persze, de amikor a másodikat is le akartam neki húzni, jött a hekus. Sz, Zr (2)

atyafi fn (-t, -k, -ja)

1. 'férfi'

— No, te randa atyafi, megint anyád szoknyájára ültél? Várhatott a Bözse.

— Beszéltem én a Bözsével, nem várt.

2. 'rendőr' [nyomozó is]

— Majd akkor hápogj, ha elfog az atyafi! Azt hiszem megizzadsz egy kicsit.

— Te csak be pofa, láttalak már téged is az atyafi kezében. Nagyon sárga voltál. Éppen olyan, mint öregapám gatyája mikor beletesz. F, Z (2)

babci fn (-t, -k, -ja) kényesk. 'szerető'

A babcinál aludtál ugy-e, pedig még nagyon nyálas vagy. Cs (1)

bádzsó fn (-t, -k, -ja) 'férfi'

— Ki rakták mind a három bádzsót a kocsmából?

— Persze, hogy ki. Ú, Zr (2)

bagó fn (-t, -k, -ja)

1. cigaretta

— A szádba verem a bagót, ha nem hallgatsz el. Ördög bon a pofádba.

— Én meg a te valagadba, mit esz itt a fene. Bt, D, F, G, Ki, Ma, Mu, Sz, Szt, Tem, Z, Zr (12)

2. 'pénz'

— Kellene egy kis bagó, már a moziba se bírok elmenni.

— Mért nem kértél az atyafitól.

— Úgyse ad, már kértem tőle, de inkább lekurvázott. Sz, Ú, Zr (3)

bagózik ts i (-ok, -ol, -tam, -ott- nék, -nál, -na, -zon) 'cigarettazik'

— Nem szabad a buszban bagózni, de a Jóka rágyújtott.

— Nem hordta le a kalauz? Bt, D, F, G, Ki, Ma, Mu, Sz, Szt, Tem, Z, Zr (12)

bakaréz fn (-t, -ek, -e) tréf. 'katona'

Majd akkor nyílik ki a Mancsi csípája, ha fog magának egy pár bakarézt. Z (1)

bakesz fn (-t, -ok, -a) 'katona'

— Volt vele három bakesz is, én meg nem akartam odamenni.

— Azért mert összeköpted magad. Én bizony odamentem volna.

— Nem szeretek én bakeszokkal kezdeni. Sz, Ú, Zr (3)

bakszuz mn 'szerencsétlen'

— Mindig olyan bakszuz vagyok, már nem merek sehova se menni.

Hát mert ügyetlenkedsz is. Miért nem vagyok én bakszuz, vagy a Rózsi? Sz, Szt, Ú (3)

balek fn (-ot, -ok, -ja) gúny.

1. 'férfi'

— Ki volt az a balek?

— Mi közöd hozzá?

— Jó van no, csak láttam, hogy nagyon csapta a szelet. Ú (1)

2. 'ügyetlen személy'

— Minek vagy olyan balek, miért hagyod magad. Apád már régen kitaposta volna a belét annak a cafatnak.

— Nem akarok én annyit vesződni vele. Rá se nézek többet.

Hát elég balek vagy. Mennyi gubát vitt el tőled? Ú, Zr (2)

3. 'rendőr'

— Akarták árulni a jegyet, de jöttek a balekok, és nagyon begyulladtak.

— Aztán se bírták eladni?

— Dehogynem, volt aki adott egy lepedőt is darabjáért. Tudod, ha jó a film elkelnek a jegyek, csak ne jöjjenek a balekok. Sz, Ú (2)

barna hasú fn (-t, -k, -ja) 'ezer dináros'

— Kirakta a sok barna hasút, de nekem egyet se adott.

— Ördögön a hasába. Mind megitta amit keresett. Zr (1)

bedől tu i (-t, -jön)

1. 'elhisz valakinek valamit'

— Minek dőltél be, nem volt annak sohase pénze.

— Te is bedőlél volna, mikor olyan jó dumája van. B, Bt, K, M, Te, Tem, Sz, Ú, Z, Zo, Zr (12)

2. 'szerelmes lesz'

— Bedől neki minden randa öreglány, és akkor eljön, hogy dicsekedjen itt nekünk. F, Sz, Ú (3)

bekaszliz vkit ts i (-tam, -ott, -zon) 'bebörtönöz'

— Már háromszor bekaszták. Leülte a magáét, aztán megint csórt. F, Sz (2)

bekefél vtől tn i (-t, -jen) 'berug'

— Mi az ördögnek keféltél be, nem maradt egy fityinged sem. Btk, Sz (2)

beköp ts i (-tem, -ött, -jön)

1. 'valami érdekeset mond'

— Mindig azt hiszed, hogy beköptél egy jót, pedig tévedsz, apuskám.

— Te még rosszat se köpsz be, olyan ostoba vagy. Cs, T, Sz, Ú, Z, Zo (6)

2. 'beárul' vkit

— Hiába ugattam annak az ökörnek, hogy ne köpjön be mindenkinek. Most majd behívna bennünket is az oznára.

— Akkor pedig a szájába lépek.

— Segitek én is, mert már elegem van belőle. Ma, Sz (2)

bekrepál vtől ts i (-t, -jon) 'meghal'

— Majd bekrepálsz, csak zabálj annyi pálinkát.

— Te is bekrepálsz, pedig nem iszol.

— Jó is mondd, mindenkire a négy szál deszka vár. Sz, Ú, Z, Zo, Zr (5)

belegel ts i (-t, -jen) 'mohón, gyorsan megeszik valamit'

— Hoztam három cső főttkukoricát, belegelte egy pillanat alatt.

— Jó bendője van. T, Sz (2)

bélmosó fn (-t, -k, -ja) gúny 'segédorvos'

Az egy ócska bélmosó, mást nem tud csak ordítani a betegekre. Ú (1)

bemurdel tn i. 'meghal'

— Bemurdelt nemsokára a muterja után.

— Persze, csak nem azért murdelt be, mert sajnálta, hanem vérmérgezést kapott. Sz, Ú (2)

benzintartály fn (-t, -ok, -a)

'leány' [magas és erős] tréf.

— Ki a fene bírna el avval a benzintartállyal?

— Te biztos nem, mert téged elsöpörne. Bt (1)

bepakol vből ts i 'jóllakik'

— No bepakoltál már, indulhatunk?

— Várja még kajálok egy kis dinnyét is. Zr (1)

beszed vből, vmit ts i 'sokat lop' [főleg pénzt]

— Gondolta, hogy mindent úgy csinál majd, ahogy az öreg megparancsolta. Beszedett, de annyi mindent rakott a kosárba, hogy nem bírta elvinni.

— Nem igaz. Csak magyarázol, nem láttad, csak a szád jár. Ha megtudja a Karesz majd elrak. Különben is semmi kanalad ahhoz. Ha beszed, beszed. Az övé lesz. Neked úgysem ad. Kussolhatsz. B, Sz, Z (3)

beugrik vkinek tn i 'elhisz'

Beugrott a csaj, odaadta neki az egész lóvét. Majd megtudja kivel van dolga. F, Z, Sz (3)

beugrik vminek tn i 'elhisz'

— Beugrottál?

— Majd szétrúgom én ezért a kofferját. Méghogy én tartozom neki. Már ki akartam fizetni, mikor eszembe jutott, hogy már egyszer megadtam neki a lóvét. Z (1)

bevágódik vhová tn i 'bemegy'

Bevágódott az üzletbe abban a randa gyerekcsináló sapkában, mindenki röhögött rajta. K, Ki, Sz, Z, Zo, Zr (6)

bezecc mn 'foglalt'

— Ez a pad is bezecc.

— Nem, de nem ülsz ide, mert nem köllesz. Sz, Ú, Zo, Zr (4)

bezeccel vmit ts i (-t, -ja) 'foglal'

— Bezeccelj nekem is egy placcot a buszban!

— Jó, ha bírok majd bezeccelek. Sz, Ú, Zo, Zr (4)

bigyó fn (-t, -k, -ja) 'apróság, kicsike tárgy'

— Add ide azt a bigyót!

— Nem adom, ez nem való majom kezébe. Ú (1)

bili fn (-t, -k, -je) 'sapka' [kerek formájú]

— Belerókázok a bilidbe, ha idetehénkedsz.

— Majd rádöntöm, vagy bilistől a fejedre húzom. Sz, Ú (2)

bogyó fn (-t, -k, -ja) 'szem'

Kiszúrom a bogyóját, ha nem adja meg a lóvémat. Z (1)

bőr fn (-t, -ök, -e) durva 'nő'

— Kipróbáltál már te is egy pár bőrt.

— El is koptattam.

— Majd megfájdul a derekad.

— Nem baj, azért a mostani kis bőr nagyon facsek. Sz, Ú, Zr (3)

bratesz fn (-t, -ok, -a) 'testvér' [fiú]

— A brateszomnál aludtam. Elhánytuk a havt, onnan mentem melőzni is. F, Ú, Zo (3)

brenyó fn (-t, -k, -ja) gúny. 'leány' [magas]

— Mikor kijött az a brenyó azzal a randával, tudod te a nevét is, akkor odaugrott és lekevert neki egyet.

— Ki látta?

— Hát én, nem mondom, hogy megismertem azt a brenyót. Zg, Sz, Ú (3)

bringa fn (...-t, ...-k, ...-ja) 'kerékpár'

— Három bringát megtaláltak annak az ipsének a padlásán.

— Azt is hallottam, hogy az éjjeliszekrénybe rakta a csórt aranyakat. M, Ma, Sz, Tem, Tk, Ú (6)

bringázik tn i 'kerékpározik'

Nem bírok most egy hétig bringázni. M, Ma, Sz, Tem, Tk, Ú (6)

buli fn (-t, -k, -ja) 'házi mulatság'

— Jó kis buli volt, mi?

— Hát, csak fáj még a fejem.

— Minek zabáltál annyi szeszt?

— Azért mentem el a bulira, hogy bepíjáljak. B, D, M, Ma, Sz, Sze, T, Z (8)

bunyó fn (-t, -k, -ja)

1. 'verés'

— Nem kapott elég bunyót?

— Nem hát. Sz, Zr (2)

2. 'verekedés, veszekedés'

— Aztán mégis megszökött a Rozi.

— Nem. Otthon maradt, de olyan bunyó volt, hogy összeszaladt az egész utca. Sz, Zr (2)

burázer fn (-t, -ok, -a) 'fivér'

Elvitte a burázerjának az egész lóvét, meg még az aranyakat is, ott is hogyta neki. Bt, Mu, Sz, Ú, Zr (5)

busz fn (-t, -ok, -a) 'autóbusz'

Kiugráltak az öreglányok a buszból, nagy sikítás volt. Btk, D, Mu, Sz, Z, Zo, Zr, Ú (8)

büffé fn (-t, -k, -je) tréf. 'WC'

— Beült a büffébe, nem akart kimenni ott jó meleg volt. Akkor az öreg csaj ráverte az ajtót, rikácsolt, hogy menjen már ki. Mikor kimászott, nem akart fizetni, becsapta a büffé ajtaját és szó nélkül elment. Jaj, öreganyó belepusztult, úgy rikácsolt utána. Bt, Cs, F, Ki, M, Sz, Ú, Z, Zo, Zr (10)

büfög ts i (-tem, -ölt, -jön) durva 'beszél'

— Büfögött neki a hekus fél óráig.

— Mit?

— Hogy menjen haza, nem szabad a padon aludni. B, Bt, Cs, D, F, G, K, Ka, Sz, T, Te, Ú, Z, Zg, Zo (16)

caja mn 'jó'

— Milyen caja ez a dinnye!

— Pedig nagyon sivalkódtál, mikor megvettem. Sz, T, Ú (3)

cajga fn (.'.-t, .'.-k, .'.-ja) 'rendőr'

— Elfogott a cajga az este is három tápkárost a Jadran mozinál.

— Láttad te is?

— Nem, a Mancsi mesélte. Sz, Sze, Ú (3)

cajka fn (.'.-t, .'.-k, .'.-ja) 'rendőr'

— Rákacsintott még a cajakára is a bűdös ringyója, amikor kiment érte a marica.

— Hát, eltanulta, a muterja is olyan volt. Ismerték a cajakák jobban, mint a saját feleségüket. Sz, Tem, Zr₂ (3)

candra fn (.'.-t, .'.-k, .'.-ja) 'nő' [rossz hírű]

— Az az ócska candra is elment Németországba dolgozni?

— El ám. Azt a Jancsi vitte ki.

— No, majd keres az kint is! Sz, Ú, Zr (3)

cápa fn (.'. t, .'.-k, .'.-ja)

1. 'nő'

Ment velük három cápa is, de az egyiket a faterja visszahívta. Jól megrugdosta, mikor kivallotta, hogy Zágrábba indultak. Cs, Ú (2)

2. 'másállapotú nő'

— Mesélte nekem, hogy az Ivica mindig csak a cápák után szaladozott.

— Hát az egy hülye. Mit akar egy cápával?

— Nemhogy hülye. Beteg apuskám, beteg!

cég fn (-et, -ek, -je) gúny. 'személy' [rossz hírű]

— Annak az apja is meg az anyja is olyan jobb cég.

— Hát az egész família cégekből áll?

— Talán az Éva nem, az egy kicsit, jobb mint a többi.

— Jobb a halál. Már az Évát is vitte ennyihányszor a marica. D, Sz, Ú, Zo (4)

cérna fn (.'.-t, .'.-k, .'.-ja) [leginkább többes számban] gúny. 'utcalány'

Válogathatott a cérnákból, hétfőn sokan összejöttek a szálló előtt. Sz, Ú (2)

cicesz fn (-t, -ek, -e) 'pénz'

— Felvette a ciceszt, és nem ment el festeni.

— Azért volt ott náluk az az öreglány?

— Azért hát. Úgy rikácsolt, hogy kirakta a bútort meg az egész cuccot, és várta a Debelát. G, Sz, Ú (3)

cigi fn (-t, -k, -je) 'cigaretta'

Be pofa, mert a szádba verem azt a cigit! Bt, D, G, Ki, M, Ma, Mu, Sz, T, Te, Tem, Ú, Z, Zg, Zo, Zr (16)

cigizés fn (-t, —) 'cigarettazás'

— Elkezdte a cigizést már tíz éves korában.

— Azért is krahácsol annyira.

— Fenét, megfázik a melón. A cigizés nem árt neki. B, D, G, Ki, M, Ma, Mu, Sz, T, Te, Tem, Ú, Z, Zg, Zo, Zr (16)

cigizik ts i (-ek, -el, -tem, -ett, -zem) 'cigarettazik'

— Adjatok már nekem is egy szippantást, még máma nem is cigiztem! Bt, D, G, Ki, M, Ma, Mu, Sz, T, Te, Tem, Ú, Z, Zg, Zo, Zr (16)

citrompofozó fn (-t, -k, -ja) gúny. 'utcaseprő'

Ne ijedj meg attól a citrompofozótól! Sz (1)

cmokk fn (-ot, -ok, -ja) 'csók'

Kivitte a parkba azt a csajt, gondolta hogy majd bedül. A végén még egz cmokkot sem adott neki. Ú (1)

coloz vkit ts i 'szemléli', 'néz', 'méreget'

Ültek a kocsmában és sokáig colozták azt a kis csajt, de nem fogták meg. Ú (1)

cula fn (-..'.t, -..'.k, -..'.ja) gúny. 'cipő' [nagy méretű]

Jó nagyok a culáid, képzelem milyen bűdös lehet mikor lehúzd őket. Sz (1)

cvikker fn (-t, -ek, -e) 'szemüveg'

— Leütöm a cvikkered, ha dumálsz!

— Üsd le anyádét! Cs, D, F, Mu, Sz, Te, Tem, Ú, Z, Zr (10)

cvikkerás fn (-t, -ok, -a) 'szemüveges személy'

— Ott állt az a cvikkerás, úgy összeköpte magát, mikor meglátta a hekust, hogy egész a nyakáig lehúzta a kalapot. Ú, Zr (2)

cvikköl vtől, vkitől tn i (-t, -jön) 'fél'

— Nem cvikkölök én a főnökömtől, megmondtam neki, amit akartam.

— Még az ellenőrök is jöhetnek. A lóvét nem vittem el. Vizsgálják ki! Ú (1)

csaj fn (-t, -ok, -a) 'leány'

— Kiült a csaj már öt órákor a placra.

— Biztosan várta a bakeszokat.

— Szegény bakeszok, ha ilyen csajokra fanyalodnak, inkább maradványnak a kaszárnyában. B, Bt, Cs, D, F, G, K, Ka, Ki, M, Ma, Mu, Ö, Sz, Szk, Szt, Tb, Te, Tem, Tk, Ú, Ű, Z, Zg, Zo, Zr (26)

csandel ts i 'hány'

Mikor elment az állatorvos kiszaladt az udvarra és csandelt. K (1)

csávó fn (-t, -k, -ja) 'fiú'

— Lemázolt neki a csávó egy jót.

— De aztán a másik csávó is visszaütött ám. Bt, Cs, F, Ki, M, Sz, Te, Ú, Zo (9)

cseszeget vkit ts i 'piszkál'

— Nem eleget cseszegetted az este a Jókát?

— Nem!

— Majd a szádba lép egyszer, ha felhúzod. Bt, Ki, Sz, Ú, Zo, Zr (6)

csirkebél fn (-belet, -belek, -bele) gúny. 'nyakkendő'

— Kiöltöztél, mintha Pestre mennél. Mi az ördögnek az a csirkebél? Bt, M, Sz, Ú, Zo, Zr (6)

csoki fn (-t, -k, -ja) kényesk. 'csokoládé'

— Nyomd a szájába azt a csokit, majd elhallgat! B, Bt, Cs, D, F, G, K, Ka, Ki, M, Ma, Mu, Sz, Szk, Szt, T, Tb, Te, Tem, Tk, Ú, Ű, Z, Zg, Zo, Zr (26)

csór ts i 'lop'

— Már megint mit csórtak?

— Dínnyét!

— Hát azt nem volt érdemes. Még meglátja őket a zsaru, és becipeli. Dínnyét nem éri meg csórni. B, Bt, Cs, D, F, G, K, Ka, Ki, M, Ma, Mu, Sz, Szk, Szt, T, Tb, Te, Tem, Tk, Ú, Ű, Z, Zg, Zo, Zr (26)

csórel ts i (-t, -jon)

1. 'lop'

— Hova mentek az Imréék?

— Csórelni.

— Merre?

— Hát az erdőbe. Csórelnek fát. Cs, Ki, Sz, Ú, Z, Zr (6)

2. 'hány'

— Ne zabálj olyan sokat, mert csórelsz az éjszaka. Sz (1)

csóringer mn gúny. 'szegény'

— Akármilyen csóringer is, a száját azért kimajzolja.

— Nem éppen olyan csóringerek a Barabásék, csak az öreg faterjuk vót mindig pijás. Sz (1)

csóró mn

1. 'szegény'

— Jaj, azok ott a vasútnál laknak.

— Tudom kik azok. Sokan vannak, olyan csóró népség. Sz, Ú (2)

2. 'buta'

— Minek lettél ilyen csóró, még az egyszeregyet sem tudod?

— Csóró apád meg anyád! Sz, Ú (2)

3. 'tehetetlen'

— Ne légy már te is olyan csóró. Szorítsd meg azt a madzagot jól, majd akkor nem nyílik ki a zsák. Sz (1)

4. 'csunya'

— Van náluk három csaj is, de egyik csóróbb mint a másik. Sz, Zo, Ú (3)

csőr fn (-t, -ök, -e) tréf. 'orr'

— Mindenbe beleütöd a csőrödet.

— Bele. Te is beleütnéd, ha tudnád mit agyalt ki már megint az a hülye. F, Ki, Sz, Tem, Ú, Zo (6)

csuka fn (. . . t, . . . k, . . . ja)

1. 'bakancs'

Szedd le a padról a csülködöt! Nem férek el ettől a nagy csukák-tól! F, Mu, Sz, Tem, Ú, Zo, Zr (7)

2. 'nő' [erős, magas]

Rátette magát az a csuka arra a padocsára, úgy ropogott minden, mint amikor zörög, az ég. Sz, Ú (2)

csülök fn (csülköt, csülkök, csülke) 'láb'

— Vidd arrább a csülködöt!

— Nem viszem.

— Vidd arrább, mert ide akarok ülni.

— Az én csülkeimtől még ideteheted magad. Sz, T, Ú (3)

dagi 1. mn 'kövér'

— Ki ült a Joka mellett?

Egy dagi pacák, alig fért a padra. F, K, Ma, T, Te, Ú (6)

2. fn (-t, -k, -ja) 'másállapotú nő'

— El nem vennéd attól a dagitól azt a nagy batyut. Nem látod?

— De látom, ott a lépcsőn mászik lefelé. Szegény dagi, alig gurul, nemsokára szülni fog. Sz (1)

dani fn (-t, -k, -ja) 'ezer dináros' [papírpénz]

— Kinek adtad a danikat?

— Az öreg bakternak.

— Rá merted bízni? Odaadja az az öreglánynak. Lehet még nem is volt a zsebében egyszerre ennyi dani.

— Nem tudom. Sz, Ú (2)

darol *vmitől, vkitől* tn i (-t, -jon)

1. 'fél'

Most darolsz, mikor ki kell fizetned a büntetést. Miért nem daroltál, amikor föl vitt az ördög a buszra? Zr (1)

2. 'szökik'

Úgy darolt a Manca, még az út is porzott. Mégis utánamnet a pacák, jól elrakta. Sz, Ú (2)

dászó fn (-t, -k, -ja) 'fiú'

— Három dászó segített neki, mégis belefáradt.

— Úgy izzadt, mint a ló.

— Hát persze, mert a dászók elmentek, neki meg a sarokig kellett tolni a kiskocsit. Mu, Sz, Ú, Zo (4)

dikkel ts i (-t, -jen)

1. 'néz'

Dikkeld meg csak, megérkezett-e már a vater! Bt, Sz, Zr (3)

2. 'közösül' [nem]

— Az csak a bakeszokkal dikkel mindig a temetőben.

— Hát. Szombaton is ott volt. Vett neki az a kis bakesz geszte-nyét is. Úgy rágta, aztán meg elmentek dikkelni. Sz, Ű (2)

diri fn (-t, -k, -je) 'igazgató'

— Nem kértél szabadnapot a diritől?

— Nem mertem, inkább majd a jövő héten, most még egy pár napig melőzök. B, Bt, Cs, D, F, G, K, Ka, Ki, M, Ma, Mu, Sz, Szé, Szt, T, Tb, Te, Tem, Tk, Ű, Ű, Z, Zg, Zo, Zr (26)

dohány fn (-t, -ok, -a)

1. 'pénz'

— Sohasem adja haza a dohányt, nem tudom mit csinál vele?

— Nem is kajál otthon, mindig máshol zabál. F, Sz, Ű, Zr (4)

2. 'lopott holmi'

— Mikor a cvikkerás föltörte a padlást, ott volt a sok dohány.

— Azt mesélte a Mara, hogy egy egész nagy kamionnal vitték el tőle a dohányt.

— Hát mit gondolsz, annyit csórni, de mi az ördögnek tartogatta, miért nem adott túl rajta? Sz (1)

dohánytartó fn (-t, -k, -ja) 'pénztárca'

— Jaj de üres a dohánytartód!

— Nem melóztam két hónapig, nagyon kiürült. F (1)

doki fn (-t, -k, -ja) kényesk. 'orvos'

— Voltál a dokinál?

— Voltam, még reggel elmentem.

— Kihúzta a fogad?

— Ki. Cs, Ki, Ma, T, Te, Tem, Sz, Z, Zg, Zr (10)

döglük tn i (-ök, -esz; -lött v. döglött; -enek, -ene, v. döglőne, döglőjön, -eni, döglőni) durva 'alszik'

— Kelj fel, ne döglőj már annyit!

— Minek keljek föl, még be sem gyújtottál.

— Majd te begyűjtasz, apukám. Nem eleget döglöttél, már elmúlt nyolc óra. Sz, Ű, Zo, Zr (4)

dragacs fn (-ot, -ok, -a) gúny. 'kerékpár'

Leesett a dragacsról, bevitték a kórházba. Cs, F, Ki, Sz, Tk, Zr (7)

dugó fn (-t, -k, -ja) 'gól'

— Beszedtek a belgrádiak egy pár dugót, mi?

— Hát persze, most cipeljük haza. Sz, Ű (2)

dutyi fn (-t, -k, -ja) 'börtön'

— Beakart menni a Potyeszhoz, de nem lehet bemenni a dutyiba.

— Dehogynem, szombaton köll menni, akkor beengednek. Cs, F, Sz, Szt, Ű, Zo (6)

dzsónyál tn i 'alszik'

— Csak dzsónyálok egy kicsit, aztán megyek a strandra. Ű (1)

elcsesz vmit ts i 'elront'

Elcseszte azt a jó munkahelyet, most nem tudom merre kap melót. K, Ű (2)

elfúj vmit ts i 'ellop'

— Miért nem hagyod itt azt a dragacsot?

— Nem merem, még elfújja valaki. Zr (1)

elmángol vkit ts i (-t, -jon) 'elver'

— Majd elmángolják a huligánok, ha sokáig ugrál.

— Úgy is köll neki, legalább nem vág föl annyira. Sz, Zr (2)

evező fn (-t, -k, -je)

1. 'kéz'

— Megmoshatnád az evezőidet. Jó retkesek. Ű, Zr (2)

2. 'láb'

— Bir az a kölyök szaladni, jó nagyok az evezői. Sz, Zr (2)

fagyi fn (-t, -k, -ja) kényesk. 'fagylalt'

— Gyere velem, majd veszünk fagyit.

— Most ettem meg az előbb kettőt is. Nem megyek. B, Bt, Cs, D, F, G, K, Ka, Ki, M, Ma, Mu, Sz, Szk, Szt, T, Tb, Te, Tem, Tk, Ű, Ű, Z, Zg, Zo, Zr (26)

faja mn 'finom'

— Nagyon faja voltál az este. Kimaceráltad a szülét. Vérig megsértődött. B, Bt, Cs, F, Ki, M, Mu, Szt, T, Te, Ű, Zr (12)

fakukac fn (-ot, -ok, -a) gúny. 'asztalos'

— Az első ura, az a ragyás fakukac volt.

— A zamellyik most Németországban van?

— Nem, te összetéveszted a Rozi urával. Sz (1)

fater fn (-t, -ok, -ja) 'apa'

— Volt a faterod is fürdeni?

— Nem, elutazott, egész héten nem lesz itthon. B, Bt, Cs, D, F, G, K, Ka, Ki, M, Ma, Mu, Sz, Szk, Szt, T, Tb, Te, Tem, Tk, Ű, Ű, Z, Zg, Zo, Zr (26)

fej fn (-et -ek, -e) 'személy' [főleg férfi]

— Beszállt a fej a fityóba, és elmentek a Futaki úton. Ű (1)

fejes fn (-t, -ek, -e)

'vezető állást betöltő személy' [főleg társadalmi, politikai funkciót betöltő vezető emberre mondják].

— Ma ülnek össze a fejesek, nem tudom mit határoznak. Bt, K, Sz, Ű, Zo, Zr (6)

finisel vhova tn i 'szalad'

— Mindig finiselsz, talán el vagy késve?

— Hát mire otthon elvégzek mindent, mehetek a melóra. Haza felé már nem kell úgy finiselnem. Sz (1)

fiók fn (-ot, -ok, -ja) 'börtön'

— Bent csücsül a fiókba a Pityu is?

— Persze, hát együtt csóreltak. Ű (1)

fitying fn (-et, -ek, -je) 'pénz'

— Nem ad haza egy fityinget sem, pedig a hasát nagyon szereti. Mu, Sz, Zr (3)

fityó fn (-t, -k, -ja) 'gépkocsi' [Fiat 600-as személygépkocsi]

— Nekiment a fityó egy fának, mesélte a Potyesz, de neki nem lett semmi baja. B, Bt, Cs, D, F, G, K, Ka, Ki, M, Ma, Mu, Sz, Szk, Szt, T, Tb, Te, Tem, Tk, Ű, Ū, Z, Zg, Zo, Zr (26)

foci fn (-t, -k, -ja) 'futball'

— Beesett a foci a kerítésen és kiszúrták.

— Kicsoda?

— Hát bent a házba valaki. B, Bt, Cs, D, F, G, K, Ka, Ki, M, Ma, Mu, Sz, Szk, Szt, T, Tb, Te, Tem, Tk, Ű, Ū, Z, Zg, Zo, Zr (26)

focimeccs fn (-et, -ek, -e) 'futballmérkőzés'

— Majd a focimeccs után elmegyünk a Ferihez.

— Én nem megyek a focimeccsre. B, Bt, Cs, D, F, G, K, Ka, Ki, M, Ma, Mu, Sz, Szk, Szt, T, Tb, Te, Tem, Tk, Ű, Ū, Z, Zg, Zo, Zr (26)

focizik tn i (-ok, -ol; -tam, -ott; -nék, -nál, -na, -zon) 'futballozik'

— Miért nem focizik a Sanci?

— Fáj az evezője. B, Bt, Cs, D, F, G, K, Ka, Ki, M, Ma, Mu, Sz, Szk, Szt, T, Tb, Te, Tem, Tk, Ű, Ū, Z, Zg, Zo, Zr (26)

fogdmeg fn (-ot, -ok, -ja) 'rendőr'

— Éjfél után jött két fogmed, de neekem nem szóltak semmit. Ma, Tem, Ű (3)

folkszvagína fn (. . 't, . . 'k, . . 'ja) durva 'Volkswagen gépkocsi'

— Hazajött Németből egy folkszvagínával, most itt deffelirozik. Bt, Cs, F, Sz, Ű, Z, Zo (7)

főgóré fn (-t, -k, -ja) gúny. 'főigazgató'

Mit vagy úgy betojva? Ha a főgóré nem szólt semmit, akkor az öreg nem sok vizet zavar. Ű (1)

földesztergályos fn (-t, -ok, -a) gúny. 'földműves'

— Bevitte a legitimációját és ott találkozott avval a földesztergályossal.

— Az is bent volt?

— Hát. Fizette az adóját. Mondja a Teca, hogy jó csomó gubát hagyott ott.

— Ugye Jóskának hívják?

— Nem, Jánosnak. A faterját is ismertem, az is földesztergályos volt. Sz (1)

főmufti fn (-t, -k, -ja) 'vezető személy' [valamilyen munkahelyen, vállalatban vagy hivatalban]

— Nincs bent már a főmufti?

— Elutazott Zágrábba. Sz, Ú, Zr (3)

frajer fn (-t, -ok, -ja) 'fiú' [kihívóan, divatosan öltözködik]

Várta a csajt egy frajer az állomáson. B, Bt, Cs, D, F, G, K, Ka, Ki, M, Ma, Mu, Sz, Szk, Szt, T, Tb, Te, Tem, Tk, Ú, Ű, Z, Zg, Zo, Zr (26)

fúró fn (-t, -k, -ja) tréf. 'cipő' [hegyes orrú]

— Fáj a lábam, nem kellett volna azt a fúrót felhúzni.

— Nem gondoltad ugy-e, hogy ennyit gyalogolunk? Sz, Ú (2)

füge fn (. . . t, . . . k, . . . je)

1. 'nő'

— Elmegyünk mind a ketten. Lesz ott annyi füge, hogy mindenkinek jut. Bt, Sz, Te, Zo, Zr (5)

2. 'a nő nemi szerve'

Majd fölfázik a fügéje, ha sokáig ül ezen a nedves padon. Sz (1)

furulya fn (. . . t, . . . k, . . . ja) 'nadrág' [hosszú, keskeny szárú]

— Olajos lett a furulyám.

— Minek ültél a motorra ebben a szép furulyában? D, Sz, Ú (3)

gádzsó fn (-t, -k, -ja) 'férfi'

— Letette magát a gádzsó, de nem sokáig élvezhette az ülőkét, mert jött a locsolóautó. Úgy locsoltak, mint a nyavalya, elmarták onnan az ipsét. B, Bt, Cs, D, F, G, K, Ka, Ki, M, Ma, Mu, Sz, Szk, Szt, T, Tb, Te, Tem, Tk, Ú, Ű, Z, Zg, Zo, Zr (26)

gamel ts i (-t, -jon) 'közösül' [nem]

— Megint a kórházban van a Rozi?

— Ott hát, minek gamel mindig? Sz (1)

gamó fn (-t, -k, -ja) 'a férfi nemi szerve'

— Lesz gamó anyuskám estére.

— Menj a búsba, mit jár a pofád?! F, Sz, Zo (3)

gázsi fn (-t, —, -ja) 'fizetés'

Nem kaptam még a gázsit, adjál nekem kölcsön egy ezrest. D, Sz (2)

genyó 1. mn 'rossz'

— Jaj de genyó krumplit vettél.

— Neked még ilyen genyó sincs. Ú, Zr (2)

2. fn (-t, -k, -ja) 'gyáva, gyenge személy'

— Miért vagy ilyen genyó? Menj utána és mond, hogy eladod a szövetet, amennyi ő akarja.

— Menj te, te jobban tudsz dumálni.

— Jaj, de genyó vagy! Add ide, utána is megyek. Ú, Zr (2)

gereblye fn (. . . t, . . . k, . . . je) gúny. 'fésű'

— Vett egy nagy fehér gereblyét, összenyomta, ahogy csak birta, és nem tört el.

— Biztosan műanyagból van az a gereblye. Mu, Sz, Ú, Zr (4)

góré fn (-t, -k, -ja) 'igazgató'

Cvikkölt a góré is, hogy bajba kerül. B, Bt, Ma, Te, Ú (5)

guba fn (. . . t, . . . k, . . . ja) 'pénz'

Még a határig se jutott, már elvették tőle a gubát. B, Bt, Cs, D, F, G, K, Ka, Ki, M, Ma, Mu, Sz, Szk, Szt, T, Tb, Te, Tem, Tk, Ú, Ű, Z, Zg, Zo, Zr (26)

gurít tn i (-ott, -son, -ani) 'hazudik'

Szeret gurítani a Joca, nem kell mindent elhinni neki. Sz, Tem, Zo, Zr (4)

gyengi fn (-t, -k, -je) 'pénz'

Vitte az ipse a gyengit, láttad, a tévé is mutatta, és ketten eléálltak, mire szóhoz jutott volna, már lelőtték. Sz, Ú, Zr (3)

hapek fn (-ot, -ok, -ja) 'férfi'

Leütötte a hapekot, és elment a csajhoz, nem is gondolta, hogy ott meg őt kenik el. B, Bt, Sz, Te, Ú, Zr (6)

hapsi fn (-t, -k, -ja) 'férfi'

Kérdezte a hapsi, hogy be kell e lakkozni a bejárati ajtót. Mondtam, hogy nem. Sz, Ú (2)

haver fn (-t, -ok, -ja)

1. 'barát'

— Jó haverok voltak, nem is gondoltuk, hogy összemarakszanak ilyen hülyeségen.

2. 'férfi'

— Ráhúzta a haver a fejére a kalapot, és megvette az irányt a város felé. A hekusok már fél úton elcsípték. B, Bt, Cs, D, F, G, K, Ka, Ki, M, Ma, Mu, Sz, Szk, Szt, T, Tb, Te, Tem, Tk, Ú, Ű, Z, Zg, Zo, Zr (26)

hekus fn (-t, -ok, -a) 'rendőr'

— Fölirta a hekus, mert a járdán hajtott.

— Minek olyan ökör, hogy megállt neki? Ma, Sz, T, Ú, Zr (5)

huli fn (-t, -k, -ja) 'huligán'

— Ismeritek a legújabb vicceket a hulikről?

— Nem.

— Majd akkor elmondok egy párat. Mindegyikben a hulikről van szó. M, T, Ú, Z (4)

húz tn i

1. 'fut'

Nagyon húzott, még a nyomába sem értem volna. D, Ma, Tk, Ú (4)

2. 'közösül' [nem]

— Azt a vörös nőt húzza már fél éve.

— Kiváncsi vagyok, meddig tart ki mellette.

— Azt hiszem egyet sem húzott ilyen sokáig, neki egy-két éjszakára kellett a csajok. Sz, Ú (2)

hűvös fn (-t, -ök, -e) 'börtön'

— Járt már a hűvösön, jó lesz tőle vigyázni.

— Nem olyan veszélyes srác azért. Sz, Zr (2)

icu fn (-t, -k, -ja) 'a nő nemi szerve'

— Ne félj, olyan genyó vagy. Fogd meg jól az icuját! Sz, Ú (2)

ipse fn (. . . t, . . . k, . . . je) 'fiú'

— Berántotta az ipse a kapu alá, és ott klipolta el. Ma, Sz, Ú, Zr (4)

jérce fn (. . . t, . . . k, . . . je) 'leány'

— Jó kis jérce játszott a főszerepet.

— Hát. Nekem is nagyon tetszett. Sz, Zr (2)

Jugó 1. fn (-t, —, —) 'Jugoszlávia'

— Szeretnek Jugóba jönni a rokonaink, mert levisszük őket a tengerre. Tavaly is itt voltak.

2. 'jugoszláviai lakos'

Sok jugó kiment Németországba dolgozni. B, Bt, Cs, D, F, G, K, Ka, Ki, M, Ma, Mu, Sz, Szk, Szt, T, Tb, Te, Tem, Tk, Ú, Ű, Z, Zg, Zo, Zr (26)

kaja fn (. . . t, . . . k, . . . ja) 'étel'

— Milyen a menzai kaja?

— Tűrhető, csak sok volt a bab tavaly.

— Olyan jó sosem lesz, mint a muter kajája, de azért ki lehet birni. B, Bt, Cs, D, F, G, K, Ka, Ki, M, Ma, Mu, Sz, Szk, Szt, T, Tb, Te, Tem, Tk, Ú, Ű, Z, Zg, Zo, Zr (26)

kajál ts i (-t, -jon) 'eszik'

— Nem kajáltál még?

— Nem.

— Akkor várjál meg, mindjárt jövök én is, és kajálunk. B, Bt, Cs, D, F, G, K, Ka, Ki, M, Ma, Mu, Sz, Szk, Szt, T, Tb, Te, Tem, Tk, Ú, Ű, Z, Zg, Zo, Zr (26)

kalapál ts i (-t, -jon)

1. 'ver'

— Azt hiszi, hogy én nem merek kalapálni. Majd adok neki, hogy lássa meg, ugyis már régen fenem rá a fogam. Sz (1)

2. 'közösül' [nem]

— Mondtam neki, ha még egyszer elmész a Rozival kalapálni, akkor ide többet be ne tedd a lábad. Sz (1)

kamel ts i

1. 'közösül' [nem]

— Kamelom az anyósod.

— Kamelnád, ha birnád. Ma, Sz (2)

2. 'szeret'

Kamelja a zsarukat, majd ráfizet egyszer. Ma, Sz (2)

kaszli fn (-t, -k, -ja) gúny. 'börtön'

— Jó volt a kaszliba, mi?

— Mész te a fenébe! Mondja meg a muterod, az is ott volt. Sz, Ű (2)

kápolna fn (. . . -t, . . . -k, . . . -ja) gúny. 'városi WC'

Bezárt már a kápolna is, ülj egy fal alá. Ű (1)

kávéház fn (-at, -ak, -a) tréf. 'WC'

Ráijesztettek az öreglányra, aki őrzi a kávéházad. Űgy kiugrott, mintha kilótték volna a kávéházból. Cs, G, Sz, Zg (4)

kenta fn (. . . t, . . . k, . . . ja) 'pénz'

— Ott krepált be az a mámi abban a kis utcában.

— Ja, tudom már, olyan vörös folt volt a pofáján.

— No, arról meséltek, hogy a szalmazsákjába dugta a kentát.

— Nemcsak oda. A fater azt mondja, hogy a kéménylyukba, a vakablakba, a káposztás dézsa alatt meg a ruhái között is talál-tak kentát. Zr (1)

kesza fn (. . . t, . . . k, . . . ja) 'a férfi heréje'

— Majd keszán rúglak, ha nem fogod be a pofád. Sz (1)

kévó fn (. . . t, . . . k, -ja) 'anya'

Meglátta a kévója, mikor vitték be a csomagokat és utánuk ment. A Pali már el is rejtette, de amikor a kévója benyitott a papir-zsák még az ágy mellett volt, nem birta letagadni, hogy hazavitte a szajrét. Ű, Zr (2)

kiken *vkít* ts i 'megver'

Kikeni az ipsét és akkor elmegy az indiántáborba, ott megtalálja a nője. Azt is elintézi, jól kiken, még meg is rugdossa. G, Zr (2)

kinyír *vkít* ts i 'megver'

— Majd kinyírják, ha sokáig jár ahhoz a csajhoz.

— Hát már egyszer kinyírták. Sz, Ű (2)

kipufogó fn (-t, -k, -ja) tréf.

1. 'far'

— Ki van az egész kipufogója, mikor lerakja magát a székre.

— Te meg bámulod, mi? Sz, Ű (2)

2. 'a férfi nemi szerve'

— Ki van a kipufogód ebből a kis randa gatyából. Sz, Ű (2)

klassz mn 'szép, jó, remek, kitűnő'

— Nagyon klassz az a film, miért nem nézitek meg?

— Nem lehet jegyet kapni. B, Bt, Cs, D, F, G, K, Ka, Ki, M, Ma, Mu, Sz, Szk, Szt, T, Tb, Te, Tem, Tk, Ű, Ű, Z, Zg, Zo, Zr (26)

klínyó fn (-t, -k, -ja) 'kisgyermek'

— Milyen faja volt az a klínyó?

— Biztosan jól beidomították. Ő sem félt az oroszlanoktól. Nekem az egész cirkuszban ők tetszettek a legjobban. Mu, Sz, Ű, Zr (4)

klópa fn (. . . t, . . . k, . . . ja) 'étel'

— Nem kaptál klópát?

— De, csak nagyon ócska volt.

— Miért nem eszel a Zvézdában? Ű, Zr (2)

kolonc fn (-ot, -ok, -a) gúny. 'nyaklánc'

Leszakadt a kolonca is mikor lekentem neki egyet. Ki (1)

kopó fn (-t, -k, -ja)

1. 'rendőr'

— Meglátott a kopó?

— Meg, de nem szólt semmit. Zr (1)

2. 'nyomozó'

Kimentek a kopók, felírtak mindent, még a bútort is. Sok lóvét találtak a muterja télikabátjának a zsebében, nem tudom miért tartotta ott. Zr (1)

kóser mn 'jó'

— Ez kóser?

— Hát, vedd meg, mert leviszem Belgrádban és eladom a piacon. Ott mindig el lehet adni a karórákat, pláne ha egy ilyen kóser órát kínálsz, úgy megveszik, mint a cukrot. Ma, Sz (2)

köpködő fn (-t, -k, -je) 'találkahely' [Itt találkoznak a fiatalok, leülnek, beszélgetnek és tökmagot rágcálnak.]

— Kint az Öcsi is a köpködőn.

— Akkor menjünk arra, mert meg kell vele beszélni a holnapi bulit. Sz, Ű, Zr (3)

kösz 'köszönöm szépen'

— Hogy vagy?

— Kösz, jól. D, Ki, Sz, Ű, Z, Zo, Zr (7)

krapek fn (-ot, -ok, -ja) 'férfi'

Kisért a Jóska is egy öreg krapek, aztán amikor a sötétbe értek, elkezdett szaladni. Mondtam neki, hogy bolond volt, miért nem várta meg, én lemázoltam volna a krapeknak egyet. Zr (1)

lábuszon hsz 'gyalog'

Kimentek lábuszon Palicsra az állatok. Bt, Cs, Sz, T, Ű, Z, Zg, Zr (8)

láf fn (-ot, -ok, -ja) 'fiú'

— Láttam ám a Bojana lakóját.

— No, mit szólsz hozzá?

— Láf. Egy jó láf. Sz, Ű, Zo, Zr (4)

lakatos fn (-t, -ok, -a) 'tolvaj'

— Beülök egy kicsit ezek közé a lakatosok közé. Nekem már ugyis mindegy, a mennyországba ugysem jutok, nem veszi be a szent Péter az ilyen kaverokat. Sz (1)

lamol ts i durva, 'vível'

— Csak láttad volna, mikor kiszaladt az a sok gyerek! Az apjuk meg ott lamolt a gödör szélén. Így-e. Sz, Z, Ú (3)

lepke fn (. . . t, . . . k, . . . je) 'utcalány'

— Fölszedsz mindenféle lepkét, aztán majd fáfizetsz, hordhatod a lóvét a dokinak. Sz, Ú (2)

lekopik tn i 'eltűnik'

Lekopott, mikor jöttek a krapehok. Ú, Bt, Sz (3)

leves fn (-t, -ek, -e) 'pénz'

— Tejeld ide a levest, és aztán kuss, vár anyád a kapuban !F, Ú (2)

litánia fn (. . . t, . . . k, . . . ja) 'beszéd' [hosszú, unalmas]

Fejezd be a litániát, mert már nagyon elmúlt az idő, nem érünk a moziba. Sz, Zr, Ú (3)

litániázik vmiért ts i (-tam, -ott, -zon) 'mérgeződik'

— Nem győzöm hallgatni, mindig litániázik, már akkora a fejem, azért is jöttem el hazulról.

— Én neked volnék, beverném a száját. Sz, Ú (2)

lővé fn (-t, -k, -ja) 'pénz'

Összeszedett egy csomó lővét, nem volt az olyan csóró mint amilyennek kinézett. Volt egy csomó lővéja, avval indult el. B, Bt, Cs, D, F, G, K, Ka, Ki, M, Ma, Mu, Sz, Szk, Szt, T, Tb, Te, Tem, Tk, Ú, Ű, Z, Zg, Zo, Zr (26)

lukadalom fn [lukadalmat, lukadalmak, lukadalma] gúny. 'lakodalom'

— Hivatalos vagy te is a lukadalomba?

— Hát persze. Még csak az köllene, hogy engem kihagyjanak.

— Jó nagy lukadalom lesz. Ú (1)

maflitsek fn (-ot, -ok, -je) 'mafla, buta személy'

Miért nem teszed arrább azt a söprüt, te maflitsek? Ú (1)

maflic fn (-ot, -ok, -a) 'mafla, ügyetlen'

Nagy maflinc, ezt sem tudod elintézni. Sz, Ú (2)

majomplacc fn (-ot, -ok, -a) 'fiatalok találkozóhelye'

— Ötkor ott leszek a majomplacon.

— Gyere előbb, ha birsz! Mu, Sz, Ú (3)

makk fn (-ot, -ok, -ja) tréf. 'orr'

— Lefagy a makkod, miért nem mész már haza?

— Várom a mutert, elment az önkibe. Sz, Ú (2)

mámi fn (-t, -k, -ja)

1. 'nő'

Közrefogták a mami és ellátták a baját. Sz, Ú (2)

2. 'kerítőnő'

— Szóljál te csak a máminak, majd az elintézi a csajjal, nem kell mindjárt megijedned! Sz (1)

mandzsál ts i (-t, -jon) 'eszik'

— Elment a Bözse is mandzsálni?

— Már régen, gondolom majd jön is nemsokára, mert lejárt az ideje. D, Ú (2)

mangeszol ts i (-t, -jon)

1. 'üt'

— Magnsezolj le egyet annak a randának! Egész este nem maradhat békén. Sz, Ú, Zo (3)

2. 'ver'

— Mindig magneszolja a faterja a muterját.

A multkor is csupa kék volt a pofája. Sz, Ú (2)

3. 'lop'

— Mennyi krumplit mangeszoltak?

— Nem sokat, mert nagyon száraz a föld. Sz (1)

4. 'közösül' [nem]

Ott mangeszoltak a Kiserdőben minden vasárnap délután. Sz (1)

mángol ts i (-t, -jon) 'ver'

— Ke a fene birt volna velük, úgy mángoltak, mintha vasat zabálnának. Az egyiknek akkora volt az ökle, mint a nagyharang nyelve. Sz (1)

mankó fn (-t, -k, -ja)

1. gúny. 'láb'

— Ha rádlépne avval a kétméteres mankoival, meglátnád a csilagokat, azt hiszem. F, Sz, Tb (3)

2. tréf. 'a férfi nemi szerve'

Megijesztették a klínyót, hogy levágják a mankóját. Sz (1)

megmukhel tn i 'meghal'

Kieresztették a belét, mindjárt megmukhelt. Cs (1)

megmurdel tn i 'meghal'

— Sérve van az öregnek, azért nem melózik.

— Hát, a kórházban van, holnap operálják. Itt rimánkodott dél előtt az öregasszony, fél, hogy megmurdel. Sz, Ú, Z (3)

meló fn (-t, -k, -ja) 'munka'

Van neki annyi melója, nem is győzi. Az összes cigány odaviszi a rosszvasat, ő meg aztán mindig kiválogatja, kalapálja, üti, veri és aztán eladja. B, Bt, Cs, D, E, F, G, K, Ka, Ki, M, Ma, Mu, Ö, Sz, Szk, Szt, T, Tb, Te, Tem, Tk, Ú, Ü, Z, Zg, Zo, Zr (26)

melós fn (-t, -ok, -a) 'munkás'

— Bevette az a gyár is a legrosszabb melósokat. Nem tudom meddig bir velük melóztatni. B, Bt, Cs, D, F, G, K, Ka, Ki, M, Ma, Mu, Sz, Szk, Szt, T, Tb, Te, Tem, Tk, Ú, Ü, Z, Zo, Zo, Zr (26)

melózik ts i (-ok, -ók, -tam, -ott, -nék, -nál -na, -zon) 'dolgozik'

Hatig melóztam, azért nem jöttem az este ki a majomplaccra. B, Bt, Bt, Cs, D, F, G, K, Ka, Ki, M, Ma, Mu, Sz, Szk, Szt, T, Tb, Te, Tem Tk, Ú, Ü, Z, Zg, Zo, Zr (26)

milos fn (-t, -ok, -a) 'ezer dináros' [régi papírpénz]

Fizetett az ipse egy pár milost, és utána hazaengedték. Szt (1)

miniszter fn (-t, -ek, -e) 'ötezer dináros' [régi papírpénz]

— Beadná a derekát az a csaj egy miniszteré is.

— Próbáld meg! Zr (1)

moha fn (.'.t, .'.k, .'.ja) 'nő'

— El ne mondd a moháknak!

— Ne félj, nem! Olyan, kacsá szájuk, mindenki megtudná. Holnap az egész gyár, minden melós erről dumálna. Nem kötünk mindent a mohák orrára. Zr (1)

mórel vkit ts i (-t, -jon) 'közösül' [nem]

— Kivitte Palicsra, oszt ott mórelta meg a spinét. Sz, Ű (2)

muter fn (-t, -ok, -ja) 'nya'

— Kihúzta a muterját a béketüresből, az azt mondta, többet nem is főz neki. Zabáljon ahol tud.

— Én semf őznék olyan nagybelű marháknak.

— Én sem főznék olyan nagy belű marháknak. B, Bt, Cs, K, Ka, Ki, M, Ma, Mu, Sz, Szk, Szt, T, Tb, Te, Tem, Tk, Ű, Ű, Z, Zg, Zo, Zr (26)

muterka fn (.'.t, .'.k, .'.ja) 'anya'

— Nem volt még a muterka?

— Nem. Majd délre jön. Sz (1)

nafta fn (.'.t, .'.k, .'.ja) 'szeszes ital'

— Poronty vagy te még, nem való neked a nafta.

— Miért, talán te jobban burod. Szombaton ki csórelt a naftából, nem te?

— Nyugi, nyugi, az nem a naftától volt. Zr (1)

nagykutya fn (.'.t, .'.k, .'.ja) 'hivatalnok' [általában felettesre, irodában dolgozó személyre illv. személyekre mondják]

— Bement a kórházba a nagykutya?

— Be hát!

— Mi baja?

— Rossz a szive nagyon. Sz, Ű, Zr (3)

napraforgó fn (-t, -k, -ja) 'csavargó'

— Miért, hát én nem lehetek napraforgó?

— Dehogynem, csak akkor éhen halsz. Ű (1)

nőci fn (-t, -k, -je) 'nő'

— Megijedt a nőci, mikor mondtam neki, hogy többet nem megyek be hozzájuk. Sz, Ű, Zo, Zr (4)

nudli fn (-t, -k, -ja) gúny. 'a férfi nemi szerve'

— Majd levágom a nudlid, ha mindig kijársz az erdőbe. Már úgy nézel ki, mint az agár. Zr (1)

nuku ts i 'nincsen'

— Pénz *nuku*?

— Csak ötödikén lesz fizetés, addig várj. B, Bt, D, Ma, Ki, Sz, Ú, Zr (8)

nyugi! 'nyugodj!' 'maradj békén!'

— Nyugi fater, nyugi, mert megbánod! — mondtam az öregemnek. Cvikkolt is egy kicsit. B, Bt, Cs, D, F, G, K, Ka, Ki, M, Ma, Mu, Sz, Szk, Szt, T, Tb, Te, Tem, Tk, Ú, Ü, Z, Zg, Zo, Zr (26)

oltári mn 'remek, kitűnő, jó' [általában a túlzást fejezik ki vele]

— Oltárian éreztük magunkat. Az óráját is elmulatta az a lüke Bütyök. Ki, T, Sz, Ú, Zo, Zr (6)

önki fn (-t, -k, -je) 'önkiszolgáló üzlet'

— Megfokták a Paliékat az önkiben. Már a kijáratnál voltak. Azt mondja a Pali, hogy a tükörből vették észre, amikor rakta a zsebébe a szappanokat. M, Sz, Ú, Zr (4)

önkielégítő fn (... t, ... k, ... je) tréf.

— Mindjárt jövök csak az önkielégítőbe megyek.

— Siess, mert vár a muterom, mondta, hogy kész a vacsora. Ú (1)

öreg fn (-et, -ek, -je) 'apa'

— Az öregnek is vettem egy doboz Moravát.

— Hát az Öcskösöd mit kapott?

— Egy csirkebelet. Sz, Ú (2)

öreglány fn (-t, -ok, -a) 'nő'

— Kinek tartozik még ez az öreglány?

— A Rozinak meg nekem.

— Akkor *nuku* lóvé. Nem adok neki, mert soha nem látom viszont. Ma, Sz, Ú (3)

pacák fn (-ot, -ok, -ja) 'férfi'

— Ugy mesélte a Csontos, hogy a pacák kísérte a moziig, ott szólitotta le a csajt. Mikor az nem szólt vissza, akkor kapta el a nyakát. F, Sz, Szk, T, Te, Ú, Zr (7)

pali fn (-t, -k, -ja)

1. 'férfi' [ügyetlen, gyáva]

— Összeköpte magát a pali, amikor meglátta, hogy a hátamögött áll a hekus. A dinnyét már nem bírta visszatenni a kocsira.

— De aztán meséli, hogy az a hekus is egy pali volt, nem vette észre, hogy nem fizette ki a dinnyét. Málészájú egy hekus lehetett. Sz, Ú, Zr (3)

2. gúny. 'a férfi nemi szerve'

— Siess, mert levágják a palidat! Sz, Ú (2)

pasi fn (-t, -k, -ja)

— Kinálta a pasi a szövetet, be is húzott egy kapu alá, de mi a fenének nekem olyan szövet. Ki, Ú, Zr (3)

pata fn (.'. t, .'. k, .'. ja)

— Ragd el innen azt a nagy bűdös patádat, mert méregbe gurulok! Sz (1)

pecáz *vkít, vmit* ts i (-ok, -ol, -tam, -ott, -zon)

1. 'keres'

— Pecáztam egy jó nadrágot, de nem volt egyik üzletben sem. Sz, Ű (2)

2. 'nyomoz' [a rendőr]

— A kis utcában pecáztak valakit, még a marica is ment. Sz, Ű, Zo (3)

pendzser fn (-t, -ek, -e) 'ablak'

— Kiöntött egy lavór vizet a pendzseren.

— Jó, hogy téged nem öntött nyakon. Z, Zr (2)

péro fn (-t, -k, -ja) tréf. 'a férfi nemi szerve'

— Megáldotta az isten jó nagy péróval.

— Azt mondják, hogy a szrémiék mind ilyenek. Ű (1)

pica fn (.'. t, .'. k, .'. ja)

1. 'nő'

— Kikezd ilyen picával, ez már a katonáknak sem kell. Ki, Sz, Ű (3)

2. 'a nő nemi szerve'

— Ki volt a picája is, olyan rövid szoknyát huzott. Sz, Ű (2)

pija fn (.'. t, .'. k, .'. ja) 'ital'

— Hajnali ötig pijáltak, nem is tudom, hogy birtak annyit meginni. B, Bt, Cs, D, F, G, K, Ka, Ki, M, Ma, Mu, Sz, Szk, Szt, T, Tb, Te, Tem, Tk, Ű, Ű, Z, Zg, Zo, Zr (26)

pijás mn 'részeg'

— Pijásan ment melózni. Mikor beért, átvezették a magazinba és lefektették az egyik sarokba. Legalább senki sem látta a górék közül, hogy pijás. Bt, Ki, Sz, Szt, Tem, Ű, Zo (7)

pille fn (.'. t, .'. k, .'. je) gúny. 'utcalány'

— Nem mennék én Párizsba, van itt is elég pille, csak legyen jó szimatod meg lóvéd, mindjárt akad a horogra. Sz, Zr (2)

pikszlis fn (-t, -ek, -e) tréf. 'far'

— Csak a pikszlise nagyobbodik, a végén nem bírják a mankói, akkora lesz. Sz (1)

pindzsi fn (-t, -k, -je) gúny.

1. 'a nő nemi szerve'

— Kivették a csaj vakbelét, most kopasz a pindzsiye. Sz (1)

2. 'utcalány'

— Annak a pindzsinek kellene szólni, amelyik ott járkál minden este a parkban, hogy lesse ki a Jóskát, mikor érkezik meg.

— Ne kezdjél te pindzsikkel, mert sokat kérnek az ilyen munkáért is. Sz, Ű (2)

pipás mn [néha csak „pipa”] 'mérges'

— Mi az anyád kinjának jössze ki beszélgetni, mikor pipa vagy.
Senki sem kíváncsi a ragyás pofádra, pláne mikor pipa vagy. Sz, Zr (2)

plajbász fn (-t, -ok, -a) 'a férfi nemi szerve'

— Be ne menj a Kareszékhez, mert a kutya leharapja a plajbászodat. Bt, Sz, Tem, Z, Zo (5)

pléhasú fn (-t, -k, -ja) 'rendőr'

— Ne félj, nem esz meg a pléhasú!
— Nem szeretek én velük találkozni. Szk, Ű, Z, Zr (4)

pók fn (-ot, -ok, -ja) gúny. 'férfi, fiú'

— Jaj, de stramm pók volt az este a moziban. Miért nem jöttél?
T, Te, Ű, Z, Zr (5)

pösel ts i (-t, -jen) 'vizel'

— Várják csak, bemegyek pöselni, mindjárt jövök. Sz, Ű (2)

pucika fn (.'.t, .'.k, .'.ja) 'a nő nemi szerve'

Mit nyeresz itt, talán régen láttál pucikát? Sz (1)

pulcsi fn (-t, -k, -ja) kényesk. 'pullóver'

— Minek festetted be ilyen randa zöldre a pulcsidat? Cs, M, Sz, Tb, Z, Zr (6)

pusel ts i (-t, -jon) 'cigarettázik'

Kinek van bagója, még máma nem puseltam? Bt (1)

puska fn (.'.t, .'.k, .'.ja) tréf. 'a férfi nemi szerve'

— Működik még a puskád?
— Hát még egy kicsit. Sz, Z (2)

randa fn (.'.t, .'.k, .'.ja) durva 'személy' [leginkább férfi, ritkábban nő]

— Megállt a randa, nézte a kirakatokat, a csaj meg kiszólt neki a boltból. Sz, Ű, Z (3)

rázós mn 'nehéz'

— Jó rázós számokat iratott velünk a góré. Felét sem csináltuk meg. Zr (1)

ribi fn (-t, -k, -je)

1. 'utcalány'

— Elgázolta a ribit a vonat?
— Ő vetette magát a vonat alá biztos.
— Azt mondják pijás volt. Bt, Sz (2)

2. 'nő'

— Majd kiszólok a ribiknek, hogy vigyenek be kaját a Csontosnak. Bent a kórházban nem adnak neki elég kaját. Sz, Ű, Zr (3)

rüfke fn (.'.t, .'.k, .'.je) 'utcalány'

— Száz dinárt kért a rüfke.
— Elég hülye, annyiért szóba sem állnék a pasassal. Sz (1)

saci fn (-t, -k, -ja) 'rendőr'

— Novi Sadon érte utol a saci. Szt (1)

séró fn (-t, -k, -ja)

1. 'fej'

— Vidd arrább a séródat, mit hallgatódzol mindig! Ű (1)

2. 'a férfi nemi szerve'

— Telerajzolta a falat sérókkal meg picákkal. Ű (1)

simike fn (. . . t, . . . k, . . . je) 'cipő' [hegyes orrú férfi cipő]

— Rápöselte a simikéjére, olyan hosszú volt az orra. Sz, Ű (2)

skalpol vkit ts i (-t, -jon)

— Mindig skalpolni akarták egymást, és a végén összeházasodtak.

Két bolond, most nem tudom hányszor skalpolják el egymást.

Zr (1)

slukk fn (-ot, -ok, -ja) 'szippantás'

— Csak egy slukkot adjál, még nem szívтам Kentet, hagy látom milyen? Z (1)

smároz ts i (-tam, -ott, -zon) 'csókol'

— Mindig csak smározná, várjál még nagyon nyálas vag yte. F (1)

smirgli fn (-t, -k, -je) tréf. 'toalett papír'

— Kicsórták a vonatból a smirglit, nem vette észre senki. Ű (1)

sóderka fn (. . . t, . . . k, . . . ja) gúny. 'utcalány'

— Eltartották a sóderkák egy ideig, de azután lekopott. Ű (1)

spiné fn (-t, -k, -je) gúny. 'nő'

— Ledobta magát a spiné a nagyágyra, csak én lettem volna ott! Sz, Tb, Ű (3)

spinő fn (-t, -k, -je) gúny. 'nő'

— Kiment a spinő?

— Nem figyeltem, meg nem is érdekel. Z (1)

srác fn (-ot, -ok, -a)

— Bement a srác a másik kettővel, pedig nem volt jegye. Megnyerte a fogadást is, mert a Partizan győzött. B, Bt, Cs, D, F, G, K, Ka, Ki, M, Ma, Mu, Sz, Szk, Szt, T, Tb, Te, Tem, Tk, Ű, Ű, Z, Zg, Zo, Zr (26)

stráfta fn (. . . t, . . . k, . . . ja) 'sétány'

— Kiment a stráftára, de a Roza nem volt ott.

— Biztosan elkésett, vagy nem kapta meg a lóvét.

— Még mindig tartozik ugy-e?

— Hát.

— Ide is elhozhatja, nem kell azért a stráftára menni. Ű (1)

sveszti fn (-t, -k, -je) 'leánytestvér'

— Átmegyek a svesztimhez, kocsival nem nehéz átjutni. Ű (1)

svinglizik ts i

1. 'csal'

— Miért svinglizel, azt hiszed hogy vak vagyok? Ú, Zr (2)

2. 'hazudik'

— Rá sem gondoltam, hogy svinglizik, odaadtam neki az összes lóvét. Sz (1)

szajré fn (-t, -k, -ja)

1. 'áru'

— Kivitted te is az ócskapiacra a szajrét?

— Igen.

— Otthon nem birtad eladni?

— Nem, ott kint jobban elkel a szajré. K, Sz, Ú (3)

2. 'lopott holmi'

— Nem telt bele három nap, a Kati néni kimosta az egész szajrét, mind kiterítette az udvarra, a Tera meg arra ment. Véletlenül nézett be, náluk, tudod, milyen alacsony a kerítés, hát fölismerete a Palcsi ingjeit, a firhangokat, a lepedőket, meg az egész szajrét jól látta. Sz, Z (2)

3. durva 'utcalány'

— Nem törődik senki ezekkel a szajrékkal, pedig nagyon üzik az ipart. Sz (1)

szajrézik vmit ts i (-ok, -ol, -tam, -ott, -nák, -nál, -na, -zon)

'kereskedik'

— Hol itt van, hol ott van, de mindig valamit kiagyal, szajrézik és abból meg is él.

— Szajrézik persze, de nem birom a pracliján azt a sok aranygyűrűt látni sem. Mindig azokat mutogatja.

— Mindet akkor vásárolta, mikor Olaszba járt szajrézni. Sz (1)

szatyor fn (szatyrot, szatyrok, szatyorja) gúny. 'öregasszony'

— Mit avatkozik az a szatyor a munkádba?

— Mindenbe beleüti az órát. Cs, Ma, Sz, Te, Ú, Zr (6)

száz mn gúny. 'százszázalékos'

— Hát száz

— Hát száz maga? Nem látja, hogy az a fa kinyomja a kerítést? Sz (1)

szivar fn (-t, -ok, -ja)

1. 'cigaretta'

— Rágyújtott egy szivarra, de eldobta, mikor megjött a muterja, mert az egyszer azt mondta neki, hogy klinyó szájába nem való a cigi. B, Bt, Cs, D, F, G, K, Ka, Ki, M, Ma, Mu, Sz, Szk, Szt, T, Tb, Te, Tem, Tk, Ú, Ű, Z, Zg, Zo, Zr (26)

2. 'barát'

— Nekem a legjobb szivarom volt. Sokszor adtam neki ciszeszt is, most meg egy sort sem ir Németországból. B, Bt, Cs, D, F, G, K, Ka, Ki, M, Ma, Mu, Sz, Szk, Szt, T, Tb, Te, Tem, Tk, Ú, Ű, Z, Zg, Zo, Zr (26)

3. 'barát'

Összeköpte magát a szivar, mikor a csaj leordította, hogy soha többet nem megy vele táncolni. B, Bt, Cs, D, F, G, K, Ka, Ki, M, Ma, Mu, Sz, Szk, Szt, T, Tb, Te, Tem, Tk, Ú, Ű, Z, Zg, Zo, Zr (26)

4. 'a férfi nemi szerve'

— Ki kíváncsi a te szivarodra?

— Anyád.

— Bepofa! Sz (1)

szivarozik ts i (-ok, -om/, -ol, -tam, -ott, -nék, -nél, -na, -zon)

1. 'cigarettázik'

— Ne szivarozz annyit, mert rákos leszel!

— Te többet szívsz. Elég neked egy doboz naponta.

— Nem.

— Hát akkor te erősebben szivarozol, mint én. B, Bt, Cs, D, F, G, K, Ka, Ki, M, Ma, Mu, Sz, Szk, Szt, T, Tb, Te, Tem, Tk, Ú, Ű, Z, Zg, Zo, Zr (26)

2. 'a leány fiúval jár'

— Az a kis randa csípás is szivarozik.

— Az ám de látnád, hogy félre van nyalva a pasasnak a haja. B, Bt, Cs, D, F, G, K, Ka, Ki, M, Ma, Sz, T, Tb, Ú, Z, Zo, Zr (18)

szovel tn i. 'alszik'

— Ott szovelt azon a padon, amikor megérkezett a zsaru. Megrázta a kabakját és rákiáltott: Dizs sze! Ú, Sz (2)

szunyel tn i. 'alszik'

— Szunyelok egy nagyot mert tízre kell menni melózni. Ű (1)

szüle fn (. . . t, . . . k, . . . je) gúny.

1. 'nő'

— Mit kér a szüle?

— Semmi különöset nem akart, csak tüzet kért. Bt, Sz, Ú (3)

2. 'feleség'

— Kiment, megnézte mi zörög, aztán visszajött és mellém feküdt a szüle.

— Legalább megmelegített téged is. Ű (1)

tag fn (-ot, -ok, -ja)

1. 'férfi'

— Azt hitte a tag, majd tulajár az eszemen.

— Nem sikerült neki, ismerem én jól az ilyen tagokat. Ma, Sz, Ű, Zr (4)

taknyol vmit ts i (-t, -jon) 'beszél'

— Eleget taknyoltál, most már bilire és aludni! F (1)

tamóék fn (-at, —, -é) 'WC'

— Mindjárt jövök, csak a tamóékhoz megyek, addig ne zsugázza-tok! Sz, Ú, Zo (3)

tata fn (. . . t, . . . k, . . . ja)

1. 'férfi'

— Azt hitte a tata, hogy eltalál legalább két babát. Mondtam én neki, majd megtanítanám kuglizni, csak többször eljönne. Sz, Ű (2)

2. 'barát'

— Tatám, te is itt vagy?

— Mi az, hogy már régen eljöttem, tudod ha buliról van szó, én vagyok az első, aki kopogtat. Sz, Ű (2)

toll fn (-at, -ak, -a) gúny. 'haj'

— Meghúztam a tollát, de az anyja ciboláját, a kezemben maradt, mama milyen tollak vannak! Paróka volt, rá sem gondoltam, hogy a Maricának van erre lóvéja meg türelme felrakni.

tök fn (-öt, -ök, -e) tréf.

1. 'fej'

— Még életemben nem láttam akkora tököt, hogy is bírja el a nyaka. Ki (1)

2. 'a férfi heréje'

— Tökön ruglak, ha nem maradsz békén! Bt, F, Ki, Sz, Ű, Ű, Z, Zo, Zr (9)

tökös fn (-t, -ök, -e) gúny. 'öregember'

— Mire megértette a tökös, hogy ott nem szabad hajtani a kocsit, a hekus leszedte az összes csillagot. Sz (1)

tyálé fn (-t, -k, -ja)

— Följelentette a marha a saját tyáléját. Ű, Zr (2)

tyúk fn (-ot, -ok, -ja) gúny. 'nő'

— Ördög bujjon abba a tyukba, elment a muterhoz és eljárt a szája. A muter olyan puskaporos volt, mikor hazaértem, el nem tudtam képzelni, mi baja van, mire kifecsegte, hogy ott volt az a tyúk és panaszkodott, hogy én mit csinállok vele. Sz, Te, Ű (3)

ürge fn (. . . t, . . . k, . . . je) gúny. 'személy' [leginkább férfire mondják]

— Nem adta még meg az az ürge a tartozást?

— Nem.

— Minek adtál neki, te is marha vagy. Sz, Ű (2)

vad mn 'remek, szép, kitűnő'

— Régen láttam ilyen vad filmet. Sz, Ű, Z, Zo, Zr (5)

veret vhová tn i (-ek, -ett, veressen) 'siet'

— Me sem látod a kisebbet, úgy veretsz. Z, Zg (2)

vigyorgó fn (-t, -k, -ja) gúny. 'idegosztály' [a kórházban]

— Majd a vigyorgóba köt ki, ha sokáig zabálja azt a sok pálinkát. Sz (1)

zsaru fn (-t, -k, -ja) 'rendőr'

— Az a kövérkés zsaru ott a postánál elég utálatos. Cs, Ma, Ű, Zr (4)

zsderál ts i (-t, -jon) 'eszik'

— Nem eieget zsderáltál, már bűzlesz a fokhagymától, még krémes is kellene. Ű (1)

zsuga fn (. . ' t . . ' k, . . ' ja) 'kártya'

— Senki sem hozta el a zslugát, nem tudunk mit csinálni a vonatban. F, Ű, Zr (3)

zslugázik tn i (-ok, -ol, -tam, -ott, -nék, -nál, -na, -zon) 'kártyázik'

— Hozd el a bulira a zslugát is, majd zslugázunk egy kicsit. F, Te, Ű, Zr (4)

IRODALOM

1. A jassznyelvről — Dunántúli Napló, 1959. okt. 9.
2. Balassa József: A „Pesti nyelvjárás” Nyr. LX. 94.
3. Bárczi Géza: A „pesti nyelv” MNy. XXVII. 228—243.
4. Bárczi Géza: Jegyzetek a budapesti népnyelvről. MNy. IV. 1942. 71—89.
5. Búzás László: Argó és modor — A könyvtáros, 1960. 444.
6. Dr Radu Flora: Teritorijalno i socijalno razgraničenje jezika. Uvod u lingvistiku. Zrenjanin, 1960. 107—118.
7. Drobňaković Borivoje: Načini sporazumevanja i pisanja — Etnologija naroda Jugoslavije I. deo — Beograd, 1960. 112—124.
8. Fábián Pál—Szathmári István—Terestyén Ferenc: A magyar stilsztika vázlata — Budapest, 1958.
9. Grdić Bjelokosić Luka: Banalački (radnički dunderski) jezik — Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, knjiga XII. 1900.
10. Grétsy László: A műszóalkotás titkaiból, Szaknyelvi kalauz, 51—56 — Budapest, 1964.
11. Horvát J.: Nemzeti Színház, helyes magyarság, pesti nyelv, argot,
13. Kabdebo Oszkár: Pesti jassz — szótár — Budapest, 1917.
14. Karinthy Ferenc: Nyelvelés — Budapest, 1964.
15. Kelemen József: Az argó mondatszavai A mondatszók a magyar nyelvben, 93—94. — Budapest, 1970.
16. Kenedi Géza: A pesti argot — Nyr. XLIII. 938.
17. Kluge Fridrich: Rotwelsch Quellen und Wortschatz der Gamnersprache und der vernandete Gehei in sprachen — Strassburg, 1901.
18. Kossa János: Makaróni nyelv II. — Magyar Szó, 1970. június 6.
19. Lepojević Spasoje: Nadopuna šatrovačkog rječnika — ibid. god. V, sv. 3—4, 53—55.
20. Országh László: Szótártani tanulmányok — Budapest, 1966.
21. Pavlović dr Milivoj: Klasni i specijalni jezici. Uvod u nauku o jeziku — Beograd, 195 185—190.
22. Pavlović dr Milivoj: Osnovi psihofiziologije i psihopatologije govora — Beograd, 1956.
23. Petković Žika: Jezik naših šatrovaca — Beograd, 1928.
24. Radovanov Vladimir: Rečnik argo izraza — NIN 1058. 1971. 41.
25. Šatrovački riječnik — ibid. god. V. 1953.
26. Szabó Endre: A szerelem és az argó ifjúsági irodalmunkban — A könyvtáros, 1959. 615.
27. Szathmári István: A magyar stilsztika útja — Budapest, 1961.

28. Simić Ilija: Šatrovački žargon — Delo XV. 1969. br. 4. 497, br. 5. 618, br. 6. 738, XVI. 1970. br. 2.
29. Szűts László: Szóalkotásmódok a jassznyelvben — A magyar nyelv története és rendszere. A debreceni nemzetközi nyelvészkongresszus előadásai jassz — MNy. X. 302.
12. Jagić V.: Die Geheimsprachen bei den Slawen — Wien, 1895.
— Budapest, 1967.
30. Tešić Đorđe: Prilog proučavanju šatrovačkog govora (materijal iz Beograda) — Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu 17, 1954. 216—220.
31. Velledits Lajos: A link nyelv — MNy. XIII. 60, 90.
32. Vlajković Dragoslav: Rečnik „frajerskih” (šatrovačkih) reči i izraza — Prilozi proučavanja jezika, Filozofski fakultet, Novi Sad, 1966. 2.
— Prilozi proučavanja jezika, Filozofski fakultet, Novi Sad, 1966. 2.
33. Vodinelić Vlada—Lepojević Spasoje: Šatrovački rečnik — Bilten DVP-a 1953. br. 1, 2.
34. Zolnai Béla: Az argó és akinek nem kell — A könyvtáros, 1959. 11. 851, 12. 937.
35. Zolnai Béla: Smárol, smaci, smálol stb. és az argó szótárak — MNy. LV. 261—263.

P E N A V I N O L G A

A HÁZ, A HÁZ BERENDEZÉSE, A FŐZÉS ÉS ÉTKEZÉS SZÉKELYKEVÉN

0. Székelykeve (Skorenovac) egyike a Dél-Bánát-i három székely községnek. Ezeket a községeket 1883-ban telepítette a magyar kormány Bukovinában élő székelyekkel. Az új telepeseket a kormány részint az Al-Duna árterületeinek lecsapolására akarta felhasználni, részint később az aratósztrájkok letörésére. Ez a karakán nép azonban nem vállalta a neki szánt szerepet.

Sok bajjal, természeti és más fajta nehézséggel kellett megküzdeniük az új telepeseknek. Egyesek bele is fáradtak a küzdelembe, feladták a harcot emberrel, természettel, visszafordították szekerük rúdját Bukovina felé, felkerekedtek, itt hagyták „az ígért földjét”. Azok, akik maradtak, különösen az idősebbje visszavágyott ugyan Bukovinába, a bükösök hazájába, a szabadabb fuvaros életformába, de maradtak, itt teremtettk meg maguknak a jelent és a jövőt más nyelvű népekkel együtt. A 3 falu székelyei más népekkel (szlovákokkal, bolgárokkal, szerbekkel, németekkel) együtt élve tökéletesen beilleszkedtek az új közösségbe. A felszabadulás után anyagi és szellemi felemelkedésük is szemmel látható és füllel hallható.

0.1. Dolgozatunkban székelyeink mindennapi életének színhelyét, a házat, a házépítést és az asszony nép még ma is fő foglalkozását, a főzést, az ételkészítést szeretnénk bemutatni Székelykeve lakóinak elbeszélése alapján. Természetesen mikor a főzésről, az ételkészítésről beszélünk, nem hanyagolhatjuk el az ételkészítéshez szükséges eszközöket, anyagot, a tálalást, az ünnepi étkezést.

Az elbeszélésekben az idősebb generációnál sokszor előbb az átélt vagy csak hallomásból ismert Bukovina-i múlt, majd a jelen állapot képe jelentkezik. A megszépítő térbeli és időbeli távolság rózsaszín ködén át a múltat szebbnek, jobbnak látják, mint valójában volt. Ez a múltra orientáltság a fent említett tárgykörökről folytatott beszélgetésekben is megnyilatkozik. (A beszélgetéseket fésületlenül adjuk.)

I. A HÁZÉPÍTÉS, A HÁZ, AZ UDVAR ÉS A GAZDASÁGI ÉPÜLETEK

Bukovinában, ott szépek voutak a házok, csak a házok nem úgy vannak, mind nálunk, hanem belebb egy méitervel, mind így végig, sorba. Mindenkinék a házo után vout egy lánc füöd, egesz dölö hoszszan. Szóval nagy területén fekütt az. A ház előtt virágos kert mindennütt. Vout ott mindén.

A házokat tiszta fábol építették. Szouval az oszlopok ki voutak kait oudalt vöizsve, akko alul vout éty hoszsu gerenda, az ki vout vöizsve alol és mindén kait meterre egy oszlop benne, és az oszlobba akko ojan farkasfogra jöttek bele a gerendák, s amiko az egéisz magazs vout, mind úgy kérésztü. Szouval így vout, lássó, ez a gerenda még itt a másik kait meterre. Akko ki vout vöizsve kait oudalt s oda bele vout engedve azok a fák, így egéisz környes körü. Akko meg miko felért, ugye, szintén akkor gerendák, ugye, s eszt az oszlopokat úgy rakták, hogy sürün, s veregének belé ijen hoszu öt centis szögékét, faszögékét, akko ez be lett tapasztva vastagon. Akko jött a tetejire a zsindej. Küjel és tapasztották, küjel ész, bejül ész. Tetejire oszt a zsindej. S miko bé vout tapasztva mindönfele, az egesz praktikus ház vout, ugye? Bukovinába aki akart építeni, vágott fát és épített. Mindenki mestér vout ott. Ott úgy voutak a néipek, mind itt a kolonisták, hogy mindenki mindént ök csinálnak. Kalákába dógosztak, vagy vout, akinek fizettek és, mer anyit kalákába ném léhet csinálni. Hat ez sok, ugye, hogy enyit kalákábo csinájón valaki. A ház főügye sima vout, mind szokott most nálunk. Aba az üdüöbe ném vout padlo. Pedig vout dészka. Ott anyi dészka vout, hogy jou lenne itt még a tized réisze és most. Ha, tiszta dészka vout mindénfiele. Ott nem tüzetek fával, min nálunk, vagy ijest, csak tiszta bükfával, bükkfával fütöttek. Vuot mindénfajta fa. Vuot ot fenyüö, vuot tötyfa, csérfa, vuot ott, mondom, mindénfeile fa. Csak széip hej, széip videk. Ném hégýés, ugye, a Kárpátoktul arrafele már ugye ném hégýés, hanem széip videk.

Ugye, miko mégépítete, akko el kellett döngölöni a füödöt, a ném vuot sima, hanem eligyengéttek s lefurkouszták s letapasztották rëndésem, ugye.

Miko kellett a sarat hordani s csinálni, akko kijált az embér egy magosabb partra s kejabát, hogy jöüjenek a kalábábo, mer kéiszén az agyag, ugye. Akko ésszegyültek sokan, méktapasztottak, akko este vacsora s táncoltak. Ez vuot a táncos kaláka.

A ház kait szobás vuot, a közepinn a konyha, az erész. Vuot kait szoba, első szoba s hátulsó szoba. Utánna vuot akkor egy nagy csür, e csürbe — úgy monták, hogy csür, de most mongyuk supo — oda széinát raktak bé, vagy ha arattak, akkor bérakták a gabonát, még el ném cséipéltek, mer ott ném cséipéltek, csak téilenn s téilenn, mikor cséipéltek, akkor cséppel cséipéltek, úgy mondom, ahoty monták. De nálunk, ugye, csufokonnak, aszongyuk máosféilfa, cséipel cséipéltek téilenn, miko a füöd még vuot fagyva. Eligyengéttek, s ott vertek, s akko vittek a szelelöt s kiszeleltek.

A konyha az eresz vuot. Az ereszbü csak nyílt a kicsi szobábo ajtou s a naty szobábo. Szouval a kēit helre nyílt, de az istálou az külön vuot, ugy, mint münálunk. Egybe vuot építve e hosszan. Ott nēm hitták szobánok, hanēm háznok, ház.

A kis házbo, a kicsi házbo mindēn vuot. Vuot ágy gyerekēknek ēs, felnōttēknek ēs külön. A házaspárok egyūtt aluttak, hát azēr nōūsūtt mēg az embēr, hogy a felesēigivel alugyon. Ők ketten s a gyermekēk mindēgyik, kettōu vaty három ēs ēgy ágybo, amennyijen vuotak. Bizony vuotak mēig nēigyēn ēs ēgy ágybo, me sokan vuotunk. A kicsi házbo vuot mēig szēikēk s edēin, amibe fūōsztek. Vuot oja telázsi három-nēigy szakazbul dēszkábul csinálvo s abba raktak bē edēinyekēt. Asztal ēs vuot. A tulipántos láda a natyházba vuot, de ebbe csak ruhát tartottak, a tulipántos ladábo. Más ladábo tartották ōk a kēnyert, fēiltōūsebb vuot a gyermekēktől.

A natyházbo ott csak vendēigfogadou. Nēm laktunk mū ott, csak a kicsi szobábo laktunk. Ha valaki jūtt vendēiksēigbe, akko mēntek oda bē. Vuot, ahol nagyobb vuot, vuot ahol kisebb vuot, úgy, ahogy építēteik. Kinek mījen tehecsēige vuot, úgy építēt. Nēm es emlēikszēk arra, hogy lēd vuona ojan ház, ahol tōp szoba lēd vuona. Ez divat vuot, ugye, hogy ēgy eresz, kēit szoba.

Az ablak elő vuot, vuot elő kēit ablak ēs akko uodalt ēs vuot ablak. Három ablak vuot, űvegēzēt, de dupla nēm vuot. Nálunk, a mū szobájinkon nem vuot tōb az ablakon, pejig ott nagyon hidegēk vuotak, rettenētēs hidegēk. Ott hotyha ētyszer a hó lēesēt, tavaszig nēm látta mēg a fūōdet sēnki sē.

Etyszerū ajtou vuot, nēm vuot űveges, etyszerū dēckaaajtuot csinált mindēnki magának s rēndēs gilindzs, rēndēs gilindzsvel. Kifele ugyanijen dēckaaajtu, nēm űveges. Az ajtuo elejibe csináltak gangot. Az ereszből kijūtt a gangbo.

Az ereszbe vuot szēikek, asztal, kisasztal, magik csinálták. Vuot telázsi, ugy mind itt hogy van telázsi s abba raktak bē az edēinyeket. Minden ereszbe van kisablak, ott tartottak valamit.

A hidegbe fūtōttūnk. Kemencēit, kuptornak montuk. A kuptor tēiglából vuot, de nēm úgy csēnálták, min münálunk, hanēm ott ojan nagy vuot, hogy ben a tetejin lēhetēt alunni. Kocka alakja vuot. A kicsi szobábo vuot. Kēit meter hosszū, kēit meter szēijēs vout, ha fásztak a gyerekēk, akko fēlmēntek a kuptor, a kemence tetejire. Ott vuot az espár mellett a kemence. Külön vuot az espár s külön a kemence. Az espár mellett bē lēhetēt mēnni.

Az ereszbe vuot a goucajja, mer ott a kēimin szabad vuot s az alatt fūōsztek, aszontak goucajja. Csak nyáron fūōsztek itt, tēilen ben fūōsztek az espáron, mer mindēnīt a szobábo vuot espár. Magik csináták mindēnt, csak a tetejit vētēik. A platnit. Ijen vuot, mind itt a rakott espár. Ott nem fūōsztek kemēincēibe. Minek fūōzōn kemencēibe, hotyha annyi vuot a fa, hogy hoszhatott amennyit akart, ōrek szárasz fákot. Oan husz centisre ēsszeváktták, aval tūzeltek, ēsszehasígatták. Szalmát tēttek, s aprou fát s mēggyūtōtták s ēigēt akko. Gyufával, gyutogatuoval, csekáj gyufával gyutōtták.

A guocajja ëty fél meterre ált ki a füödböl, fënt van a këimin, oda felrakják a húst, mindënt, ott füstölik.

A goucajján vuot vazsbo láb, aminek van lábo kettöü-három. Erre a fazekat rëa tettëik s tüzeltek alatta s uty füöszték. A goucajja teteje ki vuot tëiglázvo, azon vuot az üstláb.

A këimin tëigláobol van, zsindejböl a teteje a háznak, de këimin nem lehet zsindejböl, me elëigne, ez csak lëhet tëiglábol.

Ritka vuot a ház, aho nëm vuot pince, mer a pityókát és a pincëibe rakták tëlire, rëndës ajtaja vuot s rëndës tetüö vuot rajto. Tëlën onnan hoszták fën, ami kellëtt. A pince hátul vuot, nëm és az udvarba, hanëm a kerbe hátul vuot csénálvo mindënkinek a pincëije, hogy në lëgyën láb alatt, mer tetöüvel vuot. Szekervel ha mëin az ember, udbo van, de így hátul van a kerbe, nincs udbo sëmminek.

A padlason, a hibo tettek mindënt, ami kellëtt, a buzát, a tërëbuzát.

Hátul asztán mëg a háznak körübelül këit meter szëijës supo, de ük aszonták sofron. Sofron. Ott amit savanyítottak tëlire, monygyuk káposztát, uborkát, ijesmit, a tëlí elesëigët, ojat, ami hordoubo vuot, mind oda rakták be. Akkor vuot, aki téd bé hereszëinát oda tëlire a juoszágnak. A sofron ijen ëilëiskamra féle. Nagy vuot, lëhetëtt oda bé-rakni mindënfëilit, amire az embërnek szüksëige van eltënni a tëlí üdöüre.

Az udvarbo vuot a disznyouól s vuot a csürkeknek külön, én ugy tudom uolnak monták ott és abba az üdüöbe. Gyerëk vuotam ott Bukovinábo, nëm emléikszëk nagyon vissza, el is felejtí az embër, ötvenöt ëive annak. Nagybacsim jobban visszaemléikszik. A mü családunk itt van mind, csak anyámnak a testvëire vuot ott maradva s apámnak és a tesvëirëiböl vuot ott maradva, de ök mos kin vannak Magyarországon. Mind ki lëttek hozva Bácskábo, mikor szabadultunk fël, ük át lëttek vive Magyarországra. Ük és emléikësznek mëig mindënre.

A szalma és az udvarba vuot. Ugy, min nálunk, ëty kazajba rakták, nem sok szalma vuot ott, hogy ojan nagy kazalokat csinájunk, mer ugye jobban pityókával foglalkosztak, aszt vettek lektöbbit.

A szekert a supábo tartották, de nem supának monták. A házok abba az üdüöbe mind fehëirre vuot meszelve, alol feketëire huszták. Fehëire meszelve s fekete elhúzással. Ez mind ugy vuot, nëm láttam abba az üdüöbe ëjen cifra házokat, min mámo, csak tiszta vuot. Etyforma vuot mindënfelé. Belül is. A konyha meg a szoba, az eresz és fehëire vuot meszelve és feketëivel elhuzvo szintën úgy, mint kint. Körübelül huszonöt centire vuot elhuzva.

A keritëisëk, ahogy ök monygyák sorompoukbol vuot. A sorompou elhasogatvo fák ojan këit meter magossan s ugy rëa vuot szëgelve staf-lira. Alul stafli, felül stafli és akko az a fadarabok rëa vuotak szëgelve vëigig egymás mellé így hosszábo, nëm kërëszbe, talpro áligatva s ugy rëa vuot szëgelve. A szekervel a natykapun mëntek bé. A natykapunak vuot sarok fábol. Fábol vuot abba az üdüöbe mindën, nëm vuot ëjen divatos, min mos, hogy vaskapu, vas mindën. Akko esszerü fábo vuot,

a hevederek belevéizsve, három heveder belevéizsve s így a dëcka rëa szëgelve.

A kapu esszerü dëcka vuot, mind itt. Vuotak osztán ojanok nëigy meterës dëckából csak ugy kërëzbe szëgelve, ez a leveles kapu.

Mivel világítottak? Pakurával. Hallottam én aszt, hogy mëicsessel. Zsirt s egy darab rongyot bele s aszt ëigëttük mü es a háboru alatt, miko pakurát nëm kaptunk. Mü monygyuk petróljom, de pakura vuot, ugye. Az istállouba kisebb lámpával mëntek, vuot neki fogouja, az ember mëk-fokta, vitte, ahova akarta." (Elmondta: Pál Vilmos, kőműves, aki 1967 októberében, mikor felvettük a beszélgetést, 63 éves volt, Hadikfalván született.)

Hogy építik a házat itt? Füödbül van a ház. Kiët deszka közé gerendákat läoszlopolnak s akko këit szëijes dëszkát s akko arra füödet, gyengen mëkspriccelik, de gyengen s addig klafoják, ütik, ameddig ujan lësz, mind a csont, ojan kemin. Akko läfordiccsák a másik uodalra s akko asztat külön, külön. Felferik a falat, tësznek rëa tetüöt.

Hogyan vágják ki az ablakot? Fëiszivel. Nem hagynak lukat, ahogy verik a falat. Miko ëty kicsit mëkszärod, akko kivágják az ablakot ës az ajtuot ës.

Nëm fekete füödbül verik a falat, csak ami sárgo s akkor aszt ojan keménre ëssze birják verni, hogy az erësnék marad. Ez a mi házunk ës, ha baltával vágjuk a falat, mëk szikrákot hány. Ojan kemin a fala.

A régi házaknál az istállóba a konyhából këllëtt mënni? Vuot ojan ház. Azir vuot, hogy iccaka ne fázzonak s ha a juoszägnä valami baj van, hamarább ki tuttak szalannyi. De hát nëm türtëik a levegöt s akko beszinälgatták az ajtuot, mer, ugye, jüött a rossz levegüö bé. Nem vittëik ki a konyhán keresztül régen së a lovakot. Vuot más ajtuot. Csak az egy kisajtuot vuot, hogy bësuhantak iëccaka, mëgnëisztik a juoszägot ës akko kenyebb vuot, nëm këllëtt, ugye, tiëlen, ha hideg van, kimënni. Ingbe, gagyábo kiszalattak mëgnëizni, ha valami baj törtiënt.

Hogyan volt berendezve a ház? Hát ojan pricseg vuotak. Lädo vuot szëip ruozsäs lädo, ojam mint nekünk van a kaszli, abba tartották szëip ruhäjikot. Vuotak padok ës, ojan hosszú padok vuotag bent. Mëg lëhe-tëtt fordítani. Ahun vuot, bevették rendëssen az ägyokot. A házban fel-köttek hosszantan a szobábo ëty takaruot, rëndës spärgät csináltak gyap-jubul, avval fëlköttek a hosszú lepedët, a dëszlepedüöt, ami szëip színre vuot mekszüöve. Arra rëa rakták, ami szëipëcske vuot. Szëgeltek fël ëjen képekët, s a kép ugy lecsüngött. Vuotak tänygyëirok s azon vuot luk ës fälaggatták a szobábo körül.

A házokot nem ú csináltak Bukovinábo, mint itten. Ojan rudagbul, gerendägbul, boronägbul. Oszt bërakták galatusokval. Mivel? Hát ojan szalmával ësszekeverték aszt a särt, avval. Csak ügy bëverték.

A kertek karógbul vuotak, nëm ügy, mind itten, hogy mëkfonyák s há.

Az új házbo most is elöször egy macskát dobnak be. Szoktak mëg vaj ëty kakast fëlvágnak, a fejit lävägják s akko a vérit beleengedik a küszöb alá, vagy a fundament ahogy van, ahogy elkezdik. Beleengedik egy tyukot vagy ëljesmit. Van ojan tyúk, hogy fëlkel az ülüörül, elkezd

kukorékolni. No aszt a tyúkot mëgmërik a küszöptül hátro egészenn a kert sarkájig, hogy mëjen hosszu. Ha a feje ér oda a sarogba, akko aszt levágják, ha a farka ér oda, akko aszt vágják lë. Akko asz monygyák, hotyhát dökhalál ott nincs többet, mer az új ház halált vár.

Keresztes Apolló, 81 éves.
(1967. október 19-én)

A HÁZ ÉS KONYHA FELSZERELÉSÉNEK SZÓKINCSE

Az alább következõ kis szójegyzéket nem a teljesség igényével adjuk közre, inkább csak figyelemkeltés céljából. Székelyeink nyelve megérdemelné egy Székely szótár összeállítását!

acskuo (-t, -k) fn. „zacskó”

ágy (-ot, -ok) fn. „fekvõhely”

ágybõtü (-t, -k) fn. „ágyvég”

almárijom (-ot, -ok) fn. „fiókos szekrény, kaszli”. Az almárijombo vuot a kõis.

asztalfija (-át, -ák) fn. „asztalfiók”

badërka (-át, -ák) fn. „hordócska”

bikkfa (-át, -ák) fn. „bükffa”. Annyi bikkfa vuot Bukovinábo, hogy aval tüzeltek.

borona (-át, -ák) fn. „házépítéshez használt dorong”. Boronábul csinálták a házakot, nõm úgy, mind itten.

borsor (-t, -ok) fn. „üst”

bosztánreszelüõ (-t, -k) fn. „tökreszelõ”. Bosztánreszelüõt vëtt a pijacon Kubinbo.

büõcsü (-t, -k) fn. „bõlcsõ”

bödön (-t, -ök) fn. „kisebb zsír tartó edény”

bõgrecke (-këit, -ëik) fn. „kis bõgre”. Idd ki bõgreckëidbül a tejkëit.

bugrács (-ot, -ok) fn. „bogrács”. A juhászok füõsztek bugrácsbo.

bütü (-t, -k) fn. „padláslyuk”

csebër (-t, -brëk) fn. „kishordó”

csereplábos (-t, -ok) fn. „cserépbõl készült lábos”. Csereplábozsbol füõsz-tük a tejet.

csereptánygyëir (-t, -ok) fn. „cserépbõl készült tányér”

cserge (-gët, -gék) fn. „házilag gyapjuból szõtt pokróc”

cseszme (-mët, -mék) fn. „pumpás kút”

csinaz (-naszt, -ok) fn. „pohár”

csipor (-t, -prok) fn. „bõgre”. Aggy ëgy csipor vizet!

csiporka (-kát, -kák) fn. „bõgrécske”

csobojuo (-t, -k) fn. „vizeskorsó”

csokán (-t, -ok) fn. „decis üveg”

csutika (-át, -ák) fn. „a kukorica csutkája”. Csutikával, marhaganyëival tüzeltünk, ha nõm vuot más.

csür (-t, -ök) fn. „gabonás”

dëizsacska (-kát, -kák) fn. „hordó”

- dikó (-t, -k) fn. „prics”
 donyha (-hát, -hák) fn. „dunyha”
 diszlepedüő (-t, -k) fn. „szövvött gyapjú takaró, melyet a falra akasztanak”
 dörgölköző (-t, -k) fn. „törülköző”
 dörsözlüőfa (-fát, -fák) fn. „mosáshoz használt bordázott falap”. Dürösöd ki a dörsözlüőfán a piszkos ruhákat.
 ëircserpenyüő (-t, -k) fn. „háromlábú vaslábos”
 ëircüst (-öt, -ök) fn. „vasból készült üst” [Máléfőzésre használták, mikor még szabad tűzhelyen főztek.]
 espár (-t, -ok) fn. „rakott tűzhely”
 esztëraja (-ját, -ják) fn. „ereszalja”
 esztërha (-hiát, -hiák) fn. „ereszet”
 évëg (-ët, -ëk) fn. „üveg”
 fakalány (-kalánt, -kalányok) fn. „fakanál”
 famozsár (-zsarat, -zsarak) fn. „fából készült mozsár paprika és más törésére” [A verője vasból készült.]
 fakártya (-tyát, -ák) fn. „fából készített vizesedény”
 fatál (-lat, -lak) fn. „mosdásra szolgáló, fából készült tál”
 fatekenyüőcske (-ët, -ëk) fn. „mosdásra szolgáló kis fateknő”
 fazok (-ot, -ok) fn. „fazék”
 fejüő (-t, -k) fn. „fasajtár”
 fëilkëizkosár (-sarat, -sarak) fn. „kiskosár”
 fëlöntüő (-t, -k) fn. „mérő eszköz, 12,5 vagy 25 kg-t lehetett vele mérni” [Abronccsal fogták körül, mint a dézsát.]
 fëiszi (-t, -k) fn. „fejsze”
 finzsa (-zsát, -zsák) fn. „csésze”
 fisider (-t, -ëk) fn. „frizsider”
 foglanytyu (-t, -k) fn. „fogó, fogantyú”
 fösü ~ füsü (-t, -k) fn. „fém-ből készült fésű”
 füdö (-t, -k) fn. „fedő”
 füttüő (-t, -k) fn. „sütő” [egyesek szerint: a rakott espár gudujának a teteje, ami be van tapasztva]
 galambbugó (-t, -k) fn. „galambdúc”
 galatus (-t, -ok) fn. „szalmás sárcomó” [a boronafalat ezzel tömték be]
 garaboj (-t, -ok) fn. „vesszőből font karkosár”
 gerjak (-ot, -ok) fn. „gereblye”
 grádics (-ot, -ok) fn. „lépcső”
 guocajja (-ját, -ják) fn. „szabadtűzhely”
 góre (-t, -k) fn. „hambár”
 gudu (-t, -k) fn. „sütő”. Az éldes tej a gudubo, a málé a donyha alá.
 hamm (-at, -ak) fn. „hamu”. Mosásko a hammat lepedüőbe tëtëik.
 hasajuo (-t, -k) fn. „a szövőszék kerek fája” [amire a kürtös kalács tész-táját tekerték sütésre]
 ház (-at, -ak) fn. „szoba”
 hi ~ hiu (-t, -k) fn. „padlás”
 hokli (-t, -k) fn. „hokedli”
 hosszi kőfazok (-ot, -ok) fn. „köcsög”

- hörnyölüő (-t, -ök) fn. „kukoricamorzsoló”
 husáng (-ot, -ok) fn. „fahasáb”
 irdaluo (-t, -k) fn. „kukoricamorzsoló”
 kalány (-lánt, -ok) fn. „kanál”
 kamara (-rát, -ák) fn. „éléskamra”
 kandli (-t, -k) fn. „köcsög”
 kanna (-nát, -nák) fn. „pléh bögre”
 kanta (-tát, -ták) fn. „kanna”
 kártya (-tyát, -tyák) fn. „fából készült, füles víztartó edény”
 kas (-t, -ok) fn. „kosár”
 kaszli (-t, -k) fn. „fiókos szekrény”
 kaszró (-t, -k) fn. „lábás”
 kasztén (-t, -ok) fn. „kisszekrény”
 katlany (-lant, -nok) fn. „katlan”. Katlanyon fűsztek a szabattüszhejen,
 druot füle vuot.
 kazár (-t, -ok) fn. „hambár”
 kendüő (-t, -k) fn. „törülköző”
 kérésztfa (-fát, -fák) fn. „kis létraszerű alkotmány” [kenyérsütéskor a
 dagasztó teknőre teszik, hogy a kovászt takaró ruha ne ragadjon
 a kovászhoz]
 kérésztvesszüő (-t, -k) fn. „keresztfa”
 kert (-et, -ek) fn. „kerítés”
 kéis (-t, -ék) fn. „vágó eszköz”
 ketyefutya (-át, -ák) fn. „fakanál”
 kócs (-ot, -ok) fn. „kulcs”
 kocsány (-t, -ok) fn. „kukoricaszár”
 kocsorba (-bát, -bák) fn. „piszkafa”
 köcsögszérü (-t, -k) fn. „hátsó udvar”
 komra (-rát, -rák) fn. „kamra”
 kondéirka (-kát, kák) fn. „láboska”
 köpüllő (-t, -k) fn. „vajkészítésre való eszköz”
 kotárka (-kát, -kák) fn. „hambár”
 kuckuo (-t, -k) fn. „a kemence és a fal közötti rész”
 kupa (-át, -ák) fn. „ivóedény”
 kuptor (-t, -ok) fn. „kemence, tűzhely”
 kuptordugó (-t, -k) fn. „kemencedugó”
 kovászfa (-fát, -fák) fn. „keresztfa”
 kovászmentüő (-t, -k) fn. „keresztfa”
 kut (-at, -ak) fn. „kút”
 kutgárgya (-át, -ák) fn. „a kút körüli deszkakerítés”
 kutruca (-cát, -cák) fn. „1. kamra, 2. kuckó”
 láda (-dát, -dák) fn. „rózsás láda” [ruhanemű tartására]
 lajtörja (-ját, -ák) fn. „létra”
 lámpacska (-kát, -kák) fn. „lámpa, kis lámpa”
 lapittuo (-t, -k) fn. „kerek vagy négyszögletes deszkalap, amelyre a má-
 lét borítják”
 lapos fazak (-ot, -ok) fn. „lábasszerű edény”
 laskasirittüő (-t, -k) fn. „nyújtófa”

- lepcipuo (-t, -k) fn. „lepénykenyér, amely kenyértésztából készül”
 lepedüo (-t, -k) fn. „vászonzepedő”
 lepedüöcske (-két, -kék) fn. „kis lepedő” [ebbe csavarták a kisgyereket]
 lerni (-t, -k) fn. „sütő”
 luoganëi (-t, -k) fn. „lótrágya”
 lugzuo csebër (-t, -brék) fn. „csappal ellátott dézsa, melyben a ruhát áztatják”
 luuol (-at, -ak) fn. „istálló”
 málëifüözüo üst ~ málëis üst (-öt, -ök) fn. „kisebb üst, melyet csak málëifőzésre használnak”
 málëikeverüo (-t, -k) fn. „kerek, erős fadarab, mellyel a málët keverik”
 mángoluofa ~ mángorluo (-t, -k) fn. „a ruha kisimítására használt eszköz” [vasaló helyett alkalmazták]
 marhaganyëi (-t, -k) fn. „marhatrágya” [megszáritva tüzelő]
 másfélfa (-fát, -fák) fn. „cséphadaró”
 mecse (-t, -ék) fn. „világító eszköz” [csuporba zsirt, rongyot tettek]
 mennybelépüo (-t, -k) fn. „padlásfeljáró”
 mihók (-ot, -ok) fn. „vizes kancsó” [bádogból]
 morina (-nát, -nák) fn. „gyufa”
 móriska (-kát, -kák) fn. „szelelő, rosta”
 oglinda (-dát, -dák) fn. „tükör”
 osztováta (-tát, -ták) fn. „szövőszék”
 pad (-ot, -ok) fn. „fából készült, karos, forgatható háttámlás, hosszú ülőhely”
 padocska (-kát, -kák) fn. „kis fapad” [málët tartottak rajta]
 patka (-kát, -kák) fn. „a kemence kiugró része, mely körülveszi a kemencét” [oda szoktak ülni]
 pakurás lámpás (-t, -ok) fn. „petróleumlámpa”
 petráj (-t, -ok) fn. „felöntő, felül bővebb, lent szűkebb facseber”
 plafon (-t, -ok) fn. „mennyezet”
 póc (-ot, -ok) fn. „polc”. Fából faragott szög vuot a falbo, azon vuot a póc az ajtuo felett. Azon tartották a kenyeret, málëit.
 pricságy (-at, -ak) fn. „házilag összeeszkábált ágyacska”
 putinya (-nyát, -nyák) fn. „hordó”
 relni ~ rerni (-t, -k) fn. „sütő”
 reveszet (-ët, -ék) fn. „eresz”
 rezsnice (-cët, -cék) fn. „két kőlapból álló kézimalom” [kukoricaörlésre]
 rostej -t, -ok) fn. „gangkapu”
 sámli (-t, -k) fn. „kisszék”
 seprüo (-t, -k) fn. „cirokból készült eszköz sepregetésre”
 sifony (-t, -ok) fn. „szekrény”
 síkít (-ok, -ol, -ott) ts. ige „símít” [malteros falat]
 sofron (-t, -ok) fn. „éléskamra a ház hátánál”. A sofronnak teteje vuot s lenyutt a füödig, oda tették az ugorkát, a káposztát.
 sóskupa (-pát, -pák) fn. „sótartó fából”
 sporhet (-ot, -ok) fn. „tűzhely”
 sufla (-át, -ák) fn. „1. sütőlapát, 2. kamra, szín” [kocsinak]
 sujok (sujkot, sujkok) fn. „nyeles falap” [a vizes ruhát verik vele]

sunyal ~ sunyaj (-t, -ok) fn. „fészer”
 sutu (-t, -k) fn. „kuckó”
 szapul (-ok, -ol, -t) ts. ige „lúgoz” [ruhát]
 szárizik (-et, -ek) fn. „állatoktól lerágott kukoricaszár”
 szélke (-ét, -ék) fn. „bögre”
 színvonuo (-t, -k) fn. „piszkavas”
 szitogatuo (-t, -k) nf. „piszkafa”
 szittuofa (-fát, -fák) fn. „piszkafa” [lapátszerű, a kemencéből húzták ki vele a parazsat]
 szufit (-ot, -ok) fn. „mennyezet”
 szuoda (-dát, -ák) fn. „lúg”
 szógafa (-fát, fák) fn. „bográcsot tartó, felső végén meggömbített faág”
 szupujka (-kát, -kák) fn. „kis edény”
 takargatuo (-t, -k) fn. „kendő, amivel letakarták a főtt málét”
 tollu ~ tallu (-t, -k) fn. „toll”
 táloső ~ tálas (-t, -ok) fn. „edényt tartó polc”
 tánygyëir (-t, -ok) fn. „tányér”
 tánygyëiros (-t, -ok) fn. „tálas”
 tapaszt (-ok, -ol, -ott) ts. ige „nedves ronggyal, vizes söprűvel elegyengeti a szoba földjét”
 tégli (-t, -k) fn. „pohár”
 tekenyüő (-t, -k) fn. „fából készült kisebb dagasztó teknő”
 tēisztanyuttuo (-t, -k) fn. „gyuródeszka”
 telázs (-t, -ok) fn. „tálas”
 tejverü (-t, -k) fn. „köpülő”
 tokmány (-t, -ok) fn. „kaszakő tartó”
 törzsők (-öt, -ök) fn. „a kukorica levágott és földben maradt gyökere”
 tűszhej (-et, -ek) fn. „szabad tűzhely a kémény alatt, a kemence előtt”
 tyúkpajta (-tát, -ták) fn. „tyúkol”
 vakablak (-ot, -ok) fn. „falba vágott mélyedés” [élelmiszerek tartására]
 vangli ~ valing (-t, -k) fn. „vajling”
 vánkus (-t, -ok) fn. „párna”
 vas (-at, -ak) fn. „tepsi”
 vasfazok ~ vasfazak (-ot, -ok) fn. „vasból való fazék”
 vaszok (vaszkat, vaszkok) fn. „kiságy”
 vëlla (-lát, -lák) fn. „villa”
 vidër (-t, -drëk) fn. „vödör”
 vizes patka (-kát, -kák) fn. „alacsony fapad a víztartó edénynek”
 vízluoca (-cát, -cák) fn. „vizes pad”
 vízgödör (-gödröt, -gödrök) fn. „ásott kút”
 zsëitár ~ sëitár (-t, -ok) fn. „sajtár”

3. ÉTELEK, ITALOK

„Mit főszttünk? Há, főszttünk hajábo pityuokát. Mëg hagymát rán-
 tottunk, uborkát, úgy éltünk. Ha, főszttünk faszujkát, hol sárgát, hol
 tarkát, de rántva nem vuot rëa, zsir nekü. Jó naty pitánt süttünk a

kuptorba, hogy elig birták kihuzni az öregasszonyok, no és a kuptor előtt vót ojan, mind e ne, tüsszhej. Oda tették az üslábot, azon főszték a málét s az ételt, mindénfélét. Ez így vót. Akko csinátak galuskát. Vót kinek több vót, akko vágott baromfit és, mer vót, na.

Hogy csináták a galuskát? Káposztábu, belécsavarták, így ne. Ris-kása, terebuzakáso és vót. Ami száрма most, az vót a galuska. Káposztát savanyítottak akkora hordókval, hogy no. A vót, savanyu káposzta, elégét éttünk pityókával és, éttünk pitánval és elégét, málével és.

A savanyítás úgy történt: belérakjuk a hordóbo szépen a káposztát, vizet rëa, sôt, babellel nem vót, kaprod belé, ezeg vótak, csombor, tárkon.

Cibrét fősztek. Korpát teszünk, kicsi terebuzalüsztet, komlót, fëntették a kuckóbo, ott savanyodott egy-két napig. A tüdóbajos meggyógyul a cibretől."

Daradiés Zsuzsanna, 76 éves
1967-ben.

„Ho méjet köiszcicsenek terebuzából? Málét. Pitánt. A málét uty köiszcicsök, hogy az üstbe félforalták a vizet és akko terebuzalüsztet belérakták, mőkkeverték, kiborították a lapituora vagy asztara, vettek étý széip fejer ciernát s aval szelték a málét. Süttek hezza tojást, csináltak tejbe málét, mindig jobban mindönhö málét használtak, a csürkemártáshoz és. Turót és tették a málébo, megmelegedett, finom vót.

A pitánt tejfëlés tejvel keverték meg, a terebuzát tejfëlés tejvel csináltak. Vazsbo öntötték, möksütték. Ez vuot az alivánko. Vuot kovászos pitán és. Az a küött pitán. Anyám a káposztalevelet lëborította, akkor a küött pitánt rëa tette, bétette a kemincëibe s möksütötte. Azonn sütt meg, de nagyon juo vuot."

Keresztes Apolló, 81 éves.

„Jaj de finom vuot a tejbe laska! A tejet félforalták s a tiészttát beléöntötték, füöszték, akko rizskását belé. Édes vuot. Legfinomabb éitel a vendëigéknek. Hát!

Legjubbbon otthon tejeles turóval éltünk. A turót ucs csináltuk, hogy ötöt teszünk belé a früssen fejt tejbe, mikor az megaluszik, akko félönytyük a szüröüdbe, lëszürjük, lësuozzuk. Másnap má együk.

Régön az olájoktul vëtték a birkaturut, juo csinát tejetet. Ojan csinát tejet hosztak, hogy ojan vuot, hugy aszt étték málével szegények, ojan finom tejej vuotak s juo turók.

A birkaturót a juhász csinája meg. Csak a tarisnyát kiadom neki, miko szól a juhász, kiküdöm a tarisnyákat, ejő a kislean érte, másnap mëgy az uram, hazahozza s akko az juo kicsurog, akko félseletëlëm szép seletëgbe s lësuozom belé egy edenbe s letakarom ruhávo, lënyomatom, van neki széip dëszka, széip kő, lënyomatom s lëtakarom, s így hasznájuk. Miko juo kiszáratt a turu, lëdarájuk husváguoval s akko izlés szerint kellökëppen mëksuozzuk, maj juol ësszegyurjuk mëig s akko ëvëgbe, edenbe lënyomkogyuk juo keményen. Akkor tëttem rëa étý széip vizes fejer ruhát, akkor arra ojan këit ujnyi vastak tëisztát, juo

lénymokodva aszt is, juo keményen, szorossan ájjon. Téttem rëa agyagot, sárgaszín széip valódi agyagot. Ojan vastagot, hugy levegüö në érje. Akkor juo szorossan belenyomtam s papirval juo lëkötöttem aszt, s biz-zuk, hutý talán juo lësz télire. Tavaj és téttem el. Véttem ëgy darab margerint, margerint, aszt felolvasztottam s rëa öntöttem, de valahugyan csippös lëtt alatta a turu, mondom talán nëm pászol rëa vagy mit tudom én. Ha ity tartott, akkor most ity tëgyem el, mëlássuk, mëjen lësz.

Nagy a kösség, egyik így csinál, másik úgy. Mikor ësszegyüvünk kint a birkáknál, kint rëggel van a próbafëjës. Kinek mennyit ad a bir-kájo, annyi turut kap. Van, aki ad nëigy decit, valamëjik ad fëilítert. Mikor aszt fëlosszák naponta s mikor sorba jó hány vidërvel, hány deci, akkor fëlosszák naponta s mikor sorba jó hány vidërv akkor fëlosszák s kap három vidërvel, négyvel, amennyit sajtolt. S ebböl turut és akkor csinájja ojan kis sajtokat belölle.

A sajtot ics csináják: Vësznek uotuot, van ëgy nacs csebër, széip nacs csebër, de oj tisztán tartyák, tiszta ruhák vannak, széip fejer asz-tal, ruhák kint a juhászná, mikor a turót mëlfejte, mind belé van szürve abba a csebërbe, széip fejer lepedöüve lëtakarva, akkor kanálval mëlmeïri, tugya, mennyit kell ebböl az uotuobol, beleönti s akkor bele-nyul s a kezivel juo ësszekavari, lëtakari, úgy áll körübelü fëil uorát. Ojan gyorsan mëlalszik. Fëil uora mulva hozza bé.

Vert tejet es csináltak. A vaját, tejelet kivertëik, kiköpültëik, s akkor az a savanyu tej, ami maradt lent, az a vert tej, aszt ëttük má-léval. Tánygyëirbo tëttük a tejet s akkor a meleg málét, meleg máléval, úgy ëttük. Akkor rëigebb eröst büötöltek s így büötöltek rëigebb."

Péter Anna, 71 éves.

„Levesek? Nem vuot füözelik akkor, csak pityokaleves, tésztalesves, faszujska leves, káposzta leves. Savanya leves. Evel éltek. Mikor savanya levesre csinátuk a hust, akkor zsirt tettünk a lábazsba, s hagymát tet-tünk bele s széipen mëlpirítottuk, tëttünk belé paprikát, akkor bele a hust, akko mëlfüöszttük, tëttünk belé züöcsëiget, juo fëltejfelesztük, tej-felet tettünk rëa s úgy ëttük.

A csürke mártást ucs csinájuk, mind a paprikást, csak tëttünk rëa tejfel mártást. Ezt úgy csináják, hogy ëgy kanálko lisztet tésznek a tány-gyëirba s akkor belëtésznek tejelet s akkor erre a széip piros husro rëatëttëik a tejelet, de mëjen finom, s málét hezá. Há!

Füöszttëik mël labodát, repcsontot. Itt a füödeken van ez a repcsont. Tavasszal fiatalon kel ki a füödeken, aszt füözik. Luosouzsdit és füösz-tek. Rëigeb nëm vuot spenót. Herét és füösztek. Miko kibujt, miko ojan kicsike vuot, akko szëtték a lucernaherét, füöszték.

Mit ëttek még? Sült bosztányt. Ha igen juo a bosztány, be szokták tenni a kemencëibe, mëlkü, mëlëszik úgy.

A pityokát leszeleteljük szípen, osztán tészünk mind bele a vazsbo, a tetejire teszünk szalonnát, kolbászt, uodalost, ëjenyëket tészünk a pi-tyokára. Télen, mikor vágjuk a disznokat, akkor rëa érünk babrálni.

Pacalt és füösztek, attul nüöttünk föl. Kimossák attul a piszoktul a

tehénnek aszt a recés gyomrát, meleg vízbe belemárcsák s akkor tiszta fejr lesz. Savanya levesnek vagy édes levesnek, paprikásnak, káposztával, mindenre lehet fűözni. Sokat éttünk pacalt."

Takács Gáspár és felesége
— 78 évesek.

„Rëigën használtak fűszert, biszijót. A biszijó ojan bokor vuot, mők-szárították, mőktrörszölték, szitán átszítálták. Ojan szagos vuot az. Eszt tették a hurkábo. Csombort, tárkont, kaprot rëigëb is használtak.

Akko más kalácsok vuotak rëigön. Süttek fánkot, rátottat. Nëm úgy csináltak, mind most. Mëgcsináltak a tëisztát, miko süttëik, a keziköt megvizitëttëik, egy darabot kiszaggattak, akkor vizes kéizvel elnyutották s belé a zsirbo. Az ojan vuot, nagy vuot. Küött tëiszta. Rátottat süttek disznyuovágáskor.

Süttek mákos kalácsot, mëggyurtuk sziepën, máskor turós kalácsot csináltunk, másko mazsolaszöllöve csináltunk, riëtest turuval, mákval, bosztánval, fejer bosztánval. Azelött a lakodalombo ë s küött kalács vuot mákval. Turuval nem csináltak, de mazsolával, cimetvel, ezekvel csináltak."

Keresztes Apolló, 81 éves.

„Disznyuotorra ësszehitták a komákat családostul, csaptak ëgy nagy disznyuotort.

Disznyuovágáskor csënálunk hurkát, kolbászt. A máját, tüdöt, vesëjit, ezekët ësszedarának, abbul csináják a hurkát. A kolbászt mëk ugye huzsbul. Ne nagyon juo, ahogy most csinájják. Ezelött viëresre csënálták. Terebuzakását tették a hurkábo s akko viëresre csënálták. Hájszëlhurkát is csënátnak. Nëm a hosszú hust huszták belé, henëm a háj ahogy van bent a disznyuobo s aszt a hártýát, a háj szëlinek aszt a husát, aszt felszerelték borsval, paprikával, mëksuoszták, akkor a vëigbelet, a disznyuonak a vastag bëilbe, a vëigbël ahol van, no aszt abba, abba a sima bëilbe husztag belé. Aszt fűösztëik káposztával, mikor szármát csënájunk, belétegyük aszt a hurkát, mëjen finom, nagyon juo.

A tejes hurkáho a tüötëléket tejvel, lisztel s tojásval fölszerelték. A marhabelet megmosták sziepön s akkor belëöntötték amit elkészítëttek, az vuot akkor tejes hurka. Mëgabálták s fűösztëik savanya lére pacalval. Úgy hitták pergënc.

A sonkát nëm pácolták, csak suoszták, csak suoval csënálták. Füstretëtték. Minden hust fëlfüstöltek, csak rëigëb a hádgerincet nëm, leveték mind a këit uodalon a hosszú hust, csak a csont maratt, aszt fűösztëik savanya levesnek. Ez az orja, a hádgerinc. Orjánok a palócok hitták. A hosszú hust rántották, kolbászval s hurkával, málé hezza.

Gömbecet ë s csënálunk, sajtot bëörbül.

Disznyuotoros vacsorát fűöszték, hurkát süttek s kolbászt mëg tyukot ëzs váktak, levest fűöszték, galuskát csënáltak, fánkot süttek, rátottat.

A gyerekeknek tojásrátottat és csénáltak. Kicsit megmelegítették a zsirt, belé a tojást, ésszerántották. Málével nem rossz.”

Keresztes Apolló, 81 éves,
Szoifrán Tamás, 34 éves.

„Ünnepeken mit fősztek? Karácsony estéijjin akkor jobban csak szilvát fősztek. Éjféljji mise után akkor galuskát éttünk. Vuot, aki málét és főözött karácson estéijjin. Első nap vuot szárma főözve, de akkor nem fősztek. Csak megmelegítették, mikor a misérül hazajűttek.

Husvétkor sē fősztek, aszt éttek, ami még vuot főözve. Husvétkor szenteltett vittek a templomba, süttek tiszta kalácsot, tyukot tüötöttek, sonkát, fokhagymát, suot, eszt mind beleraktak egy kazsbo s elvitték a templomba, a pap még és szentélte, aszt hazavitték, s ez vuot a früstök. Addig nem éttek. Ha sokat étt s beteg lett, monták: „Hát nagyon sokat étt. Bészedett a szentéltbül.”

Natypéntekēn csak koukicát éttek s estēire vëttünk heringet, vuot a buodba. Akkor málét főösztünk melléje s a heringet parázson süttük még. Rēa ēgy vesszűöre s akko a parázson mēksüttük s akkor málét hezza, büöt nap vuot. Most kiveszett itt a hering, de Némötországbo mennyi van.

A lakodalomba nem vuot málé. Abba kalács vuot még kēnyer. Akármilyenomoruság vuot, csak csénátak kalácsot lakodalomba. Vuot paprikás, sült hus, leves, szármo és vuot, galuska.

Rēigēbb lakodalom előtt valuo nap vittek tyukot, akkor tutták, hogy az mēnyēn a lakodalomba. Egy asszon főöszte még a sok ételt, fogattak egy asszont. Nagy üstbe, üzsbe főöszték levest, vas, érc üztögbe, abba főöszték a hust, a paprikást és. A tyukokat mēktötötték s bétették a kemencebe s ott sütték még, ötött tyukokat. Mivel tüötötték? Az ap-ruolikjával, zuza, máj, kēnyerbel, akkor tojás, felszerelték borsval, paprikával s asztad betüötötték a tyukogba széipēn s akko bétették a kemencēibe s mēgsütték. De előbb még vuot főözve. Csak akko tüötötték. Miko kiszették, akkor mēkhült, feldarabolták, tánygyēira tették.”

Péter Anna, 71 éves.

„A régiek este éttek még früstököt. Hétköznap aszt éttek, ami vuot, faszujkát, pityokát, levest, málét, turut. Csürkemártást ünnepnap főöszték. Lakodalomkor vuot husleves, disznyuopaprikás, szilvakompót, káposztasaláta, küött kalács, vuot galuska, tüötött tyuk, pecsenye. Natypénteken tiszta szűzet éttek, kókist, tejet, szűz pityokalevest, heringet parázson sütvē papirbo. Karácsonyeste büötöltek. Mákoscsikot mézvel locsolva, almát, diót éttek. Szilveszteresti étel vuot a galuska. Ujév napján kocsonnya, galuska, sütt malac vuot. Farsangba zsiros ételeket éttek. Farsang után szűz pityokalevest, szűz csipetkelevest, kókist, tejbe kását, turót éttek minden hétfőn, szerdán, pénteken, szombaton, amig a büöt tartott.”

Fazekas Etel, 71 éves.

Hogy készült a málé? Odatették egy nagy úzsbe vizet, amiko az felfőrt, tétteg bele suot és miko felfőrt juol, akko beleöntöttek lisztet és kēit butot ésszeköttek s ugy kevertēik. Akko juo málét fősztek, hogy juo lēd belēle. Akko kiburitották egy nagy ruháro, abroszra, cérnával, kender cérnával vákták kockábo, naty kockábo ,akko aszt ették.

Halottas háznál fűöszték tiésztalevest, galuskát, pitánt süttek. Léfórásták a terebuzalisztét, akko az kihült s vuot ēty pici kovász, aszt éssze, miko mēkkēlt, akko tepszit mēgzsirosztuk s bétettük szēipön. Bosztányos pitán is vuot. Az jobb vuot, mer édezs vuot. A bosztányos pitánbo megreszeltük a bosztánt, ésszekevertük terebuzalisztvel, akko ēty kicsi suot s zsirt s belétettük a tepszibe, a tetejire mēg ujan buzalisztbūl csináltunk pirét. Ugy összehabarc, s avval mēkkentük a tatejit, hogy nē repeggyen el.

Natypéntekēn cibret, fűött pityókát ettünk. A cibrelevest uty készittik, hogy hagymát aproura mēgvágni s ako odatēnni ēty kicsi vizkéibe s aszt mēkpiritottuk, rēa vizet, ecetet s fēlfűösztük s cible vuot.

A savanyittuot korpából kell csinálni. Cserep edénbe, fa edénbe csinálták. Kicsit lefórásták, akko hatták ájjon. Egy darabocska kényeret beletettünk, az vuot az anya, akko megsavanyodott másnapra. Iért. Nēm vuot jobb az ecetnél, de akko juo vuot, nēm jutott ecetre.

Valamiko is együtt éttek, de nem vuot úgy, mind mos, hogy külön tánygyérbul. Éccerre leültek az asztalho és akko ēty tálbul éttek fakalánval. A gyermekek külön éttek. Vuot ēty kis asztalka, azon éttek azok és egy tánygyérbul kettűö, három. Nēm csorgott el a leves. Másmijen vuot az régön, mindönnap kellett fűözni réggel, este.”

Keresztes Apolló, 81 éves.

MÉG NÉHÁNY ÉTEL ÉS ÉTELKÉSZÍTÉSKOR FELHASZNÁLT ANYAG:

alevánka ~ alivánka (-kát, -kák) fn. „kukoricalisztből készült sült tészta”.

Aluttejvel a terebuzalisztet fēlvertēik hígra, a vasat fēlkentēik zsirval s mēksüttēik kuptorbo.

báránkahus (-t, -ok) fn. „bárányhús”. Báránkahust kisütte.

bikatej (-et, -ek) fn. „káposztalé” tréf.

bodag (-ot, -ok) fn. „lisztből vízzel gyúrt, a tűzhely tetején süttött étel”.

Mēggyurtuk mint tēisztánok a lisztet, vizet, mēksüttük az ēspár tetejēin, hogy zsirt ne kapjon. Aval bűötöltünk.

bosztányos reítés (-t, -ék) fn. „tökös rétes” Rátottat s bosztányos reítést süttek.

buzsgyé (-t, -k) fn. „fokhagyma mártás”. A fokhajmát mēkpucóták, észszevákták apróra, mēksuoszták, víz és van rajta. Málével s pityókával mártották.

capujhagyma ~ capujhajma (-mát, -mák) fn. „palántált hagyma”

csinált tej ~ csinyát tej (-et, -ek) fn. „forralt tejbe tejfelt kevernek, így készített tej”. Főfóraltuk a tejet s tejelet kevertünk bele, annak monták csinát tej.

- csipüös bors (-ot, -ok) fn. „bors”
 csokoládé (-t, -k) fn. „kakaóból, tejből készült édesség”
 écet (-ét, -ék) fn. „ecet”
 estrudli (-t, -k) fn. „rétes”
 faszujka (-kát, -kák) fn. „bab”
 fokhajma (-mát, -mák) fn. „foghagyma”
 forgácskalács (-ot, -ok) fn. „édes aprósütemény”
 frajlíca (-cát, -cák) fn. „feferóni paprika”
 gaggancs (-ot, -ok) fn. „galuska”
 galuska (-kát, -kák) fn. „töltött káposzta”
 gölödín ~ gölödín (-t, -nök) fn. „kukoricaliszból készült gombóc”
 gömök (-öt, -ök) fn. „gombóc”
 gyurott turu (-t, -k) fn. „sóval gyurt tehénturó” [Gombócokba gyurják, megszártják. Tésztára reszelve fogyasztják.]
 halcibre (-rét, -rék) fn. „halízú cibere”. Víz, vérshajma, züccsög. murrok, halsavanyittuval izesítették.
 harbuc (-ot, -ok) fn. „görögdinnye”
 haricska (-kát, -kák) fn. „árpaszerű mag”. A haricskábul kenyeret lehet sütni s málet főzni. Kéik a lisztye. Itt nem terem még, mer még van.
 kubikos szárma (-mát, mák) fn. „hajába főtt krumpli”
 hereleves (-t, -ek) fn. „fiatal heréből főtt leves”
 huszkasuo (-t, -k) fn. „süveges só” [Kb. 1 kg. Vakartak róla, ha kellett.]
 kabak (-ot, -ok) fn. „tökfajta”
 karomjanklistár (-t, -ok) fn. „karfiol”
 keltüő (-t, -k) fn. „élesztő”
 klebandusz (-t, -ok) fn. „kenyér”
 kókonya (-át, -ák) fn. „húsvéti, kerek, kelt kalács” [Tetején madárkákkel díszített, kerekre sült kalács. „A kuptor füögyin sütték.”]
 körtös kalács ~ kürtös kalács (-ot, -ok) fn. „fán sült kalács”. Guoc alatt tettek tüzet, a küöttes tésztát elsírtették juo nagyra, megzsírosztak egy kerek fát s reatekerték s parázson sütték. Ünnepi kalács vuot.
 kőt kalács ~ küöt kalács (-ot, -ok) fn. „kelt kalács”
 lángos (-t, -ok) fn. „kenyértésztából készült lepény” [A nyitott kemence lángjánál készült, sült. Zsírozva vagy tejfelezve ették.]
 laska (-kát, -kák) fn. „nyújtott, gyúrt tészta hosszúra vágva”
 laskaleves (-t, -ek) fn. „rántott leves hosszúra vágott tésztával”
 lepény (-t, -ek) fn. „kelt tésztából készült lapos sütemény”
 lepkeleves (-t, -ek) fn. „krumpli leves”
 mákosnyútás (-t, -ok) fn. „kelt mákoskalács”
 málé (-t, -k) fn. „kukoricaliszból főzött étel”. A máléhoz birkaturut, pietyukát, zsirt, ez vuot az étel.
 morzsolt leveske (-két, -kék) fn. „tarhonyaleves”
 mosztaléik (-ot, -ok) fn. „morzsa”
 murok (murkot, murkok) fn. „sárgarépa”
 nádméz (-et, -ek) fn. „cukor”
 oblatni (-t, -k) fn. „ostya”

- órda (-dát, -dák) fn. „oltott birkatejből felfőzött turó” [tésztára tették]
 paluockává (-t, -k) fn. „rántott leves”
 pampuska (-kát, -kák) fn. „fánk”
 patlicsán (-t, -ok) fn. „kékparadicsom”
 pere (-reít, -reik) fn. „tökmag”
 peszterna (-nát, -nák) fn. „pasternák”
 petersejem (-et, -ek) fn. „petrezsejem”
 pirma (-mát, -mák) fn. „búzaliszt vízzel keverve” [a pitánt kenték meg vele, hogy ne repedezzen meg, míg sül]
 piros répa (-pát, -pák) fn. „cékla”
 pityoka (-kát, -kák) fn. „krumpli”
 pucor (-t, -rok) fn. „bőrsajt”
 puffancs (-ot, -ok) fn. „közepén kiszúrt fánk”
 puri mártás ~ puli mártás (-t, -ok) fn. „kis zsírból, lisztből, vízből, ecetből készült főtt mártás”
 ráncs márcs (o-t, -ok) fn. „tejfeles mártás” [csirkepaprikáshoz]
 rántott hus (-t, -ok) fn. „paprika nélkül készített paprikás”
 rántott pityoka ~ pityuka (-át, -ák) fn. „krumpliból készült étel”. Hajma zsirra, züödpaprika, arra karikára vágott pityuka, keves vizet rëa, mig elfüö. Hus melli ëttëik.
 rántott ~ rátott tojás (-t, -ok) fn. „sült tojás”
 rëipa (-pát, -pák) fn. „répa”
 saláta (-tát, -ták) fn. „konyhakerti növény, *Lactuca sativa*”
 salátaleves (-t, -ek) fn. „salátából készült leves”. Vékon rántást felöntöm vizvel, kicsit megsavanyítottam, suozom. Leveszëm, beléteszëm a salátát, ety-këit tojással felsodrom.
 savanyittuo (-t, -k) fn. „korpából készült ételízesítő”. Korpából csinálódott ëlesztövel ety kis tëisztacska, lefórásták s állni hatták meleg hejen.
 szentjánoskás kalács (-ot, -ok) fn. „szentjánoskenyérrel töltött kalács”
 szerbors (-ot, -ok) fn. „paprika”
 tajas (-t, -ok) fn. „tojás”
 tárkon (-t, -nyok) fn. „fűszernövény”
 tej (et, ek) fn. „anyaállat emlőiben képződött folyadék”
 tejfel (-et, -ek) fn. „a tej főleéből készült tejtermék”
 tejske (-këit, -këik) fn. „tej”
 tekerguca (-cát, -cák) fn. „narancstök”
 tëisztagaluska (-kát, kák) fn. „krumplival készített, kanállal szagगतott főtt tészta”
 tormalapís pitán (-t, -ok) fn. „tormalevélen süttött málé”
 töklintyuo (-t, -k) fn. „tökleves”
 turus málëi (-t, -k) fn. „túróval készített málé” A füött málëibo likat csináltak, belé a turut, ësszenyomkották, parázson meksüttëik. A turu elolvatt benne.
 ugorka (-kát, -kák) fn. „konyhakerti növény, *Cucumis sativus*”. Savanyu ugorkalëbe hajmát váktak, elvãkták az ugorkát s málëval ëttëk.

vakarëik ~ vakarka (-ot ~ -kát, -ok ~ -kákat) fn. „az edény fenekéről levakart odasült malé”
 verëshajma (-mát, -mák) fn. „konyhakerti növény, Allium cepa”
 züöccsëiglapi (-t, -k) fn. „petrezselyemlevél”

A FELDOLGOZOTT DISZNÓRA VONATKOZÓ KIFEJEZÉSEK

disznyuo (-t, -k) fn. „sertés”
 girinc (-et, -ek) fn. „karaj”
 gerencsont (-ot, -ok) fn. „karaj”
 háj (-at, -ak) fn. „zsiradék” [Háját használták zsír helyett. A hájat megsózták, összetekerték és felfüstölték.]
 hájszëjhurka (-át, -ák) fn. „hurkaféle”. A háj szëjit, a husossát levágjuk, borst, suot, apró paprikát béteszünk. Sima belbe tüöccsük. Még-abálik, s füstölik. A háj szëjit ujjnyi vastagra vágjuk.
 hádgerinc (-et, -ek) fn. „karajcsont”
 hus (-t, -ok) fn. „vágott állat ételnek való húsa”
 hosszuhus (-t, -ok) fn. „karaj”
 hurka (-át, -ák) fn. „töltelékféle” A hurkábo hajmát pergeltek, terebuzát tettek belé. Tehen szarvát kilikasztották s azon kërésztlül nyomkották a hurkába a tüötéléket.
 kicsi gömbec (-öt, -ök) fn. „kis disznósajt”. A gömbecbe terebuzát, álkapcát csontval belétették. Mëkfüöszték egészebe.
 nyulas hus (-t, -ok) fn. „a sonka egy része, melyet ki szoktak vágni”
 nyulhus (-t, -ok) fn. „a disznó oldalán levő hús a háj peremén”
 pálnya (-át, -ák) fn. „kicsi disznósajt külső burka”
 tepertyü ~ töpörtyü (-t, -k) fn. „sült szalonna”
 verëshurka (-át, -kák) fn. „hurka vérrel készítve”. Mëkfüözzük a vert s megdarájuk. Az abált szalonnát kockába vágjuk, evel keverik s füöt májval. „Egy disznyuobol Éty hosszukó fazak zsír lett, kb. këit kilo. Nëm hisztak mëg a disznyuok. A disznyót koppasztani szoktuk, nëm pergejjük.”

ITALOK

Csügör ~ csügör (-t, -ök) fn. „gyümölcsbor”. Gyümöcsöt szëttek, belë-tették faedenbe s tettek rëa vizet s az erjett. Vagy szëttek kö-ként s rëaöntöték a vizet s melegen tartották. Miko mëkszállt, itták a levit, a végin a gyümöcsöt is ëtték belüle.
 denetura (-át, -ák) fn. „denaturált szesz”
 geberdusz (-t, -ok) fn. „pálinka”
 ispirit ~ ëspirt (-tët, -Ék) fn. „szesz”. Hozzál ëk kicsi ëspirtët. Pörkötek cukrot s vízzel mëg szeszvel felöntötték. Kömëmmagot es tettek belé.
 kârhozat (-ot, -ok) fn. „denaturált szesz” tréf.

patka (-át) fn. „pálinka”

rámpás (-t, -ok) fn. „forrni kezdő must”

sejhaj (-t) fn. „denaturált szesz” tréf.

sër (-t, -ék) fn. „árpából készült ital”. [Bort nem ittak, nem volt szőlő-
termő ez a vidék.]

Az adatszolgáltató:
Bogos Antal, 75 éves.

MEGJEGYZÉS

A diftongusok mellékjeleit és a magánhangzók zártságát jelölő mellékjeleket technikai okokból elhagytuk.

FORRÁSOK

A szövegeket Matijevics Lajos jegyezte le a magnetofonszalagokról. Fogadja köszönetem.

SZELI ISTVÁN

NYELVMŰVELÉSÜNK MÚLTJÁBÓL

A JMNYE azzal a megtisztelő feladattal bízott meg, hogy ezen a tudományos ülészekon tartsak előadást a hazai magyar nyelv-művelés múltjáról. Feladatomat, mint irodalomtörténész és mint a hazai magyar művelődés kutatója elsősorban a magam szakterülete felől és annak módszereivel közelítettem meg, így rövid áttekintésemből természetszerűleg hiányoznak a nyelvtudományra tartozó s a nyelvtörténészek-től bizonyára jogosan hiányolt sajátos szempontok és megfontolások. Előadásom e hézagainak természetesen rajtam kívül eső okai is vannak: egyrészt az, hogy objektíve kevés olyan nyelv-ápoló és nyelv-művelő szervezet, egyesület és társulat működött ezen a vidéken, amely átgondolt program alapján, céltudatosan végezte volna munkáját, másrészt pedig mindmáig még e szorványos kezdeményezések, az alkalmi nyelv-művelő tevékenység sajtó-bibliográfiája sem készült el. Így aztán e rövid vázlat legfeljebb csak a szakkutatás ösztönzését szolgálhatja némi siker reményében, de arra már nem tarthat igényt, hogy kijelölje a kutatás irányait.

A nyelv ügyét felkaroló kezdeményezések indítékait vizsgálva a polgári társadalomban általában kétféle irányt különböztethetünk meg. Az egyik a „védelmezett magyar nyelv”-ért száll síkra a gyarmatosítás, az elnyomás s a jogfosztás ellenében, a másik a terjeszkedés, a hódítás szándékával lép fel. A nyelv-művelés e Janus-arca ezen a története folyamán nemzetiségileg heterogénné vált területen is megfigyelhető, s egyebek mellett azzal is magyarázható, hogy itt a nyelvi mozgalmak mindig sokkal szorosabban szövődtek össze a nemzeti létezés problémáival s a társadalmi és politikai élet által felvetett kérdésekkel, mint a nemzetiségileg egységes területeken. A tudomásunk szerint legrégibb, 1840-ben Szabadkán megalakult Nemzeti Nyelven Munkálkodó Társulat a felvilágosodás gondolati talajából, Besenyei örökségéből táplálkozó reformkori eszmevilágnak megfelelően a tisztán irodalmi célokon túl csak a szónoklás, a szavalás, a „magyar nyelven való ékesen szólás” gyakorlását, valamint az „új szavak” megvitatását tartotta céljának, tehát a nyelvet illetően a meglévő gondozására, „csinosítására” korlátozódik. A millénium körüli idők szellemének megfelelően a nyelv-ápoló törekvé-

sek már kilépnek ebből a keretből, nem elégszenek meg a nyelvet passzíve művelő, a nyelv szépségén, kifejező erején és tisztaságán örökdő szándékkal, hanem a nyelv *terjesztésére* irányulnak, társadalmi hatósugarának növelésére s a más ajkúakkal való elfogadtatására, ahogyan ezt a szándékot a torontál megyei Magyar Nyelvterjesztő Egylet már nevében is mutatja.

Nyelvművelő mozgalmaink jellegét illetően még egy sajátságra kell felfigyelnünk, ez pedig a szépirodalmi tevékenységhez, az írók, a lírátorok személyéhez való kötöttség. Ezen a tájon nem a főiskolákhoz, a tudományos intézményekhez vagy a tudós társaságokhoz kapcsolódik a nyelvápolás, egyszerűen azért nem, mert ilyenek nem is nagyon voltak, hanem a lírátorokhoz, az esetek többségében pedig az alkalmi nyelvművelőkhöz. Kezdve a már említett társaságoktól a két világháború közötti magyar sajtóig s még tovább, a magyar olvasó társaságokig, kasszinókig és irodalmi csoportosulásokig azt látjuk, hogy főleg az irodalmároké a kezdeményezés ezen a téren. Igaz, az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaságban, sőt kezdetben még a MTA-ban sem válik el me-reven egymástól a nyelv és az irodalom ügye (az Akadémia helyesírási bizottságának Vörösmarty az elnöke, Aranka Györgynek pedig legalább éppakkora gondja van a „játszó színre”, a tudomány és literatura előbbre vitelére, mint a nyelvművelésre), nálunk mégis mintha fokozottabb mértékben jutna kifejezésre az író szerepe a nyelv kérdéseiben, mint másutt, úgyhogy itt — megfordítva Horváth János tételét — nem annyira „nyelvi érdekű irodalom”-ápolásról, hanem inkább — hogy így nevezzük — irodalmi érdekű nyelvápoló munkáról szólhatunk. Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy a Nemzeti Nyelven Munkálkodó Társulat nevében előforduló „nyelven” szóalak nem ún. iránytárgy, tehát csak azt jelenti, hogy magyarul végezte munkáját, nem pedig azt, hogy működése a nyelv kimunkálására irányul. Mindez arra mutat, hogy a nyelvkérdés nálunk a „szakmabeliek”, a filológusok és katedrák keretein túlnőtt, s valóban a társadalmi élet kérdésévé vált. A nyelvápolás és nyelvművelés — mint mozgalmaink múltja is elárulja — mindig igen szorosan függött össze annak a társadalomnak az életfeltételeivel és szükségleteivel, amely létrehozta őket (az irodalmi és művészeti mozgalmak nem mindig ilyen gyökérből táplálkoznak). A nyelvművelést — különösen annak testületi, egyesületi formáját — nem a kedvtelés, nem a passzionátus nyelvészkedés iránti hajlam teremti meg, hanem a nyelv társadalmi szerepében és funkciójában bekövetkezett zavarok és rendellenességek. Ugyanígy a nyelvről való gondolkodás, a nyelv iránti egyéni vagy kollektív magatartás is csak függvénye egy közösség mindenkori állapotának, nemzeti-leg-nemzetiségileg rendezett vagy rendezetlen voltának. A homogén nemzeti társadalmak (amilyen pl. története legnagyobb részében a francia vagy az angol) nem érzik és soha nem is érezték a szükségét az effajta mozgalmaknak, hisz az anyanyelvhasználat mint az ún. „természeti jogok” kategóriájába tartozó dolog, nem szorul ápolásra, gyámolításra, védelemre, nem kell külön törvényes rendelkezésekkel szabályozni, s a nyelv ügye legfeljebb az akadémiák vagy tudós társaságok körébe tartozik, akkor is csak szakmai, de nem társadalmi vonatkozásai révén.

A nemzeti fennmaradásukat tartósan veszélyeztetett Kelet-Európa-i társadalmakban a nyelvi kérdés azonban egészen másfajta megítélés alá esik. Nem is annyira a török időre gondolunk, amelyben — bármily furcsán hangzik is — a nyelvi kérdés úgyszólván ismeretlen, hanem a XVIII. század végén a felvilágosodással és a romantikával beköszöntő korszakra, a nemzeti társadalmak itteni kialakulásának időszakára. Nem is feleslegesen és cél nélkül idézzük fel ennek a korszaknak az emlékét, mert, mint látni fogjuk, a történelem — mutatis mutandis — néha meglepő analógiákat kínál: mai világunkban pl. a felvilágosodás korának nem egy rokonvonását és helyzetét ismerjük fel. Elsősorban a *nation*, az *état* és a *langue* fogalmának már a nagy francia Enciklopédiában is felvázolt összefüggéseire gondolunk, amelyek újabbnak, sőt legújabb történelmünkben is gyakran kerülnek előtérbe az *állam* fogalmának hol erősebb, hol kevésbé erős *hangsúlyával*.¹

Ezt végig gondolva természetesnek látszik, hogy az 1918. előtti Magyarország államkeretébe tartozó Délmagyarország (a mai Vajdaság) területén a magyar nyelvi mozgalmak másodrendűek és jelentéktelenek, hisz az állam primátusa nyomja rá a bélyegét a nyelvhasználatra, s a magyar művelődés ügye a magyar állami szervek, intézmények és intézetek, iskolák és hivatalok kezében volt. A görögkeleti szerb egyház nagyobb autonómiára való törekvése, az államtól követelt mind nagyobb önállóság érdekében folytatott harca is jórészt ezzel hozható összefüggésbe: az intézmények feletti egyházi gyámkodás az államtól (az idegen nemzeti hegemoniától) mentesebb fejlődés lehetőségét jelenti a szerbesség számára. Míg tehát az állami centralizmus érvényesülése az oktatási és művelődési intézmények életében (s ezzel párhuzamosan a főváros mind nagyobb felszívó ereje, monopól helyzete, Pest centripetális művelődési politikája és mind mohóbb étvágya) egyfelől a vidéki magyar kultúra elszegényedésével járt együtt, addig a viszonylagos autonómiát élvező görögkeleti egyház befolyása és nagyobb konzerváló ereje a szerb nemzeti nyelvű művelődésre azt hozza magával, hogy a múlt század-középtől kezdve a vajdasági magyar nyelvi és irodalmi kultúra a szerbhez viszonyítva pozícióban meggyengül, intézményei gyérülnek, s látványos helyzeti előnye ellenére is visszavonulóban van. A múlt századi magyar polgári fejlődés, úgylátszik, ezen a tájon még a feltételeit sem teremti meg egy erős, regionális öntudatú, a maga erejére támaszkodó magyar művelődésnek. Az ún. „művelt köznyelv” elerőtlenedésének a feltételei tehát már a múlt században is adva voltak — éppen az állam centralizációs művelődéspolitikai intézkedései következtében. A polgári kultúra válságtudatának ennek következtében fellépő korai jeleivel találkozunk a már említett Nemzeti Nyelven Munkálkodó Társulat egyik krónikásánál is, aki „megdöbbenve látta a város s a megyei ifjúság iránytalanságát” s megállapítja, hogy „egyrészt a haladni nem akarók visszavonulása, másrészt a szellemi haladás eszközeinek hiánya

¹ Erről bővebben l. Szekfű: *Iratok a magyar államnyelv kérdéseinek történetéhez 1790—1848. Bp. 1926. Bevezetés.*

bénítja meg egyelőre a haladást.”² Mégis: sem ez a Társaság, sem pedig a zentai Olvasókör, sem a torontáli Nyelvterjesztő Egylet vagy a zombori, szabadkai ún. szabad liceumok nem a művelődés helyi, konkrét, megoldandó kérdéseinek és gyakorlati szükségleteinek a szervei, mint pl. egykor az Erdélyi Magyar Társaság, amely — mint Jancsó Elemér alapos tanulmánya³ bizonyítja, a tájnyelvi szavak gyűjtését, a helyi nyelvi sajátosságok számbavételét, egy erdélyi enciklopédia szerkesztését, az erdélyi kéziratok összegyűjtését, rendszerezését és kiadását, a könyvterjesztést, folyóiratkiadást s egyéb, a helyi művelődés kérdéseivel összefüggő kérdések megoldását tartja elsődleges feladatának. A vajdasági előfutárok inkább az irodalom szerelmesei: előbb a reformkor egyetemes nemzeti művelődés eszményének hódolnak, majd a kiegyezés után megindult általános szellemi pezsgés távoli visszhangjai. Ezek természetesen nem a hagyományokból táplálkozó szellem termékei, holott a humanizmus, a huszitizmus vagy a reformáció kora itt sem lebecsülendő örökséget hagyományozott a nemzeti nyelvű művelődésre.

A szervezett nyelvapoló munkát az 1918-ban bekövetkezett változások még nagyobb erővel sürgették, ui. a régi államszervezet felbomlása, tehát a magyar állami iskolák és más intézmények jórészenek megszűnése az addig az állam patronátusát élvező magyar nyelv életében is rendkívül hátrányos helyzetet teremtett. Ezt — legalábbis a húszas években — a kisebbségi sorsot inkább csak eltűrő, mintsem annak konzekvenciáit levonó maradék magyar értelmiség nem tudja felfogni eléggé felelősen s történelmi mélységeiben. A magyar szellemi emberek, írók, szerkesztők, politikusok egyszerű impériumváltozást látnak 1918-ban, s nem úgy élik meg, mint a nemzeti létezés egészét érintő, minőségileg új korszakot, következőleg mint a nyelvre s annak helyzetére is kiható lényegbeli változást, hanem csak úgy, mint az uralmi rendszer fordulatát, kormányzat-változást, rezsim-cserét, ami az alapvető dolgokig talán le sem képes hatolni. A polgári liberalizmus emlőin nevelkedett magyar intellektuális körök talán meg sem értették, hogy itt nem az államhatároknak, nem a felségjogoknak vagy a legfelső szuverén személyének egyszerű cseréjéről van szó, hanem egy nemzetrészt transzplantációjáról, arról, hogy az újonnan alakult állami organizmus befogadja-e vagy kilöki-e az idegen szövetet. Ez az értelmiség valóban nem tudta, hogy mi a követendő út: a felszívódás, a beolvadás vagy pedig az önálló életformák és a történelmi kultúra elsáncolása. E polgári szemlélet kései bajnokai, Szenteleky, Milko Izidor stb. mindvégig megőrizték illúzióikat, hittek az egyetemes humánumban, a nemzeteken, nyelveken és kultúrákon felülemelkedő európai eszményekben. Övék a csodálatunk és elismerésünk — egy eljövendő Európa nevében. A kritika és fenntartás joga azonban a túlélt nemzedéké, amelynek csakhamar éreznie kellett, hogy a névelemzés, az anyanyelvű iskolázás korlátozása, a sajtó- és egyesülési szabadság megnyirbálása tekintetében az új, magát demokratikusnak nevező állam sem haladóbb a feudális monarchiánál. Az őszintén „euró-

² Lásd: Gyöngyösi Dezső: Az első vajdasági magyar irodalmi társulat. Kalangya, 1933. 363—369. l.

³ Jancsó Elemér: A felvilágosodástól a romantikáig. Bukarest, 1966. 96—176. l.

pai", a Pen Clubban hívó Szenteleky még ennek a polgári szabadelvűségnek a szellemében írja 1923-ban a programadó cikkét a nyelv nemzetköziségéről: »A lapos, ködös agyvelő nem tudja megérteni, hogy a nyelv éppoly anyaga a művészetnek, mint a pasztell, vagy a kő, a nyelv éppannyira nemzetközi valami, mint a mozdulat, a márvány, vagy a tizenkét zenei alaphang. Hogy a nyelv mennyire nem jelent nemzetiséget, arra legjobb példa, hogy az írek legnagyobb ellenségeiknek, az angoloknak nyelven írnak, beszélnek és énekelnek. A francia Chamissoból német költő lesz, az angol Wilde franciául írja meg a Salomet, a francia Stendhal olaszul is írogat, az orosz Lermontov francia verseket költ, a latin költők előbb görög elégiákkal próbálkoznak, a német Becquer Adolfból spanyol lírikus válik, D'Annunzio francia nyelven ír színműveket, a magyar Heinrich Horvát a német nyelv művésze, az olasz Dante Gabrielle Rossettiből angol poéta lesz, Strindberg franciául panasolja el „Vallomásait”, a horvát Zrínyi magyarul írja meg a „Szigeti veszedelmet”, a spanyol Heredia pedig finom francia szonettek ötvöse. A nyelv tehát bármennyire sokszínű, mégis csak anyag és nem program, nem politikai hitvallás a művész kezében.«⁴ De hivatkozunk a legjobb európai polgári hagyományokat folytató Milkora is, a szabadkai—pesti literátorra, aki a Törvény, a Logika, a Természet fennhatósága alá rendeli a nyelvkérdést, a nagybetűs Műveltség hatalmának megerősödésétől várja a végső kérdések rendezését, mert — mint mondja: „nem a szó a döntő, hanem a szellem”. Mindkettőjüket a szépirodalom érdekli, erről van szó náluk akkor is, ha a nyelvről beszélnek. Szenteleky pl. a nyelv művelését csak az irodalmi önképzés egyik formájának tartja, s amikor „döcögős, küszködő stílus, az idegen szórend, magyartalan kifejezések, ósdi, szinte halott frázisok, helytelen értelemben használt vagy hibásan képzett szavak” eláradását panasolja fel, voltaképpen az irodalom szempontjait érvényesíti.⁵

A polgári értelmiség — az idézett gondolatokból is látjuk — a nyelvet csak eszköz-funkciójában értékeli és szemléli: az újságírás vagy a szépirodalom kifejezőereje és rendeltetése felől közelíti meg, de nem látja műveltségformáló-hagyományörző jelentőségét, következésképp nemzeti tartalmait sem. A hazai magyar nyelv romlásáról alkotott véleményüket az újságok és folyóiratok s általában a nyomtatott szöveg alapján, legfeljebb az ún. városi köznyelv példáin alakítják ki, de meg sem kísérlik, hogy a magyarul beszélők egész társadalmát, a népet és a népnyelvet is bevonják vizsgálataikba, sőt — ennek az arisztokratizmusnak megfelelően, az irodalmi nyelv tisztaságát az általuk „földszagúnak”, „igazándinak”, „mókálynak” minősített kifejezéseket és nyelvi ízekeket éppúgy elutasítják, mint az idegen szavakat és idiómákat. Lehet, hogy ebben az egykorú sajtóban általánosan elfogadott álláspontban szerepe volt Szenteleky nagy tekintélyének is, de bizonyos, hogy az idézett írók polgári korlátozottsága is a nyelvi tudatszűkités felé terelték nyelvszemléletünket. Ennek számos példájával találkozhatunk a korabeli, két háború közötti korszak sajtótermékeiben. Szenteleky írja A mi irodalmunk

⁴ Szenteleky Kornél: Krónkiák. Újvidék, é. sz. 14. 1.

⁵ Reggeli Újság, 1932. XIII. évf. 37. sz. Irodalmi önképzés.

1931. II. 8-i számában a magyar nyelv jugoszláviai mostoha sorsáról: „Ennek egyik és nem utolsó oka mindenesetre az, hogy a magyar nyelv a mi vidékünkön nem él nyelvjárásokban, s így a dialektusokkal járó zárttság, önállóság és szívósság hiányzik belőle. Hiányzik továbbá a nyelvjárásokkal kapcsolatos zamat, amely a kis népek életének egyik jelentős tényezője... A jugoszláviai magyarság nyelve városias, majdnem irodalmi, szóval nem gyökerezik mélyen a néplélekben, mert annak sajátos ízét nem fejezi ki... a tiszamelléki magyarok járszági tájszólását avagy a dunamenti és baranyai lakosság somogyi dialektusának nyomait csupán a nyelvész találja meg... A nyomorgó napszámos- és földműves-nép nyelve alig fejlődik, a szegény szállási szolgálknak nincs szükségük arra, hogy a fadinges rádióvételtől panaszkodjanak avagy a gazdasági válságot magyarázzák frissebb, keresettebb szavakkal szépen csengő és gömbölyödő körmondatokban.”

Bogner József válasza, noha észreveszi Szenteleky urbánus nyelv-szemléletének fogyatékoságait, s különösen azzal a tételével perlekedik, hogy nálunk nincsenek nyelvjárások (sőt arra biztat, hogy nyelvjárásaink „szilárd pillérére” próbáljuk alapozni nyelvünket), mégis a feladatoknak csak egy keskeny szegmentumát veszi észre: a sajtó nyelvének a megtisztítását, a városi köznyelv pallérozását javasolja mint legfontosabb teendőt, de pusztán a lapok szerkesztősegeinek a belátásra hagyatkozva.⁶

A példák és bizonyságok tetszés szerint folytathatók, s mind arra mutatnak, hogy a két háború közti korszakban, legfőként íróink és gondolkodóink szűkös, a céhbeliség kérdéseire szorító nyelv szemlélete miatt nincsenek meg a feltételek a nyelv életének egészével, társadalmi és nemzeti funkcióival komolyan számot vető s a végső következtetéséig eljutó nyelvművelő tevékenység kialakítására, noha a körmegállapítás olykor pontosnak bizonyul. Talán a mozgalom feltételeinek mostoha-ságával, de minden bizonnyal a kellő számú, jól képzett magyar szakos tanár hiányával is magyarázható az a jelenség, hogy a harmincas évek második felében gombamódra szaporodnak a műkedvelő nyelvészek, a jószándékú, de felületes nyelvészeti tájékozódású közírók. Úgy-szólván minden lapnak és folyóiratnak megvan a maga — legtöbbször a szépirodalom vizeiről átrándult — „házi nyelvésze” (Berényi János és Gergely Boriska — Reggeli Újság; Kókay Károly — Híd; Tátrai László — Kalangya; Meskó Lajos — Testvériség stb.). Ezek rendszerint külön rovatot kapnak a laptól — az idegen szavak üldözésére, a germanizmusok kipécézésére, a nyelvi dísztelenségek megrovására, s persze az elkorcsosodás, beolvadás, a megsemmisülés rémének felidézésére — jó táptalajt teremtve a nyelvi babonák, délibábos etimológiák, a purista túlzások számára. Cikkeik nem mentesek a kispolgári nézetektől, a romantikus nemzetgondolattól, a nyelvi sovinizmustól sem. A Kalangya, a Reggeli Újság, a Napló, a Testvériség, de még a Híd cikkeit is jórészt ez a szellem hatja át, a nemzeti és kulturális önvédelembe szorult magyarság jellegzetes magatartásformájaként. Szinte mindegyikükre jel-

⁶ B. J.: Köznyelvünk problémája. A mi irodalmunk, 1931. III. 8.

lemző a „mindentudósság” és a magabiztosság, ahogyan a nyelv (inkább kis, mint nagy) kérdéseiben véleményt nyilvánítanak s a nyelvi kérdésekben ítéletet hirdetnek. A nyelvhasználat apró gondjai: egy-egy szó vagy kifejezés magyaros vagy nem magyaros volta, egy-egy fordulat vagy kép stilisztikája körül dűlnak a csaták, de sokszor találkozunk a dilettáns nyelvészek kedvelt témájával: a szószármazási elmefuttatásokkal is. Lapjaink és folyóirataink valósággal eldorádója lettek a botcsinálta nyelvészeknek, de ebből a nagy ügybuzgalomból sem alakult ki helyesen irányított nyelvművelő mozgalom, mert a cikkírókat nem is érdekelték a nyelv társadalmi érvényesülésének szélesebb összefüggései, a nyelvkérdés politikai-közeleti problematikája, vagy ha netán mégis, az kimerült valamilyen széchényies jelszó hangoztatásában, nyelvi hűségnyilatkozatban vagy könnyes-bűsmagyar vezércikkben.

Sem terünk, sem szándékunk felidézni valamennyi nyelvészkedő irodalmár alakját, sorra venni írásaikat, csak éppen ízelítőül és szemelvényként idézünk az egykorú sajtó hasábjairól.

A Hétről hétre cikkírója (1934, 7. sz.) pl. ugyancsak szabadjára engedti etimologizáló képzeletét, amikor azt bizonygatja, hogy az *asztal* szó nem a szláv *stol*-ból ered, hanem az az *tál*hoz kifejezésre megy vissza, tudvalevőleg régente a mássalhangzóval kezdődő szavak elé is az alakban járul a névelő.

A Testvériség cikke (1939, 15. sz.) (mert „így beszél minden fgr. nyelv”) a tárgy jelének az elhagyását javasolja a „magyar tömörség” jegyében; a *tolvaj* helyett *lopész-t*, a *nevelő* h. *nevelész-t*, a *járda* h. *járót*-t szeretne meghonosítani.

A Mi Irodalmunk egyik hölgyírója (1933. I. 15.) azt bizonygatja, hogy „nyelvimportőrökre” van szükség a „kulturkereskedelem” hathatósabb előmozdítása érdekében...

S még vagy száz ilyen botorkáló, a fától az erdőt nem látó cikkecske a Naplóban, a Reggeli Újságban, de a Kalangyában és a Hídban is.

Vannak persze nagyobb port felverő polémiák, amelyek egyikében részt vesz a nyelvi kérdésekben sajátos módon ritkán megszólaló Szentelky is. A nevezetes *cs—ty* vitára gondolunk közte és Mikes Flóris között a húszas évek elejéről, amely egyes íróink számára még a hatvanas években is perdöntő jelentőségű. Ez a vita is inkább nyelvészeti (pontosabban jóhangzásbeli) kérdésekkel foglalkozott — a felvetett probléma súlyának megfelelően csekély eredménnyel.

Név szerint is meg kell azonban emlékeznünk három szerzőről, ha másért nem, hát azért, mert nevük sokkal többször szerepel a sajtóban, mint másoké, de érvelésük, ismereteik, felkészültségük és szakmai jártasságuk nagyobb foka is megkülönbözteti őket az évtized átlagszerzőitől. Kókay Károly, Tátray András és Meskó Lajos nevére hivatkozom elsősorban, noha ők is inkább csak a nyelvhelyességi népszerűsítői voltak, néhány írásuk azonban már messzebb mutat, de soha nem túl azokon a térségeken, amelyeket az akkori Vajdaság szellemi határai vontak meg.

A bajai születésű Kókayt (az idén lenne 90 éves), a hungarológus polihisztort, a Kazinczy-szorgalmú levelezőt egyaránt vonzotta a nyelv-

vészet, a régészet, a néprajz, a történettudomány és a szépirodalom, anélkül persze, hogy bármelyik itt említett ágazatban a szakember szintjére tudott volna emelkedni. Az induló Híd már első évfolyamában állandó rovatot biztosít számára (igaz, csak a hátsó borítólapon belső oldalán, ahol a nyelvészkedés helyét a szerkesztő kijelölte), s itt a műkedvelőkre annyira jellegzetes türelmetlenséggel vette célba a közélet, az iskola, a sajtó, a szépirodalom nyelvét, nem kimélve az anyanyelvet a „mostohák nyelveként” átadó anyákat s a nyelvi neveléssel mitsem törődő családapákat sem, nem is szólva a helyesírásban vétkes szedőkről, újságírókról, szerkesztőkről és a nyomdaipar egyéb felelőseiről. „Elvi” igényű bevezető cikkéből ismertetek néhány gondolatot türelmetlen hangnemét felidézve, a 40 évvel ezelőtti nyelvművelés irányainak, színvonalának, jellegének illusztrálására (Híd, 1934. 3. szám):

»Szomorú igazság, hogy a magyar nyelvtankönyvek nem kimerítőek. Van olyan, mely a mondattani részt nagyon szépen, érthetően tárgyalja, de a hangtani és a szótani rész legtöbb magyar nyelvtanírónál fölületes, gyatra.

Nyelvi kioktatásunk hézagait önműveléssel kell pótolnunk. Sajnos, kevés magyarban van meg az erre való hajlandóság. Az írókat, újságírókat ejtett nagyobb hibáik „kipellengérezésével” kell kötelességükre serkenteni. Minden lapnak állandó rovatot kellene nyitnia, ahol a saját munkatársait a nyelvhelyességre kioktatná. Ha az író tudja, hogy megrovási kaland vár rá, nagyon fog vigyázni — a tollára. Ilyen módon rövid idő alatt eredményes tisztogatási munkát lehetne végezni. Legyünk tisztában, hogy senki sem mentes a nyelvbotlástól.

Makrancos, felnőtt családapákat másként nem lehet jó útra téríteni. Sokat figyelmeztettem már bizonyos szarvashibáikra. A szemem közé nevettek és csakazértis csökönyösen ragaszkodtak hibájukhoz. Nekik a botladozás élvezet.

„*A szükségszerű dolgokban legyen egység!*” jelmondat szolgáljon a nyelvtisztogatási törekvések vezérelvéül is. Hogy a nyelvben mi az elengedhetetlenül szükségszerű, annak elbírálására a nyelvtudósok testülete illetékes. Bár ők sem csálhatatlanok, de azért a „rendes” művelt ember előírásaikat követi.»

Herceg János finom hangú, megértő nekrológja (Leányvári levelek, 1959, 57—58.) rendkívül plasztikus képbe foglalja alakját, nem hallgatva el mániákus túlzásait sem (pl. azt hirdette, hogy a világháború voltaképpen nyelvi okok miatt robbant ki: a város és a falu, a nép és az úri osztály ellentétei voltak az előidézői). Kókay — szemmel látható túlzásai, melléfogásai ellenére is emlékezetes alakja marad hazai nyelvművelő mozgalmainknak. Ha meggondoljuk, hogy más irányú gyűjtőmunkája, régészeti, néprajzi, történelmi érdeklődése is használható eredményeket hozott, mindenképpen megérdemli ezt a futó megemlékezést.

Tátray András a Kalangya köréhez tartozó nyelvészkedő közírók sorában tartjuk számon, de tevékenysége irányait és írásainak tematikáját illetően nem sokban különbözik a Híd baloldali orientációjától sem. Polgár-ellenessége, város-ellenszenve állandóan kísért cikkeiben: „Sokszor van az az érzése a nyelvésznek, hogy a bácskai magyar nyelv-

ven a népmesék, a fonók patyolatát valami torz városiasság újságpapírja takarja el. Nem lehetetlen, hogy az ismertnél nagyobb nyelvi kincs rejtőzik, lappangó tájszavak várnak felfedezőkre a bácskai magyar falvakban." (Kalangya, 1943. V. 15. T. A.: Nyelvészkedés Bácskában. 227—30.) Cikkeinek tárgya a nyelvi interferencia „a szerb hatás, az idegen szavak, nagyobbára Kókyhoz hasonlóan, de ő már optimistábbnak látszik, ami nyelvünk sorsát illeti: „Nyelv szépség és nyelvgazdagodás szempontjából egyébként sem lehet meddő az a vidék, amely Kosztolányi Dezsőt, a korszakot jelölő lírikust, századunk vitathatatlanul legaktívabb nyelvművelő lángelméjét és rajta kívül is egész sor ragyogó íróművészt adott az egyetemes magyar szellemiségnek.” Hisz abban is, hogy a „Rejtett nyelvészeti kincsek feltárását pedig bizonyára hatásosan segítik majd elő a magyar nyelvgondozás jól bevált szervei és intézményei”. — Talán mondanunk sem kell, hogy Tátray itt a magyarországi, budapesti „szervekre és intézményekre” gondol, mert efféle még akkor, 1943-ban sem létezett Bácskában.

A nyelvész-publicisták között említjük meg Meskó Lajost is, a Testvériség munkatársát. Valósággal apologetája a magyar nyelvnek: a színtelenség, szegénység, nehézkesség vádjá ellen veszi fel a harcot a *Nyelvünk „szegénysége”* című folytatásos cikkében (Testvériség, 1939, 14/5. sz.): „Nem tudományos értekezések rendszerességével, csak egy nyelv-szerető, volt szépségeiket visszavágyó magyarnak olykor mohó csapongásával vágunk neki nyelvünk eltemetett régi kincsesbányájának” — mondja tanulmányának bevezetőjében. A folyóirat keresztény-nemzeti kurzusának szellemében idézi meg a „szent királyok” kultúra-teremtő emlékét, nyelvi eszményképe pedig Pázmány, akinél „magyarabbul” nem szólt senki azóta sem. („Pázmány koránt sem oly régies, mint hiregetik”.) Meskó a kisebbségi életben jól gyakorolt védekező-elhárító mozdulatokkal (s meg kell hagyni, dicséretes nyelvtörténeti jártassággal) utasítja vissza a magyar nyelv ellen felhozott vádakát, de nyelvünk gazdagságát, eredetiségét, ősiségét bizonyítandó nem egyszer esik naív túlzásokba is. Az „ősmagyar”-ra, az „egyszerű vogul”-ra, a népnyelvre, mindenekelőtt pedig Pázmány Péterre hivatkozva — mint a magyar „tömörség”, expresszivitás és velősség példáira — vissza akarja perelni az élő köznyelv számára a „tiloszik, tilodt, tilodjék”, a „besze”, a „hömp”, a „tartózás”, a „temondál”, a „gyontó” s más efféle elavult szavakat, mert szerinte csak az ősiség feltámasztásával lehet ellensúlyozni a németes összetételeket és a latin participiumos szerkezeteket. Nem áll olyan régiességek mellett sem kardoskodni, mint pl. a „hozomány ruha” (ke-lengye), a „vetett idő” (a vetés ideje), a „törve bab” (tört, passzírozott bab), az „evvel szünöst” (egyszinten), a „szélrül hely” (szélső hely), a „párjál” (másol, kopíroz), a „legéntemi, leántami” (legény-, leánykori), a „füvente” (a fű zöldelésének ideje), a „meghalvád” (amikor meghalt) stb. féle alakokat és kifejezéseket. A nyelv történeti változásaiban csak romlást lát (az „írályszépségek”, a lélek „másult el bennünk”), s ki is mondja, hogy „nem magyar az, ki ebbe belenyugszik „változás” örve alatt”. S nem hiányzik jóslataiból a próféták látomása sem, a nemzethallá vörösmarttyias víziója: „...ez a szörnyű figyelmeztetés szól minden magyar ajkúnak: *korcsok vége a kiselejtezés.*”

A korszak egyik legképzettebb nyelvésze Bogner (Bogárdi) József. Nevével több napilapban és folyóiratban is találkozunk (A Mi irodalmunk, Híd, Napló stb.) nem is annyira a nyelvi vétségeket kipellengérező írások, mint inkább tudományos megalapozottságú vitacikkek alatt, amelyekben a délibábos szöfejtőkön, a nyelvet csak „érező”, de nem ismerő dilettáns nyelvészeken veri el a port. (»A magyar nyelv-tudomány hála Istennek túljutott már ezen a koron. Ma a magyar nyelvészeti irodalom napról napra nagyobb „területet ölel fel” s csak hébe-hóba kísért a múlt műkedvelő nyelvészek képében. Kisebbségi magyar sajtónkban már többször találhattunk ilyen csodabogarat és ideje volt, hogy végre helyreigazítsuk a műkedvelő játékos kedvű nyelvészeket, mert különben mind szélesebb teret „ölel fel” a tudománytalan handabandázás« — írja egyik „Ellenfirkájában” a Hétről hétre egyik dilettánsával vitatkozva.⁷

Nem tartjuk feladatunknak, hogy Bogner tanulmányait és munkásságát méltassuk, mert inkább a korszak nyelvszemlélete foglalkoztat bennünket, a redukált nyelvi tudat, amely — mint mondtuk — a legnagyobb akadály volt a tömegek nyelvi művelésének, s nyelvi öntudatuk felébresztésének. Bogner impozáns szakmai feszültsége, jó nyelvtörténeti ismeretei és alapos tájékozottsága sem feledtetik, hogy csak a „műveltekhez” van szava, csak a szellemi elit nyelvi problémái foglalkoztatják,⁸ s ha tesz is megjegyzést Szenteleky exkluzív nyelvszemléletére, lényegében őt is a városi polgárság nyelvi gondjai érdeklik, mint ahogy az ki is tűnik A magyar helyesírás szabályai és szótára c. könyvének bevezetőjéből és példatárából is (Petrovgrad, 1939.). Kelemen János Bogner szótárához írt előszava is azzal apellál „kisebbségi magyar testvéreinkre”, hogy „Mit fog szólni a cégfőnök (a helyesírási hibák láttán), akihez állásért kopogtat a jelentkező, a leány, akihez meleg érzelmek színes szavaival közeledik, vagy a szigorú tanár, aki piros ceruzával a kezében olvassa a dolgozatot”. Az, hogy majd százezer felnőtt magyar nem tud írni és olvasni anyanyelvén, vagy hogy évente alig tizenegy-két magyar ifjú (a lányoknak még ez sem adatott meg) tehet — felerészben — magyar nyelven érettségi vizsgát az országban — ez a szempont nála és körénél fel sem merül. A nyelvtudás afféle udvariasági gesztussá szűkül; az úri középosztály igényeinek és nyelvhasználati problémáinak körére zsugorodik:

„A rendetlenül írt, helyesírási hibáktól hemzsegő levél olyan, mintha valaki fészületlenül, mosdatlanul és tisztátlan ruhában menne ünnepi látogatóba. A helyesírási hibáktól hemzsegő levél íróját éppen úgy elítélik és szégyenlik, mint a tisztátlan ember látogatását. Aminthogy a látogatóba igyekvő ember is legszebb ruháját ölti magára és még egy pillantást vet a tükörbe, mielőtt útjára indul, úgy levélírótól is elvárják, hogy gondosan, lehetőleg hibátlanul megírt levélben keresse fel főnökét...”

Bogner álláspontjának legjellemzőbb megfogalmazása A szerb uralomnak a bácskai magyarok nyelvére tett hatása c. dolgozata. (Nép és nyelv, 1942. X—XII.) „A magyar nyelv (1918 után) elvesztette vezető

⁷ Híd, 1934 július. 31—32. l.

⁸ Híd, 1934. IX. 5. sz. Bogárdi József: A három nyelvű város.

szerepét, a hivatalokból és az iskolákból kiszorult és ezáltal elvesztette legerősebb támaszait. A magyar értelmiség és művelt középosztály szám szerint is megkisebbedett (sokat ki is utasítottak), elvesztette vezető szerepét, mindinkább háttérbe szorult, pedig a magyar beszéd tisztaságának megőrzése és a magyar nyelv vezető szerepe velük állott és velük bukkott. Az újabb nemzedék, a művelt középosztályunk utánpótlása a mostoha iskolaviszonyok miatt messze elmaradt ilyen tekintetben az elődöktől. Hanyatlott a magyar népcsoport műveltsége, elmaradtak tudományos próbálkozásaink, s ezek nélkül a magyar köznyelv természetszerűleg óriási hanyatlást kellett, hogy szenvedjen.” — A magyar beszéd tisztasága Bogner véleménye szerint tehát nem a nyelvet beszélő százezres tömegek nyelvi épségén és érintetlenségén múlik, hanem a „művelt középosztály” hatalmi pozícióin, „vezető szerepén”!

Nem feledkezhetünk meg a Híd körül csoportosuló fiatalok baloldali „hatalomátvétele” után jelentkező nyelvészekről sem, akik a folyóirat hasábjain egy maihoz egészen közelálló materialista érveléssel, modern felfogással közelednek a nyelv kérdéseihez, s benne nemcsak a társadalmi és emberi kommunikáció eszközét, hanem a nemzeti műveltségnek a forrásait is látják. Elvi jelentőségűnek tartjuk Kossa János 1939-i tanulmányát, amelyben a szociális és gazdasági tényezők felől kiindulva jut el a kisebbségi magyarság kulturális lemaradásának lesújtó képeig, a nemzeti és szociális kérdések együttes, egyidejű és egyenrangú feltárásáig. A két háború közötti hazai magyar publicisztika egyik legtisztább látó cikke ez, megérdemli, hogy főbb gondolatait 33 éves messzeségből is felidézzük.

Bevezetőjében a „bánságok” mondvacsínált közigazgatási felosztását veszi célba: „... ez a felosztás maga is egy nagy hibára mutat, a bánság lehet közigazgatási egység, de közoktatás tekintetében bizony különálló, semmilyen más keretbe nem foglalható terület a Vojvodina. Ide egészen sajátos iskolai és közoktatási politika kellene. Hiszen a Vojvodinának nemcsak történetében és hagyományaiban, de kultúrájában is megnyilatkozó sajátosságai eléggé bizonyítják önálló kultúrterület voltát. Ez itt most sem politikai, sem kulturális partikularizmus, egyszerűen az adottságokkal való számolás.” — Azt hiszem, nem kell hozzá kommentár: akár ma is aláírhatjuk tételeit. Az 1921-i népszámlálás hivatalos adataira támaszkodva a cikkíró képet fest a jugoszláviai magyarság nyelvi kultúrájáról, rámutatva, hogy a magyarság körében kétszer annyi az írástudatlan, mint a hazai németiség körében, s ebben nemcsak az állami iskolapolitikát, de a magyar értelmiséget, (a Bogner által oly nagyra értékelt) magyar művelt középosztályt is vétkesnek mondja: „Én valamennyire ismerem Vojvodina magyarságát, s mégis alig tudnék 40—50 analfabétát felsorolni, akiket ismerek. És azt hiszem, hogy a magyar értelmiségi és polgári osztály legnagyobb része tíz ujján meg tudja számolni azokat a magyar írástudatlanokat, akiket személyesen ismer. Milyen kevéssé ismerjük azt a réteget a kisebbségi magyarságnak, amellyel leginkább kellene törődnünk! Nagy és súlyos mulasztásokat, tájékozatlanságot, nemtörődést tár ez fel.” S a következőben egyértelműen és igen pontosan mutat rá a hibák és mulasztások gyökerére, arra,

amire a polgári szellemű magyar közírók fel sem figyeltek: „Az írástudatlanok második, nem kevésbé szomorú osztálya azokból rekrutálódik, akik használat és gyakorlat híján elfelejtik az írást-olvasást. Akiknek nincs pénzük könyvre, újságra s nincs alkalmuk és idejük olvasásra, művelődésre... Ez persze nem a közoktatás bűne, de jó példája annak, mennyire gazdasági kérdés kisebbségünk közművelődése”. S innen jut el a talán legnépesebb kategóriáig, a fél- és negyedműveltek csoportjáig, azokig, akik „nem anyanyelvükön részesülnek közoktatásban. Akiknek idegen marad a betű, s sohasem lesz jóbarát, a legjobb esetben is magánszorgalommal pótolta dadogó magyar olvasás és szánalmas erőlködő hibás írás.” Ne idézzük elszomorító adatait a nemzetiségi (akkor kisebbségként kezelt) magyarság iskoláztatási és művelődési kérdéseiről, csak éppen megemlítjük, hogy pl. az akkori szabadkai közoktatási terület 75 iskolájából Szabadkán csak 4 (négy) magyar elemi iskola van, de már az 5. és 6. elemi osztály csak „államnyelven” oktat, s a magyar gyermekeknek csak valamivel több mint 18%-a részesül anyanyelvi oktatásban. A végkövetkeztetés: „A kisebbség kisebbség-érzetét csak egy erős, nyelvbe és népi kultúrába ültetett nemzetiségi öntudat tudja ellensúlyozni. Mert a kisebbség-érzetével, határozatlanságával nemcsak magyarsága, nemzetisége sikkad el az embernek, hanem embersége is. Csak nyelvével, népének nyelvében élő múltjával, hagyományaival, történelmével, egész kultúrájával — csak nemzetiségének öntudatával és az egészben feloldódásával járulhat hozzá itt is a magyarság Vojvodina kultúrájához. Mert ha ez a kultúra ma hiányaiban és kezdetlegességeiben körvonalazható is csak, bizony hiszünk egy kiegyensúlyozott, fejlődő, értékeket teremtő vojvodinai kultúrában.”

Végig pásztáztunk — igaz, csak hiányosan és felületesen — a két világháború közötti korszakon, de sok nevet, cikket, tanulmányt, közlőnyt, folyóiratot, kiadványt, érdemes szerzőt és nyelvészt még név és cím szerint sem említettünk meg. Az utókor, a „maradék”, talán majd bővebb névsort, alaposabb és megbízhatóbb képet tud festeni az eseményekről, s adatai szerint is megbízhatóbb tanulmányban mutatja be nyelv- és művelődésmozgalmaink múltját és történetét, nemcsak az 1918–41. közötti korszakot illetően, hanem a korábbi évtizedekre nézve is. Bibliográfiai kutatásaink, művelődéstörténeti búvárlataink minden bizonynyal majd megteremtik a szolid alapot ahhoz, hogy átfogó és tudományos igényeket is kielégítő munka születhessen meg ebből a tárgykörből is, amelyből előtanulmányok híján, a szükséges gyűjtőmunka és bibliográfiai feltárás nélkül csak tallózni voltunk kénytelenek. A lényeges dolgokban azonban — úgy hisszük — nem tévedtünk: a kisebbségi magyarság az államnyelv mindenhatóságának árnyékában, torzult nyelvi tudatával, polgári ideológiájával és téves nyelvszemléletével nem volt képes önerejéből egy olyan nyelv- és művelődésmozgalmat szervezni, amely legalább is a megmaradás és folytonosság biztatásával és ígéretével kecsegtetett volna. Gyökeres változásoknak, új szervezetszerű társadalomnak, szociális és nemzeti felszabadulásnak kellett beköszöntenie, hogy a több mint két évtizeden át emlegetett és felpanaszolt hibák és mulasztások gyógyírt találjanak. Egy olyan korszaknak, amely a magyar nyelvre

már nem az állami felsőbbség ellenséges indulatával és nem is valami nyelvi kizárólagossággal tekint, hanem mint egyenrangú és egyenjogú népcsoport természetes és elidegeníthetetlen jogára. S ez a korszak csak 1945-ben, az új Jugoszláviával születik meg. Talán mondanunk sem kell, hogy ez az állami-társadalmi változás nem automatikusan és nem is minden harc nélkül teremtette meg a nemzetiségek nyelvi egyenrangúságát és egyenjogúságát. Alapjában véve ez egy ma is folyó, s ma sem minden időkre végleg megoldott kérdés, hanem folyamat, de olyan, amelynek biztosító távlatai és határozott koncepciói vannak.

Hátra van még tehát, hogy ez utóbbi negyed évszázad nyelvművelő munkájáról, a közelmúlt tapasztalatairól szóljunk.

A felszabadulást követő első néhány évben a nyelvművelő kezdeményezések mintha alábbhagytak volna: a nagy társadalmi változásoknak természetes kísérőjelenségeként az ideológiák, világnézetek, az osztályviszonyok nagy kérdései kerültek előtérbe, a nyelvek csak másodlagos, kísérő problémaként merültek fel, szégyellősen, mellékesen, s nagybárára a polgári világtól örökölt formában, talán egy kissé tudatosan is mellőzve. Az anyanyelvi kultúra fejlesztésére irányuló nyelvi mozgalom ebben az időben meg sem születhetett. A nyelvész legfeljebb ha megállapíthatott bizonyos fogyatékoságokat, hiányokat, elégtelenségeket, de ezt is csak a tömegkultúra, a nép felvilágosítása, a politikum szémszögéből. Felelevenednek azonban a harmincas években hangzott nyelvi álláspontok, a meghaladott és már a polgári korszakban is kifogásolt nézetek. Az 1945-ben újjászületett Híd rovataiban e kérdésben megszólalnak az egykor Szenteleky köréhez tartozó írók is, nagybárára az ő felfogását képviselve e kérdéskörben. Nekik annak idején, a húszas években, a Pestre koncentrált „nagy magyar kultúra” időszakában nem voltak — nem is nagyon lehettek — nyelvi kérdéseik. Érthető tehát, hogy a felszabadulást követő évtizedben megjelent, e kérdést érintő írásaik még a polgári-urbánus-európai kulturális eszmény jegyében születtek. (Mentségükre legyen mondva, hogy olyanokról van szó, akik Belgrádban vagy Zágrában élve nem tapasztalhatták közvetlen élményként a hazai magyar nyelv elhasonulását, az idegen idiómák iránti feltétlen főhajtást, a nyelvi kiszolgáltatottságot, a magyar nyelv háttérbeszorulását az élet majd minden területén, tehát az olyan jelenségeket, amelyek nem a szocialista eszmék menetirányába mutattak, hanem a marxi-lenini eszmék cáfolatai voltak. A Híd egyik cikkét vagyok kénytelen idézni, Debreczeni Józsefnek a Jugoszláviai magyar nyelvünk c. írását⁹, a redukált kulturális tudat dokumentumaként. Azt írja 1950-ben, hogy a „magyar nyelvi folklór” a szláv kölcsönhatás eredményeként „természetesen” háttérbe szorult s a „magyar tájszigeetekhez” mérten igen szegényes. „Hiányzik belőle Göcsej színe és kedélyes furfangja, Hajduság zengő leleménye, Dunántúl íze és ereje, de még Szegedvidék sajátos zamatata is. Sok benne a színtelen hangoztatás; dallamában kevésbé fordulatos, képteremtő ihlete fogyatékos. A szabadkai, zombori, újvidéki magyar beszédet — ezt bizonyítani sem kell, hiszen napról napra halljuk

⁹ Híd, 1950. június, 441—447. 1.

—törölmetszettnek, tősgyökeresnek érezni nem igen lehet.” De — szerinte — ez nem tragikus, mert a városi magyar nyelv ma is ép és érintetlen, s a „jójudiciumú” magyar szerkesztők ma is éberén őrködnek a magyar szöveg felett. Nos, Debreczeni alapvető tévedése abban van, hogy a hazai magyar nyelv épsége nem a „jójudiciumú” szerkesztőkön múlik, hanem a félmillió magyar tömeg beszédének épségén; nem azon — mint véli —, hogy milyen mértékben ismeri (vagy nem ismeri) nyelvét az újságíró, hanem hogy van-e a macahalmi, felsőhegyi, adorjáni, gombosi, horgosi, hegyesi, székelykevei, maradéki, vagy éppen a lendvai, kórógyi, hosszúfalusi, ürögi, szajáni, gyertyánosi magyarban annyi nyelvi öntudat, hogy a *magdét* a *magdénak* fogja fel, nem törődve a belgrádi szerkesztő magyar „folklórszegény” gondjaival. Az utóbbi több mint negyed évszázad polgári álláspontot tükröző, tudatszegényítő célzatai arra irányultak, hogy Vajdaságot valamiféle járulékos műveltségű és perifériálisan magyar kultúrájú vidéknek, „szegényes” magyar műveltségi területnek minősítsék, holott éppen Arany János, Ady Endre, Kosztolányi Dezső s mások példája bizonyíthatja, hogy a „peremvidék” nyelve és irodalma éppen olyan ép és virágzó lehet, mint a „központoké”, a fővárosé vagy a „gyökeres” magyar műveltségű vidékéké. S az sem áll (Penavin Olga, Katona Imre, Pataky András, Bori Imre, Burány Béla, Tripolszky Géza s mások néprajzi gyűjtése bizonyítja), hogy a germán—szláv hatások a magyar nyelv és szellem képét teljesen áthasonították volna. Csak arról lehet szó, hogy a vajdasági magyarság nyelvében, beszédében természetes kölcsönhatások jelentkeznek, ami egyáltalán nem ismeretlen dolog a egyes nyelvű és műveltségű területeken, de ez korántsem alakította át a „vajdasági szellemet és gondolatvilágot” — mint Debreczeni mondja — annyira, hogy eredeti műveltségét megváltoztatta volna.

Toldi György Debreczenivel folytatott polémiajában a „néptől idegen beszéd elburjánzását” nevezi meg a bajok főforrásaként, ami ellen „ma, a népuralom idején” nagyon is időszerű felvenni a küzdelmet. Toldi (mint valamikor Szarvas Gábor az új orthológia idején) a népi demokráciára hagyományozott polgári idegenszerűségeknek, a bürokráciától átvett nyelvi torzulásoknak üzen hadat. Programot is ad:

„Mit kell hát tennünk?

Először is harcot indítani sajtóban, rádióban, iskolákban, kultúregyesületekben s a közélet minden megnyilatkozású területén a magyaralanságok, nyelvi helytelenségek ellen.

Másodszor: fokozatosan utat nyitni az imént felsorolt intézmények révén a népnyelv hatásának közéletünkre, hogy a nyelvi hibáktól megtisztított s a népnyelv szellemében megújult magyar szó legyen a vajdasági magyar kultúra alapja.”

Ez a XIX. századi Vuk-féle nyelvszemléletből s a „völkisch”-ből, a 30-as évek „népies” irányzataiból összeszőtt program adott alapot a Magyar Nyelvművelő Tanács megteremtéséhez, amely a sajtóban többször, nyomtatékosan hangoztatott nyelvi korcsosulás ellensúlyozására alakult meg a Hid szerkesztőségének és a Testvériség-Egység Kiadóvállalatnak a kezdeményezésére. Ez az első hivatalosan jegyzett nyelvművelő szervezet azonban alig 1—2 hónapos buzgólkodás után 1949-ben megszűnt

működni. Megalakulásáról a sajtó nem ad hírt, megszüntéről senki sem vesz tudomást. Az egykori Magyar Kultúrszövetség irattárának teljes rendezetlensége miatt egyetlen irat, jegyzőkönyv vagy más dokumentum sem áll rendelkezésünkre a Tanács tevékenységéről, de Bodrits István cikke a Híd 1949. VI—VII. számában már mint tényt említi a Tanács létezését. Bodrits írását a vád, az önvád, a keserűség hatja át: nyelvünkkel — mint mondja — „éppen azok nem törődnek... akiknek kötelessége keményen, éberén, minden erejükkel, képességükkel őrködni a magyar nyelv tisztasága felett.” — A kissé patetikus hangú fogalmazásból is kiérzik azonban, hogy akkor, 1948/9-ben, nem is az idegenszerű kifejezések és szolgai fordítások, a nyelvi renyhesség és a „patópáloskodás” már megszokottá vált ostromozásáról van szó, hanem sokkal többről: egy történelmi pillanat vétkes elmulasztásáról, egy népi-nyelvi-kulturális újjászületés alkalmának fel nem ismeréséről, a nacionalista tébolyt, háborús megpróbáltatást és a fasiszta erőszak súlyos éveit átvészelt hazai magyar kultúra ügyéről.

A Nyelvművelő Bizottság, csakhamar felhagyott megkezdett munkájával, holott 1949 nyarán még azon lelkezik a cikk írója, hogy „anyanyelvünk már nem gazdátlan, bitang jószág, van aki vigyázzon rája, aki óvja, aki gyógyítsa betegségéből. Az eredmény nem lehet kétséges, hiszen nyelvünk erős, gazdag, sok vihart, sok megpróbáltatást kiállt már.” (aláhúzás a szerzőé).

A szocialista világ súlyos válságának ezt követő évtizedében, a jugoszláv társadalmi gondolat nagy és sikeres próbatételének e korszakában hosszú időre ismét háttérbe szorultak a nyelvi és nyelvészeti kérdések: egy egész társadalmi és állami közösség létezésének és fennmaradásának a gondjai kötötték le az erőket, s — mint 1945—48 között — a nyelvi kérdések ismét a „szép lelkeknek való füves kertecske” szintjére jutottak. Csak az öngazgatási rendszer megszilárdításával és elveinek minden területen való érvényesítésével kerül újra felszínre a nyelvkérdés, most már a politikai élet napi szükségleteitől sürgetetten.

S ekkor, a hatvanas évek elején következett el az ideje, hogy most már ezekre a követelményekre is tekintettel megalkítsuk mai Egyesületünket, a legátfogóbb, a legjelentősebb szervezetet, amely ezen a tájon nyelvművelő céllal valaha is működött.

A Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesületet az a szándék hívta életre, hogy hathatós társadalmi szervezetet teremtsünk nyelvünk ápolására és fejlesztésére a társadalmi érintkezés minden területén. Ennek a célnak a nyomatékos hangoztatása különösen időszerű lett az utóbbi néhány esztendőben, ugyanis a nyelvek egyenjogúsága és egyenrangú használata éppen az elmúlt években került közgondolkodásunk és politikai életünk előterébe. Jóllehet az itt élő félmillió magyarországi egymás közötti érintkezésében eddig is anyanyelvét használta, a közhivatalok sem zárkóztak el mereven a nemzetiségek nyelvétől, a közéletben pedig már a szocialista Jugoszlávia megteremtése óta érvényben van a szabad nyelvhasználat elve, ennek ellenére a felszabadulást követő két évtizedben szüntelenül fakult nyelvi öntudatunk, folyton erősödött a nyelvi disszimiláció irányzata, ami különösen a gyökértelenebb művelődési hagyo-

mányú területeken az anyanyelv-csere tömegesebb előfordulásához vezetett. Az anyanyelv-feladás és a környezethez való (közömbösségből, félreértett érdekből, rosszul értelmezett hazafiságból történt) önkéntes nyelvi elhasonulás ma már „bejáródott” útja az anyanyelvű iskoláztatás jogáról való nagyarányú lemondás. Kulturális kormányzatunk intenciói és a Kommunista Szövetség proklamált elvei ellenére is az anyanyelvű oktatás aggasztó méretű erőtlenedése, az anyanyelvi műveltség iránti igény állandó halványodása s a nyelvi kérdések iránti érdeklődés megcsappanásának igen sok más aggasztó jele figyelhető meg társadalmunkban. Az itt csak néhány mozzanatban vázolt kedvezőtlen folyamatnak a megállapítása és irányzatának megváltoztatása éppen úgy feladata Egyesületünknek, mint a szűkebben értelmezett úgynevezett „szakfeladatok”: a helyesírás feletti örködés vagy a „makaróni-nyelv” elleni küzdelem.

Az imént említett sok egyéni és társadalomlélektani indíték közül, amelyek nyelvünk szüntelen szegényedéséhez vezettek, ezúttal csak egyre kívánok kitérni, a nyelv-politikai tényezőre, amely a múltban éppúgy, mint a jelenben igen fontos szerepet játszott egész létezésünkben, s pozitív vagy negatív törekvéseivel és irányzataival jelentős mértékben hatott nyelvünk mindenkori állapotára és társadalmi érvényesülésére.

A két világháború közötti rezsim drasztikus formát öltő társadalmi, nemzeti és politikai elnyomása, a szerbhorvát nyelv államnyelvi rangja, a tanulók „névelemzéssel” történt átirányítása az „állami nyelvű” iskolákba, a magyar nyelvű oktatás leépítése stb. igen erős nemzeti ellenállást váltott ki az itt élő százezretekben, aminek természetes következménye volt az anyanyelvhez való tudatos ragaszkodás, s ez sokszor a szélsőséges nacionalizmus s a nyelv-fétisizálás jellegét öltötte. Ezt az irányzatot még csak erősítette az a körülmény, hogy az akkori magyarországi nyelvművelő mozgalmak sem voltak mentesek a nyelvi sovinizmustól és a nemzeti türelmetlenségtől. Az akkori polgári pártok „nemzetmentő” jelszavai a mondottak ellenére sem érlelődtek azonban átgondolt nyelvművelő programmá és nem sikerült átfogó nyelvművelő szervezetet megalakítaniok.

A felszabadulással bekövetkező hatalmas rendszerbeli változás következtében a társadalom nyelvhez való viszonyában is gyökeres változások álltak be. A negyvenes évek indokolt politikai radikalizmusa nem volt (nem lehetett) olyan körültekintő figyelemmel az olyan érzékeny kérdésekre, mint pl. a nyelvi. A gyűléseken, politikai összejöveteleken, a hivatali életben a spontán gyakorlat alakította a „többségi” és „kisebbségi” nyelvek viszonyát, s a politikai vezetés megelégedett az általános (s éppen ezért elégtelen vagy csekély értékű) nyilatkozatokkal, mint pl. a nyelvhasználat szabadsága. Még a publicisztikai vagy a szépirodalmi gyakorlat is a nyelvre mint „formára” tekintett s lényegében a lektor, korrektor, fordító stb. hatáskörébe utalta mint mellékes kérdést. Az író, a publicista, a pedagógus, de még a recenzens sem léphetett fel a nyelvi gondozottság, kiérlelttség vagy helyesség igényével, mert a korszak politikai dinamikája a nyelvben csak műhelykérdést látott, a nyelvi gondosság, tisztaság és kifejezőkészség követelményére hivatkozó irodalom pedig csak afféle „tanári bakafántoskodás” ebben a szemléletben. A nagy tár-

sadalmi és politikai feladatok lázában elmaradtak az olyan (főleg a közgazdaságban, oktatásban és közéletben fogatosításra váró) intézkedések, amelyek szabályozták volna a nyelvhasználat kérdését. Mint az ilyen esetekben mindig, ezúttal is a „többségi” nyelv spontán átvételével kialakult az egynyelvű gyakorlat a közélet legtöbb területén, s az államhatalom primátusa következtében a vegyes lakosságú területeken a nemzetiségek nyelve visszavonult a családi és köznapi élet körébe, vagy a legjobb esetben a szépirodalom és a publicisztika sáncai közé, s ott élte pangó, üvegházi életét fejlesztésének és csiszolásának egyetlen és legfontosabb feltételétől, az eleven társadalmi gyakorlattól megfosztottan. Azokért a következményekért, amelyek egy ilyen felületes sőt káros nozzáállásból eredtek, voltaképpen nem a „többségi” nyelvi türelmetlenség a felelős, hisz egy ilyen politikai irányzat bábai között nagy számban magyarokkal is találkozunk; sokkal inkább okolható ezért a nyelv társadalmi jelentőségének lebecsüléséből származó vulgarizáló, tudománytalan felfogás, amely a „felépítmény” egyéb kategóriái mellett a nyelvet is másodlagosan meghatározó, mellékes tényezőként kezelte a társadalmi életben.

Az 1948. utáni helyzetben, a magyar nyelvtudomány eredményeitől, a könyvektől, a szakfolyóiratoktól, az eleven irodalmi és nyelvi kontaktustól, a nyelv természetes fejlődési menetétől egy egész évtizedre elszigetelten a hazai magyar nyelvkultúra egyébként sem magas színvonala ijesztően kezdett süllyedni. A legnehezebb helyzetbe talán az iskolák, a szerkesztőségek, az ismeretterjesztés és híradás szervei jutottak: nap mint nap újabbnál újabb ismereteket, a közgazdaság, a tudomány, a kultúra, a politika, a technika frissen keletkezett fogalmait kellett megnevezniök anélkül, hogy képzett nyelvészekre, nyelvűvelésben jártas szakemberekre, egyetemi fokon iskolázott emberekre vagy legalábbis a gyakorlat által szentesített nyelvszokásra támaszkodhattak volna. A nyelvtudat és az egészséges nyelvösztön pusztulásának jeleként hovatovább egy olyan szemlélet kezdett kialakulni a magyar tömegekben (sajnos, túlnyomórészt az ifjúság soraiban), hogy a tudományos, politikai, technikai stb. tevékenység magyar nyelven nem is művelhető, s hogy a magyar nyelv nem is alkalmas a magasabb szellemi és társadalmi funkciók eszközéül, valamint, hogy az csak a földművesek, iparosok s általában az alacsonyabb szintű társadalmi érintkezés nyelve. Egy gondos elemzés és stílusvizsgálat, amire mindezideig csak igen kevés kísérlet történt irodalmunkban, kétségtelen nyomait mutathatná ki a nyelvi megrekedtségnek, a nyelvalkotó képzelet bágyadtságának, a stílus erőtlenségének a negyvenes és ötvenes évek szépirodalmában is, ennek az általános nyelvi dekadenciának következményeképpen. Az ötvenes évek végén újra helyreállt kapcsolatok az élő magyar köznyelvel, nyelvtudománnyal és irodalommal a nyelvi elmaradottságnak riasztó képét tárták elénk: szinte újra kellett tanulni a fogalmakat, százával és ezrével a művészet, tudomány, technika köréből származó kifejezéseket, de nemcsak ezt, hanem a mondatalkotástól a stílusig mindent.

A sajnálatosan későn megnyílt Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszéktől — csekély számú szakembere és más jellegű feladatai következtében

— nem is várhattuk, hogy a tömegek nyelvkészségének fejlesztésében számottevő szerepet játsszon, jóllehet a maga szűkebb szakterületén és közvetve az intézményes nyelvápolás jelentős fellegvára lett. A döntő lökést a nyelvápolás és nyelvfejlesztés terén az éppen ebben az időszakban bekövetkezett s társadalmunk egész valóját mélyen átjáró nagy változás, az öngazgatási rendszer kiteljesedése hozta meg. Ez a történelmi jelentőségű változás a dolgozó embert teljes mértékben és szó szerint közéleti emberré, a társadalmi mechanizmus jelentéktelen csavarját a társadalom aktív tényezőjévé tette. Más tanulmány feladata lesz, hogy e változás nyelvi térre is kisugárzó jelentőségét felmérje és értékelje, ezúttal csak ennek a tényezőnek elhatároló jelentőségére kell felhívnom a figyelmet, mert mindeddig nem méltányolt mértékben járult hozzá a nyelvi készség fejlesztésének serkentéséhez. Ez volt tehát az az indíték is, amely a jugoszláviai magyar nyelvművelő kezdeményezéseket kibontakoztatta, s életre hívta a Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesületet.

Ha most ennek tudatában gondoljuk át a hazai magyar nyelvművelő mozgalom születésének és szervezeti kialakulásának a tényét, akkor világosan kitűnik, hogy az nem a „kisebbségi” nemzet tudatban, nem valami romantikus „nyelv- és nemzetmentő” gondolatban gyökerezik, s nem is valamilyen „védekező” alapállásból indul ki, mint amilyeneket a két háború közötti kisebbségi öntudat táplált, hanem éppen ellenkezőleg: a jugoszláv társadalmi életben való aktív és egyenrangú részvétel óhaja hatja át, s e metamorfózis folyamatában a társadalmilag passzív egyed közösségi emberré és az öngazgató társadalom tevékeny alkotóelemévé válik.

Mint ahogyan kezdetben az élet minden területén történt, az Egyesület megalakításakor még előttünk, akik úgyszólván születése pillanatától részt vettünk ebben a munkásságban, sem kristályosodott ki azonnal minden feladat, cél és lehetőség. A munkamódszereket nem alakíthattuk ki, az Egyesület társadalmi hatósugarát és tevékenységi rádiuszát nem vonhattuk meg teljes határozottsággal mindjárt az elején. Az Újvidéki Nyelvművelő Egyesület, amelyből a JMNYE kilombosodott, lelkes és ügybuzgó kis csoportja ma már talán naivnak is tűnő programokat szövögetett, szívhezszóló szép előadásokat tartott, lelkesítő (inkább csak önmagát biztató) szavakat mondott — önmagának. Ez a csoport a nyelvtanárok vajdasági szakcsoportjának alosztályaként alakult meg, s természetesen nem volt sem alapszabályzata, sem pedig önálló, a sajátos feladatok felméréséből eredő programja sem. A leginkább említésre méltó eredménye a nyelvművelő tevékenység e korszakának A Magyar Helyesírás Szabályainak kiegészítéseként kidolgozott Függelék volt, amely a különleges jugoszláviai esetekre tért ki, s amelyeket a MTA Helyesírási Főbizottsága is magáévé tett (az átírás, a földrajzi nevek írásmódja stb.).

Csakhamar nyilvánvalóvá lett, hogy ebben az alapvetően pedagógiai rendeltetésű szakegyesületben a jugoszláviai magyar nyelvművelő feladatok nem oldhatók meg sikeresen. Nemcsak azért, mert az anyanyelv-szakos tanároknak ez a tömörülése kizárólag Vajdaság területét ölelte

fel, hanem azért is, mert az iskolai teendőkön kívül legalább annyi — ha nem több — tennivaló volt az élet más területein is (sajtó, rádió, közélet, könyvkiadás, színészet stb.). Ez a belátás készítette a tevékenységében eddig csak szűk térre korlátozott egyesületet, hogy munkáját az ország egyéb magyarlakta területeire is kiterjesztve (Horvátország, Szlovénia, szűkebb Szerbia) országos egyesületté alakuljon át; az addig nagybőrra öltettségű, alkalmi és népszerűsítő előadásokra szorítkozó munkaformáit hatékonyabbakkal cserélje fel, s szilárd szervezeti felépítéssel, önálló alapszabályzattal kezdjen hozzá feladatai megvalósításához. Az 1964 januárjában kidolgozott program alapján központi szervek (osztályok, bizottságok) alakultak, így pl. sajtó, pedagógiai és beszédművészeti osztály, továbbá helyesírási, terminológiai és könyvterjesztő bizottság. Az Egyesület állandó — noha kezdetben csak jelképesnek számító — segítyt is kapott a tartományi kulturális szervektől előadások, tanfolyamok, tanácskozások, szavaló- és olvasóversenyek szervezésére, a lapok és folyóiratok elemzésére és egyéb kiadások fedezésére. A JMNYE kezdetben jórészt a pedagógusokra alapozta munkáját, noha a cél a nyelvi élet más, nemcsak iskolai területeinek a felkarolása és nyelvi felemelése volt. Jellemző, hogy az alakuló közgyűlés (1964. I. 29.) is a pedagógusok szabadkai szemináriumához kapcsolódott, s a vezetőség nagyrészt tanárokból, tanítókból került ki. Az akkor elfogadott alapszabályzat és munkaprogram tervbe veszi ugyan a sajtó, a közélet stb. nyelvének fejlesztését és vizsgálását is, az Egyesület vezetőségét és tagságát mégis inkább a beszédművészet, az iskolai — egyébként professzionálisan is ellátott — nyelvművelés, s a szépirodalmi nyelv kérdései foglalkoztatják, de már kevésbé törődött a magyar nyelv társadalmi helyzetének felméréseivel, a közéletben való érvényesítésének kérdéseivel, a nyelvi egyenjogúságból adódó nyelvművelő feladatokkal. S éppen ezért volt kezdetben kicsiny az Egyesület társadalmi jelentősége is. A szűkebb értelmű szakmaiság meghaladására pedig már maga a program is utal abban a részében, amelyben a fiókegyesületek megalakítását szorgalmazza, noha még nagyon is óvatosan fogalmaz: „A fiókszervezetek munkatervüknek a nyelvművelődésre vonatkozó részében előirányozzák a működési területükön fölmerülő kérdések lajstromozását, tanulmányozását és megoldását. Fő feladatuk a következő: megvizsgálják az iskola, az utca (falragaszok, feliratok, cégtáblák stb.), a kétnyelvű közigazgatás (a magyar nyelven kiadott közlemények, végzések stb.), a helyi sajtó, a műkedvelők, a dolgozók nyelvhelyességi, stilisztikai és helyesírási kérdéseit, s ezeknek megoldása céljából előadásokat, tanfolyamokat, szemináriumokat, tanácskozásokat, versenyeket stb. szerveznek, terjesztik a nyelvműveléssel foglalkozó irodalmat stb. Figyelmük kiterjed mind az írott, mind a beszélt nyelvre, s igyekeznek minél nagyobb tömegeket átfogni tevékenységükkel...”.

Az Egyesület tömegesítésének és a széles társadalmi közösség nyelvi öntudatra ébresztésének szükségességét hangoztatják a fiókszervezetek megalakítására tett kísérletek körüli időkben az e kérdésekkel foglalkozó publikációk is: „Ami nálunk eddig a nyelvápolás érdekében történt, az a nagy mértékben a tüneti kezeléshez hasonlított. Azok, akik ismerik

a rádió és a lapszerkesztőségek belső életét, tudják, hogy a legtöbb helyen működik egy-két lektor, tisztoágó nyelvőr, ellenőr, purifikátor, akinek az a feladata, hogy a nyomdába vagy a mikrofon elé kerülő kéziratokban kertészkedve kigyomlálja a nyelvi vadhajtásokat és dísztelenségeket, hogy értelmessé és magyarul hangzóvá tegye az újságíró nyelvét. Annak ellenére, hogy lektoraink lelkiismeretesen végzik munkájukat, mégis sok zavaros és helytelenül megírt cikk lát napvilágot lapjainkban. Ez az állapot világosan mutatja, hogy feladatunkat nem oldhatjuk meg az egyébként oly nélkülözhetetlen lektori munkahelyek szaporításával, hanem csak a nyelvművelés intézményesítésével, olyan kezdeményezéssel, amely a maga mozgalmába bekapcsolja a nyelvet használók nagyobb közösségét, gyakorlatilag mindenkit, akitől foglalkozásánál vagy képességeinél fogva elvárhatjuk a helyes magyar beszéd és írás használatát, másrészt a nyelvi tudat erősítését, a nyelvérzék izmosítását... Arra törekszünk, hogy Egyesületünk munkájában a minden területre kiterjedő nyelv- és emberművelést domborítsuk ki: a két-nyelvűség közéleti és iskolai kérdéseinek tanulmányozásától a terminológiai és helyesírási feladatokon át a beszédművészetig minden területre kiszélesítjük tevékenységünket, s munkánkba igyekszünk bekapcsolni az iskolákat, a szerkesztőségeket, a színházakat, a közhivatalokat és minden más művelődési intézményt, amelynek köze van a magyar nyelv aktív használatához." (7 NAP, 1965. II. 12.)

Idővel világossá vált tehát, hogy a gyomlálás és kertészkedés munkáját a szervezett és intézményesített nyelvművelő munkának, társadalmi akciónak kell felváltania; ki kell lépni a szakmaiság zárt köréből, s korszerű társadalmi fejlődés, a nyelvi egyenrangúság és egyenjogúság időszerű kérdései által kijelölt új teendők felé kell fordulnia, ha nem akarjuk, hogy nyelvünk ügye csupán néhány képzett nyelvészünké maradjon, s mert elsősorban új körülmények és viszonyok megteremtésére, az egész társadalmi organizmust szem előtt tartó intézkedésekre kell figyelmünket fordítanunk.

Ezeknek a céloknak a felismerése s a megvalósításukra tett javaslatok csak 1968-ban, az Egyesület közgyűlésén nyertek világos megfogalmazást. E közgyűlés után alakult meg többek között a Terminológiai Bizottság keretében a Jogi-terminológiai Albizottság is, amely elsőrendű feladatának a jugoszláviai magyar nyelv társadalmi érvényesítésének, az intézményekben és a hivatalokban betöltött helyének valamint a nyelvhasználatra vonatkozó törvényeknek és rendeleteknek a tanulmányozásával volt hivatva foglalkozni. Ez időtől kezdődik az Egyesület aktívabb bekapcsolódása közéletünk mindaddig bizonyos passzivitással és csak távolról figyelt eseményeibe is: a Szocialista Szövetség Tartományi Választmánya, a törvényhozó szervek, a községi politikai szervezetek, a közhivatalok, titkárságok, szakszervezeti tanácsok, munkaszervezetek mind gyakrabban fordulnak véleménynyilvánításért és tanácsért az Egyesület megfelelő szerveihez.

Nem tarthatjuk feladatunknak, hogy leltározzuk eredményeinket, s hogy számba vegyünk, hány előadást, vitaülést, plénumot, tanácskozást rendeztünk, főleg az utóbbi négy évben, hány vasút- vagy autóbusszállomás, hirdetés, hivatali közlemény, pályázat, kérdőív, űrlap stb. szövegének vagy fordításának helyesbítését végeztük el; nem szólunk bizottságaink és osztályaink munkájáról sem, s csak mellékesen jegyezzük meg azt is, hogy ma már tizennégy fiókszervezetünk működik, kiadtuk Tájékoztatónk első számát, a Magyar Szóban állandó rovatot nyitottunk, felvettük a kapcsolatot mindazokkal az intézményekkel, amelyeknek munkája összefügg a magyar nyelvhasználattal (a Szövetségi Képviselőháztól a községi fordítószolgálatokig). Ezúttal csak az Egyesület tevékenységének általános irányelveiről kívánunk szólni, amelyek — mint a fentiekből kitűnik — mindinkább társadalmi érdeket szolgálnak. Ennek az utóbbi években fellendült társadalmi-közeleti irányzatnak jellegét az említett jogi-terminológiai szakcsoport eredményei világíthatják meg a legjobban. A szakcsoport több vajdasági szintű tanácskozáson vitatta meg a törvényhozás nyelvhasználati vonatkozásait, a jogszolgáltatásban foglalkoztatottak nyelvi felkészítésének problémáit, a konkrét jogi-közigazgatási terminológiát, a nyelvek egyenrangú használatára vonatkozó szabályrendeletek és törvénytervezetek szövegét stb. Ez a szerteágazó nyelv-politikai tevékenység természetesen nem talált mindenütt pozitív visszhangra, és méltánylásra: sokan az Egyesület korábbi, pusztán szakmai pozícióinak feladását, alapvető célkitűzéseitől és rendeltetésétől való eltávolodását látták benne, holott — már azt az 1970 januárjában tartott közgyűlés is nyomatékosan hangsúlyozta: „Mindezideig első és legfontosabb feladatunknak a nyelvművelő tevékenységet tekintettük, s a következők folyamán is ezt tekintjük feladatunknak. Minden olyan törekvés, szándék, vagy kísérlet, amely az alapszabályzatból következő feladatokat másképpen értelmezve olyasmire irányul, ami meghaladja az Egyesület jogkörét, helytelen, s csak akadályt gördít szervezetünk zavartalan és sikeres munkája elé, mert a jelenlegi viszonyok és társadalmi-politikai keretek között nem tölthetjük be valamilyen csúcsszerv hatáskörét. Másfelől azonban szeretnénk, ha alaptevékenységünkben és státútumunk szellemétől eredő feladataink végzésében senki sem látna ok nélkül hatásköri túllépést. Mert ha a jóváhagyott alapszabályzat lehetővé, sőt kötelezővé teszi számunkra, hogy a magyar nyelvnek érvényt szerezzünk mindazon területeken, ahol ezt a nyelvet beszélik, használják és hivatalosan is beiktatják, akkor az Egyesület tagjainak nemcsak joguk, hanem kötelességük is, hogy ezeken a feladatokon munkálkodjanak.”

Az Egyesület eddigi életében 1968 óta bekövetkezett változásokat (a társadalom felé való fordulás, a magyar nyelv jugoszláviai életében észlelt jelenségek sokoldalú vizsgálata stb.) az 1970 októberében szervezett adatai Nyelvművelő Napok illusztrálják kézzelfoghatóan. E rendezvényen először történt kísérlet a hazai magyar nyelv társadalmi életfeltételeinek, állapotának, fogyatékoságainak és fejlődési távlatainak tüzetes

megvitatására. E nemzetközi méretekben is visszhangot keltő tanácskozás tetőzte be az Egyesület eddig végzett munkáját s jelölte ki azt az utat, amelyet az öngazgató jugoszláv társadalmi viszonyok a hazai magyar nyelv fejlesztésében és művelődésében számunkra még járhatóbbá tettek.

UTASI CSABA

**LÉLEKVESZTŐ A „VAJDASÁGI NEMBÁNOMSÁG NAGY
ÓCEÁNJÁN”****(a Kalangya irodalompolitikájáról)**

Ma már mindennemű habozás nélkül leszögezhetjük, hogy Szenteleky Kornél munkássága, elméleti alapvetése nemcsak irodalmunk két háború közötti korszakát határozta meg, hanem közvetve vagy közvetlenül jelen van a felszabadulás óta eltelt majd három évtized törekvéseiben is, hiszen egyesek, a misztifikáció eszközeitől sem idegenkedve, ismételten megkísérlik reaktiválni a helyi színek elméletét, mások pedig, a mucsaiság, a templomtorony-perspektíva, a muskátlis-árvalányhajás népiesség vak apológiáját látva benne, radikálisan és egyoldalúan elvetik.

E megújulón egymásnak feszülő, szélsőséges nézeteknek pusztá megléte is arról tanúskodik, hogy mindmáig nem világítottuk meg megnyugtató módon a Szenteleky-féle couleur locale elmélet létrejöttének okait, beleértve mindazon társadalmi, politikai és kulturális körülményeket is, melyeknek figyelembevétele és vizsgálata nélkül ez az elmélet egykönnyen időfeletti esztétikai modellé válhat, s mint ilyen, különféle célok és szándékok eszközévé is. Igaz ugyan, hogy irodalomtörténetírásunk megtette már az első fontos lépéseket a kérdéskomplexum körültekintő felmérésére, ám mindeddig nem mutatott rá kellő nyomatékkal, hogy Szenteleky elmélete csakis a két háború között tölthetett be pozitív szerepet, minthogy az akkori vajdasági élet adottságai kényszerítették napvilágra, azok képezték táptalaját, s azokra is akart visszahatni a maga jellegzetesen „kisebbségi” platformjáról.

Mindebből egyenesen következik, hogy Szenteleky elmélete csakis oly módon válhat eleven örökségünké, ha szükségyszerű ellentmondásaira, rövidzarlataira is ügyelve, maximális kritikussággal közelítjük meg.

A PROGRAMADÓ CIKK ÉS HÁTTERE

A Kalangya első száma 1932 májusában jelent meg, melyben a szerkesztőség meg próbálta határozni a folyóirat jellegét, céljait, szerepét. „Gyűjtsd a termést kalangyába! A Kalangya szerkesztősége ezt a jel-

mondatot írta a lap homlokára, mert tökéletesen kifejezi azt, amit a Kalangya körül egybegyűlt íróemberek akarnak. Igen, kalangyába gyűjteni az irodalmi termést, azt, amely a jugoszláviai magyar kisebbség szellemi életének kifejezője, legtisztább és legbecsületesebb megnyilvánulása” — olvashatjuk többek közt a programadó cikkben, s e gondolatot maga Szenteleky bővebben is kifejti, egyéb dimenzióira is rámutat. „A Kalangya tulajdonképpen a Vajdasági Írás folytatása, sőt még több szeretne lenni, mint elődje” — írja. „Élni akarunk. Fejlődni akarunk. Lombosodni akarunk. Kultúrát akarunk teremteni, és fogunk is teremteni... A Kalangya köteletségének tartja, hogy művészi átültetésekben bemutassa a jugoszláv irodalom kiváló értékeit... Mi tudjuk legjobban, hogy milyen fontos egymás megismerése, hiszen minden félreértés és ellentét okozója egymás nem-ismerése vagy félreismerése. A két kultúra közötti hídverés életünk egyik legnemesebb feladata.” Majd végül leszögezi: „Mi elsősorban közönségünkre számítunk, egyre öntudatosabb és egyre lelkesebb közönségünkre. Ez a lelkes megértés ad munkánk számára hitet, erőt és értelmet.”¹

Oly nagyfokú bizakodás hatja át e sorokat, mintha irodalmunk fejlődése előtt 1932-ben váratlanul fényes távlatok nyíltak volna, melyek nemcsak hogy feledtetni tudják az elmúlt évtized minden kudarcát és csalódását, hanem még az elért eredményeket is homályba borítják. Természetesen nem feledkezhetünk meg arról, hogy indulásukkor a folyóiratok általában életes, bizakodó terveket lobogtatnak meg, hogy már a kezdet kezdetén megnyerjék olvasóik tetszését, hogy életteret biztosítsanak maguknak, ez azonban Szenteleky optimizmusát illetően, melyet akár kétségbeesett optimizmusnak is nevezhetnénk, aligha szolgálhat magyarázatul. Éppen ezért legalább futólag érintenünk kell azokat a valós, „kinti” tényeket is, amelyekről a program érthető okokból nem beszél.

Köztudomású, hogy a régi Jugoszláviában, különösen a január 6-i diktatúra bevezetése után, a nagyszerb burzsoázia legszívesebben csírájukban elfojtotta volna egyebek közt a vajdasági kisebbségek szellemi kezdeményeit is, amiről legkézzelfoghatóbban talán az tanúskodik, hogy a rendszer nem csupán a cenzúra útján érezte hatalmát, hanem a kisebbségi írók rezervátumba kényszerítésének különféle módszereivel is. A harmincas évek elején már-már megoldhatatlan problémának tetszett például egy zombori Kalangya-est megtartása is, mivel, mint Szenteleky írja, „nemigen hiszem, hogy ezt a rendőrség engedélyezné”.² S az ügyészségről, a lapelkobzás örökös veszélyéről sem feledkezhetünk meg, hiszen már egy „erősebb, öntudatosabb szó” felboríthatja az egyensúlyt, „s akkor megint vissza kell zsugorodnunk a puhányos lagymatagságba”.³ Ezt a szellemre egyébként országosan is ránehezedő politikai nyomást csak még elviselhetetlenebbé tették az irodalmunkban uralkodó állapotok. Íróink egymástól távol, az esetek többségében magukra utalva, vidéki

¹ Szenteleky Kornél: *Köszöntjük az olvasót, Kalangya*, 1932. 1. sz.

² *Herceg Jánosnak írt levelében*, Szenteleky Kornél irodalmi levelei, Zombor—Budapest, 1943. 331. o.

³ *Fekete Lajosnak írt levelében*, Szenteleky irodalmi levelei, 198. o.

elszigeteltségben tengették profán mindennapjaikat, anélkül, hogy akcióra serkentő találkozások, véleménycserék részesei lehettek volna, s ilyenformán az irodalmunk előtt álló fő feladat egyelőre természetesen nem is a minőségért, a mind szélesebb horizontokért vívandó küzdelem volt, hanem a megszólalók felszínen tartása, elnéző bátorítása, felkarolása, egyszóval a szerény erők mindenáron való összefogása. Annál is inkább, mert azok a természetes hidak, melyek egyrészt az élő magyar irodalommal, másrészt pedig a jugoszláv népek irodalmával kötötték volna össze kultúránkat, meglehetősen felemás módon vagy egyáltalán nem funkcionáltak.

A magyarországi irodalmi körök kezdettől fogva könnyen elegy bizalmatlansággal szemlélték, ha szemlélték, a tájunkon nagy ügyvelbajjal kibontakozó törekvéseket, s a Pest-centrikus egyetemes magyar kultúrára esküdve, károsnak, megsemmisüléshez vezetőnek ítélték meg a határokon túli magyar irodalmak külön útjait. Nem véletlen tehát, hogy Szenteleky, miután a húszas évek végén föltépi „tündéri elszigeteltsége” burkát, szembenéz ezzel a kérdéssel is, s a magyar kultúra közönyén, meg nem értésén fölháborodva, többek közt ezt írja: „Ma még mindig egy-két irredenta jelszó, néhány hiú, kótyagos, ostoba ábránd jelenti a törődést, a figyelmet, az együttérzést a határon túliakkal, pedig már rég észrevehették volna, hogy ilyen kótyagos és komolytalan szónoki virágok nagyon sokat árthatnak a kisebbségi magyarságnak...”.⁴ Levelezésében is föl-föltűnik időnként a pesti íróknak, kultúrmunkásoknak az az alakja, aki „nem tud kikecmeregni kávéházi odújából”, nem lát túl annak „műmárvány falain”, ám mégis hivatottnak érzi magát arra, hogy a körülmények ismerete híján is elmeditálgasson a kisebbségbe szorult írók és irodalmak feladatairól. 1932-ben aztán újra apropót szolgáltatnak Szentelekynek Pestről, hogy még egyszer rámutasson a két kultúra közötti egészségtelen viszony okaira. Szabó László Kalangya címmel cikket tesz közzé a Pesti Naplóban, üdvözlí az induló folyóiratot, ám azt az aggályát sem hallgatja el, hogy a magyar kultúra szétagozása szétforgácsolódáshoz vezethet. Válaszcikkében Szenteleky nem kis keserűséggel hívja fel a figyelmet arra, hogy az elmúlt évtizedben „gyarmati viszonyba kerültünk a magyarországi irodalommal szemben, mert amíg a magyarországi írók megkövetelték, hogy őket a határokon túl is jól ismerjék, olvassák (és közönségünk valóban tekintélyes magyarországi könyvet és lapot fogyaszt, és a magyarországi irodalomról legalább olyan tájékozott, mint a magyarországi városok és vidékek olvasói), addig ők nem akartak tudomást venni arról, hogy a határokon túl is van magyar kultúra. Csak fogyasztókat láttak a határokon túl...”.⁵

A vajdasági magyar irodalom és a jugoszláv népek irodalma közti hidak hasonlóképpen járhatatlanok vagy inkább járatlanok maradtak, noha e téren „gyarmati viszonyról” aligha beszélhetünk. A Kalangya, de előtte a Vajdasági Írás is, valóban mindent megtett az intenzívebb „kulturálkozás” feltételeinek megteremtéséért, s ha a közeledés mégis sa-

⁴ Szenteleky Kornél: *Magyar gyarmatok*, Napló, 1927. VIII. 28. és Híd, 1972. 12. sz.

⁵ Szenteleky Kornél: *Szétforgácsolódás felé?*, Ugartörés, Novi Sad, 1963. 129–130. o.

játosan egyoldalú maradt, annak alapvető okát nem a másik fél, tehát a szerbhorvát nyelven alkotó írók előítéleteiben kell keresnünk, hanem abban, hogy akkortájt irodalmunk még nemigen tudott olyan értékeket felmutatni, amelyek „kisebbségi” mivoltukban is állhatták volna a versenyt a szerbhorvát nyelvterületen, arról nem is szólva, hogy az adott belpolitikai helyzetben még műveink kölcsönösségen alapuló, udvarias-sági fordítására és kiadására sem kerülhetett volna sor.

Hadd szemléltessük csak egyetlen példával a híd-funkció egyoldalúságát. A Bazsalikom anyagának válogatása, rendszerezése és fordítása idején Szenteleky különösen élénk levelezésben áll Mladen Leskovacsal, megtanácskozva vele, hogy kiket kellene okvetlenül szerepeltetni az antológiában, kik maradhatnak ki, kikéri véleményét egy-egy versről, vagyis a közeledés legígéretesebb, mert közvetlen kontaktuson alapuló módját választja. Épp akkoriban Leskovac is hasonló munkában van, Ady verseit ülteti át szerbre, leveleiben olykor egy-egy elkészült fordítást is megküld Szentelekynek, véleményére kíváncsi. Termékeny együttműködés kezdődik tehát kettőjük között, melynek során azonban a jugoszláviai magyar irodalom továbbra is „áramkörön” kívül marad. Természetesen egyetlen pillanatra sem gondoljuk, hogy Leskovacnak Ady helyett tétova és fáradékony költészetünket kellett volna választania, hiszen Ady verseinek szerbhorvát nyelven való újraalkotásával mind ő, mind a jugoszláv irodalmak kétségkívül csak gazdagodtak, szélesültek határaik, amire irodalmunk felemás eredményeinek fordítása nem nyújtott volna lehetőséget. Leskovac tehát, és nemcsak ő, helyes úton járt, amikor elsősorban esztétikai céloktól vezérelve a magyar irodalom evidens értékei felé fordult, éppen ezért az áramkörön kívül maradás kérdését nincs szándékunkban ez irányban kiélezní, pusztán csak arra szeretnénk rámutatni, hogy a jugoszláv és a magyar irodalom közt épülő hidak, hogy képletesen fejezzük ki magunkat, valahogy Szentelekyék fölött találkoztak, s ebből kifolyólag a vajdasági magyar irodalom létbizonytalansága tovább növekedett, mivelhogy mindennapjaival nem tudott hova gyökerezni, bekapcsolódni.

Annál kevésbé, mert a Szenteleky emlegette „egyre öntudatosabb és egyre lelkesebb közönség” is merő vágyképzet volt csupán. A Kalangyáról szóló megemlékezésében Szirmai Károly többek közt elmondja, hogy milyen nagy nehézségekbe ütközött a folyóirat közönségének megszervezése. Csuka Zoltán keresztül-kasul bejárja Vajdaságot, előfizetőket gyűjt, s egy ilyen topolyai „tarhálására” Szirmai is elkíséri. „A nagy magyar közsgben azonban csak kevés előfizetőt szereztünk. Orvost, ügyvédet, papot, malomtulajdonost, fakereskedőt, hivatalnokot. Csupa középosztálybelit. Egyik ajánlgatta a másikat.”⁶ Valószínű, hogy nemcsak Topolyán, másutt is az „áldozatkész” középosztálybeliek soraiból került ki az előfizetők zöme. Megszánhatták a házaló írókat, „nagyilelkűen” a segítségükre siettek, ám a folyóiratot nem olvasták, mint ahogy mást sem. Már a Kalangya második számában arról értesülünk, hogy „Fekete Lajosunk Tengerzűgásából 580 ezer magyar közt csak 24 pél-

⁶ Szirmai Károly: *Emlékezés a Kalangyára*, Új Látóhatár, 1966. 1. sz.

dány fogy el...”, nem sokkal később pedig maga Szenteleky kényszerül vitába szállni az Új Hírek szerkesztőjével, aki oly módon képzei el a Kalangya „olvasóközönségének kiszélesítését”, hogy „irodalmi folyóirat helyett külföldi mintára inkább magazint kellene kiadni”.⁷ Mindezek a jelek, a példákat persze sorolhatnánk tovább, arról tanúskodnak, hogy a folyóirat majdhogynem visszhangtalanul, fennmaradásának már-már elemi feltételei nélkül indult el, Bencz Boldizsár kifejezésével élve, a „vajdasági nembánomság nagy óceánján”.

A mindenünnen szorongatott Kalangya helyzetét csak súlyosbította a szabadkai Napló csöndes aknamunkája. Fenyves Ferenc úgy vélte, s nem véletlenül, hogy Vajdaságban csakis a Napló csinálhat irodalmat. A Napló ugyanis „sok betiltás és egyéb viszontagság után” már 1920-ban megjelenik, s a napi események regisztrálásán, kommentálásán kívül helyet kíván biztosítani a szépirodalomnak is. Fenyves kezdettől fogva Pest felé kacsingat, nem hisz a vajdasági értékekben, a sajátos vajdasági irodalom megteremtésének lehetőségében, s ily módon mindenekelőtt azokat az írókat és újságírókat próbálja lapja köré tömöríteni, akik már a háború előtt sikereket értek el Pesten. Csakhamar megtöri, mint maga állítja, Milkó Izidor „tartózkodó visszavonulását”, „felrázza közönyéből” Radó Imrét, majd később Borsodi Lajost, sőt megnyeri az ügynek Szenteleky Kornélt, a „szíves, kedves, halk szavú író is”.⁸ A lap irodalmi rovata viszonylag gyorsan felerősödik, úgyhogy a Napló 1928-ban megjelent, Vagyunk című almanachjában már több mint hatvan „író” hallathat magáról. Maga a szám lenyűgöző, ám a gyűjteményes füzet már kevésbé: a legvérmesebb csepűragóktól kezdve a szerencsétlen féltehetségeken át egészen a jelentősebb, ma is számon tartott írókig mindenkit megszólaltat a Napló köréből, a „táboron” kívüliek közül azonban nem egy „befutott” alkotóról megfedkedezik, mindenekelőtt annak a jeleként, hogy Fenyveséknek nincs határozott tervük, elképzelésük irodalmunk fejlesztéséről. Számukra csak a *vagyunk* pusztá ténye a fontos, a kissé egocentrikus önfelmutatás, s éppen ezért nem érzik szükségét egy olyan programnak sem, amelynek alapján a *leszünk* kérdéseivel is szembe tudnának nézni. Joggal írhatta tehát Szenteleky, még ha a kelleténél talán kissé elfogultabban is, hogy „Fenyves irodalmi elgondolása elég egyszerű volt: ami a Naplóban van, az irodalom, ami a Naplón kívül van, az nem irodalom. Semmi tehetsége, kedve és érzéke nem volt ahhoz, hogy új tehetségek után kutasson és új tehetségeknek új utakat mutasson. Tagadta az önálló életű kisebbségi irodalmak létjogosultságát és diktátori korlátoltsággal irodalomnak minősítette azt a riportos, lagymatag, ollózott, szirupos zagyaságot, amit a Napló vasárnapi mellékletein hoz.”¹⁰

Az irodalmi „pápaságra” törekvő, „cezaromán” Fenyves mint laptulajdonos elsősorban üzleti érdekeit tartja szem előtt, s kihasznál min-

⁷ Kis József: *A jugoszlávai magyar ifjúság*, Kalangya, 1932. 2. sz.

⁸ Szenteleky Kornél: *A Kalangya szélesebb alapja*, Kalangya, 1932. 4. szám; az Új Hírek szerkesztőjének, Gyöngyösi Dezsőnek a szavait is ő idézi.

⁹ Fenyves Ferenc: *A vajdasági magyar irodalom önéletrajza*, a Bácsmegyei Napló 1928-as karácsonyi almanachjának előszava.

¹⁰ Kende Ferencnek írt levelében, Szenteleky irodalmi levelei, 289. o.

den lehetőséget, hogy a Naplót megkerülő irodalmi megmozdulásokat lejárassa, ha másként nem, hát úgy, hogy lépten-nyomon a Napló-beli irodalmiság egyedüli létjogosultságát hangoztatja, amivel csakis bomlasztóan hathatott amúgy is differenciálatlan ízlésű olvasóközönségünkre.

Ha az eddig érintett körülmények mellett számba vesszük, hogy sem rendszeres, megalapozott könyvkiadásunk nem volt, sem pedig művelődési intézményeink, melyeknek révén fölfrissülhetett volna a szellemi élet vérkeringése, azt kell látnunk, hogy szinte elkerülhetetlenül meg kellett születnie annak a programnak, amely majd úgy-ahogy össze tudja fogni irodalmunk atomizálódott erőit. S hogy e program megalkotására épp Szenteleky Kornél vállalkozott és vállalkozhatott egyáltalán, azt sem kell véletlennek tartanunk.

Irodalmunk történetének egyik legizgalmasabb paradoxona az, hogy a vajdasági portól átvitt értelemben is fuldokló, hontalan, l'art pour l'art-os művészetre esküvő, „halk szavú” író „váratlanul” az ellenkező végletbe csap át, s amit addig tagadott, tájunkat és kultúráját, egyszerre alfává és omegává teszi meg azt. Hogyan kerülhetett erre sor, tették fel egyesek a kérdést már a halála utáni években. Szirmai Károly 1934-ben még úgy látja, hogy Csuka Zoltánnak, a „vajdasági irodalom örök kovászának” köszönhető a Szentelekynél bekövetkezett változás, hiszen Csuka volt az, aki 1927-ben „sorsdöntően tört be a sztárisziváci, magányos poéta elefántcsonttoronyába”.¹¹ Hasonló következtetésre jut hat esztendővel később Herceg János is, megállapítva, hogy „Fekete Lajos erőteljes, kisebbségi öntudattól telített versei és Csuka Zoltán hite, rugalmassága és szervező készsége adták meg Szentelekynek... az első lökést az itteni nép felé”.¹² Nincs szándékunkban lebecsülni Csuka és Fekete szerepét, ám mégis azt valljuk, hogy Szenteleky „fordulatát” nem lehet csupán baráti-írói hatásokra levezetni. Képtelenség ugyanis feltételezni, hogy Szenteleky csakugyan holmi hermetikusan elzárt „elefántcsonttoronyban” élt volna, melynek falai mintegy varázsütésre pattantak meg. Ehelyett egy hosszan tartó érlelődési folyamatot kell feltételeznünk, melynek során Szenteleky egyrészt mind szorosabb kapcsolatba került irodalmunk hétköznapijaival, másrészt azonban bizonyos pontig makacsul őrizte korábbi nézeteit. Azt is mondhatnánk, hogy amilyen mértékben önnön problémáivá kezdtek válni irodalmunk kérdései, olyan mértékben növekedett benne a „tagadás” hangja is, hangsúlyozom, bizonyos pontig. Ez a pont pedig a Levél D. J. barátomhoz a „vajdasági irodalom”-ról című írása. Bori Imre figyelte meg, hogy ez az 1927-es cikk, melyben írónk még egyértelműen elveti a couleur locale-t és a sajátos vajdasági lelket, „lényegében nem is tagadás, hanem a múltnak és a jelennek a kritikáját hirdeti meg, mind kultúrtörténeti, mind pedig társadalmi síkon”.¹³ Vagyis vízvázalasztónak kell tekintenünk ezt az írást, amelynek mély keserősége, „nem”-jei és „nincsen”-ei olyan embert állítanak elénk, akit messzemenően hatalmukba

¹¹ Szirmai Károly: *Szenteleky Kornél*, Kalangya, 1934. 7–8. sz.

¹² Herceg János: *Szenteleky szerepe*, Kalangya, 1940. 7–8. sz.

¹³ Bori Imre vonatkozó fejtegetését lásd *A jugoszláviai magyar irodalom története 1918-tól 1945-ig* című művének (Újvidék, 1968) Viték II. és A „couleur locale” elmélete c. fejezetében.

kerítették immár irodalmi és nemcsak irodalmi életünk súlyos kérdései, mintegy készenlétbe helyezték energiáit, de mivel a lehetséges kiutat még nem látja pontosan, maximális telítődése ellenére sem tudja megszüntetni holtponthehelyzetét: *tagadva affirmál*.

Ezt a helyzeti energiát fedezte és szabadította fel Csuka Zoltán, amikor a Vajdasági Írás szerkesztésére megnyerte írónkat, de a maradéktalan szellemi elkötelezettség útjára mégsem ő, hanem Julien Benda. Az írástudók árulása című könyve irányította elsősorban. Babits a Nyugat 1928 szeptemberi számában ismerteti a művet, s Szenteleky mintha csak az alapvetéséhez még hiányzó téglák közelségét érezné meg, azonnal Leskovachoz fordul Belgrádba, venné meg neki sürgősen a könyvet a francia könyvesboltban. Hozzájutva, valósággal belázasodik. „Hogy visszaéltek tudásukkal az írástudók!” — kiált föl. „Visz, fűt, elképeszt ez a nagyszerű éleslátással és fölénnnyel megírt könyv.”¹⁴ S jóval később is úgy vall erről az olvasmányáról, mint amely az „utóbbi évek nem szépirodalmi” alkotásai közül a „legtartósabb hatást” tette rá, „mert igazságait szinte nap nap után bebizonyítva látom, s a minden nap irodalmi eseményei akaratlanul is eszembe juttatják Julien Benda megállapításait”.¹⁵ Elhatároló jelentőségű tehát a Benda-könyv által Szentelekyben kiváltott hullámverés, annál is inkább, mert nem csupán a jövő felé nyitott számára ablakot, de lehetővé tette, hogy nyíltan szembenézzen előbbi önmagával is, s a halál kapujában immár, rádöbbenjen, hogy irodalmi munkásságával valójában éveken át a romlást gazdagította csupán. A mellékvágányra jutottság felismerése természetesen meghatározta akarásait, s erről a mozzanatról nem szabad megfeledkezni a Kalangya programjának vizsgálatakor, mivel Szenteleky éppen az évtizedes mulasztásokat bepótlandó kardoskodott elméletének olyan összetevői mellett is, amelyek majd később a misztifikáló kisajátítás sorsára jutnak irodalmunkban.

Am még mielőtt ezeket az összetevőket megvilágítanánk, hangsúlyoznunk kell Szenteleky köztudottan polgár voltát, persze nem azzal a céllal, hogy tevékenységét elmarasztaljuk, hanem hogy rámutassunk szemléletének polgári meghatározóira és korlátaira. A magát pánhumanistának valló író kétségkívül a legprogresszívebbnek hitt módon készülődik „vezéri szerepére”, irodalmunk megváltására, de cselekvéséből végső soron mégis az önként vállalandó kompromisszumok elve kristályosodik ki. Szenteleky ugyanis nem látja meg, s ez logikus is, hogy irodalmunk és egész kisebbségünk életén csakis a fennálló társadalmi rend megdöntésével lehetne sorsdöntően változtatni, s éppen ebből kifolyólag nem is íróink és olvasóink forradalmasításán, hanem egy *egyeségesen védekező* kisebbségi magatartás kiépítésén fáradozik. Közös nevező után kutat, melynek segítségével tömöríteni lehetne a vajdasági magyarság szellemi erőit, sőt minél szélesebb tömegeit. Miután tehát elfogadja a „kinti” tények kihívását, maradéktalanul szembe is fordul velük, de sajnos nem radikális meghaladásukra tör, hanem pusztán „be-

¹⁴ Szattler Katinkának írt levelében, Szenteleky irodalmi levelei, 391. o.

¹⁵ Szenteleky Kornél: *Írói felelősségünk*, Kalangya, 1932. 5. sz.

lülről” való ellensúlyozásukra. Közös nevezője pontosan ezért rejt magában oly sok ellentmondást.

Elméletben központi hely jutott az írói felelősség kérdésének. Nem kis mértékben a Benda-könyv hatására Szenteleky kimondja s mind többször hangoztatja, hogy irodalmunkban lejárt az „asszonyról, a szalonokról, a spleenről, a házassági háromszögről” szóló „sima, kedves, üres kis csevegéseknek a korszaka”, minthogy ma már „írni kell és nem csevegni, be kell kapaszkodni valamibe, gyökeret kell eresztetni, színt kell vallani, új embert, új világot kell teremteni hittel, lelkes képezelettel, de mindig a pozitívumba kapaszkodva”.¹⁶ Első pillantásra is nyilvánvaló, hogy ezek a sorok, melyek egyértelműen arról tanúszkodnak, hogy Szenteleky az élet felé kívánja közelíteni az irodalmat, nemcsak a kibontakozás lehetőségét villantják föl íróink előtt, hanem közvetve ítéletet is mondanak róluk. Hiszen ha a századvégi üres csevegés vonzásában „alkottak” mindeddig, ez azt jelenti, hogy a mindenkori nagy írók egyik alapvető sajátja, a tudatosság hiányzott munkásságukból, mely ilyenformán természetszerűleg nemigen lehetett több irodalmasdi játszadozásnál. Szentelekynek tehát nincsenek illúziói íróink felől, nagyon is jól látja, hogy zömmel még nem érték el az egyénné válásnak azt a fokát, amelyen nemcsak hogy fölöslegesnek bizonyulna mindennemű közös program, de eleve megvalósíthatatlannak is. Márpedig ha egy irodalomban nincs legalább néhány kimagasló író, akinek kisugárzása maga köré gyűjthetné vagy maga ellen lázíthatná a többi alkotót, akkor elkerülhetetlenné válik a közös esztétikai-eszmei platform. Ez ugyan nem kedvez az egyéni törekvéseknek, de legalább úgyahogy egybefogja a jellegtelen erőket, melyek különben a gyors elpangás sorsára jutnának.

Ez a kettősség teljes mértékben jellemzi Szenteleky programját is. Egyrészt maximális elkötelezettséget követel meg írótársaitól, néha oly nagyfokú türelmetlenséggel, hogy már-már „forradalmasító” szándékot kell feltételeznünk sorai mögött, mint az Írói felelősségünk című cikkében is, ahol többek közt így fakad ki: „Ki ne látná társadalmunk ezernyi fekélyét, de kevesen vannak, akik minderre őszintén rámutatnának. Az írástudók legnagyobb része vakok és süketek módjára mosolyog, mintha nem látnák a bajt, nem hallanák a beteg szervezet siralmas nyögdecselesét.”¹⁷ Másrészt azonban minden tekintélyét latba veti, hogy útját állja azoknak az explozívabb művészi megvalósulásoknak, melyek a vajdasági élet problémáit mélyen egyéni módon tárgyalják és vetítik ki. Nem egy levelében feddi például Szirmai Károlyt, amiért novelláinak hangulata túl sötét, ember- és életszemlélete, kisebbségi vonatkozásban is, pesszimista. Derűlátásra buzdítja, hitre, bizakodásra, sőt, bátran mondhatjuk azt is, mindezt megköveteli tőle, akinek pedig kora ifjúsága óta legnagyobb élménye és ihletője a halál.

De hasonló fékező mozzanatokra figyelhetünk föl Szentelekynek a kritikáról vallott nézeteiben is. Fölhívja a figyelmet a kritika szerepére

¹⁶ Szenteleky Kornél: *Ákácok alatt*, Ugartörés, Novi Sad, 1963. 75—76. o.

¹⁷ Kalangya, 1932. 5. szám.

az új, vajdasági elkötelezettség affirmálásában, ugyanakkor azonban váltig hangoztatja, hogy a „kritikus feladata — különösen nálunk — nem lehet ítéletmondás, hanem egyedül az író vagy írás értékeinek nyugodt, objektív megállapítása”¹⁸, illetve hogy a „mi kritikánk első és legfőbb kötelessége a megértés. A környezet, a kisebbségi sors megismerése és figyelembe vevése”.¹⁹ Egyfelől tehát kétséget nem ismerően az új elkötelezettségen inszisztál, másfelől azonban futni és futtatni hagyja a dilettáns „üres csevegőket”, mindenekelőtt annak a jeleként, hogy elmélete, melytől élet és irodalom egyensúlyának, harmonikus egymáshoz való közeledésének megteremtődését várta, végső soron mégiscsak az élet diktálta szempontok egyféle uralomra jutását eredményezte, részben az irodalom rovására is.

A kritika funkciójáról kialakított nézeteivel összhangban messzemenően ellenezte az irodalmi pártokra szakadást, a különböző esztétikai és világnézeti alapon való csoportosulásokat, tudniillik meggyőződésévé vált, hogy a jugoszláviai magyarság soraiban a geopszichológiai tényezők kiegyenlítő hatása a döntő, nem pedig az osztályellentétek feszítő ereje, minthogy a „magyarság polgári rétege is — az általános viszonyok következtében — elproletarizálódik”.²⁰ Mondanunk sem kell talán, hogy ezt az oly árulkodón ahistorikus gondolatát is a mindenáron megteremtendő egység képzele hívta életre.

Az elkötelezettség, az írói felelősség hangsúlyozásával elsősorban íróink magatartásán szeretett volna változtatni, elméletének másik fontos komponensével pedig, mely persze nem független az iméntitől, a közönség érdeklődésének felkeltésére törekedett. Alig néhány hónappal az induló Kalangya lázasult májusi programja után kénytelen ugyanis beismerni, hogy „íróink és népünk között nincs őszinte kapcsolat, talán még érdeklődés sincs”.²¹ Éppen ezért — a csehszlovákiai és a romániai magyar irodalom példáin is felbuzdulva — „életbevágóan fontos”-nak tartja, hogy „megismerjük földünk és népünk lelkét”.²² Rádöbben, hogy a nép életének, kultúrájának, hagyományainak megismerése és feltárása nélkül a jugoszláviai magyar író nem törhet ki az egymásnak írás bűvös köréből, továbbra is bázis nélkül marad, vagyis nem jöhetnek létre irodalmunk tényleges életének előfeltételei. Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy a nép és a föld felé fordulást mereven fogta fel, s olyan „népiességről” álmodott, melynek képviselői a nép szükségképpen korlátolt érzelmi-gondolati világán belül maradva, önszántukból lemondanak a szélesebb szellemi látóhatárról. Már 1931-ben leszögezi: „Messze vagyunk attól, hogy teljesen elzárkózzunk népünk — különben sem zárt — lelkivilágába, és elfelejtsük Európát meg az örök katolikont: a nagy emberi egyetemességet.”²³ Az örök katolikonról később sem mondott le, még akkor is állandóan lelki szemei előtt lebegett, amikor ismételten a nép felé fordulás sorsdöntő jelentőségét emelte ki. Az Ákácok

¹⁸ Csuka Zoltánnak írt levelében, Szenteleky irodalmi levele, 245. o.

¹⁹ Szenteleky Kornél: *A helyes kritika*, Ugartörés, Novi Sad, 1963. 134. o.

²⁰ Szenteleky: *Ákácok alatt*, 1. m. 71. o.

²¹ Szenteleky Kornél: *Új lehetőségek — új kötelességek*, Kalangya, 1933. 2. sz.

²² i. m.

²³ Szenteleky Kornél: *Népiességünk*, A Mi Irodalmunk, 1931. VII. 5.

alatt című novella-antológia anyagának begyűjtésekor körlevéllel fordul írótársaihoz, melyben félreérthetetlenül a helyi színek másodlagos szerepére utal: „Természetes, hogy a művészi értéket, az írás erejét többre becsülöm az erőltetett, gyenge írásba ágyazott helyi színeknél, de annak örülnék legjobban, ha az esprit local, a genius loci egyesülhetne az erős, életes művészettel.”²⁴ Majdcsaknem ugyanezt a gondolatot ismétli meg magának az antológiának az előszavában is: „Nem az a fontos, hogy a környezet színei megfeleljenek az idevaló táj színeinek. A szellem a fontos. A szellem, amit az író a színeken túl megérez, s amivel az író némi közösséget érez.”²⁵ Intenciói tehát világosak, de jellemző módon halála után fokozatosan elkopnak elméletének nüanszai, s végül is a couleur locale egy olyan változata kerekedik felül a Kalangyában, mely a provinciális bezárkózást teszi meg követendő eszménynek. Persze hogy erre sor kerülhetett, abban azért Szenteleky is ludas egy kicsit, hiszen az életes művészet és az esprit local viszonyait taglalva, különösen életének két utolsó esztendejében, mégiscsak jóval több figyelmet szentelt a tájnak, mint a műveltség és a tehetség kérdéseinek. Nem tudunk egyetlen olyan írásról sem, amelyben a vajdasági problémákat tárgyaló cikkeinek intenzitásával mutatna rá, hogy műveltség és tehetség nélkül nemcsak a táj felé, egyáltalán az irodalom felé sem lehet és szabad elindulni. E téren nem követel, nem sürget, sőt, mint láttuk, igyekszik lefegyverezni még a szelektív kritikát is, nyilvánvalóan a célból, hogy ne rettentse el az írókat már a kezdet kezdetén. Az arányok sajátos megbomlására figyelhetünk fel tehát elméletének e vonatkozásában is, s valójában ennek következtében kerülhetett föl később a Kalangya zászlójára éppen a tőle származó, jelszóvá nőttetett „Szeressük azt, ami a miénk”. A végérvényesnek éppenséggel nem mondható Kalangya-program egymással sokszor felelő, erőnek erejével összebékített téziseit ugyanis Szenteleky utódja nem tudta, de nem is akarta vas-következetességgel egybefogni, továbbvinni, ehelyett sürgősen hozzálátott a helyi színek elméletének felülvizsgálásához, miközben az egység érdekében kénytelen-kelletlen elfogadta az említett jelszót, melyet a folyóirat köré csoportosuló írók zöme, hiányos készülségénél fogva is, a legkönnyebben tehetett magáévá Szenteleky szerteágazó gondolataiból.

HARC A DILETTANTIZMUS ELLEN

Szenteleky nivelláló irodalompolitikájának egyik legkézzelfoghatóbb fogyatékossága az volt, hogy lehetővé tette a dilettáns irkafirkák elburjánzását. Aranyady Györgyről, a fiatalon elhunyt novellistáról szóló szép megemlékezésében Herceg János beszámol egy Szentelekynél tett látogatásáról is, kit kéziratokba temetkezve talált: „Képviselve volt ebben a kézirathalomban a falusi világmegváltó elcsépett filozófiai frázisaival, a mániákus széplélek meggyötört versikéjével, önképzőköri

²⁴ A körlevelet lásd: Szenteleky irodalmi levelei, 329. o.

²⁵ Szenteleky Kornél: *Ákácok alatt*, I. m. 74–75. o.

hangjával és a múlt ködében élő álmodozó, Cicerót megszégyenítő körmondataival. Mindenki, aki valaha itt akár borászati közlönybe is leírta a nevét. Izzadságszag csapott meg a kéziratokból, és megborzadtunk ennyi elpocsékolt energia és az aktivitás ily szörnyű túltengése láttán.”²⁶ Miután Szenteleky végakaratóból Szirmai Károly kerül a folyóirat élére²⁷, szembetalálja magát e nagyfokú „energia-túltengéssel”, s elsőszámú feladatának tartja, hogy leszámoljon az irodalmunkat szerinte végveszélybe sodró dilettantizmussal. Harckészségét egy hangsúlyozottan egyoldalú felismerés táplálta. Szirmai ugyanis úgy véli, hogy a „szegénység és a dilettantizmus tette unalmassá és buktatta meg a szépen induló Mi Irodalmunkat”, s ugyanez okból volt nehezen beszervezhető a Kalangya „műveltebb olvasóközönsége” is, hiszen a „műkedvelői írások tömeges leközlésével minden hitelünket elvesztettük”.²⁸ Ebbéli meggyőződését évek múltán sem korrigálja, s még 1941-ben is Szenteleky irodalompolitikájának „elhibázottságát” emlegeti, fölhánytorgatva, hogy „ezen a szegény tájon, máról holnapra, a kötelező mérték elvetésével, mindenáron irodalmat akart teremteni”²⁹, amit aztán megsínylett az egész jugoszláviai magyar irodalom. Meglehetősen mereven ítéli meg tehát elődje szervező munkáját, el sem tűpreng afölött, hogy mi minden játszhatott közre Szentelekynél, miközben az adott irodalmi és társadalmi pillanatot tartva szem előtt, a talpra állás és fejlődés lehetőségeit kutatta. Szirmai „műveltebb olvasóközönség” meglétét feltételezi, holott épp a műveletlenség zátonyán akadt fönn tájunkon majd minden lelkes megmozdulás. Nem látja be, hogy az alapvető probléma mégsem a dilettantizmus „áradataiban” van, hanem a „művelt olvasóközönség” műveletlenségében, igénytelenségében, abban, hogy e közönség kontárt és alkotót egyaránt semmibe vesz. Mi sem bizonyíthatja ezt jobban, mint hogy e nagyrabecsült „olvasók” képtelenek voltak rezonálni Szenteleky heroikus erőfeszítésével, teremtmő lázaival, s anélkül hogy egyetértettek vagy vitába szálltak volna vele, egyszerűen tudomást sem vettek róla.

Szirmai szemléleti egyoldalúságának okát abban látjuk, hogy ő az élet és irodalom viszonylatában jóval kisebb kompromisszumokra képes, mint Szenteleky. Az objektív körülmények parancsára hajlandó kisebb-nagyobb megalkuvásokra, de Szenteleky elvének leglényegét nem tudja magáévá tenni. Elődje ugyanis, közvetlenül halála előtt, arra inti, hogy kompromisszumokat „okvetlenül kell tenni, mértékességünknek éppúgy alkalmazkodni kell szegényes adottságainkhoz, mint igényeinknek és álmainknak”³⁰, s ezzel Szirmai legérzékenyebb pontját találja telibe. Mert Szirmai akceptálja ugyan, hogy a kisebbségi sors összetett feladatok megoldása elé állítja az író, méltányolja is az e téren tett erőfeszítéseket, ha azonban az álmok és igények alkalmazkodásának kérdése közvetlenül is felmerül, nem kétséges, hogy mindenkor vonakodni fog

²⁶ Herceg János: *Aranyady György*, Kalangya, 1935. 2. sz.

²⁷ „Néhány héttel halála előtt, feleségének tolba mondott végakaratóival engem bízott meg a Kalangya Irodalmi szerkesztésével” — írja Szirmai Emlékezés a Kalangyára c. idézett írásában.

²⁸ Szirmai Károly: *Írói felelősségem*, Kalangya, 1935. 3. sz.

²⁹ Szirmai Károly: *A folyóirat szerepe kisebbségi sorsunkban*, A visszatért Délvidék. Budapest, 1941. 180. o.

³⁰ Szenteleky irodalmi levelei, 383. o.

pozitív megválaszolásától. Számára nincsenek olyan tényezők, melyek miatt bárki vagy bármilyen *szolgálatába* lenne szabad állítani az irodalmat. E kétségkívül előremutató, progresszív meggyőződése azonban, sajnos, „örök emberi” mozzanatokon inszisztáló *időfelettség*gel társult, s így esztétikai hitvallásának bizonyos mértékben óhatatlanul meg kellett csontosodnia.

Már Szentelekyről írt 1934-es megemlékezésében jelzi, hogy szerkesztői gyakorlatában el fog tekinteni a helyi színek elméletétől. „Követelte a magyar kisebbségi tudatot — írja —, a vajdasági szint, a vajdasági problémát, bár maga is tisztában volt vele, hogy a couleur locale sok esetben megvalósíthatatlan.”³¹ Elképzelhető, hogy milyen nagy ellenérzést válthatott ki e gondolat, mely ha óvatosan és burkoltan is, de kimondja, hogy Szenteleky csupán szerepvállalásból erőltette a helyi színeket, amiből egyenesen következik, hogy elméletének ezt az aspektusát nem is kell túlságosan komolyan venni. Különösen azokban a tollforgatókban csaptak magasra Szirmai írása nyomán a gyanakvás és vád lángjai, kik a már-már legendássá váló vezérre esküdtek ugyan, de lépten-nyomon meghamisították őt: már az aszongyázásban, az olcsó tájnyelvi ízesítésben, a Mári nénik pusztá fölvonultatásában is a vajdaságiság frappáns példáit vélték fölfedezni, spanyolfalat csináltak maguknak Szenteleky unalomig ismételt jelmondatából, s írásaiknak egészen periférikus jelentőségű vidéki jegyei alapján bebocsáttatásukat követelték irodalmunkba.

A feszültség nőttön nőtt, s 1935-ben be is következett a robbanás. A Kalangya két írója, az érzelmes novellákat írógató, eszmeileg mindinkább eltévelyedő Kristály István és Kisbéry János, a „bezdáni esztéta”, ahogyan Herceg nevezi egy helyütt, árulással vádolja Szirmai, elsősorban azt lobbantva szemére, hogy letért Szenteleky útjáról. Szirmai az önérzetében vérig sértett ember hangján szólal meg, s egyebek közt a következőket írja: „Mi nem frissen átmázolt vajdasági írókat kérünk, mert jól tudjuk, hogy ilyesmit nem lehet erőszakolni, hanem önmagáért felelős, tehetséggel szavatolt írást, melyből nem csap ki a sivár szegénység-szag, vonatkozzék ez akár a témára, akár az író kultúrájára.”³² A dühös elkeseredés teljes nyíltságra készíti, itt már nem tud rejtőzködni, köntörfalazás nélkül kimondja, hogy számára az irodalomban az immanens esztétikai érték a döntő, mely nélkül egyetlen „alkotás” sem állhat meg a maga lábán, még ha a legkülönfélébb irodalmon kívüli manókra próbál is támaszkodni. Mindaddig szó sem lehet semmiféle helyi színekről, kisebbségi sorskérdésekről, ilyen vagy olyan követelményekről, míg a tehetség és szellem deleje át nem járja a szöveget. Egyetlen impozáns, ma is vallható tézissel helyreállítja tehát a Szentelekynél kibillent egyensúlyt, elrekeszti a mellékes körülmények misztifikálásának útját, egyszerűen lefegyverzi a dilettantizmust. S viszonylag könnyű is a dolga, hiszen nézetével nem marad egyedül. Arató Endre csatlakozik hozzá, aki seregszemlét tartva a vajdasági költészet

³¹ Szirmai Károly: *Szenteleky Kornél*, I. m.

³² Szirmai Károly: *Írói felettségem*, I. m.

fölött, még szerkesztőjére is rá kíván duplázni; „felelősség nélküli piaci trombitálást” emleget, „valami szörnyű iszap áradatát”, majd patetikusán leszögezi: „Fiskálisok és orvosdoktorok, nyafogó patikusok nem sajátították ki a vajdasági lírát, a Duna—Tisza köze várandós még az igazi lírikussal.”³³ A dilettánsok és a (már szimplifikált) couleur locale elmélet hívei megroggyantak ezen írások érvelésének és hangvételének súlya alatt: sem Szirmai, sem Arató igazságait nem tudták elvitatni, úgyhogy végül is vissza kellett vonulniuk a porondról.

Szirmai azonban, mint már jeleztük, egy jellegzetesen időfeletti, esztétikai kultúrák platformról csatározik, s ez nagymértékben csökkenti törekvésének értékét. Nem pusztán arról van szó ugyanis, hogy a művelt tehetség műhelyében létre jövő esztétikumot tartja alapvetően fontosnak, hanem arról is, hogy fenntartással tekint mindennemű olyan irodalmi szövegre, amely az aktualitás, a társadalmi elkötelezettség jegyében született. „Az időszerűség iszapos hullámai elborították az egész irodalmat, s csak alig néhány tehetség maradt tőle érintetlen... Az aktualitás úrrá tette az anyagot a problémán, a valóság követelésével lefokozta a művészi szempontokat, sablonizálta a regényeket, tipizálta a jellemeket, riportizálta az irodalmat s megfosztotta a problematikus regényeket még meglevő konjunktúrájuktól is”³⁴ — panaszkodik, egészen félreérthetetlen tanúbizonyságaként annak, hogy a csíráatlanított, „tiszt” irodalomra esküszik, mely az itt és most kérdéseivel mit sem törődve, örök emberi dolgokat feszeget. Annál inkább így van ez, mert nem konkrét példák bemutatása, elemzése útján jut el következtetéseiig, hanem rapszodikusán végletekbe lendül, s kivételeket szinte nem ismerve, mindvégig általánosít.

Felmerül a kérdés, vajon Szirmai nem tért-e le mégis Szenteleky útjáról. Minden látszat ellenére — nem. Világnézet tekintetében ugyanis szinte teljes az azonosság kettejük között. Szenteleky éppúgy a polgári liberalizmus talaján állt, mint később Szirmai is. Nyíltan kimondta, hogy a Kalangyát semmiképpen sem szabad egy világnézet szolgálatába állítani, látszólagos apolitikusságot hirdetett meg tehát, hogy a létesülő „szabad” térségen annál nagyobb nyomatókat kaphasson az önmagára utalt, magába zárkózó, passzivitásra berendezkedő „kisebbségi” politikum. S az apolitikusságnak ezt az elvét Szirmai teljességgel magáévá teszi. Több ízben is szólt a kérdéstről, de legegységelműbben talán mégis 1934 tavaszán, az induló Hidat üdvözlöve: „Ez a fiatalság — írja — józanon mérlegeli helyzetét, nem csatlakozik sem az egyik, sem a másik uralkodó világeszme követőjéhez — nem válik sem fascistává, sem bolsevistává —, hanem megmarad annak, amire érzése és helyzete predesztinálja: kisebbségi magyarnak. Pelátja, hogy ez lehet számára az egyetlen valóság.”³⁵ Három esztendővel később Csuka János, a Kalangya „kisebbségi szakértője”, szintén ezt a gondolatot ismétli meg: „A gerinces kisebbségi öntudattal teltett polgár nem indul el sem a jobb-, sem a baloldali eszmeáramlatok útjain, mert tudja, érzi, hogy sem az egyik,

³³ Arató Endre: *Seregszemle (Kontárok kis kátéja)*, Kalangya, 1935. 4. sz.

³⁴ Szirmai Károly: *A regény és az aktualitás*, Kalangya, 1935. 4. sz.

³⁵ Szirmai Károly: *A Hid*, Kalangya, 1934. 6. sz.

sem a másik szélsőség soha nem elégítheti ki azokat a különleges kívánságokat, amelyek — úgy látszik — mindaddig megmaradnak, ameddig kisebbségi polgár lesz a földön.”³⁶

E „kisebbségi tudat” folytonos szem előtt tartásával és elmélyítésével a Kalangya a szellemi élet csendes és langyos vizeit választotta, melyeken hajózva megfosztotta ugyan magát az igazi távlatoktól, ugyanakkor azonban sikerrel ki tudta küszöbölni a nacionalizmus elveszejtő lázait.

Hadd illusztráljuk néhány példával a folyóirat „apolitikusságát”. Amikor 1934-ben Krleža és Crnjanski között vita robban ki a pacifizmus és nacionalizmus kérdéséről, a Kalangya regisztrálja a véleményharcot, ám a nyílt állásfoglalástól óvakodik.³⁷ S nem véletlenül, hiszen Szirmai, Börcsök Erzsébet A végtelen fal című regényéről írva, éppen a nacionalizmus kapcsán arra hívja föl a figyelmet, hogy „felülemelkedett szellemiségénél fogva” a folyóirat egyetlen pillanatra „sem keveredett bele az emberi indulatok zúzó és romboló zajlásába”.³⁸ A leg tudatosabb következetességgel alkalmazza tehát a hangfogókat, nem engedi meg, hogy a Kalangya hasábjain elszabaduljanak a romboló indulatok, de ez csak az érem egyik oldala, minthogy semmivel sem kisebb következetességgel viasztöríti a pozitív, építő indulatokat is, mondván, hogy a tömeg „megszervezése, öntudatosítása és irányítása a magyar napilapok feladata”, a Kalangya ezt a munkát csak kiegészítheti, „magasabb szempontú” cikkekkel és tanulmányokkal, annál is inkább, mert minket „nem érdekel egy mozgalom sem, mely tisztán a földhöz akarja kötni az emberiséget”.³⁹

Szirmai azonban az „arany középúton” járva is jelentős eredményeket ért el. A „felülemelkedett” szellemiség „magasabb szempontjainak” parancsára mégiscsak nagy területeket tudott átfogni, felölelni, s e tény nem lehet lebecsülni, még akkor sem, ha a Kalangyában nem az előremutató mozgalmiság ismérvei domináltak, hanem Szirmai „almanachosító” törekvései. Elég, ha meggondoljuk, hogy a „tisztá” irodalom biztosításán munkálkodva, sikerült elérnie, hogy az élő világirodalom szele is megérintse a folyóiratot, de szorosabb kapcsolatot teremtett a magyar, továbbá a romániai és csehszlovákiai magyar irodalommal is, miközben a jugoszláv népek irodalmáról sem feledkezett meg. Liberális „magasabb szempontjainak” tudható be az is, hogy a vajdasági „szociális” irodalom képviselőit ugyancsak meg tudta nyerni a lap számára. Mindennek következtében a Szirmai szerkesztette Kalangya irodalmunk két háború közötti korszakának legjelentősebb orgánumává nőhetett ki magát.

³⁶ Csuka János: *Kisebbségi életszemlélet*, Kalangya, 1937. 5–6. sz.

³⁷ A szerkesztőségi cikkekben többek közt ez áll: „A jugoszláviai magyarság, mely úgy Krleža, mint Crnjanski magyar nyelven megjelent írásait ismeri, nem avatkozhat ebbe a vitába. Nem foglalhat állást és nem mondhat ítéletet. Az egész dolog annyiban érdekl, hogy azok a délszláv írók, akiknek az írásait elsőnek ültették át magyar nyelvre, milyen világnézeti változáson mentek át.” — Kalangya, 1934. 6. sz.

³⁸ Szirmai Károly: 1934, Kalangya, 1935. 1. sz.

³⁹ Szirmai Károly: *Válasz — bírálat — ellenbírálat*, Kalangya, 1939. 3. sz.

A TELJES REGIONALIZMUS CSÖDJE

A folyóirat első „háborús” száma 1941 novemberében látott napvilágot, immár Herceg János szerkesztésében, a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség anyagi támogatásával. A lap írói tábora csaknem teljesen széthullott: egyeseket elsöpört a háború, mások elhallgattak, a német megszállás alá került bánátiak pedig csak nagy ritkán hallattak magukról, úgyhogy a Kalangyának óhatatlanul mindenek ládává kellett válnia. A vérszegény szépirodalom mellett terjedelmes beszámolókat közöl, ilyen címekkel: A dolgozó Délvidék, Végvári sorsvállalás, Bácska kegyhelyei, Délvidéki színek és hangulatok, Délmagyarországi címerek, A bácskai németek, A délvidéki görögkeleti szerbek egyházi élete stb. stb. Első pillantásra is kitetszik, hogy ezek a numizmatikától a zombori galambászkodásig minden itteni életjelenségre figyelő írások pusztán „délvidéki” vonatkozásuk ürügyén kerülnek a folyóiratba. Herceg Jánosnak akarva-akaratlan így kellett szerkesztenie a lapot, hiszen a hatálon levő „mélymagyarok” árgus szemekkel kísérték minden megmozdulását, minek következtében számról számra fel kellett mutatnia a „délvidékiség” eszméjét, különben megszüntették volna a folyóiratot, vagy ami még rosszabb, mindenestül belerántották volna a „magasabbrendű magyar kultúrának”, a „Magyar Birodalom védőszárnyainak”, az „örök magyar génusz csodálatos, éltető sugarainak” eszmei mocsarába.

A helyzet azonban rendkívül paradoxális: miközben a körülmények kényszerítő erővel teljes regionalizmusba taszítják a folyóiratot, Hercegnek mély meggyőződése, hogy irodalmunkat csakis a regionalizmus jegyében lehet és kell is tovább fejleszteni. A sors iróniájának tekinthetjük tehát, hogy a regionalizmusról vallott nézeteivel éppen a zaklatott háborús években kellett próbát tennie, amikor is azok jóval torzabb és felemásabb műveket eredményezhettek, mint ha békésebb viszonyok közt kísérel meg rájuk építeni.

Herceg János a harmincas évek végén illúzióit vesztve hazatér Pestről, azzal a gondolattal tarsolyában, hogy a jugoszláviai magyar írónak itt a helye, itt kell önálló irodalmi életet teremteni, mindenáron, s mialatt ennek módjait és lehetőségeit kutatja, az a felismerés rögződik benne, hogy mégiscsak Szentelekynek volt igaza, s nem Szirmainak, aki oly könnyen lemondott a helyi színek „közösség-teremtő” erejéről. Úgy találhatta, hogy a jugoszláviai magyarság szellemi életében Szenteleky halálát követően újabb kiesés következett be, s éppen ezért revízió alá vette Szirmai elveit, noha a vele való nyílt vitát taktikusan elkerülte. „Nekünk nem csak a művészi tökélyre kell törekednünk — írja —, hanem elsősorban népünket, környezetünket kifejezni. Kialakítani magunkban a vajdasági népi tudatot, a vegyeslakta vidék tarkaságának, a szerb, magyar és német hatásoknak eredményét. De ehhez nemcsak tehetség kell, testvérem, nemcsak önbizalom, művészi formaérzék, hanem elsősorban a szélesebb horizont feláldozása a szűkebbért...” Majd hozzáteszi: „...mindent a népből és mindent a népért, mert a nép kultúránk őrizője, nem pedig a világpolgár... Széles

nemzeti horizontok helyett regionalitást!”⁴⁰ Herceg tehát már ekkor erőnek erejével visszafordítaná a kormánykereket, s mivel a Szirmai hangoztatta „magasabb szempontok”-at szeretné semlegesíteni, vagy legalábbis másodrendűvé megtenni, végzetesnek ígérkező leegyszerűsítéseket végez. Vajon a „mindent a népből” jelszava nem a múlt század végére parlagivá deformálódott népies-nemzeti iskola áporodott levegőjű, szürös-tulipános-muskátlis irodalmára emlékeztet-e?

Szirmai udvariasan leközi a cikket, a vitához neki sincs kedve, s így Herceg egy ideig még kénytelen kívánni. 1941-ben, miután a magyar csapatok megszállják Bácskát, a folyóirat átmenetileg befulladás, s az intermezzo többek közt arra is megfelel, hogy a megváltozott adottságok között íróink felmérjék irodalmunk kisebbségi éveinek történetét. Ekkor kezdi feszegetni Herceg János újra, de most már név szerint Szirmaival kapcsolatban is, a regionalizmus kérdéseit. Elismeri, hogy Szirmai „kemény kritikája hasznos volt, főleg nyelvi és esztétikai szempontból”, de el is marasztalja, mondván, hogy ez azonban a „lokális jelleget ... nem hozhatta ki. Pedig a cél mégiscsak ez volt.”⁴¹ Ugyanezen megfontolásból még Szirmai víziós művészetébe is belekap: „Persze bármily remekműveket mutasson is fel ez a valóságontúli irodalom, mégis csak eltévelyedés a józan világtól, eltávolodás az egészséges, kiegyensúlyozott élettől, ami a délvidéki embernek különben általában ismert jellemvonása.”⁴² (Kiemelések: U. Cs.) Nem érezzük feladatunknak, hogy e dolgozatban Herceg János fullánkjának esetleges mélyebb okait is kutassuk. Éppen csak egy ijesztő, de rendkívül tanulságos párhuzamot szeretnénk megvonni: Szenteleky még 1932-ben is, tehát amikor már elmélete nagy vonalakban készen áll, „meddő, forradalmas, közönyös, útonállásos, háborús és tétlenül pipázgató”⁴³ bácskai esztendők hosszú soráról beszél, tájnyelvi kultúrátlanságát panaszolva föl, de lám, egy évtizednek sem kellett elteltie, s máris akadt valaki, aki Szenteleky tanítványának tudva magát, *eszménnyé* tette meg a tétlen pipázgatást, józan világunkat. Talán épp itt kellene keresni annak okát is, hogy a felszabadulás után, a hatvanas évek elején jelentkezett fiatal nemzedék, mely — ezer más kérdéssel viaskodva — eleinte csak közvetve ismerkedett Szentelekyvel, miért vetette el oly egyoldalúan és kíméletlenül a pánhumanista előd elméletét. Mert ne feledjük: *kétféle couleur locale* van irodalmunkban!

A teljes regionalitás ígézetében egészen 1944-ig fönn tudta tartani magát a folyóirat. Utolsó száma az év szeptemberében jelent meg, mindössze harminc oldalon. Ezzel aztán meg is szűnt a végsőig hajszolt tájimádat, mely egészségtelen beszűküléshez vezetett, s mintegy irodalmunk súlyos válságát jelezve, a dilettantizmus melegágyává lett. Ebből a válságból irodalmunk majd csak az ötvenes években kezd kilábalni, immár a szocialista realizmus korszakát is maga mögött tudva.

⁴⁰ Herceg János: *Cél és vallomás*, Kalangya, 1938. 10. sz.

⁴¹ Herceg János: *A délvidéki magyar irodalom kisebbségi évei. A visszatért Délvidék*, I. m. 115. o.

⁴² I. m. 119. o.

⁴³ Szenteleky Kornél: *Bácska mint művészi és szellemi egység*, Kalangya, 1932. 7. sz.

VAJDA GÁBOR

LUKÁCS GYÖRGY REALIZMUS-ELMÉLETE

I. BALZACRÓL ÉS TOLSZTOJRÓL

Az irodalmat két funkciója teszi művészetté: a teremtmény és a megismerő. A nagy irodalomban mindkettő jelen van. Lukács György kritikai munkásságát az irodalom megismerő-megismertető szerepéről vallott messianisztikus hit határozza meg. Tanulmányai mindig azt keresik, ami az alkotást a kor valóságával és a valóságot klasszikusan megörökítő írók műveivel összekötötte. Négy évtized kritikai munkásságáról van szó, ezért természetes, hogy a politikus Lukács tanulmányainak mércéjében állandó hangsúlyeltolódások mutathatók ki. Kritikusai közül sokan politikai metamorfózisai miatt utasítják el Lukácsot, anélkül, hogy művét tüzetesebben megvizsgálták volna. Én a politikát és ideológiát csak irodalomtudományi következményében veszem figyelembe, és lényegében egy — Lukács által ontológiáinak nevezett — irodalom-szociológiai módszer lehetőségeivel és korlátaival foglalkozom. Lukács Goethéről, Balzacról, Tolsztojról és Thomas Mannról írt tanulmányai-
ban azt a pontot keresem, ameddig a szociológiai szempont lényegeset tud mondani a műalkotásról, de amelyen túl az ideológiai-politikai befolyás következtében tudománytalanná, önmaga ellentétévé válik.

Lukácsal mint esszéista irodalomtörténésszel foglalkozom. Mint kritikus azért nem oly jelentős, mert a kortárs írókról írt bírálatait leginkább az ideológus íratta vele, különösen a negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején, mikor ismét korábbi nézeteinek revideálására kényszerült. Sokan csak e kényszerű önkritikáiban látják Lukács dogmatizmusának lényegét, és úgy vélik, hogy mögöttük a művész alkotói szabadságát tisztelő etikus magatartás rejtőzik. Az ő dogmatizmusa valószínűleg nem magyarázható csak külső politikai okokkal, mert már marxista korszaka előtt is jelen van. Itt Lukács messianisztikus hajlamára gondolunk, mely a történelem utópikus végcéljához, csúcshoz viszonyítva (vagy hegelianus, vagy marxista, vagy hegelianus-marxista mérték szerint) lépcsőfokokra osztja a történelmet, s az így nyert konstrukció megfelelő fokához illeszti az adott korszakban reprezentatívnek vélt művet, — annak sémától elütő jegyei mellőzésével vagy átértékelésével. Ennek következtében Lukács tanulmányaiban gyakran találkozunk (pl. Werther-tanulmányában) lényeges információelemek mellőzé-

sével vagy a mű szempontjából lényegtelen, de a történelmi-társadalmi séma szemszögéből annál lényegesebb elemek túlhangsúlyozásával. Véleményem szerint Lukács dogmatizmusának lényege az irodalmat tekintve abban van, hogy nem a mű felől kérdez a valóságra, hanem a (gyakran kiagyalt) valóság felől a műre. Ily módon pedig a műalkotás *úgy illusztrálja a nagyszabású történelmi koncepciót és társadalmi utópiát, mint Zsdánov eszményi alkotója a párthatározatokat*. Lukács hihetetlenül alaposan és mélyen ismeri és érzi (legalábbis az egyik fajta) irodalmat, ami megkülönbözteti és gyakran szembe is állítja a vulgáris szocialista realizmussal, de a mű az ő világirodalmi tanulmányainak értékskáláján is csak másodlagos értékkel bír, mert, saját bevallása szerint is, az ő számára a *világirodalom csak nézőpont*, valaminek a szolálatában áll.

Lukács valóságkonceptiója és az általa realistának nevezett irodalom között a tükrözés kategóriája révén bizonyos megfelelés létezik. Ezért az ő felfogásában a realizmus fogalma már önmagában értékítéletet jelent: a művészetek története egyenlő a realizmus és antirealizmus, vagyis a művészet és az ellenművészet harcának történetével. A két tendencia minden történelmi szakaszban jelen van, de míg kezdetben az apollói (művészet), addig a hanyatlás korában a dionüszoszi (ellenművészet) kerül előtérbe.

A lukácsi realizmus tehát nem stíluskategória, hanem ismeretelméleti fogalom. Azt jelenti, hogyan viszonyul az író, illetve a mű az „objektív” valósághoz. Menekül-e tőle, vagy pedig éppen annak lényege felé fordul? Az „örök emberit” ábrázolja-e, vagy a jelen társadalmi törvényei szerint alkot típusokat? Az életszeretet vagy életgyűlölet kerekedik-e felül közélet iránti magatartásában, illetve — ennek következtében — művében?

A naturalizmus fogalmát szintén az irodalomtudományban megszokott jelentésétől eltérő értelemben használja. Értelmezése szerint az izmusok, a riportregény, a montázstechnika stb. csak modern változatai a naturalizmusnak. Minden ábrázolás naturalista tehát, ha nem a lukácsi „lényeket” jeleníti meg „sajátos formában”. Így például a sztálinizmus illusztráló irodalma is néhány mű kivételével, melyet egy új valóság előhírnökének tart.

Realista korszakának jelentős világirodalmi tanulmányait a harmincas, valamint az ötvenes években írta. Közülük a legfontosabbak Balzacról, Tolsztojról, a történelmi regényről, Goethéről és Mannról szólnak. Interpretálásuk kiindulópontja a marxizmus klasszikusaitól vagy Hegeltől vett idézetek, mert Lukács sohasem elemez szellemi mankó nélkül. Balzac *Parasztok* című regényéről írt tanulmányának kulcsa például Marxnak és Engelsnek az irodalommal kapcsolatos megjegyzéseiben van, Tolsztoj és a realizmus fejlődése pedig legtöbbször Engelsre, ritkábban Hegelre hivatkozik. A Faust-tanulmány mércéje A szellem fenomenológiája, a szocialista realizmusnak viszont Sztálin a tanítója, míg XX. századi kritikai realizmus-eszményének Thomas Mann műve a prototípusa. S mindehhez még csak az utólérhetetlen ügyességgel kezelt hegeli dialektikát kell hozzászámítanunk.

A KOR TÍPUSALKOTÓ REALIZMUSA

Lukács világirodalmi tanulmányaiban többször felbukkan a „realizmus győzelmének” Engelstől átvett fogalma. Balzac *Parasztok* című regényéről 1934-ben írt esszéje elejétől végig ennek szellemében íródott. De vizsgáljuk csak meg közelebbről, beszélhetünk-e egyáltalán Balzac vagy bármely más író esetében a realizmus győzelméről. Miféle objektív principium az, mely az író művében akarata ellenére is győzedelmeskedik?

A „realizmus győzelme” ideológusi tévhitének alapja Lukács esetében a már korábban említett tartalom és referencia azonosításának hibájában rejlik.

A *Parasztok* témája a kastély, a vidéki polgárság és a parasztság háromszögének harca, melyből a polgárság úgy kerül ki győztesen, hogy a parasztság, az áldozat kaparja ki számára a gesztenyét. Lukács a tanulmány elején e háromszöget a balzaci kompozíció *alapjának* tartja. („Ez a háromszög, melyben mindegyik partner a másik kettő ellen küzd, ez az alapja a balzaci kompozíciónak.”) A mű mondanivalója azonban homlokegyenest ellenkezik a történelem koordináta-rendszerében pontosan elhelyezett témával: az arisztokrácia bukásával párhuzamosan a polgárságban és kiszolgáltatottjában, a parasztságban megtestesülő barbárság győzelme, a kultúra és a „jó társaság” pusztulása. (Hasonlítsuk össze a regény első oldalain található kastély és környéke pazar, lelkes leírását a regény végén ábrázolt maradványok, a felparcellázott birtok elégikus képével.) „Nem hiszek a végtelen társadalmi fejlődésben; magának az embernek a benső fejlődésében hiszek” — mondja Balzac az *Emberi színjáték* bevezetőjében. A *Parasztok*ban megjelenített történelmi folyamat tehát az ő szemében visszafejlődés. Magánéletében (a regényben az abbé alakjában) a társadalmi fejlődés rendszabályozása céljából fordul a valláshoz. Ez persze Lukács figyelmét sem kerülheti el: „Balzac állandóan a francia arisztokrácia pusztulásának elégiáját zengi. Ebben a regényében is. Ez az elégikus forma határozza meg a regény kompozícióját.” Lukács tanulmányának elejéről vett idézet a háromszöget a kompozíció *alapjának* tartja, itt viszont azt írta, hogy az „*elégikus forma*” meghatározza a kompozíciót. E két ellentétes mozzanat közül Lukács az elsőt, az „alapot”, a témát, a társadalmi viszonyokat részesíti előnyben az utóbbival, az író személyes állásfoglalásával szemben. Ez szerint a realizmus engelsi győzelme, amivel azonban nem oldhatta meg a balzaci emberábrázolás kérdését.

Balzac több szempontból tanulmányozta kora társadalmát; ismerte annak osztályait, típusait, ezek érdekeit, törekvéseit. Saját szemével tapasztalhatta, hogy a paraszt rákényszerül a lopásra. E felismerés a regényben azonban csak a parasztok beszélgetésében és ott is csak elvétve tükröződik (például Fourchon apó monológjában). A parasztfigurák mintázásában ugyanis Balzac *előítéletei kerekednek felül*, és két fronton vívott harcuk okát nem annyira nyomorukban láttatja, mint inkább már-már démonikusan-eredendően romlott természetükben. Noha kétségtelen, hogy Tonsard Laguerre kisasszonytól kapott földje, melyből

több kára van, mint haszna, önmagában is elegendő ok lehetne a lázadásra, Tonsard és társai gaztetteinek mégsem ez, vagy legalábbis nemcsak ez a legfőbb mozgatórugója. Sokkal több bennük az eredendő rossz, semhogy felfelé törekvésüket elsősorban társadalmi helyzetük indokolná — ahogy Lukács véli. Ezt az bizonyítja, hogy Balzac állatias külsejű félelmetes gazemberként mutatja be Tonsard-t, az egyszerű kisemmizett parasztot.

Azonban nemcsak Tonsard alakja nincs „tipikus” viszonyban az általa képviselt társadalmi réteggel. Felesége, akinek a feltétlen gyarapodás érdekében mindent elnéz, ugyancsak romlott. Négy gyerekük lopásban, alattomoságban, „fajtalanságban” — ahogy Balzac mondja — már idejekorán szülei példáját követi. Közülük talán Catherine idealizált, démonikus alakja a legjellemzőbb, akit az író ellenszenve Delacroix egyik festményének nőalakjához hasonlít.

Hogy a balzaci értékskálát megérthessük, a kastélyt is jellemeznünk kell. Montcornet tábornok nála jóval fiatalabb feleségét és az átmenetileg nálunk tartózkodó újságíró Blondet-t plátói kapcsolat köti egybe, melynek tisztaságában csak az alattomos parasztok mernek kételkedni. Érzelmeket fennkölt erkölcsi normák irányítják, és csak a tábornok halála után lesznek egymáséi.

Mint említettük, a regényben több olyan párbeszédet találunk, melyet Lukács saját véleményének, a realizmus győzelmének bizonyítéaként gyakran idéz. Ilyen például Fourchon apó monológja a kastélyban vagy a parasztok vitája Tonsard kocsmájában. A parasztok szájába adott gondolatok Balzac társadalomról alkotott véleményét tükrözik, — ebben igaza van Lukácsnak. Sőt abban is, hogy közvetlen összefüggést lát a parasztok öntudata és a regény végkifejlete, a kisvárosi polgárságnak és a parasztságnak az arisztokrácia maradványai fölötti győzelme között. E — szociológia felől megállapított — igazság azonban egy lényeges leegyszerűsítéssel jár. Lukács módszere alapján ugyanis arra következtethetnénk, hogy a jellemeket nem az határozza meg, *amit és ahogyan* cselekednek, hanem egymás közötti párbeszédek.

A jellemek külső leírásuk alapján romantikusak-irracionalisak. Ha azonban mentegetőzve vagy lázadózva saját életükről beszélnek, léptenyomon társadalmi okokra hivatkoznak, megmagyarázhatatlannak ábrázolt lényüket magyarázzák. A démonikus rossz társadalmi kiszolgáltatottságában keresi önigazolását. Ez Balzac önellentmondása. A regény egyes jeleneteiben az író igazságérzése kerekedik felül, úgy látja, hogy az urak bűnéhez képest eltörpül a parasztok alattomosága. Ilyenkor felmenti őket. Ami itt lényeges: a hősök szubsztanciája és létük szóbeli önindoklása közötti ellentmondás nem dialektikus (a regénynek ezért nem lehet belső egyensúlya), és inkább kiemeli, semhogy megszüntetné a romantikus túlzásokat.

Így tehát Fourchon apónak a parasztság nevében a kastélyban elhangzott vádja, melynek tudatossága Lukács szerint is messze fölötte áll a korabeli paraszt gondolkodásának, voltaképpen Balzac vádja a társadalom ellen. Lukács ennek ellenére tétele igazolásaként hivatkozik Fourchon apó monológjára, és egy pillanatra sem jut eszébe, hogy

„schillerizálás” miatt elutasítsa, pedig éppen a szociológiai szempont és Franciaország történelme bizonyítja, hogy e típus nem társadalmi tendenciát testesít meg, hanem csak Balzac szócsöve, erkölcsi felelősségérzésének képviselője. Amit tehát Lukács Engels nyomán Fourchon apóra vonatkozóan a realizmus győzelmének nevez, azt inkább az idealizmus győzelmének nevezhetjük.

Hogy Balzac kora társadalmából meríti témáját, hogy a mű cselekményének kibonyolítását nem az alkotó személyi kívánsága, hanem a valóságos osztályharc dönti el, hogy Marx szerint Balzac olyan típusokat is felfedez, melyek az ő korában még csírájukban voltak, ez sem jelenti a realizmus győzelmét, csak azt, hogy Balzac vállalkozásainak csődje miatti dühében alaposan megismerte a társadalmat, s hogy művét tanulságként a társadalom legitimista szempontú megjavítása szolgálatába kívánta állítani. Tudta, hogy az egész megváltoztatásához az egészet kell megismernie és ábrázolnia. A regény figuráinak azonban így sincs szociológiai ekvivalense, mert az író balzaci módon, *kívánságaitól és előítéleteitől átitatva* formálta meg őket. Paradox módon világa így válhat autentikussá, ezáltal keltheti életre a szociológiai sémát. És különben is, ha tudjuk, hogy Balzacot személyes sérelmei készítették társadalma elleni állásfoglalásra, s hogy társadalmi helyzetéből, sorsából eredő szenvedélye műve minden pórusában jelen van, egyszerűen nincs okunk arra, hogy egy ideológiai eszmény nevében az íróat kilúgozzuk művéből.

Mikor tehát Lukács azt írja, hogy: „A társadalmi erők Balzacnál sohasem lépnek fel mint romantikus vagy fantasztikus szörnyetegek, mint emberfeletti szimbólumok, ahogy később Zolánál. Ellenkezőleg. Balzac minden társadalmi berendezést a személyi életharcok, személyek tárgyi ellentétei, intrikák szövevényévé old fel” — akkor nincs igaza, mert Balzac alattomos parasztjai általa nem szűnnek meg szörnyetegek lenni, hogy intrikákat szőnek és hogy bonyolult cselekmény köti őket egybe. Másrészt nem elégedhetünk meg azzal a megállapítással sem, hogy Balzac a *Parasztokban* kora társadalmának paraszttípusait alkotta meg, mert a befogadó tudatában az maradt meg, *milyennek látja és ábrázolja* Balzac a parasztot az arisztokrácia és a polgárság elleni harcában, tehát az: hogyan idealizál, hogyan tér el a szociológiai igazságtól.

Lukács módszerének ellentmondását még egy példával illusztrálhatjuk. A regényben Montcornet tábornok a parasztok tallózási joga ellen harcol. Balzac indokoltnak *ábrázolja* a tábornok tilalmát, hiszen a Tonsard-hoz hasonló jellemű parasztok visszaélnek régi jogukkal, és eleven fákat vágnak ki. Lukácsnak ezzel kapcsolatban Marxnak a harca jut eszébe a fatolvajokról szóló törvényjavaslat ellen, mely meg akarja szüntetni a rőzsegűjtés ősi szokásjogát. Lukács megállapítja, hogy Balzac álláspontja nem azonos Marxéval, őt rokonszenven Moncornet igazolására készíti. Ezért mutatja úgy be hőstét, hogy az nem a régi tallózási jogok, hanem csak a jogokkal való visszaélés ellen harcol. Lukács azonban ahelyett, hogy ebben a rokonszenven és előítélet által meghatározott képben látná Balzac világának jellemzőjét, a tábornok korábbi „kizsákmányoló” praxisára hivatkozva kimutatja, hogy a filantrópia csak látszat, mert „világos, hogy a harc nem a régi jogokkal való visszaélés, hanem

a régi jogok ellen ment". Lukács Balzac figurájába mélyebb szociológiai igazságot lát bele, mint aminek közvetítőjévé Balzac tette. Egészen addig megy, hogy párhuzamot von Marx és Balzac között: „Ezzel Balzac művészi képét adta a paraszti parcella tragédiájának. Művészileg ábrázolta azt, amit Marx a »Brumaire tizennyolcadikában« elméletileg mint a forradalom utáni parcella fejlődésének lényegét definiálta." Ennek és hasonló összefüggéseknek a meglátása lényeges megállapítása lehetne Lukácsnak, ha nem csak ebben és elsősorban ebben látná Balzac regényének jelentőségét. Mert ha a *Parasztok* írójában csak a társadalmi éleslátást értékeljük, akkor végül is oda lyukadunk ki, hogy Marx jobb író Balzacnál, már csak azért is, mert az utóbbinak saját előítéletével kellett megbirkóznia. Ha tehát eltekintünk attól, hogy Lukács mindenképp felett állónak és egyedül üdvözítőnek tartja szempontját, akkor kiderül, hogy általa mégis jelentős eredményhez jut a szűzsé elemzésében. Megállapítja ugyanis, hogy „Balzac azáltal ábrázolja a szellemi erőket, hogy visszavezeti őket szociális gyökerekre, hogy ideológiailag abban az irányban működteti őket, ahonnan társadalmilag származnak". Kimutatja, hogy Grandet Bentham uzsora-elméletét habzsolja, míg Rigout, a falusi uzsorást a thelemitákkal hozza összefüggésbe. Ezzel is közelebb visz bennünket a mű személyi és társadalmi hátterének megértéséhez.

Lukács a másik Balzac-regényről, az *Elveszett illúziókról* (1935) írt tanulmányában már nyoma sincs a dogmatizmusnak. Felmerül a kérdés: miért? Mert az *Elveszett illúziókban* nem tapasztalható a tárgynak és a tartalomnak az az ellentmondása, mely a *Parasztok* esetében arra készítette Lukácsot, hogy az előbbi „győzelmét" hangsúlyozza az utóbbival szemben.

Lukács az *Elveszett illúziókat* egy új korszak képviselőjének, a „kiábránádulás" regényének nevezi. Míg a *Don Quijote* a feudalizmus és kapitalizmus határán a feudális illúziók pusztulásának regénye, addig az *Elveszett illúziók* a francia forradalom eszméinek vereségét ábrázolja. Lukácsnak e társadalmi-történelmi kiindulópontja találkozik a Balzacéval, úgyhogy tanulmánya a regényben testet öltő írói szándék interpretálása. Nem állít fel konstrukciót, nem állítja szembe az író a művével, hanem inkább zsenialitását emeli ki, mely a két hős konfliktusaiban, bukásában találóan örökíti meg a korszak lényegét.

Lukács szinte észrevétlenül tér át a mű társadalmi hátterének tárgyalásáról a balzaci regényforma és tipusteremtés kérdéseire. A két főhős alakját nemcsak a polgári élet indikátoraiként értékeli, hanem az írói valóságlátás kifejezőiként is. Mert David Sechard becsületessége és rezignációja legalább annyira az író egyik énjének kivetítése, amennyire a becsület és naivitás társadalmi sorsának tükörképe. Hasonlóképpen a másik hőssel kapcsolatban is: míg Balzac a műhöz menekülhet, addig a polgári élet prózája öngyilkosságba kergeti a költő Lucien Rubemprét. Hogyan hozza ezzel összefüggésbe Lukács az egyénit, tipikust és az általánost? „Ez a regény nem egy »téma« regénye, nem a társadalom egy »szakaszának« regénye a későbbi riók modorában. Pedig Balzac a legkiszámítottabb cselekményszövéssel vonultatja fel az irodalom kapitalizálódásának valamennyi mozzanatát, s a kapitalizmusnak csak ezeket a

mozzanatait engedi a színen megjelenni. De ez az »általános társadalmi« elem Balzacnál sohasem lép közvetlenül az előtérbe. Alakjai sohasem pusztán »figurák«, akik az ábrázolandó társadalmi válság egyes oldalait kifejezik. A társadalmi komponensek összessége egyenetlenül, bonyolultan, zavarosan, ellentmondásosan fejeződik ki a személyes szenvedélyek és véletlen események szövevényében. Az egyes ember és az egyes szituáció jellemzése mindig a társadalmilag döntő erők összességéből ered, de sohasem egyszerűen és közvetlenül. Ezért ez a mélyen *általános* regény egyszersmind egy egészen sajátos és különleges ember regénye is. Lucien de Rubempré látszólag tökéletesen önállóan cselekszik azoknak a külső és belső hatalmaknak ellenében, amelyek felemelkedését elodázzák, amelyek — véletlen személyes körülmények vagy szenvedélyek alakjában — pályáját előmozdítják vagy akadályozzák, amelyek azonban különösképpen mindig megújult formában hajtanak ki ugyanannak a társadalmi létnek a talajából, amely Lucien törekvéseit is meghatározza.” Az idézetből láthatjuk, hogy Lukács legjobb pillanataiban az *ember-ábrázolást* tartja az író legfőbb feladatának, a többi vonatkozás sem másodlagos, de ebből következik. Vagyis abból, hogy az ember mindig egy korszak és egy társadalom embere.

Az idézetben nagyon lényeges számunkra, hogy az író Lukács szerint *nem egy témát vagy egy társadalmi korszakot* ír meg, bár a regényt olvasva természetesen egy társadalmi korszakra és annak egy lehetséges témájára ismerünk. Lukács íróeszménye a reneszánsz sokoldalú óriásaira emlékeztet bennünket. Felfogása szerint a „realista” író az életnek mind a gyakorlati, mind pedig a szellemi területén helytáll, s ilyenképpen szerzett tapasztalata aztán lehetővé teszi, hogy embervíziója sok ezer szállal kapcsolódjon korához. Rendkívül lényeges, hogy az író sohasem társadalmi, filozófiai, természettudományi stb. *ismeretei* felől alkossa meg hőstét (mint Zola), habár azok nélkül nem teremthet típusokat.

Lukács az *Elvesztett illúziókról* írt tanulmányában a műből indul ki, aminek folytán úgy elemzheti az egyéni, tipikus és általános kérdését, hogy egyiket sem emeli ki a másik kettő rovására. A költő és a nyomdász sorsa a társadalmi élet különös motívumaiban gazdag egyéni út, melynek szélesebb összefüggései és végkicsengése általánosak. Lukács akkor egyszerűsít, ha egyes tanulmányaiban, ideológiai okokból a műnek csak a társadalmi élet különösségével és általánosságával kapcsolatos vonatkozásait elemzi, míg a hősök egyéni vonásairól és — következőleg — a művészi hitelességről megfeleldeznek. Ilyen esetekben — pl. a Marx és Engels Lassall-lal folytatott vitájáról írt tanulmányában, vagy a Tolsztoj és a realizmus fejlődése egyes részeiben — a témát tartja elsődlegesnek, sőt olykor az sem közömbös számára, hogy az „utóvédek” vagy a „túl korán érkezettek” tragédiájáról van-e szó. Ezzel kapcsolatban Lukács tanulmányaiban az az érdekes paradoxon is megfigyelhető, hogy ha valamely alkotó művét rossznak tartja, mindig a művészetén kívüli szférákban találja meg a hibát (társadalmi előítéletben), míg az általa is nagyra becsült klasszikus művek megítélésében, tekintélyektől vett idézetei ellenére is, a művészetén belül marad.

Talán még tanulságosabb lesz megvizsgálnunk a Tolsztoj és a realizmus fejlődése (1935) című tanulmányát, melyben elemzésének erényei és hibái szinte váltják egymást.

Lukács mindjárt a tanulmánya elején V. M. Frietschével vitatkozik, aki szerint „Tolsztoj igazán meggyőzően csak a saját osztályát, a nemeséget tudja ábrázolni: szemmel láthatóan idealizálja is a nemeseket, nem minden oldalról, nem objektíven, hanem tendenciózusan világítja meg őket”. Ha ez igaz, véli Lukács, akkor hogyan lehet Tolsztoj nagy realista, nem pedig az orosz nemesség apologetája? Szerinte a helyes kiindulópont *Leninben és az orosz forradalmi demokratákban* van. Lenin ugyanis Tolsztoj epikájának jelentőségét a jobbágyság felszabadításáról az 1905-ös forradalomig tartó fejlődés *tükrözésében* látja. Tolsztoj azért örökíthette meg akarata ellenére is az orosz forradalom feltételeinek *különösségét*, mert szemlélete olyan alapokon áll, mint Európa íróié 1848 előtt. Ennek dacára is a hetvenes évektől kezdve, mikor a zolaizmus elutasítja a balzaci és stendhali regény romantikus elemeit, modern írónak számít. Azonban nemcsak a naturalistaellenes törekvésekre hat, hanem a naturalista írókra is, például Maeterlinckre. Lukács itt Engels alapján különböző társadalmi feltételekkel és a nekik megfelelő eszményítési lehetőségekkel magyarázza a nyugati, illetve az orosz és a skandináv irodalom közötti alapvető különbséget, valamint a két utóbbi térhódítását a XIX. század második felében. Bár mindig az utóbbiakkal rokon-szenvezik, elismeri, hogy minden jelentős nyugat-európai író is „felháborodottan” vagy „ironikusan” állást foglal a polgári társadalommal szemben. Most a nagyrealizmust oly módon teszi a tiltakozás, illetve az apologetizmus kritériumává, hogy csak a szimbolizmust zárja ki belőle.

Lukács a nagyrealizmus feltételeit Lenin tézisének és Tolsztoj epikájának szem előtt tartásával a következőkben látja:

1. Az írónak, előítéleteit legyőzve, őszintén ki kell mondania, mit lát a társadalomban.

2. Az őszinteség önmagában nem elég, ha nem társult hozzá „világtörténelmileg jelentős, társadalmi alaptendenciájában forradalmi mozgalom”, aminek ábrázolása nem azonos a haladás lapos fogalmával.

3. A művészi őszinteség az író nyilatkozataiból nem határozható meg, csak a műből.

4. Ha a költői őszinteséget reakciós világnézet határozza meg, a tükrözés ennek ellenére lehet művésziileg pontos és hiteles.

5. A társadalmi tendenciáknak igazolniuk kell az író reakciós világnézetét. Tolsztoj reakciós világnézete az orosz parasztságban gyökerezik.

6. Az író reakciós illúziói — ezt Tolsztoj és Balzac példája egyaránt bizonyítja — elmélyíthetik az ábrázolást, emelhetik annak pátoszát.

7. Előfordulhat az az eset, hogy egyes írók szemléletüknek megfelelően a realista mű létrejötte szempontjából egyébként nélkülözhetetlen reakciós irányvonalat veszik át, ez azonban nem kisebbsíti a realista alkotás jelentőségét.

8. A társadalom fejlődési szakasza meghatározza, hogy az író leíró vagy megfigyelő művészetet hoz-e létre, ami attól függ, hogy az író objektíve részt vehet-e a közélet harcaiban, illetve létezik-e olyan ten-

dencia a társadalomban, melyhez csatlakozva kiteljesítheti önmagát és művét. Az író életmódját nem személyi adottságai határozzák meg. Zola harciasabb természetű Goethénél, mégis csak élete vége felé vehetett részt közvetlenül a társadalmi életben.

Az írók 1948 után elfordulnak a társadalmi élettől, s mivel az életben nem találhatnak szövetségesre, fegyverük csak az ironia lehet. Ez az élethelyzet szüli Flaubert pártatlansági elméletét és a zolaizmust. Itt Lukács elismerése a leglényegesebb, az ti., hogy ez az írói pártatlanság nem apologetizmus, hanem a társadalommal való szembenállást jelent: kritikát, undort, ironiát.

Ezután következik Lukács fokozatos szembehelyezkedése. Az új realista stílművész, szobatudós lesz, akinek szakmája az írás. Életanyaga ezért szükségszerűen szűkebb. Ha írni akar valamiről, külön tanulmányoznia kell a jelenséget. De hiába, mondja Lukács, a megfigyelés eredménye csak felszínes lehet. Az igazán tehetséges megfigyelő legfeljebb azt teheti meg, hogy felfokozza a jól megfigyelt részletek írói kifejezését. Flaubert azt tanácsolja Maupassant-nak, hogy addig figyeljen egy fát, míg fel nem fedezi rajta más fáktól megkülönböztető vonásait, és meg nem találja az egyszerűséget kifejező szavakat. Lukács ebben a művészet céljainak beszűkítését, a realizmus zsákutcaját látja. Mert Flaubert elszigeteli a fát a természettől, az embertől. Ellenpéldaként a görcsös lombtalan tölgyfát említi Tolsztoj regényében, melynek segítségével az író Andrej hercegnek egy bonyolult lelkifolyamatát világítja meg. Flaubert ugyanakkor azt írja 1950-ben, hogy nemzedékéből hiányzik „a dolgok lelke, az írói tárgy eszméje”.

Míg Tolsztoj az *Egy asszony életét* az újabb irodalom legjobb művének tartja, addig Lukács felrója Maupassant-nak, hogy egy család és egy nő problémáit elszigetelte a társadalomtól, holott a cselekmény a restauráció korában kezdődik, és 48 előtt végződik. Miért csak csendélet itt, ami Balzacnál változatos folyamat? Lukács nem gondol arra, hogy ezt másképpen is meg lehet fogalmazni: miért nem ír Maupassant úgy, mint Balzac?

Nem meggyőző az az érv, mellyel Lukács visszautasítja a vulgárszociológusok statisztikáját, akik az ábrázolt alakok száma, összetétele alapján azt állítják, hogy Tolsztoj elsősorban az arisztokrácia írója. Lukács szerint az ilyen elemzés csak a naturalisták megértését segíti elő. Balzac és Tolsztoj világában ugyanis a látszólag egymástól legtávolabb eső vonatkozások is összefüggnek egymással. Balzac világában például Gobseck mint a pénztőke hatalmassága akkor is uralkodik, ha a színről lelép. Tolsztoj életművében pedig a kizsákmányolt paraszt a láthatón vagy láthatatlanul mindig jelenlevő szereplő. Még ha tudjuk is, hogy Lukács itt azok ellen harcol, akik a parasztnak a napi politika érdekének megfelelő ábrázolását kéri számon Tolsztojtól, a lényeges leegyszerűsítést mégsem hallgathatjuk el. Először is: Balzacnál legalább ennyire jelenvalónak lehetne mondani az arisztokrácia iránti nosztalgiaját vagy a valóságos rend iránti tiszteletét, Tolsztojnál pedig a kereszténység eszméjét. Másodszor: az olvasó nem a mindenütt jelenlevő bankárral, illetve paraszttal találkozik Balzac vagy Tolsztoj regényeiben, hanem regényhő-

sökkel, akiknek, épp a Lukács által hangsúlyozott tipizálás-elv alapján, valamelyik társadalmi osztályhoz kell tartozniuk. A paraszt állandó jelenlétének bizonyítéka (a *Feltámadásból* vett részlet) már csak azért sem mondható meggyőzőnek, mert e regény olyan lelkiismeret-furdalásból született, mely a *Háború és békében*, valamint az *Anna Kareninában* még sokkal kisebb mértékben hat. Lukács itt stratégiájának követelményei szerint az élménymeghatározó motívumok közül a parasztmotívumot kiemeli, és általános érvényűvé teszi. Ezt más motívumokkal is megtehetnénk, ami azonban csak a probléma elkenését eredményezné. Néhány sorral utóbb azonban maga is kénytelen elismerni, hogy Tolsztoj szinte tisztán erkölcsi formában vetette föl e kérdéseket, s hogy szemlélete végeredményben reakciós. Lukács itt akaratlanul is ellentétbe kerül előbb elemzett felfogásával, mely pozitívnak minősíti a reakciós szemlélet szerepét Tolsztoj epikájában. A haladó és reakciós világnézet szembeállítását egy regény kapcsán ugyanis kimondhatatlanul arra következtet, hogy a tárgyukban és világnézetükben egységes alkotások értékebbek.

Lukács végül is Csehovra hivatkozva oldja meg a pártosság és az objektivitás látszólagos ellentmondását Tolsztoj regényeiben. Eszerint elégséges, ha a művész helyesen teszi fel a kérdést, nem okvetlenül fontos helyes választ adnia. Tolsztoj kérdésfelvetésének helyessége például úgy mutatkozik — mondja Lukács —, hogy az *Anna Kareninában* a parasztok eleve idegenkednek minden reformtól. Lukács még közelebb kerül a politikához, mikor a két „nemzet” szembenállásának ábrázolását is a helyes kérdésfelvetéshez sorolja. Igaz, ennek életrajzi gyökere is van, mondja. Míg azonban Tolsztoj magánéletében a társadalom merev kettéoszlásának erkölcsi és vallási jellegű felszámolását tűzte ki célul, addig a műveiben ábrázolt valóság leleplezi illúzióit. A lényeg az Lukács számára, hogy Tolsztojnak vannak illúziói, míg a nyugatiak közönyösek ott, ahol őt a lelkiismeret a másik „nemzet” felé hajtja.

Lukács gyakran beszél arról, hogy a realista műalkotás létrehozásához elengedhetetlen az író részvétele a közélet harcaiban, aminek következtében a művet nem annyira az író életélményéből, mint inkább a társadalmi valósággal való kapcsolatából származtatta. Mert a mű és a társadalmi valóság összefüggése többnyire közvetlenül érdekelte, még ha ő lépten-nyomon is a közvetettséget hangsúlyozza. Ritkán tartotta magát ahhoz a gondolathoz, melynek ugyancsak ő a hangoztatója, és néha — pl. az *Elveszett illúziók* elemzésében — érvényesítője is: a mű végeredményben az író és az élet találkozásának eredménye. Ehelyett sokkal többet törődött azzal, hogy kedvenc klasszikus műveiből Hegel és Marx segítségével szabályokat vonjon le és azokat normaként állítsa a kortárs írók elé. Így aztán a következtetésből, az egy lehetséges, társadalmilag-történelmileg meghatározott szerkezeti változatból, az egyéni, tipikus és általánosból gyakran lett dogmatikus kiindulópont. Itt, a Tolsztoj-tanulmányban, a sajátosan orosz szellem kizökkenti sémájából, és hasonlót állapít meg, mint Balzac *Elveszett illúzióival* kapcsolatban: itt ugyanis a nagyrealista kompozíció értékét abban látja, hogy az élet azon társadalmi struktúrájának tükörképe, melyet a művész átélt. E meg-

állapításával lényegesen csökkenti a tükrözésnek A művészet és az objektív igazságban adott értelmezésének mechanikusságát. Az alkotó értelmezése így módon a tükröző-tipizáló géptől a teremtő szubjektum felé közeledik.

Érdeemes megfigyelnünk, hogyan különbözteti meg Lukács a filozófiából kiindulva a típusalkotó realizmust és a naturalizmust. Először egy hegeli fogalmat, a „rossz végtelenséget” interpretálja. A zennek megfelelő ábrázolásmód a jelenségek felszínén reked meg, és nem több a megfigyelések rendezetlen halmazánál. A másik hegeli fogalom az „objektumok totalitása”, mely az epikában az embert és az őt környező tárgyak eseményekben megjelenített kapcsolatát jelenti. Az előbbinek a naturalizmus, az utóbbinak a realizmus a művészi formája. Ez azonban lényeges egyszerűsítés, ha tudjuk, hogy a naturalista törekvés értéke nem mindig egyenlő a naturalizmussal, mert az élelmény gyakran rácsfol a tételre. Jó néhány Zola-regény túljut az irányzaton. A realizmusban sem a művészet az, ami Lukács értékrendszerében az első helyen van, a naturalizmusnál még kevésbé. Ilyenkor még arról a tételről is hajlandó megfeledkezni, hogy az alkotó kijelentései nem adhatnak támpontot a kritikának.

Nem igaz tehát, hogy Zolánál a tárgyak teljessége az emberek sorától független. Elsősorban nála is van cselekmény, ha nem is olyan gazdag, mint Balzacnál, akinek regényeit élénkké teszi a hitből, példamutató szándékból fakadó mese-parabola. Azonban Zolát sem gátolja tételes determinizmusa, hogy például *A pénzben* a börze, valamint urainak és áldozatainak pillanatonként változó viszonyát az emberi kapcsolatok teljességében ábrázolja. Hogy típusai általánosítanak, ez nem a valóságábrázolást, hanem a realizmus egyfajta értelmezésének időfellettségét cáfolja. A börze intézménye már kialakult, a szereplők (a győztesek és vesztesek egyaránt) már csak szenvedő alanyok lehetnek. Ez azonban nem a realizmus megszűntét, hanem egy tárgyában és módszereiben új realizmus születését jelenti.

A leírás kétségtelenül túlteng a *Nanában*, de még a *Germinalban* is, ám sehol sem öncélú. A színház részletes leírásának a *Nanában* hasonló funkciója van, mint például a Vauquer-panzió képeinek a *Goriot apóban*. Zola realista ábrázolásmódjának értékét nem sokban csökkenti, legfeljebb megkülönbözteti a Balzacétól, hogy nála színház a fő színtér, ahol a hősök párbeszédekben, kis játékaikban árulják el, hogy kicsodák, míg a Vauquer-panzió Balzac regényében csak kiinduló- és vissza-visszatérő-pont, melynek meg-megújuló jelentést és szerepet ad a változatos cselekmény. A *Nanának* a történés, a mindennapok apró mozgása a lényege. Nanát is mintha saját maga előtt is ismeretlen mechanikus erő emelné fel és ejtené le. Ő maga sem tudja, mi üzi egőszér az utcára, és mi emeli másszor fényűző életmódjába. Ezzel szemben a *Goriot apóban* a cselekvés, tehát az akarat és az öntudat dominál. A hősök valahonnan indulnak, és valahova érkeznek. Természetes, hogy a két színhely a két regényben ellentétes szerepet tölt be. Valamelyiket azonban csak akkor tarthatjuk funkcionálisabbnak, ha a funkcionális fogalmát már előzőleg levezettük valahonnan: Lukács esetében a polgárság kezdeti szaka-

szában keletkezett regények cselekményének és színterének viszonyából, illetve: filozófiailag :Hegel két kategóriájából.

Lukács Hegel szellemében és *A regény elméletének* fő gondolatát aktualizálva az eposz keletkezésének társadalmi feltételeit a regényével állítja szembe: az ember és a világ egységét az ész általánosságának és az életnek a dualitása váltotta fel. A polgári írónak az a feladata, hogy leküzdje ezt az ellentmondást. S itt messianisztikus hegelianizmusa azt mondatja vele, hogy a kapitalizmus gépies életformája csak fokozódó tendencia, nem „kész” valóság. S ezen a ponton aztán már egészen más-ként viszonyul a fejlett kapitalizmus korának íróihoz, mint az előbb, mikor azt írta, hogy a társadalmi valóság meghatározza az írók ábrázolási lehetőségeit. A „tendencia” ugyanis azt jelenti, hogy az írók szabadon választhatnak az „elbeszélés” vagy „leírás” között. Hogy Lukács a valóság kétféle értelmezése közül melyiket veszi alapul, vagyis hogy a polgárság hanyatló szakaszának íróival szemben megértő-e vagy elutasító az értékelése, attól függ, hogy Marxhoz-e vagy Hegelhez áll közelebb. A történelmi materializmus szellemében tényekből indul-e ki, mű és valóság konkrét összefüggéseit kutatja-e, vagy a szellem kitalált fejlődési fokaiból dedukál egy-egy tetszőleges valóságot, melynek ábrázolását élő és holt művészekről egyaránt számon kéri. A hegeli gondolkodás madártávlatából Defoe Robinsonja is például modern regénynek számít, a kapitalizmus pedig közeledő kísértetnek, melytől vagy megijed az író, vagy nem. Így aztán egyszerre megfeledkezik az éppen általa ragyogóan elemzett flaubert-i íróniáról, és azt mondja, hogy semmit sem ér az igazi élet művészi gyászolása, „ha a művész nem talál ki olyan helyzeteket, melyek a valóság keretei közt magukban véve nem lehetetlenek (még ha esetleg soha és sehol elő nem is fordultak)”. Az előbb Lukács arról beszélt, hogy a polgári elidegenedés csak „tendencia”. Most pedig kiderül, hogy a tendencia mégiscsak valóság, ha már az elidegenedés kezdeti fokán keletkező Robinson is csak fantáziával tudja megvalósítani ember és termelőeszköz még emberséges kapcsolatát. Mennyivel inkább kellene élnie a kitalálással — ami talán már meggyőző erő nélküli hazugság lenne — a XIX. század második fele írójának. Ezt maga Lukács is kénytelen elismerni, még ha ezzel ellent is mond annak az igényének, hogy az írónak a flaubert-i ábrázolómódszerrel szemben dinamikus cselekményt kell kitalálnia: „A cselekménytelenség, a környezetrajz, az átlagember, mint a tipikus pótléka, lényeges ismérvei ugyan a realizmus hanyatlásának, de mégis az életből mentek át az irodalomba. Mennél kevésbé tudtak az írók együtt élni a kapitalista világgal mint saját világukkal, annál kevésbé tudtak igazi cselekményt kitalálni. Nem véletlen, hogy a kor jelentékeny írói, akik a társadalom fejlődési mozzanatait többé-kevésbé helyesen tükrözték, csaknem kivétel nélkül cselekménytelen regényeket írtak, míg a legtöbb olyan regény, melynek változatos és tarka cselekménye van, csak társadalmilag és tartalmilag semmitmondó sürgés-forgást ábrázol.” (Kiemelés: V. G.) Lukács is tehát néha kénytelen megkülönböztetni a kívánságot a valóságtól, különösen,

ha klasszikus művekről van szó. Azonban csak egy-egy pillanatra, mert máris a *Háború és békére* hivatkozik, megfélemlítve az általa is elemzett orosz társadalom sajátos feltételeiről. Így aztán tanulmánya a „kéllés” hangnemében folytatódik. Elismeri a kapitalizmus munkamegosztásából eredő szellemi következményeket, de a napi politika nyelvén rögtön megjegyzi, hogy „a nagyrealisták éppen ezen a téren sohasem tették le a fegyvert”. Míg e tanulmány elején a társadalom kinjainak átélőjeként, az igazságtalanságok élő lelkiismereteként ismertük meg Tolsztojt, addig most egy szemponteltolódás harcosnak, akaratú lénynek látja a kinos önvizsgálat íróját, akiről Lukács korábban már azt írta, hogy fő kérdése: „mi módon lehetne az életet úgy berendezni, hogy az ember mások munkájának kizsákmányolásával egyúttal önmagát se tegye erkölcsileg tönkre?” Így válik lehetségessé, hogy Lukács olyan tulajdonságáért is nagynak tartja Tolsztojt, mellyel a java orosz értelmiségi is rendelkezett: a jelen viszonyok tagadásáért. Ugyanígy csak másodsorban említhetjük Tolsztoj erényeként (vagy inkább alkotói lehetőségeként) azt a széles társadalmi tapasztalatát, szűzsége alapját, mellyel a korabeli értelmiségi szinten rendelkezhetett. A tolsztoji nagysághoz egyébként nélkülözhetetlen sokrétű anyag előtérbe helyezése vagy túlhangsúlyozása azért veszélyes, mert elfeledteti a teremtményt, mely ennek az — értelmiségi vagy tudós fejében heterogén vagy egészen más elvek alapján rendszerezett — anyagnak önálló létet adott, az ismeretből *élményt teremtet*t.

A továbbiakban Lukács az egyedül üdvözítő módszer hirdetése helyett az élménytől és a felismeréstől lelkesedve kiváló elemzését adja a Tolsztoj-regények megismerő aspektusának, a művek valósággal való kapcsolatának és ezzel bizonyos mértékig összefüggő belső szerkezetének. Oblonszkijt például egy földbirtokos réteggel és annak szellemi magatartásával hozza összefüggésbe. Lényeges megállapítása, hogy az *Anna Kareninában* és a *Feltámadásban* már kialakult az intézmények világa. Nagyszerű például, ahogy ennek alapján Balzac és Tolsztoj intézményeit és hivatalnokait hasonlítja össze, s azokat társadalmi gyökerekre visszavezetve jut érdekes következtetésekre a szerkezettel kapcsolatban. Itt derül ki, hogy ami Lukács irodalmi tanulmányaiban pozitív, az nem más, mint egy szociológiai elemzés mód, amelyet akkor érvényesít hibátlanul, ha minden gyakorlati szempontot tudatosan vagy akaratlanul mellőzve a mű típusainak, szűzségének és szélesebb társadalmi összefüggéseinek kapcsolatát vizsgálja. Így például az orosz valóság tanulságaival is összefüggésbe hozza, hogy Tolsztoj szerkesztésmódja a *Feltámadásban* és az *Iljics Iván halálában* a nyugat-európai realizmus felé közeledik.

Az orosz irodalomban is teret hódít a hétköznapi élet ábrázolása, mondja Lukács, ha a társadalmi élet nem ad másmilyen mintát. Az orosz írók azonban a hétköznapi életben is megtalálják a társadalmi elmentmondásokat is kifejező szélsőséges helyzeteket. Oblomov tétlensége több egy ember lelki konfliktusánál, mert egy egész sor társadalmi kérdésre is választ ad. Ha renyheségének megrajzolásában nem túlzott volna

az író, az egyszerű leírás naturalizmust eredményezett volna. Tolsztojbán és Goncsarovban egyaránt közös, hogy társadalmuk költőietlen életét művészileg le akarják küzdeni.

Találóan veti össze Balzac és Tolsztoj szerkesztésmódját. Balzacnál a szélsőséges helyzet külsőleg is szélsőséges, ezért a cselekményt fordulatok láncolata képezi. A tolsztoji szélsőséges helyzet pedig a mindennapi élet felszíne alatti lelki helyzetek szélsősége, vagyis intenzív. Iljics Iván halálának leírása belső dráma, nem naturalista leírás, mint Bovaryné halála. A nyugati irodalom gyakran a patológikus kivétel által haladja mge az átlagot, mint például a Goncourt-ok a *Germinie Lacerteux*-ben. Anna Kareninát Beauséant grófnéval hasonlítja össze, és megállapítja, hogy míg Tolsztoj Anna szerelmének minden fázisát elmondja, addig Balzac csak a drámai pontokat ragadja meg a grófnő szerelmének elbeszélésekor, „Tolsztoj sokkal epikusabb tehát Balzacnál a szó klasszikus értelmében”. A különbség többek között onnan ered, hogy Balzac hősei még nem „kész” világban élnek, ők még aktív szereplői a társadalmi drámának, Tolsztoj világában viszont már kialakultak az intézmények, bár ő is egy történelmi dráma előterében ír. A régi realisták alakjai (Werther, Sorel) közvetlenül képviselték a polgári forradalom hajtőerjét. Tolsztoj helyzete következtében is csak közvetve ábrázolhatja a parasztot, ti. azt: hogyan tükröződik a parasztkérdés az uralkodó osztály életében. Ugyanakkor a nyugati irodalmakban az írók csak a társadalmi események közvetett reflexeit ábrázolták, nem figyelték meg, hogy mi-féle erők gyülekeznek a felszín alatt. Lukács itt megfedkedezik arról, hogy ugyanígy Balzactól is számon kérhetné az 1831—32-es lyoni munkássztrájkot, vagy akár 1848-at is.

Tolsztoj A művészetről című írásában az „élettel való elégedetlenséget” tartja az új művészet egyik jellemző vonásának. Kifejezési módszere: a szélsőséges (lelki) lehetőség. Bezuhov, Bolkonszkij, Levin, Nyehljudov élete emberi összhangját keresi az adott társadalmi kereteken belül. E belső küzdelem sodorja őket szélsőségből szélsőségbe. Kilengéseik azonban nem lépnek túl osztályuk életkörén. Lukács itt akaratlanul is elismeri, hogy Tolsztoj mégiscsak elsősorban az arisztokrácia életének ábrázolója, még ha osztályhelyzete és a parasztság életkörülményei miatti lelkiismeret-furdalása egyik fő ösztönzője, és még ha főhősei elsősorban a lelkiállapotának megszemélyesítői (Levin, Nyehljudov, Iljics Iván). Tolsztoj hőseinek éppen társadalmi hovatartozásuk miatt meghatározott külső és belső mozgásterük van, szemben Balzac alakjaival, akik nem ritkán polgár voltak miatt váratlanul „határok között mozgó kilengések nélkül” cselekszenek. Így például Lucien de Rubemprét váratlanul nyeri meg Vautrin.

Lukács egy egészen új szempontból bírálja a nyugati leíró prózát. A „leírás”-nak az az egyik fő problémája, hogy nem kifejlődési folyamatában ábrázolja az elszürkülést. Ez lesz egyik fő érve a XX. századi alkotói törekvések és a mögöttük levő életjelenségek elleni harcában. Tolsztojt perspektívája, a parasztság menti meg, hogy ilyen dilemma elé kerüljön.

A LEGFONTOSABB KATEGÓRIÁK LUKÁCS REALIZMUS- ELMÉLETÉBEN

POZITÍV ÉRTÉK

a társadalmi periódus emelkedő szakasza és annak művészete

marxizmus

Arisztotelész, Goethe, Hegel, Marx, Engels, Lenin

objektivitás

társadalom-ontológiai lét

plebejus demokrácia

kommunizmus

béke

totalitás

közösségi ember

nembeliség (a legnagyobbak művészete és tudománya)

immanencia

az „egészet” magába foglaló tudatosság

ész

helyes tudat

konkrét lehetőség

nagyvilág

citoyen, öntudatos munkás

szocialista bíráló és önbírálat

apollói művészet

tartalom

shakespeare-izálás (tipikus-különös, egyéni, általános)

Homérosz, Balzac, Tolsztoj, Goethe, Shakespeare, Th. Mann, Gorkij

naiv

realizmus

NEGATÍV ÉRTÉK

a társadalmi periódus süllyedő szakasza és annak művészete

polgári filozófia

Platon, Kant, Schiller, irracionalista filozófia (Nietzsche, egzisztencialisták stb.)

szubjektivitás (csak akkor pozitív, ha dialektikusan kapcsolódik az objektivitáshoz)

időtlen ontológiai lét

személyi kultusz

fasizmus

háború

partikularitás

létbe vetett ember

mindennapi élet (nem negatív csak alsóbb rendű)

transzcendencia

spontaneitás

öszön

hamis tudat (az irodalomban kivételesen elfogadható)

absztrakt lehetőség

kisvilág

filiszter, hivatalnok

polgári bűnbánat

dionüszoszi művészet

forma (csak elméletileg vannak dialektikus kapcsolatban)

schillerizálás (általános — egyéni)

Schiller, Dosztojevszkij, Flaubert, Zola, Joyce, Kafka

szenimentális

antirealizmus (romantika, naturalizmus, avantgardizmus, pszichologizmus, illusztráló szocrealizmus)

POZITÍV ÉRTÉK

egységek hierarchiája
 szükségyszerű (még a véletlenben is)
 tudatosság
 típus (egyén, társadalom)
 intenzív
 „honnan hová”, szerves fejlődés,
 céltudatos szerkesztés
 elbeszélés
 az író cselekvő is
 ábrázolás
 objektív pártosság
 arisztotelészi katarzis
 drámai szerkesztés vagy cselekményes mese
 tartalom és forma egysége
 szimbólum
 csehovi, ibseni ésszerű kérdés
 perspektíva

NEGATÍV ÉRTÉK

egységek mellérendeltsége
 véletlen, anarchia
 öncélú képzelet
 excentrikus (patológia, kivétel)
 extenzív
 montázs technika
 leírás
 csak megfigyelő
 riport
 szubjektív tendencia
 a műélvezet pszichológiai magyarázatai
 statikus állapotrajz, ironia
 allegória, szimbólum
 allegória (Az esztétikum sajátosságában)
 szorongás, káosz
 nihilizmus

II. A KRITIKAI ÉS A SZOCIALISTA REALIZMUSRÓL

Ma, mikor az irodalom jövőjét illetően két szempont áll szemben egymással, Lukács György hite és vitatkozókedve a harmadik utat választja.

Az első nézet szerint a szubjektum szerepének megnövekedésével és új értelmezésével a művészet új korszakába lép, aminek a prózában a cselekmény eltűnése a következménye. Ebben ellentétes világnézetű gondolkodók sem mondanak ellent egymásnak. Marx „az emberi lényeg tárgyasulásáról”, Gaudy a mindig az embert kifejező, a szabályokra mindig rációzó „parttalan realizmusról” beszél, az „új regény” írói és kritikusi pedig egy — a hagyományos oksági viszonyt megszüntető — új kapcsolatba hozzák az embert és a tárgyi világot.

A másik nézet, mivel a cselekményt a próza feltétlen tartozékának vallja, ugyanakkor pedig kénytelen tudomásul venni, hogy a jelen és feltehetőleg a jövő is megfosztja az írókat a meséhez elengedhetetlen kedélytől és hittől (lásd ezzel kapcsolatban Déry Tibor merengéseit az *Ítélet nincs* című könyvében), az epika válságáról és haláláról kénytelen beszélni.

Lukács mindkettővel szembehelyezkedik, még ha Thomas Mann után nincs is olyan író, akinek művével alátámaszthatná érveit. Az első nézetel szemben azt mondja, hogy valójában akkor is az ember alkotja világát, ha a polgári társadalom *látszólag* kiismerhetetlen káoszában is él, és ha *látszólag* nem ő manipulálja a dolgokat, hanem a dolgok manipulálják őt. Ha pedig az ember a cél és a középpont, akkor az irodalomnak őt kell tükröznie, a klasszikusokhoz hasonlóan, akik korának emberi viszonyai — *mutatis mutandis* — korunk emberének mintaképeül szolgálhatnak. Így aztán a hagyományos esztétikai kellékeket, többek között a cselekményt is nem az esztétika dogmatizmusra hajló tana — védekezik Lukács a többször szemére vetett akadémizmus és konzervativizmus ellen — hanem maga az élet, az emberi viszonyok követelik meg. A cselekmény végső eltűnése az elidegenedés győzelmét, a humanista eszmény vereségét jelentené.

A másik nézetet az előbbiből következően azzal utasítja vissza, hogy ha a pesszimista kedély dominációjának társadalmi oka is van, az még nem jelenti azt, hogy nem csak egy átmeneti válságról, felszíni jelenségről van szó. A modern íróknak az a problémája, hogy életélményük nem szélesebb ennek a negatív jelenségnek az élményénél, hanem azonos vele. A felszínt mélynek, az átmenetet örökkévalónak tartják: — akarva-akaratlan struccpolitikusok. Nemhiába nevezte Eörsi István a „valóság fanatikusának”, a divatos korjelenségeket mindig a szélesebb objektív alapok felől tartja ábrázolhatónak.

Melyik az az eszmei és művészeti irányzat, mely a pesszimizmusra és a belőle keletkező embertelen művészetre egyaránt rá fog cáfolni? A szocialista realizmus — válaszolja Lukács —, mely ember- valamint éleleteszménye miatt természetszerűleg fordul a görög peoszokhoz és a fejlődő polgárság regényeihez. Ám azzal a többlettel, hogy számára már fejlődő valóság, ami más korok írói előtt csak elérhetetlen eszmény volt. A perspektíva itt nem a jövőben, hanem az emberekben van.

Ezzel azonban az eschatológia területére értünk, mely nem tartozik a mi feladatkörünkhöz. Számunkra az a lényeg, hogy a harmincas évektől kezdve Lukács György kritikus (és nem irodalomtörténész, habár e kettő között nála szorosabb a kapcsolat, mint másoknál) és kultúrpolitikai tevékenysége a szocialista realizmus propagálásával egyenlítődik ki. Lukács minden korszakában hosszabb vagy rövidebb, de *mindig egyenes út vezetett az elmélettől a gyakorlatig*. Ez gátolta meg őt abban, hogy kétségbevonhatatlan szenzibilitásra hallgatva kitárja és ne zárja be az irodalomszociológia kapuit századunk művészi teljesítményei előtt. Ezért nem fedezhetett fel olyan értékeket, melyeket nemcsak a kultúrpolitikai pillanat, hanem az idő is hitelesített volna. Akkor is írt és szerepet vállalt, s ezzel akarata ellenére is hozzájárult Sztálin gyakorlata elméleti megalapozásához, mikor mások hallgattak vagy száműzetésben voltak. S éppen ő írta Illyés Gyuláról 1939-ben: „Minél többről *nem* beszél, mert nem beszélhet az író, annál nagyobb felelősség terheli azért, amit mond és ahogyan mondja. Joga van elhallgatni az igazi kivezető

út konkrét jellegét. De nincs joga — éppen ilyenkor van legkevésbé joga — hamis utakat igaziaknak hirdetni, szépíteni a helytelen megoldási kísérleteket.”

* * *

A kritikus és kultúrpolitikus Lukács alapvető tévedése, hogy megfedelkedik a szellemtörténészről, aki szerint az emberi viszonyok fejlődése mindig megtalálja azokat az alkotókat és műveket, melyekben önmaguk sajátos tükörképeként megjelenhetnek. A nagy alkotások hiányának oka nem az alkotókban, hanem a kor szellemiségében rejtőzik.

Mert hogy Lukács szocialista realizmusának vulgarizáló mozzanatai jóval többek a „belépőjegynél”, formális engedménynél, aminek később szeretné látni művei sztálinista beütéseit, többek között az is bizonyítja, hogy *A művészi alakok szellemi arca* (1935) című tanulmányában 16 oldalon ünnepli a történelem új korszakát, melynek új kifejezés és szellemi arc felel meg. „Hiszen irodalmunk egyik központi kérdése a bolsevik alakjának helyes ábrázolása” — írja. Nincs okunk kételkedni abban, hogy Lukács, aki életművének minden sora mögött a teljesség eszménye rejtőzik, nem meggyőződésből írta a következő sorokat: „Az emberi történelem elején, az osztálytársadalom keletkezése előtt a homéroszi eposzok teljességgel pozitív oldalról egyénítették hőseiket. Így Achilles és Hektor, mindketten feddhetetlen hősök és mégis milyen különbözők, milyen személyileg különböző hősiességük módja. Hasonló feladat áll íróink előtt is. Meg kell tanulniuk azt, hogy az embert pozitív oldalai felől egyéniítsék.” Goethe és Balzac művei egy új — polgári — valóságból születtek, hasonlóképpen a szocialista realista alkotások is egy új valóságban keletkeznek és érthetően új hősöket ünnepelnek. Lukács elméletének dogmatikusságát nem sokban csökkenti, hogy elhatárolja magát attól a sematizmustól, mely az egyénnel együtt a művészetet is feloldja a „közösségiben”. Mivel egyelőre nem találhat olyan alkotást, mely realizmuselméletéből levezetett szocialista realizmusa kritériumának eleget tesz, ezért ebből azt a következtetést vonja le, hogy „valóságunk hősiesebb, szellemibb, tudatosabb, differenciáltabb, gazdagabb, emberibb, szenvedélyesebb, mint irodalmunk akár legjobb művei is”. Egyelőre még nincs reprezentatív szocialista realista alkotás, csak a valóság tartalmazza annak lehetőségét.

Az *Elbeszélés vagy leírás* (1936) csak *A realizmus problémáiban* közzölt hatodik része a „kapitalista csökevények” irtása mellett a szocialista eldologiasodás produktuma, az illusztráló irodalom ellen küzd. Klasszicista eszményei elutasíttatják vele a kolhozokról, gyárakról megrendelésre írt „monográfiákat”, melyek szerint Zola hagyományai. Lukács szokása szerint a mesét ajánlja íróiknak. Ez majd lehetőséget ad nekik az élet és az ember igazi gazdagságának megértéséhez és kibontakoztatásához, mert „Az ember megjelenítésében alapvetően fontos annak életszerű ábrázolása, hogy honnan jött és hogyan ment végbe emberi fejlődése”. Csakhogy itt rögtön közös nevezőre hozza a sematikus szocialista realizmust a polgári irodalom újításaira emlékeztető, de lényegében eredeti művészi törekvésekkel. Így aztán a montázs alkalmazása a szo-

cialista sematizmussal, illetve a polgári ideológia felszínességével egyenlődik ki.

Problematicusnak tűnik, hogy Lukács a sematikus ábrázolást ugyanabból az írói élethelyzetből vezeti le, mint a naturalizmust: a kívülről való eredő elidegenedésből, leírásból. Megoldása helyességében azért kell kételkednünk, mert a Lukács által bírált írók többsége feltételezhetően igen lelkiismeretes pártmunkás lehetett, aki át is élte, amit cselekedett, s valószínűleg tehetségükben, az élet mélységének, teljességének átélésére való képzettségükben (amiről itt Lukács kivételesen megfellebbezik) rejlik a hiba, hogy nem hozhattak létre solohovi mélységű és szélességű alkotást. Amikor azt írja, hogy „... a tudatban feltalálható csökevények mindig a létben meglevő csökevényekre utalnak”, akkor a múlt csökevényeire gondol. Ezért Lukács a szocialista realizmus esetében nem az eltárgyasodás elsődleges okai, hanem végső következményei ellen vívta harcát. Később, a XX. kongresszus után ezt azzal magyarázta, hogy ezekben az években a fasiszmus elleni front kiépítése volt a legfontosabb feladat.

Gorkijról írt tanulmányai — *A felszabadító, A forradalom előtti Oroszország „Emberi komédiája”* (1936) — a munkások kollektív realizmusában az eposz lehetőségét látják. Gorkijt a tradíció és az új összekötőjeként ünnepli, közben elhanyagolja dekadens vonásait.

1938-ban írt *A realizmusról van szó* című esszéjében a klasszikusokhoz és a kortársakhoz egyaránt másképpen kezd viszonyulni. Szerinte a vita nem a klasszika és a modernség körül folyik, hanem a realizmusról, arról, hogy mely írók képviselik a haladást a mai irodalomban. Ennek alapján a kor irodalmi törekvéseit három csoportba sorolja.

Az első a fennálló társadalmi rendszer apologetája, antirealista és álrealista. Ezt nem is tárgyalja részletesebben.

A második az „ügynevezett” avantgarde, melynek fejlődése a realizmus tagadásával párhuzamosan a naturalizmustól a szürrealizmusig ível.

A harmadik a korszak jelentős realistáinak csoportja. Ezek az írók — Gorkij, Thomas és Heinrich Mann, Romain Rolland — az irodalomban és a társadalomban egyaránt ár ellen úsznak. Rájuk hivatkozik Ernst Blochkal folytatott vitájában, mikor az azt mondja, hogy Lukácsnak „objektivistán módon zárt realitás-fogalma van (...) Ezért abban a művészetben, amely a felületi összefüggés bomlásait használja ki és az örökben újat igyekszik felfedezni, csak szubjektivistán bomlasztást lát.” Lukács vele szemben Marxra és Leninre hivatkozva bebizonyítja, hogy a valóság mélyebb, több, mint amennyit az expresszionisták képesek átélni belőle. A totalitás fogalmát illetően pedig Bloch éppen úgy téved, mint ő *A regény elméletében*, mert e kategóriát Lenin határozta meg pontosan, mikor „több ízben energikusan előtérbe állította” a tárgy „mindenoldalú” megismerését. Csakhogy nem mondja ki: a haladó realista aírónak tudósnak és filozófusnak kell lennie. A valóság felszíne természetesen szétmállásokat is mutat, a tanulmány Lenintől vett mottója is ezt bizonyítja. A következő mondata pedig Thomas Mann tanulmányainak és avantgardizmusa elleni harcának egyaránt mottója lehetne:

lényeges azonban, hogy e „mozzanatot a totális összefüggés mozzanatának ismerjük fel és gondolatilag és érzésileg ne duzzasszuk fel egyedüli valósággá”. Joyce-szal szemben Mann tudja, honnan indulnak, merre tartanak hősei. Ők nem tudatukból, hanem a rajtuk kívül eső valóság felől vannak ábrázolva.

Anna Seghers Lukácsnak írt levelei az írók gyakorlata felől tiltakoznak a tudós rigorózus módszertana ellen. A klasszikusokra hivatkozva és a kontinuitás jelszava alatt nem szabad türelmetlennek lenni az újításokkal szemben — mondja —, mert a művészetek története is azt bizonyítja, hogy a szintézist mindig közepes alkotók kísérletezése előzi meg, és még a legrealistább íróknak is vannak elvont korszakai. Dos Passos montázstechnikája, ha nem ragaszkodunk a realizmus hagyományos értelmezéséhez, ugyancsak realistának tekinthető. Lukács válaszában nyíltan bevallja, hogy a dekadencia elleni harcában nemcsak az írókkal, de korábbi énjevel is szembe kellett szállnia. Azt is kimondja, hogy kritikái mércéjét nem az alkotásokból meríti, hanem társadalmi és történelmi vizsgálódásából, annak megállapításából, hogy „milyen realizmus lehetséges ma objektíve”. Lukácsot az sem zavarja meg, mikor Seghers történelmileg és alkotáspszichológiailag is alátámasztja állítását: vannak történelmi korszakok, amikor a nagy megrázkódtatások hatására az alkotók az élmény tudattalanját nem képesek tudatossá tenni.

Lukács György legnagyobb vitapartnere, akinek elméleti fejtegetései és művészi gyakorlata a lukácsi realizmus cáfolataiként születtek, Bertolt Brecht volt. Brecht azért is mutathatta meg Lukács tanításának visszaját, mert a harmincas évek alkotóművészenek szemével nézte kora életét és művészetét. S itt nemcsak arra a néhány esszéjére gondolunk, melyben név szerint említi Lukácsot, hanem azokra is, melyekben általában tiltakozik a realizmus módszertana ellen. Íme, hogyan vélekedik a kritikáról: „Nincs értelme, hogy olyan kritikát alkossunk, amely szemben áll a művészettel, miként az alany a tárggyal, s törvényhozó hatáskörű, aminek aztán a művészet még a végrehajtó hatalmat is átengedi. (...) Formalista az, aki formákba kapaszkodik, legyenek azok régiek vagy újak.” Brecht minden realizmus kérdését érintő esszéjében tiltakozik az ellen, hogy néhány klasszikus, a maga korában modern alkotás alapján módszertani utatitást konstruáljanak a művészek számára. Az alkotások realizmusát nem egy kikövetkeztetett sémához való viszonyuk dönti el, hanem az, hogyan jelenik meg a műben a kor valóságának valamely mozzanata. Hogy Don Passos montázstechnikája realista-e, nem a mű formája dönti el, és még kevésbé az, hogyan örökít meg egy „lényegibb” valóságot. Az egyedüli kritérium, hogy milyen kapcsolatban van a mai New York-i étellel. Lukács az avantgardizmust, Brecht viszont őt vádolja formalizmussal.

Brecht ars poetikája a realizmus lényegét az osztályharc szolgálatában és a módszerektől független ábrázolási szabadságban látja. Nem véletlen, hogy *A realista írásmód szélessége és sokfélesége* című esszéjében az egyik legéterikusabb romantikus költőt, Shelleyt nagyobb realistának tartja, mint Balzacot. Lukács György esszéi című írása pedig úgy vélekedik a harcos kritikusról, hogy bár esszéi az életből indulnak ki, mégis

távol állnak tőle, mert a vélt formalizmus elleni formalista vitájában új törekvések fölött tör palcát. „Ez az osztály nem a jó régihez kapcsolódik, hanem a rossz újhoz. Nem a technika leépítéséről beszél, hanem a kiépítésről. Az ember nem úgy lesz újra ember, hogy kiválik a tömegből, hanem úgy, hogy belemegy a tömegbe.” — mondja Brecht, hogy esszéje végén még „utópista” és „idealista” mozzanatot vessen Lukács szemére. Ezzel azonban legfeljebb saját törekvését igazolhatta, mert a realizmus fogalmát is a semmitmondásig felhígította.

A Lukács és Brecht közötti ellentét sohasem szűnhetett meg, mert Lukács arisztotelészi drámaelmélete nem tudott megbékülni Brecht elidegenedési effektusaival. A Brecht halála alkalmával mondott beszédében is az arisztotelészi—lessingi vonalon jelöli ki Brecht helyét, egy szóval sem említve drámáinak újdonságát, eredetiségét.

A *Néptribun vagy bürokrata* (1939) című esszéjében új formában ismétli meg a realizmus győzelmének engelsi gondolatát, azzal, hogy a tanulmány címében említett kétféle közéleti magatartásból levezetett irodalmat még élesebben szembeállítja egymással.

A néptribun irodalmát nem a művészet és az objektív igazság sémája alapján, általános esztétikai elvei szerint határozza meg, hanem, mivel itt az a célja, hogy tanácsot adjon az íróknak, az alkotó egyénisége és pszichológiája szemszögéből. Az író mindig törekszik valamire az életben, a társadalomban, s ily módon megtalálja az archimedesi pontot, melynek segítségével „kifordítja” a világot. Ez az archimedesi pont utópia, segédkonstrukció, idegen test — nélkülözhetetlen az ábrázolás számára. Az írónak szeretnie kell az életet, bíznia az emberben és kíméletlenül lelepleznie kora társadalmi problémáit. Ha az író gyűlöli az életet, akkor a megfigyelések valósága megszűkül, a művészet önállósul és szembefordul az étellel. Másrészt az írónak túl kell lépnie az étellel való viszony spontaneitásán, közvetlenségén. Ezzel kapcsolatban Anatole France regényének művészére hivatkozik, aki nem meri lefesteni szerepét, mert a lényeg érdekében el kellene hagynia a számára kedves test részleteit. Az író sem a mindennapokat, hanem a valóság lényegét közvetíti.

Lukács nem is titkolja, hogy a polgáríróknak adott tanácsai Mann művében gyökereznek: „Tonio Kröger már tudja, hogy az élet szeretete nélkül nincs művészet és hogy — nagyon problematikus — polgárisága és életszeretete egy és ugyanaz.” Az élet számára problémátlan lányok és fiúk alakjaiban jelentkezik. E közösségből kizárt író az élet utáni vágya és e vágy kilátástalanságának tudata által fejlődik. Józan és közepeutas polgárnak még mindig jobb lenni, mint nihilistának, mert ha a polgár perspektívájában nem mond nemet a szocializmusra, akkor máris a haladás, a jövő harcosainak táborában van. Lukácsnak pedig, mint *A realizmusról van szó* című tanulmányában láthatjuk, az a célja, hogy a haladás magatartását és irodalmát szembeállítsa a reakcióval. Csak-hogy itt még szigorúbb a mércéje a haladás és a reakció megítélésében. Aki ugyanis — akár a szocializmus, akár a polgárság új emberét — a polgári dekadencia eszközeivel ábrázolja, az a bürokrata, miként az a szo-

cialista realista író, aki jelszavak vagy bürokratikus akták jelszava alapján ábrázolja a valóságot.

Ugyanakkor itt találhatjuk a Szolzsenyicin-tanulmány csíráját is. Mert Lukács itt — nem úgy, mint különösen az ötvenes évek elején — nemcsak a művészet és az élet új kapcsolatát ünnepli, hanem a mindinkább kialakuló új bürokráciáról sem feledkezik meg, melynek kritikai felszámolását is el kell végezni. Itt Lukács gondolkodása új dimenziót nyer: fontosnak tartja a lehetőség és a valóság dialektikáját; ami megvalósult és amit meg lehetett volna valósítani. Az 1945-ben írt *Pártköltészet* című tanulmányában a pártköltő e két pólus között találja meg szerepét.

A pártköltő és az apolitikus költő alkotói magatartását két elvetendő szélsőségnek tartja, mert az előbbi kizárólag a közélet, az utóbbi pedig csak a magánélet énekese, aminek folytán a lukácsi teljességszermény csorbát szenved. A költő nem politikus, akinek magánélete a napi taktikai harcokban oldódik fel; de nem is kívülálló, mert léte értelmét az emberiségért vívott harccal azonosítja. Éppen ez az ellentmondás képezi a pártköltő és a párt konfliktusának alapját. A költői tekintet ugyanis csak a történelmi végcélra szegeződhet, míg a párt a napi politika taktikai húzásainak dilemmáiban gyakran köthet kompromisszumot, vagy szektássá válhat. Ezért, mondja ki Lukács a nagy vitát kiváltó mondatot, „a pártköltő sohase vezér vagy sorkatona, hanem mindig partizán”. A párt és a pártköltő ellentmondása tehát megoldhatatlan. Ezzel egyúttal saját helyzetét is definiálta.

Lukács tudja, hogy az alkotó és a valóság kapcsolatának korábban már általa is elemzett összetettsége miatt nem általánosíthatja közvetlenül a pártköltő világtörténeti igazságát, ezért kétféle alkotótípust különböztet meg:

- a) Balzac, Tolsztoj;
- b) Heine, Petőfi, Gorkij, Ady.

Az első tévedhet, véli Lukács Balzac *Parasztok* című regényéről írt tanulmánya szellemében, — mert a valóság kiigazítja személyi elfogultságából eredő tévedését.

A második nem tévedhet, és igazsága olyan mélyen gyökerezik a kor valóságában, hogy fellépése megelőzi a pártokat (például a Petőfié).

A *Szabad vagy irányított művészet* című írásában (1947) Leninnek *A párt szervezete és a pártos irodalom* gyakran idézett soraival kimondatlanul is polemizálva szembeszáll a művészet intézményes, fentről történő irányításának gondolatával. Úgy véli, hogy a művész és közönsége közötti közvetítő szerepet a dolgozók társadalmi szerveinek kell képviselniük. Ennek szellemében próbálja igazolni *A realizmus problémái* című könyvének előszavában (1948), hogy a „Zsosenko, Akhmatova orosz írók dekadens tendenciái” ellen jogosan lépett fel az orosz párt-sajtó és írószövetség. „Az én tanulmányaim — védekezik Lukács nem kis mértékben naivan, ami nála ritkán fordul elő — akkor távolról sem csak az én egyéni álláspontomat fejezték ki és távolról sem voltak egyedülálló jelenségek a szovjet irodalomban, hanem csak részei egy nagy általános folyamatnak, mely az irodalom elvi kérdéseinek tisztázását, a

kapitalista korszak ideológiai káros örökségének felszámolását tűzte ki céljául. A Zoscsenkó és Akhmatova elleni fellépés tehát egy több mint évtizedes eszmei tisztázódás betetőzése volt, nem pedig valami »hirtelen megfogalmazott határozat«,

A *marxista kritika feladatai* (1949) viszont már „a párt kultúrpolitikája végrehajtójának” tartja a kritikust, a szocialista művészetet pedig minden eddiginél magasabb rendűnek. Itt találhatjuk Lukácsnak azt a megjegyzését, mely a tanulmány vulgarizáló kitételeinek őszinteségét kétséssé teszi és vitára adott okot: a Himalája nyulacskája nem nagyobb állat a síkság elefántjánál. A *Bírálat és önbírálat* (1949) azonban már egyértelműen a szocialista realizmus szakaszairól beszél.

A *Szocialista realizmus* (1952) című tanulmánykötetének anyaga arra mutat, hogy Lukács reprezentatív írókat és reprezentatív műveket is talált a szocialista realizmus négy fejlődési szakaszához. A Gorkijről még 1936-ban írt (már korábban említett) két tanulmánya után A polgárháború alakjai és problémái alcím alatt A. Fagyjev *Tizenkilencen* (1951), Ny. Virta *Magány* (1949), M. Solohov *Csendes Don* című műveit elemzi. A *szocialista építés és a zúj ember létrejötte* A. Makarenko *Az új ember kovácsa* (1951), A. Platonov *A halhatatlanok* (1937) és M. Solohov *Új barázdát szánt az eke* (1951) című regényeivel foglalkozik. A *Nagy Honvédő háború hőseiben* pedig A. Bek *A volokalamszki országot* (1940) és E. Kazakevics *Tavas az Oderán* (1950) című művét elemzi.

Lukács nem fogadja el teljes mértékben a zsdanovizmus elméletét. Nagy engedményeit lépten-nyomon fenntartás, megszorítás követi. Korábbi elméletét úgy békíti össze a társadalmi rendszer parancsával, hogy az utópiát valóságnak fogja fel, melynek reprezentatív alkotásait már ismertetett kategóriába gyömöszöli. Szemfényvesztése éppen ebben áll: a közvetlenül érvényesülő lenini—zsdánovi pártosság helyett mindig egy már kialakult vagy kialakuló új valóságról beszél.

A könyv bevezetőjében a szocialista reazlizmussal szembeni korábbi tartózkodását tudományos skrupulusokkal indokolja. Lukácsot ismerve erről aligha lehet szó. Ő valójában abban kételkedhetett, hogy a szocialista realizmus rendelkezik-e olyan valóság- és esztétikai értékkel, hogy a klasszikusokon iskolázott módszerét rájuk alkalmazza. Hangsúlyozza, hogy tárgyalási módját nem fogja kizárólag a szovjet irodalom belső dialektikája irányítani, valamint, hogy „a választott mű nem mindig csúcsteljesítmény. Kivétel: Fagyjev, Solohov és Makarenko.” A műveket pedig aszerint választotta ki, hogy „tanulságosak-e a hazai irodalom, a hazai kulturális fejlődés szempontjából”. Vagyis sa válogatás „általános ideológiai szükségletek, pl. erkölcsiek” alapján történt. E tételét *Az új ember kovácsáról* írt tanulmánya igazolja leginkább.

Makarenko könyvében a szocialista pedagógia fejlődéstörténetét, „eredeti felhalmozását” ünnepli a polgári nevelés csökevényeivel, pszichologizáló szaktudományával szemben. Tanulmánya érthetően a tartalmi elemzésben merül ki. Olyan mondatokra bukkanhatunk itt, melyeket Zsdanov is méltán megirigyelhetett volna: „Mert Makarenko eredetiségének és elszántságának semmi köze sincs a polgári zsenialitáshoz vagy különösképp a »zseniális magányossághoz«, az elszigetelődő különkö-

déshez. Ez a zsenialitás — ezúttal idézőjel nélkül — abban áll, hogy a nevelés közös céljait a szocialista társadalomban előbb látja meg világosan és valósítja meg gyakorlatilag, mint legtöbb pályatársa, akik még a polgári elméletek ködében tévelyegnek és korszakalkotó eredményeivel szemben még akkor is lekicsinylőek és kicsinyeskedők, amikor ő már növendékei élén büszkén halad előre a szocializmus széles útján.” Lukács igyekszik bebizonyítani, hogy a Makarenko regényében megörökített cselekmény reális perspektíva és nem a „legyen” jegyében fogant. Makarenko nem különutas, ha pedig átmenetileg annak tűnik, az csak azért van, mondja Lukács Hegelre hivatkozva, mert a magános nagy személyiség új magot ismer fel a héj alatt. Azonban hiába állítja Makarenko alakját Goethe és Gorkij mellé, művészi újdonságát és zsenialitását nem sikerül bebizonyítania. Makarenko konfliktusainak ugyanis nincsenek olyan méretei, melyeket Lukács tulajdonít nekik. Makarenko pedagógusi és emberi érdeme, hogy humanisztikus, közösségi nevelésével szerencsétlen sorsú, reménytelen jövőjű gyerekeket kész emberként ad vissza az életnek, hasznos tagként a társadalomnak. De csak ennyi és semmi több. Regénye sokkal érdekesebb lehetett volna, ha tehetséges, a saját feje szerint gondolkodó gyerek fejlődését is megrajzolta volna a közösségen belül, mely az átlagot eszményíti. Makarenko pedagógiája, ha többnek akarjuk látni annál, ami, a sztálinizmus regényesített nevelődéstani szabványa. Semmiféle új „magot” nem találhatunk benne, mert a „kell” íratta. Alakjai talán éppen azért személytelenek, mert az író megtörtént eseményekről beszél. Lukács persze ezt is funkcionálisnak találja, és mindent megtesz, hogy a regény hőseinek személytelenségét elhatárolja a polgári fetisiztikus törekvésektől, a zolai naturalizmustól, mert Makarenko állítólag nem ábrázolhatta másképpen egy új közösségi élet kialakulását. Nem szól azonban arról, hogy e többlet művészileg milyen következményekkel jár. Ehelyett „az eszme és valóság Marx által megállapított helyes viszonyára” valamint Balzacnak egy „eszmei” irodalomról szőtt álmára hivatkozik, melynek Makarenko pedagógiai hőskölteménye az első megvalósulása.

Lukács az ötvenes évek közepén megváltozó társadalmi körülmények és ennek következtében másképpen látott világhelyzet alapján a realizmuk bevezetőjében stratégiát cserél, és úgy véli, hogy a kor alapkérdése mus kérdését is másképpen veti fel. E tanulmányai szerbhorvát kiadásánem a szocializmus és a kapitalizmus szembenállása s — következőleg — a békéért folyó küzdelem nem lehet egy társadalmi rendszer privilégiuma. Most új általános fogalmakból — a béke és háború szembenállásából — vezeti le a realizmus és antirealizmus kategóriáit. Véleményünk szerint itt csak hangsúlyeltolódásról van szó, az idő parancsa előtti meghajlásról, nem pedig a korábbi elmélet megtagadásáról. A „lukácsi lényeg” ezzel tehát csak alkalmazkodik, és az új életviszonyok között keres támpontot. Azért dogmatikus ez alkalommal is, mert az avantgardizmus korábbi álláspontja szerinti antirealiztikusságát és irracionálisitását a háború irracionálisitásával hozza egyszer közvetett, másszor közvetlenebb összefüggésbe. A költő, ha nem a tudatával, hanem csak a képzeletével, ösztönével alkot, akkor akarata ellenére is az

anarchiát, tehát az imperializmus bizonytalanságát, tehát a háborút és a pusztulást szolgálja. Lukács szigorú kauzalitása minket is egy meghosszszabbításra bátorít: e bírálóat rendeszménye mögött még mindig a sztálinizmus jövőt jelenként elkönyvelő — bár kétségtelenül toleránsabb — rendeszménye áll. Az apokalipszis hírnökeivel szemben a béke apostolai állnak az értelem türelmével, szocialista vagy kritikai realista törekvésükkel.

Lukács esszéi nem egy-egy író munkásságából indulnak ki: mikor és hogyan szolgálják a haladást és az emberséget, mikor és miben tévednek. Nem, ő egy Thomas Mann középutas szemléletének, hősei világával távolságot tartó ironiájának biztos alapján a háború és béke általánosságából vezeti le az antirealizmus és a szocialista, valamint a kritikai realizmus általánosságát, hogy ugyancsak alaposabb, megértésről is tanúszkodó elemzés nélkül e magasztos eszményekre hivatkozva és csak úgy általában mondjon ítéletet írókról és műveikről, úgy, hogy az általánosságnak vagy ebbe vagy abba a táborába utasítja őket. Lukácsnak csak az ítéletei konkrétak.

Az avantgardizmus világnézeti alapjai (1955—56) című tanulmánya, miként a cím is ígéri, az avantgardizmus lényegét nem formai külsőségeiben, hanem világnézeti alapjaiban keresi. A művészet mindig arra a kérdésre felel, hogy mi az ember. Az avantgardista erre elvont szubjektív választ ad, mert nem hisz az ember konkrét lehetőségében; világbevetettségének élménye meggátolja ebben. Kafkánál, Musilnál, Gide-nél, Benn-nél nincs is külső valóság, csak emberi tudat. S ezzel kapcsolatban Lukács az írók egyénisége felől is elemzi az avantgardizmus kérdését.

Az antirealisztikus irányzatoknak patológikus alapja van, mondja Lukács. A művészek már a naturalizmus és az impresszionizmus korában is az élet sivársága elől menekültek a patológiába. A patológia Musilnál még tiltakozás, az író nem akar együtt ordítani az ordasokkal. Lázadása azonban a semmi felé mutat: a hétköznapi élet jelentéktelenségei és az excentrikusság szélsőségei felé. A szenvedélyektől fűtött emberi cselekedet, a tipikus, abban különbözik az excentrikustól, hogy a közösségben is jelen levő tendenciát fejez ki. Lukács azonban nem utasítja ki a patológikus jelenségeket az irodalomból, de úgy véli, hogy a normális felől kell megjeleníteni őket (lásd a Doktor Faustust). Az avantgardizmus azonban már nem menekülhet a patológiába, mint Musil, mert egyszerűen megváltoztathatatlan és magától értődő, öröktől adott állapotként, valóságként fogja fel. Itt az a probléma merül fel, hogy Lukács a torzulás jelenségeit szorosan egy történelmi korszakhoz kapcsolja, megfedkezve arról, hogy ilyen jelenségek a középkori és az antik irodalomban egyaránt előfordultak. Ezenkívül abban is kételkedik, hogy a torzulás tiszta ábrázolása, mivel az elferdülés magában a valóságban is megnőtt, éppen úgy fel tudja rázni a műélvezőt, mintha az értelem jelölné ki a torzulás helyét a hit világában. Ezért Adorno és Eisler véleményét a páni szorongásról, valamint Schönberg zenéjét elutasítja. S itt Platon jut eszünkbe, akinek az államában csak a zeneművek bizonyos fajtái (főleg a katonadalok) szolgálhatják a jót és a szépet. A szorongás irodalma, mondja Lukács, nem vált ki katartikus élményt, nem teszi jobbá az em-

bert, hanem még mélyebb szorongásba dönti. Ezért utasítja el Kafkát is, aki műveinek alapvető motívuma „az a hangulat, hogy a körülmények áttekinthetetlen és legyőzhetetlen hatalma teljes tehetetlenségre, bénaságra kárhoztatja az embert”. Kafka szuggesztív író, de csak a részlet-ábrázolás mestere, mert a kastélyt és a bírakat a semmi felől ábrázolja.

A *Franz Kafka vagy Thomas Mann* (1956) a tűz és a víz ellentétéként említi a realizmus és antirealizmus harcát, mely olykor egy művön belül is jelentkezik. Az antirealizmus nem akarja tudomásul venni a tényt, hogy a szubjektivizmus csak egy társadalmi réteg, illetve bizonyos alkotók élménye, s mint ilyen — miként Thomas Mann-nál — nem lehet több a jellemzés eszközénél. Kafka, a legjelentősebb avantgardista író prózájának is az a problémája, hogy nincs objektív princípium, mely értelmes összefüggést adna a részleteknek; helyette a Semmi transzcendenciája és a belőle következő allegorizálás határozza meg és bomlasztja fel a költői egységet. Ellenpéldaként E. T. A. Hoffmannra hivatkozik, akinek művében a transzcendencia művészi kerülő út, amit csak azért választ, hogy minél hívebben ábrázolhassa a német valóságot egy olyan korszakban, amikor a társadalmi élet formái annyira fejletlenek és torzok voltak, hogy lehetetlenné tették a közvetlen típusalkotást.

Lukács ismét hangsúlyozza, hogy ő nem módszertani hibák, technikai külsőségek alapján utasítja el az antirealizmust. Kritériuma lényegesnek vélt mozzanatait fontosságuk szerint sorolja fel. Leglényegesebb a világnézet (perspektíva), mely megfelelő tárgyat, tartalmat keres, hogy belőle következő művészi formát teremtsen. A perspektíva nemcsak az író világnézetéhez kapcsolódik, de a mű szerkezetét is alapvetően határozza meg. Míg az élet bizonyos értelemben örök spontaneitással, befejezetlenséggel rendelkezik, a múltból következő a jövő, addig a művészi szerkesztés az alkotó gondolataiban befejezett jövőből, a „hová”-ból indul ki, melynek keretébe szorítja a mű elemeit: tartalmát, arányait, nyelvét stb. A *perspektíva tehát a művészi alakítás legalapvetőbb elve*. A perspektíva elválasztja a lényegest a lényegtelenről és kialakítja a lényeges elemek sorrendjét, hierarchiáját. A perspektíva a napi eseményekre irányul, annak csak a naturalizmus felszíni tipizálása lehet az eredménye. A prófétikus előrelátás természetesen a politikus valóságérzekétől is különbözik. Ezért lehetnek pl. a múlt század kritikai realizmusának nagy politikai tévedései. Ma az is jelenthet perspektívát a polgári író számára, ha nem utasítja el a szocializmust. Ehhez pedig — Thomas Mann a legjobb példa rá — nem feltétlenül fontos életformát változtatnia. A felismerés is elég ahhoz, hogy egy haldokló és egy születő organizmus határán az író az utóbbihoz csatlakozzon, s az új világ felől láttassa és értékelje a szorongást, és ne a szorongás felől az új világot. Lukács eszménye az az író, aki úgy szublimálja szorongását, hogy hősei útkeresésükben megtalálják igazi énjuket. Mint a *Háború és béke* Bezuhovja, az *Anna Karenina* Levinje vagy századunk regényei közül William Styron *Házam lánggra gyullad* című regényének főhőse. Mert szerinte tisztességes, haladó polgárnak még mindig jobb lenni, mint nihilistának vagy anarchistának. Mert a nihilista öngyilkosjelölt, míg az, hogy a polgárból szocialista lesz-e, csak az idő kérdése.

Ember- és ábrázolóeszménye még az örökséget asszimiláló kísérleteket is fontos újításnak tartja. Ezért üdvözlí O'Neill műveiben Ibsen és Csehov hatását, ugyanakkor az író expresszionista korszakát nem veszi figyelembe. Elsa Morante *Hazugság és varázslat* című regényében hasonlóképpen „a varázslat és irrealitás hálójába bonyolódott ember” lázadását ünnepli. Thomas Wolfenál az tetszik neki, hogy az asszociációáram csak egy része az amerikai élet ábrázolt egészének. Brechtnél az arisztotelészi esztétika elemeinek túlsúlybakerülését veszi figyelembe.

A *Kritikai realizmus a szocialista társadalomban* (1955—56) című tanulmányában úgy határozza meg a szocialista és a polgári realizmus közötti különbséget, hogy míg az előbbi belülről szemléli (átéli) a szocializmus erőit, addig az utóbbi nem mond feltétlenül igent a szocializmusra, de nem is zárkózik el előle. A szocialista realizmusban nem alternatíva a szocializmus, mint a kapitalizmusban. Miként az utópikus és a tudományos szocializmus, úgy a szocialista realizmus is azokat a törekvéseket látja meg a társadalomban, melyek a szocializmus építésén működnek. Mi és hogyan készíti ezeket az embereket arra, hogy egy új valóságot alkossanak? — ez az igazi tárgya a szocialista realizmusnak. Az öt évvel korábban írt tanulmányokhoz viszonyítva a hangsúlyváltás nyilvánvaló: itt már nem az a lényeg, hogy a valóság teljes egészében megváltozott vagy legalábbis változik, s ezt az irodalomnak szükségszerűen kell tükröznie, hanem azon, hogy a *szocialista realista író bizonyos szempontból tekint a valóság egészének bizonyos jelenségeire*.

Lukács világirodalmi példákra hivatkozva kísérli igazolni a szocialista realista ábrázolás jogosultságát. Abból indul ki, hogy az emberi típusok belsőleg és külsőleg jellemezhetők. Swift például szándékosan nem mélyedt el az emberi pszichében, Dickens pedig csak azt az osztályt ábrázolta belülről, amelyekkel szimpatizált. E megállapításokkal Lukács azt kívánja bizonyítani, hogy a kívülről történő ábrázolás nem rontja a típus művészi hitelét, vagyis: nem fogyatékoság, hogy a szocialista realizmus leginkább csak kívülről ábrázolja a reakció csökevényeit; elégséges, ha csak a jövőt építő embereket ábrázolja belülről. Természetesen azt is be kell látnia, hogy a külső megjelenítés csak „tendencia”, mert például Tolsztoj nemcsak a parasztságot ábrázolta belülről, hanem a nemesiséget is. Ugyanígy Shakespeare sem tett különbséget a jó és rossz megjelenítése között. Ez Balzacról szintén elmondható. A szocialista realizmusnak azonban a helyes tudat bizonyos többletet, magasabbrendűséget biztosít mind a múlt századi realistákkal, mind pedig a jelen kritikai realistáival szemben. Ehhez azonban nem elégséges a marxista vilgánezet elsajátítása, mert az irodalom nem tudományos tükrözés. A helyes tudat és a művészi ábrázolás csak abban konvergálnak, hogy mindkettőnek az objektív valóság az alapja. Valójában ezt a dilemmát sem tudja soha megoldani Lukács, úgyhogy az ellentmondás minden szocialista realizmussal foglalkozó tanulmányában megjelenik: *a helyes tudat csak segédkonstrukció-e, vagy a segítségével létrehozott művészi produktum szükségszerűen magasabb rendű is*. Az ő életműve voltaképpen ennek a helyes tudatnak a monográfiája, és az akörüli ingadozása, hogy mi a helyes tudat szerepe az alkotásban. Mert mint már mondtuk, az eszté-

tikát sohasem tudja teljesen elválasztani a megszállott hittől és a politikától.

A szocialista realizmus konkrét perspektívájához viszonyítva jelöli ki a kritikai realizmus három változatát:

1. Kudarcc az új tematika közvetlen alakításában (Zola, Roger Martin du Gard).

2. A kérdés megkerülése (Joseph Conrad, Lewis Sinclair), amire történelmileg mind kisebb a lehetőség.

3. A polgárság válságának totális ábrázolása anélkül, hogy a munkásosztály közvetlenül jelen lenne (Thomas Mann). Ez csak nagy nehézségek árán sikerül, mert Mann elveszítette azt az életközelséget, ami még Kellernél megvan. Ezért a közvetettséget új közvetlenségben kell megjelenítenie (például a *Varázshegyben*).

E lehetőségeikkel szemben a szocializmusnak az az előnye, hogy a társadalom egészének fejlődését és annak törvényeit konkrét közvetlenségében ábrázolhatja, amiért elsősorban a — társadalmi alapjában, perspektívájában, optimizmusában bizonyos értelemben rokon — klasszikus kritikai realizmus ábrázoló módszerétől tanulhat. A módszer manni változatától azért tanulhat kevésbé, mert a társadalmi és egyéni mozzanatok egységének, a közösség új tagjának közvetlen ábrázolására törekszik. Jó példa erre Makarenskónak a *Pedagógiai hőskölteménye*, mely „az új formák korlátlan lehetőségében” a polgári regények fölé emelkedik. A *Nyugaton a helyzet változatlan*, valamint a *Meztelenek és holtak* természetesen jelentős, „részleteiben igaz, irodalmi érzésükben tisztességes művek”, de „nincs konkrét perspektívájuk”, „nem ismerik a konkrét és adekvát hajtóerőket”. Ellenpéldaként Arnold Zweig és Alekszander Bek regényét említi.

A szocialista és a kritikai realizmust alig észrevehető átmenet választja el egymástól. Ez mindenekelőtt azért lehetséges, mert a szocialista realizmus is a kontinuitás elve alapján a nemzeti kultúra folytonosságából nő ki, nem úgy, mint a proletkult által támogatott szektás irodalom; másrészt: bár a munkásosztály hatalomra kerülése óriási minőségi ugrást jelent, az emberek és a művészek ezzel még nem változtak meg. Ezért helyesnek tartja, hogy a KB 1925-ben elismeri a proletár írók és a polgár „útitársak” szövetségét, míg a RAPP továbbra is csak a „legtudatosabb” proletár írókról akar tudni. Lukács az ellen sem tiltakozik, hogy egyes írók a proletárdiktatúra után is kritikai realisták maradtak és nem annyira a születő újat, mint inkább az elhaló régít ábrázolják.

A polgári nevelődési regény a gyerekkortól a felnőttkor válságaiig kíséri hőse útját, a szocialista realista nevelődési regény ellenben gyakran kezdődik a felnőttkor krízisével, melyet a szocializmus vált ki a polgári értelmiségben. E két szempont kiegészíti egymást, mert a szocializmus fejlődő valósága csak így méríthető ki művészileg. Kár, hogy Lukács itt nem említi, a szocialista bürokrácia bírálata melyik módszernek képezheti a tárgyát. Ez is csak azt bizonyítja, hogy Lukács fejtegetései itt túlságosan általánosak, és vajmi kevés tanulsággal szolgálhattak az irodalomnak. Így például semmitmondóan általános az a két veszély, melyre figyelmeztet: hogy az író az új tartalomtól nem tudja levonni az

új forma konzekvenciáját; hogy az új tartalom absztrakt lényege túlságosan absztrakt formában nyer kifejezést (mint a polgári korszak elején Voltaire vagy Diderot drámái). És különben is: miért tiltakozik itt Lukács az eszmék irodalma ellen, mikor Makarenko-tanulmányában azt — Balzac álmának megvalósulását — ünnepelte. Arról van szó, hogy itt — a XX. kongresszus után — leszámolhat a sztálinizmusnak néhány fontosnak tartott vonásával, a „szubjektivista” önkénnyel. Az igazi irodalmi típusok, mondja Lukács eredeti tanításához híven, nem politikai párhátárazatokból, hanem az objektív valóság tendenciáiból nőnek ki.

A nagy fordulatot jelentő Szolzsenyicin-esszé megírására csaknem tíz év múlva, 1965-ben kerülhetett sor.

Lukács szerint a történelmi korszakok emelkedő vagy süllyedő fázisa azt is meghatározza, hogy mely műfajok dominálnak. Így pl. a novellát a polgárság fejlődésének kezdeti szakaszában Boccaccio képviseli, a hanyatlás korában pedig Maupassant. Szolzsenyicin *Ivan Gyenyiszoics egy napja* című, egy sztálinista tábori hétköznapot megörökítő novellája hasonlóképpen egy nagy történelmi korszak előhírnöke. Nagy érdeme, hogy „sikerült áttörnie a sztálini hagyomány ideológiai védőbástyáit”, mert Lukács egyszeriben úgy véli — s ezzel nagy vitát robbant ki —, hogy: „A szocialista realizmus középponti problémája jelenleg a Sztálin-korszak kritikai feldolgozása.” Erre elsősorban azért van szükség, hogy az írók visszaadhassák a szocialista realizmus elvesztett tekintélyét, másrészt pedig azért is, mert a múlt még mindig jelen van; az emberek többsége átélte a sztálinizmust.

Szolzszenyicin novellája a tábor egy eseménytelen napját e múlt szimbólumává tette. És még az sem baj, hogy nincs perspektívája, hogy a tábori életet tartós állapotnak tünteti fel. Sokkal súlyosabb, hogy Makarenkóban egészen más, éppen ellentétes vonatkozásban látta egy új korszak előhírnökét. Hogyan lehet az Egészre vonatkozó kritikátlan dicsőhimnusz és az Egészet lényegében tagadó kritika egyidőben egy nagy történelmi korszak előhírnöke? — Lukács nem válaszol erre a kérdésre. Nem is válaszolhat, mert ő tudja legjobban, hogy az ember, a művészet tartalma tíz-húsz év alatt alig változik valamit.

Szolzszenyicin regényeiről 1969-ben írt tanulmányt. Az első körben helyszíneinek egységét a *Varázshegy* és a *Pedagógiai hősköltemény* térmegoldásához hasonlítja. Először Mann és Makarenko koncentráló módszerét veti egybe. Ezt persze csak két önkényes, bizonyítatlan feltételezés árán teheti meg.

1. Makarenko műve nem illusztratív termék, hanem létező társadalmi tendenciából nő ki. (A helyzet ironiája, hogy ezt Lukács éppen itt, a Szolzsenyicin-tanulmányban feltételezi.)

2. A mű az előbbiből következően rendelkezik olyan szellemi töltéssel, olyan esztétikai erővel, mint a *Varázshegy*. A legfontosabbra nem tér ki tehát: miért készlet gondolkodásra, miért „inkommenzurábilis” ma is a *Varázshegy* és miért nem több a *Pedagógiai hősköltemény* egy derék nevelő önéletrajzi művénél.

Mi kényszeríti Lukácsot e párhuzamokra? Mint már említettük, saját bevallása szerint is kezdetben tartózkodott a szocialista realista művek

értékelésétől. Miután pedig megtört a jég, már nem állhatott meg. Ekkor azonban egész ideológiai-filozófiai összefüggés-hálózatot kellett kidolgoznia, hogy „efemer” írócskákat klasszikus írói sorba emeljen. És marad még az első Szolzsenyicin-tanulmány problémája: mind a mondanivaló, mind pedig a művészi alakítás szempontjából, mint a tűz és a víz, úgy válik el Makarenko és Szolzsenyicin világa. Ugyanarról a történelmi korszakról (a néhány évtized távolság nem számít a lukácsi történelmi dimenzióban) nem készülhet két — egymásnak minden vonatkozásban tökéletesen ellentmondó — mű, hogy közülük az egyik ne legyen gyengécske vagy hazug. Lukács ez egyszer e kérdésfelvetést megkerülve adós marad az „objektív összefüggés” kimutatásával.

III. A POLGÁR INKOMMENZURÁBILIS REALIZMUSA

Lukács kritikusi munkássága nem azért nő ki a német irodalomból, mert vele foglalkozott a legtöbbet, hanem azért, mert Goethe élete és főműve Lukács élet- és mű-eszménye is, azonkívül, hogy esztétikája néhány alapvető gondolatát köszönheti Goethe esztétikai nézeteinek. Azt például, hogy a költészet a racionális megismerés anticipációja (Lukács szerint mind a művészet, mind a tudomány az objektív valóságot tükrözi). Vagy amikor Lukács a lényeg és jelenség megkülönböztetését az esztétika területére viszi át és csak a világirodalom legnagyobb alkotásaiban tartja kimutathatónak, ugyancsak a világirodalom kifejezést meghonosító Goethe jut eszünkbe, aki a művészet harmadik, legmagasabb fokáról, a *stilusról*, mint a dolgok *lényegének tanulmányozási eredményéről* beszélt. A lukácsi tudományos és művészi tükrözési formák mindennapi életből való *kiemelkedésének* gyökereit Goethének abban a humanista felfogásában találjuk, mely szerint az embernek, a természet legmagasabb pontjának a *mű* a csúcsa.

Lukács életpályájának ösképe a Faustban van. Nélküle nem érthetnénk meg teljesen őt, akit hetven éven át hol arisztokratikus szubjektív idealista, hol hegelianus, hol marxista, hol sztálinista gondolatok és célkitűzések fűtöttek az abszolútum — totalitás, ahogy ő mondja — megostromlásában. Hogy mit jelentett számára a Faust, erről maga is vall egy helyen: „Hiszen ha már Faustnak szabad volt két lelket rejtenie kebelében, miért ne lehessen egy különben normális embernél.” Talán a legjobb vagy legalábbis a legjellemzőbb tanulmányát írta a fausti emberről. Önmagáról is vallott ekkor, aki tanulmánya hőséhez hasonlóan a „kisvilágból” a „nagyvilágba” érkezett, miközben a fausti helyzetek és áldozatok sem maradtak el.

Richard Friedenthal Goethe élete és kora című monográfiájában szellemesen sorolja fel a Goethe-kutatás szempontjait: „A filozófusok feladata lesz majd, hogy a maguk nyelvén kifejtsék a Faust filozófiai alapgondolatát. A teológusok a kegyelem problémájával foglalkoznak majd, szintén a maguk nyelvén. A jogász azt a kérdést fogja vizsgálni, hogy a Faust elvesztette-e a fogadását, és más véleményen lesz, mint kollégája, „car tel est son métier”. Az irodalmi kutatás a hatvan évig

tartó alkotófolyamatot fogja nyomon kísérni, kimutatja a sok ugrást, pontatlanságot és hiányt, amelyek tagadhatatlanok, és megpróbálja át-hidalni őket. Akadnak majd köztük Goethehez méltó árnyalt vizsgálódások is, és szorgos robotmunkák. Másfajta is keverednek közéjük. Felszínes és problematikus képleteket alkotnak a „fausti emberről”, aki felváltotta a „gótikus embert” vagy éppen azonos vele. S aztán jönnek a társadalomkritikai tanulmányok.” Lukács tanulmányát többnek, szin-
tetikusabbnak érezzük az itt felsorolt vonatkozások összességénél, még ha e „többlet” Goethe „meghegelizálását” valamint a demokratikus elemek túlhangsúlyozását is tartalmazza. A Faust problematikáját egyrészt a kor társadalmi viszonyaiból és szelleméből valamint a költő világnézetéből vezeti le, s így a kor másik reprezentatív alkotásával, A szellem fenomenológiájával, keresi a közös gyökereket.

A fausti ember csak egyik dimenziója a tanulmánynak. Lukács ugyanis nemcsak egy gátlástalan és megszállott ember kalandorozatát látja a Faustban, akit vitalitása a társadalmi és kulturális élet porondjára úz és akinek tetteiben Goethe egész élettapasztalatát belesűríti, hanem az emberi nem képviselőjét, akinek emelkedései és bukásai az emberiség emelkedését és átmeneti süllyedését is jelentik. Faust hatalmas távolságot fut be a magánélettől a Margit-tragédián át a közéletig, és időbelileg a keleti kultúrától a görög és középkori életformán keresztül a klasszicizmus újjászületéséig valamint a romantikában való megszűntetéséig. Lukács e szellemi életút általánosító vonatkozását ragadja meg elsősorban; nem kéri számon a típusábrázolást, mondván, hogy Faust világtörténetileg tipikus. A szerkezetet is szorosnak, jól átgondoltnak tartja, és Eckermannal szemben, aki szervetlenül kötődő jelenetek sorának látja a Faustot, — Odüsszeának, elfogadja Goethe választát, hogy a szerkezet inkommenzurábilis, azaz: összemérhetetlen. A módszertani sablonok itt csődöt mondanak, Lukács kénytelen saját magából és a műből kiindulni. Így aztán Goethe és Schiller műfajelmélete alapján a Faustot *dramai jellegűnek* tartja és a fenomenológiai szerkesztésmódot, a tudatalakok egymást váltó sorrendjét is elfogadja.

Tanulmányát A regény elméletének főgondolatával vezeti be és Goethe művének szerkezetét az antikvitáshoz viszonyítva határozza meg. A görögség totalitása, harmóniája három olyan egységre szakadt — gondolati mélység, társadalmi-emberi kategóriák, művészi tökéletesség — melyeket csak egy goethei tehetség inkommenzurábilis formában alkot-hat új egésszé. Goethe egy korszak határán áll, aki még úgy alkothatta meg e szintézist, hogy „a tisztából szállt alá a tisztátalanhoz”, míg Balzac a következő kor képviselője a „tisztátlan immanens dialektikájából igyekszik a tisztát kibontakoztatni.”

Lukács Goethe fejlődésében minden mozanatot szükségszerűnek, láncszemnek lát, illetve csak azokat a mozzanatokat emeli ki, melyek egymás mellé helyezése egyenes vonalúnak mutatja a fejlődést. Az önmagában feleslegesnek vagy értelmetlennek látszó részletet a szellemi alakulásnak egy későbbi stádiuma igazolja és nélkülözhetetlenné teszi. Lukács előtt Goethe életútjának állomásai egy monumentális építmény építőkockáit jelentik, melyek az egészet szolgálva sajátos funkcióval

bírnak. A rejtett, mindenható fókusz a költői ábrázolás anyagát is eleve elrendeli: a monda már önmagában nemzeti tendenciát fejez ki, s csak költőjére vár, aki kiteljesíti a benne rejlő lehetőségeket. Miként a történelmi regény írója, a Faust-monda költője is kora szellemiségének megfelelően alakítja anyagát. A középkor és a reformáció iránti érdeklődése, a romantikával szemben, nemzeti tendenciával esik egybe — mondja Lukács.

Lukács Faust ifjúkori terveinek befejezhetetlenségét a Götz von Berlichingen „gondolatilag és politikailag jócskán zavaros szabadság-dialektikájával” hozza összefüggésbe. A Götz problémája hasonló Lassalle Sickingenéhez: — Németország társadalmi viszonyainak és fejlődésének meg-nem-értése. Goethe, persze, nem is vethette fel történetileg helyesen a Götz témáját, mert Németországban nem voltak olyan plebejus tömegek, melyeket Angliában a puritánok, Franciaországban a jakobinusok vezettek. A forradalmakat is csak Engels értékelhette helyesen A német parasztháború című művében. Ezért a néppel mindig csak rokonszenvező, de az alulról jövő tendenciákat következetesen elvető Goethe abba a groteszk helyzetbe kerül, hogy a Götzök, Sickingenek nemesi demokráciáját védi a fejedelmekkel és a német udvarral szemben. Lukács pedig Götzben, a rablólovagban Goethe szabadságeszményének megtestesülését látja. Ahhoz nem fűz részletesebb magyarázatot, hogy az azonos tematikai hibák ellenére miért marasztalja el a Götz von Berlichingent kevésbé, mint Lassalle Sickingenjét. Ennek azontúl, hogy Goethe még megbocsáthatóan kisebb történelmi tapasztalattal rendelkezett, mint Lasalle a XIX. század második felében, — az is az oka, hogy mégiscsak Lukács legkedvesebb költőjéről, a Faust szerzőjének egyik első — és legalább formailag shakespeare-izáló — művéről van szó.

Lukács a Faust koncepciójának keletkezése és több mint fél évszázados fejlődése szempontjából alapvető fontosságúnak tartja.

1. Az idealista dialektikát és annak a hamani, vicoi gondolatnak a továbbfejlesztését, hogy a társadalom és a természet fejlődés, melynek ellentmondás az alapja. Ezért Lukács a költészetben Goethét, a filozófiában pedig Hegelt a felvilágosodás legmagasabb fokának látja. E fejlődés kezdetén az Ős-Faustban a Sturm und Drang szellemének megfelelően csak az intuitív megismerés van jelen. A kísérlet kudarccal végződik, a Földszellem visszalöki Faustot, ezért e korai változatot a tragikum szelleme hatja át, mint a Götzöt.

2. Lukács továbbá rendkívüli fontosságot tulajdonít Goethe társadalmi tapasztalatainak (weimari miniszterségének, itáliai szökésének);

3. a természettudományokban való rendszeres elmélyedésének, ami hozzásegítette az intuíció-elv leküzdéséhez;

4. a francia forradalom kitörésétől Napóleon bukásáig lezajlott európai politikai átalakulások élményének.

A Faustban azonban gyakran találunk olyan jeleneteket, amikor a Faust mint egyén (ugyanakkor mint az emberi nem képviselője) háttérbe szorul, hogy az író szócsöveként szolgáló allegorikus-szimbólikus jelenetekre és szereplőkre essen a hangsúly. Goethe ugyanis Dantéhez hasonlóan fontosnak tartja, hogy allegorikus formában állást foglaljon

kora kiemelkedő egyéniségeivel, tudományos kísérleteivel, szellemi áramlataival szemben. Lukács e részletekről mindent befogadó kalapja alá utasítja őket. Lukács Goethe-idézettel bizonyítja, hogy e jeleneteket, személyeket (amilyen például a Homunculus vagy a mitológiai alakok önkényes szerepeltetése) egy láthatatlan középpont fogja egybe, noha maga is kénytelen elismerni, hogy ez az állítás problematikus, mert Goethe többször tiltakozott az ellen, hogy művében valamilyen általános eszmét akart volna kifejezni. Ilyeneket mondott: „Az általános fogalmak nagyképűséggel párosulva mindig készek rá, hogy szörnyű bajt okozzanak.” Vagy: „A világ az értelemmel nem osztható maradék nélkül.”

Lukács számára azonban fontos az általános, mert általa juthat el a Hegellel való párhuzamhoz, annak a megállapításához, hogy mind Goethe, mind pedig Hegel az emberi nem haladását egyéni tragédiák feltartóztathatatlan láncolataként fogja fel. A mikro- és a makrokozmosz örökké szemben áll egymással, hogy az előbbi mindig áldozata legyen az utóbbinak. Nyilvánvaló, hogy ezt nem utolsósorban fiatalkori és a sztálinizmussal kapcsolatos élményei íratják vele. Többek között a Faust bűnhődését számunkérő F. Th. Vischerrel is vitatkozik, mondván, hogy Faust a Margit-tragédia befejező részében érez annyira bűnbánatot, amennyi Margit „kiszakadásából” való kiszakadásakor elengedhetetlen. A tragédia dimenziói szélesebbek — véli Lukács. — Faust drámája nem individuális-erkölcsi (azaz: scillerizáló). S itt találóan Götz Weislingen-jével állítja szembe Faustot.

Lukács Goethe művének második részét (annak első és negyedik felvonását) A történelmi regényben alkalmazott módszerrel interpretálja. Goethe a feudalizmus alakjait jelene szempontjából ábrázolja: Faust itt konkrétságában is kísérteties valósággal küzd. Ez érthető, mondja Lukács, a bomló feudalizmusban az alakok csak groteszkek lehetnek. A pénz feltalálását és Mefisztóval kapcsolatos szerepét vagy a Philemon és Baucis tragédiáját hasonlóképpen értelmezi, mint Marx a pénzt Shakespeare Athéni Timonjában, vagy a görög emberi viszonyokat Homérosz eposzaiban anélkül azonban, hogy a műértéket más értékrendnek rendelné alá.

A lutheri interpretáció szerint a Heléna-jelenet Faust epikureizmusának csúcspontja, míg Goethe és Lukács számára az antikvitás újjászületését jelképezi. Lukács Faust szerepét itt éppen abban látja, hogy Heléna alakjának megidézésével eloszlatja a középkori sötétséget. Mefisztónak az antikvitáshoz természetesen nem lehet köze.

Mi hiányzik a goethei totalitásból, amit Lukács is kénytelen tudomásul venni? Az, hogy nála az antikvitás felújítása csak esztétikai-erkölcsi probléma, nyoma sincs benne a forradalmi terror antikvitás-tiszteletének. Hegel dialektikájának fontos mozzanata a francia forradalom, a Faustban ugyanakkor csak alkalmadtán és csak közvetve fejeződik ki. Ez is azt bizonyítja, hogy Goethe csak azt látta meg korában, amivel gazdagíthatta egyéniségét. Történelemképéből a politikai cselekvés hiányzik. Ezt Vischer hibának tartja, mert ha Faust részt vesz a parasztháborúban, Mefisztó radikális túlkapásai következtében csalódnia, bűnhődnie kellene és így a mű erkölcsi hangsúlyt kapna. Lukács e lehetőséget mo-

ralizáló szűkössége miatt, vagyis a cél szentesíti az eszközöket magától értődése alapján elveti. Faust részéről azt sem tartja kompromisszumnak, amit Gundolf kifogásol, azt ti. hogy Faust „állami szolgálatba lép”. Szerinte a titánság csak új formát nyer a prózai ipari tevékenység vállalásával, a „termelőerők kapitalista fejlődésének útjával”. Goethe ugyanis az Egyesült Államok példáját és a Szezei csatorna építését látva bizik a kapitalizmus fejlődésében, ám ugyanakkor az ellentmondásokat is érzi. Mi úgy véljük, ha Faust nem is lett filiszter, mint Vischer vagy Gundolf vélik, jövővel kapcsolatos pretikus víziója ellenére sem több lelkes vállalkozónál, tehetséges üzletembernél.

Lukács körületekintően elemzi Faust és Mefisztó kapcsolatát. Mefisztó szerint eleven költői alak, nem elvont princípium megtestesítője. Alakja azonban nem, csak cselekvésének erőtere határozható meg. Ez az alak azonban csak egyik Én-je Faustnak: „Mefisztó csak annyiban rendelkezik hatalommal, amennyiben lényé Faust tulajdon lelki-történeti fejlődésének egyik mozzanata.” Hogy Faust tette emberi-e vagy ördögi, ezért a cselekvés pillanatában nem határozható meg, csak utólag. Egyszerűen bízni kell a fausti ember felsőbbrendűségében, aki ösztönösen érzi, hogy rosszat kell tennie, mert az utókor őt fogja igazolni és nem azokat, akiknek „kisvilágát” egy magasabb szempontból és egy fiktív jövőre hivatkozva feldúlta. Lukács Faustja ebből a szempontból sztálinista Faust.

Mefisztó magának az életnek a tartozéka, a történelem felhajtó ereje. Lukács e korszakában egy történelmi erőre esküszik, mely ugyanúgy vélekedik az emberek „kisvilágáról”, mint Lukács a Margit-tragédia jelentőségéről és Faust bűnhődésének fontosságáról. Egészen másként gondolkodik erről a humanista Thomas Mann, aki szerint a Margit-tragédia a szellem tragédiája, mely az ördög gúnyosan vigyorgó segítségével halálos bűnt követ el a szépség ellen. Őt kevésbé érdekli a történelmi korszakok művészi inkarnációja, mint a hegelianus Lukácsot, ezért Heléna alakját halványnak, a Margitéhoz viszonyítva jelentéktelennek tartja. Az örök kérdésre, hogy a fausti ember küzdelme azonosítható-e a humanizmusért folyó harccal, azaz: humánus-e a cél, ha eszközei antihumánusak, — Lukács igent, Mann pedig nemet mond. Ez még problematikusabb, ha tudjuk, hogy Lukács saját bevallása szerint sem választotta el a világirodalmat gyakorlati tevékenységétől: „Számomra a világirodalom elsősorban nézőpont volt: olyan költői tartalmak és formák felkutatása és elemzése, amelyek nélkülözhetetlenek mai valóságunk igazi, mélyreható megértése szempontjából.” A Faust a lukácsi életmű identifikációs alapja, titkos mintaképe.

Íme, Lukács Goethéje és önarcképe: „A szenvedélyek fölötti uralom, a szenvedélyek megnevesítése, a szenvedélyek átterelése — az emberi nem igazi nagy céljai irányában: ez Goethe etikája! Goethe sohasem amorális, mint ahogyan azt kantianus nyárspolgárok gondolták; még kevésbé aszociális, mint ahogy a radikális filiszterek állították. Morálja azt az utat keresi, amelyen haladva minden szenvedélyt az emberiség érdekében lehetne kiélni és kibontakoztatni.” Az igazság az, hogy Goethe élete, miként a főműve, inkommenzurábilis. Morális, amorális — számára e fogalmak semmit sem mondtak. Az ő célja nem a világ megjavítása

volt, hanem saját egyéniségének sokoldalú kiművelése. Mann arról is ír, hogy Goethe antimoralizmusa Nietzsche-re is hatott (!) Goethe gyakran a nembeliség ellen is kiélte szenvedélyét: „Az olyan törvényhozó és forradalmár, aki egyenlőséget és szabadságot egyszerre ígér, vagy fantaszta, vagy szélhámos.” Vagy: „Minden, ami okos, kisebbségben van.” Műveiről azt mondja, hogy „Nem a tömegeknek íródtak, hanem egyes egyéneknek, akik hasonlót akarnak és keresnek.” A politikát tévedések és erőszak zűrzavarának nevezte. Hajlamos volt a veszekedésre, az erőszakosságra. Fontosnak tartotta a főntről gyakorolt kemény kezű hatalmat. Minisztersége idejében jóvá hagyja egy fiatal gyermekgyilkos anya elítélését, — és így tovább.

Lukács azzal dönti el a Faust és Mefisztó közötti fogadás kimenetele körüli vitát, hogy szerinte a két fél már a fogadás pillanatában sem értett egyet, mert Mefisztó az életörömöket kínálta fel Faustnak, aki pedig egyénisége szabad kibontakoztatására gondolt. Ebben nincs ellentmondás, mondja, mert Faust átmenetileg, a mű első részében „saját legbelső tendenciáival” sincs teljesen tisztában. Ez azt jelentené, hogy Faustot csupán ösztönös sejtés vezeti, hogy szövetséget kössön az ördöggel. Ha visszaemlékezünk, hogy Faust mögött micsoda hatalmas tapasztalat állt, mielőtt erre rászánta volna magát, — ennek a magyarázatnak a helyessége is kétséges. Annál is inkább, mert Lukács nem a mű egészéből indul ki, hanem a második rész társadalmi cselekvéséből következtet vissza. Lukács Goethe-képében is ott kísért a „forradalmi hagyományok megmentése a reakciótól”. *A történelemből, mint kötelező fejlődésből* levezetett séma présbe fogja, gyakran kaptafára húzza Goethe fantáziáját és szabadságát, melynek termékét csak a műből kiinduló, és persze, a társadalmi és az életrajzi körülményekkel számoló elemzés bonthatja ki.

Különböző történelmi korszakokban különböző osztályszempontok eltérő vonásokat abszolutizáltak Goethe ezer felé villanó életében. Karl Grün például a múlt század közepén — Engels szerint a kispolgári szocialisták szempontjából — úgy vélekedik „hogy Goethe az embert olyannak ábrázolta és gondolta el, amilyennek mi ma meg akarjuk valósítani.” Engels azonban mind Grün, mind pedig Lukács filiszter, illetve radikális szélsőségeivel egységbe foglalva pontosabban meg tudja fogalmazni Goethe élethelyzeteit: „Gyakrabban arról van szó, hogy a hangulatai különbözőek; állandó harc dúl benne a környezetének nyomorúságától undorodó zseniális költő és az óvatos frankfurti tanácsnok-csémete, illetve weimari titkos tanácsos között, aki kénytelenségből fegyverszünetet köt és megbékél környezetével. Így aztán Goethe hol kolosszális, hol kicsinyes; hol dacos, gúnyos, világmegvető lángész, hol pedig tapintatos, mindennel megelégedett, korlátozott filiszter.” A továbbiakban szempontja a politika felé mozdul, anélkül azonban, hogy Goethe általa negatívnak tartott vonásait és műveit elhallgatná, vagy egy mélyebb és magasabb szempontból átértelmezné: „A német nyomorúságot Goethe sem tudta legyőzni; ellenkezőleg, az győzte le őt, s a német nyomorúságnak a legnagyobb német fölötti eme győzelme a legjobb bizonyíték arra, hogy „belülről kifelé” nem is lehet felülkerekedni rajta.”

Lukács ritkán említi azt a Goethét, akit Engels elutasít, vagy ha igen, az ő igazi Goethéje pillanatnyi válságaként, a végülis legyőzött német valóság lehúzó erejeként említi. Lukácsunk Faust a Goethéje. Ennek következtében a Wilhelm Meister tanulóéveiben és a Wertherben is fausti emberét keresi. Azt elfogadjuk, hogy „A Meister Vilmos morálja egyetlen nagy, persze, ki nem mondott polémia Kant erkölcselemlete ellen.” Ez azonban két dolgot nem jelent: hogy e polémiát végülis nem Kant nyeri meg (Wilhelm útkeresése perspektivikus nőszüléssel végződik: egy nemeskisasszonyt vesz el) egy kiegyensúlyozott és szorgalmas polgári élet reményében, melyben nem önmaga kiteljesítésén, hanem *hasznosításán* van a hangsúly; hogy Goethe nem hangsúlyozta többször is a kantit „érdek nélküli tetszés” elvét.

Werther-tanulmányának pedig az a problémája, hogy átsiklik a regény két egymással szorosan összefüggő vonatkozásán, sőt, polgári teljesség-eszményét e kettő ellenére hangsúlyozza. Azt, hogy (1.) Werther lázadása patológikus tünet, függetlenül attól, hogy éppen azáltal válik egy korhangulat kifejezőjévé, s hogy (2.) ennek következtében lázadása nem közösségi-humanista, hanem szentimentális-individualista. Ha Werther nem az abszolútumra vágyott volna, nem lett volna öngyilkos.*

Lukács Thomas Mann művének (*A polgár nyomában*, 1945.) jellemző vonását abban látja, hogy nála hiába keressük a Balzacnál, Tolsztojnál, vagy Gottfried Kellernél található utópista elemeket, az ő műve más értelemben „tükre” a világnak. „Thomas Mann tökéletes képét adja mindannak, ami polgári, a maga teljes problematikájában, de épp az adott pillanat épp az adott útszakasz pontos létét adja.” (127. l.) S itt rögtön siet megjegyezni, hogy a nagy írók műveit soha sem szabad elméleti kijelentéseik alapján értelmezni. Az alkotás folyamatában ugyanis az írói szubjektumnak és a valóságnak egészen más dialektikája fejlődik, mint ami az írónak, mint magánszemélynek a világnézetéből következne. Kénytelen azonban elismerni, hogy Mann korának egyik legmélyebb gondolkodója volt; azonkívül: „kevés kortársánál *forrott olyan bensőségesen össze a fáradtságos munkával kivívott világnézet és a megalkotott mű mint nála.*” (kiemelés — V. G.) Később látni fogjuk, hogy ez az ellentmondás nem látszólagos.

Lukács Schillernak A naiv és a szentimentális költészet című tanulmányából, a két költőtípus megkülönböztetéséből indul ki. Balzac, Tolsztoj, Keller naivak, hol van Mann helye? Mann műve kora emberi viszonyainak tükre, de egyúttal bírálója is: a polgárság lelkiismeretének kifejezője. Nem a „van” és a „legyen”, a jelenség és a lényeg, a valóság és az eszme ellentmondása ez, ami azt is jelentené, hogy Mann nem naiv író? Lukács szerint nem, „mert nem szükséges, hogy a legyen az anyagtól idegenül az egész másszerű valóság fölé tornyosuljon, mint Kantnál és — túlnyomórészt — Schillernél. Keletkezhet — hegeli módra — a jelenség és lényeg ellentmondásos azonosságából is. Akkor a lelkiismeret

* G. a Költészet és valóság c. önéletrajzi művében panaszkodik, hogy a Werther olvasói nem értették meg a szerző szándékát, amiből az alkotó és a közönség közötti szakadéka következett. A Werther ugyanis elsősorban szenzációként hatott. Az olvasók nem a művet fedezték fel benne, hanem Jerusalemban megdöbbenő öngyilkosságának dokumentumát. (Költ. és val. 544—5. l.)

csak figyelmeztetés: légy aki vagy, válj lényegessé, bontsd ki a belső és külső világ zavaró behatásai ellenére azt, ami magként, esszenciaként állandó elevenséggel létesül és lényegül benned." Nemcsak Mann legjobb művei (például az örök emberi keresése a József és testvéreiben) állnak ellent Lukács hegelizáló kísérletének, hanem maga a valóság is, melyről nem bizonyítja be, hogy belső igényként magában rejtje a „legyent”.

Lukács Thomas Mann eltévelyedését az első világháború idején „a német ideológia végzetes összfejlődésének szükséges fázisa”-ként értékeli. Ezt persze, a szellemtörténész Lukács mondja. A kor „kitermelte” a maga számára azt az alkotót, akinek lelkiismeretében és művében önmagát tükrözteti. Viszont fordítva: a nagy író egy sort sem írhat le, hogy gondolatai ne a kor legégetőbb kérdéseit tükrözzék. A kor és költője viszonyát titokzatos eleve elrendelés határozza meg. Mann átmeneti eltévelyedése érthető, mert ő a polgárság hanyatló korszakának írója. Mann tévedése a német polgár tévedése. Gcethének a polgárság fejlődő szakaszában nagy és gyakori ellentmondásai ellenére sem lehetett ilyen mély konfliktusa. Mann világnézeti tévedését egy — különösen Lukács számára fontos — művészi erény kompenzálja: Mann belülről éli meg a problematikát, tanítását nem kívülről akarja tanítványaiba belevinni, hanem a platonai anamnézis szellemében nevel. „A tanítványnak magának kell az újat lelkében fölfedeznie és megelevenítenie.” — mondja Lukács.

Lukács ötletesnek tartja Mann-nak a megoldását, hogy a Varázshegy színhelyéül a svájci szanatóriumot választotta, mert ahogv Mann mondja: „a hétköznapi különössé válik, különös alapból nő ki.” Dícsérről szól arról is, ahogy a Varázshegyben a félfantasztikus a hétköznival keveredik. Elmulasztja azonban az általa gyakran — elsősorban Balzac-kal és Tolsztojjal kapcsolatban hangoztatott hegeli egyéni — különös — általános és az engelsi tipikusság problémáját Mann művével kapcsolatban. A séma itt, persze, nem alkalmazható, mert a Varázshegy hősei elhagyták mindennapi életüket, ahonnan Lukács származtatja a kategóriáit, és varázslatos körülményekbe jutottak. Míg például Tolsztoj hősei a mindennapi életben élnek át azt, ami az átlagember életében csak kihasználatlan lehetőségként van adva, addig a Varázshegy lakóit, körülményeik, betegségük kényszeríti igazi éniük megmutatására, kifejezésére. Mann tehát a mindennapi élet lényegét nem a mindennapi életben mutatja meg. És Lukács habozás nélkül elfogadja a Varázshegy ábrázoló módszerét, mely az avantgárdizmus ellen vívott harcának egyik nem titkolt stratégiáját fogja képezni.

Ezután azonban a társadalomra villan Lukács szeme: nem a németre, hanem arra, ami hiányzik belőle: egy fontos közvetítő mozzanatot hiányol Mann művéből: a citoyént, mely a németeknél ismeretlen, amiért egy ízben Mann Schiller franciaságáról kényszerűen beszélni. Lukács Mann későbbi állomásairól visszatekintve azt mondja — úgy véljük, jogosan —, hogy Mann keresése fausti elégedetlenség, a német citoyén sokáig öntudatlan keresése. Settembrini is csak epigonja lehet az igazi citoyennek. Ezért Mann végülis a munkásokkal kényszerű szövetséget

keresni, amit csak az értelmes középút formájában tud elképzelni, — Görögország és Moszkva között, Friedrich Hölderlin és Karl Marx között. Lukács is a kulturális tradíció és a jövőlátás összebékítésének harcosa, a tertium datur hirdetője, ahogy tíz évvel később a Wider den missverstanden Realismus előszavában mondja, mégis a nagy koncepciójuk közötti különbség. Mann ugyanis nem a citoyen-költőt látja Hölderlinben, hanem a német „konzervatív kultúreszme” megtestesítőjét, s ezt akarja úgy összefüggésbe hozni Marx-szal, hogy mind a költő, mind pedig a gondolkodó eredeti és valóságos vonásai ne kerüljenek téves megvilágításba. Lukács ugyanakkor Hölderlin Hyperionja (1934) című tanulmányában a hagyományos Hölderlin-értelmezésekkel, elsősorban Dilthey-jal és Gundolf-fal szemben, akik a költő „ösélményét”, misztikus vonásait jelenéhez fűződő kapcsolatával egységben elemezték, — „megmenti” Hölderlint a haladásnak. A véleménykülönbséget Lukács úgy szünteti meg, hogy egyszerűen kijavítja Mannt, aki szerinte „elfeledkezett” arról, hogy „Hölderlin a legnagyobb német citoyen költő volt”. Ennek aztán magától értődő következménye, hogy Lukács teljesen félreérti Mann-nak azt az igényét, hogy Marxnak olvasnia kell Hölderlint. Ez ugyanis Mann számára nem filológiai kérdés, mint Lukács gondolja, hanem a kultúrtradíció olyanfajta egyoldalú átértékelésének tagadása, amit Lukács is vállalt.

A modern művészet tragédiája (1948) című tanulmánya a Goethe és Mann közötti párhuzamok és különbségek szociológiai-szellemtörténeti vizsgálatával indul. Elsősorban az egyetemesség közös bennük, amit annak köszönhetnek, hogy nagy társadalmi változások korában éltek. Ezen az általánosságon belül természetesen az ellentmondás dominál, mert Goethénél a francia forradalom és Napóleon hatására az absztraháló stilizálás kerül túlsúlyba, a „hatalomvédte bensőségből” kiszabaduló, a fasizmussal szembeforduló Mann-nál ellenben a „konkrét költői meghatározó elemek” szaporodnak. Kár, hogy itt is teljesen mellőzi az egyéni adottságokat, mert Goethe költői elvontsága aligha magyarázható csak a francia forradalom hatásával, melyről mindig felemás volt a véleménye. Lukács minden esetre találóan sorolja fel a két német alkotó közös vonásait: a romantika, irracionálizmus, szentimentalizmus iránti viszolygásukat (kár, hogy a rendszerező filozófia iránti ellenszenvüket nem említi), a szubjektívtől, a csak pszichológiai-erkölcsitől a történelmi konkrétság felé fejlődésüket; műveik többszólamúságát; művészetszemélyüket mint az ember egyetemes harmóniája kialakításának eszközt; az emberi egyéniség szabadságának és sokoldalúságának hirdetését a polgári élet egyoldalúságával szemben.

Goethe még eredményesen küzdhet a művészet elszigetelődése ellen, Mann korában azonban élet és művészet különválásának folyamata már lezárult. E szűkösségből Mann kezdetben a német tradícióval való szövetségben, a demokratikus Nyugat tagadásában találja meg a kiutat. Ez a halálmotívum túltengésében jelentkezik elsősorban. „Már ifjúkorában is az élet és halál szembeállítására szabja meg a mű szerkezetét, ez azonban a háborús válság előtt egyszólamú: az élet itt csak látóhatár lehet, csak egy — reménytelen — vágy tárgya. Az igazi tartalom a halál külső

és belső győzelme." Lukács egyenesvonalú fejlődést lát Mann első korszakától az utolsóig, a „személyes emberi bensőségtől” a „társadalmiság világába”. Kezdetben csak iróniával tudja felülmúlni hősei enyészeti iránti rokonszenvét, Schopenhauer-imádatát, hogy a karikatúraszerű vonások fokozatosan erősödjenek, s hogy a Mario és a varázslóban kulmináljanak.

A József és testvérei elemzését A történelmi regényben alkalmazott módszerrel kezdi: „... a történelmi tárgyválasztás (akárcsak az utópia) igazi költőknél a jelenkor valóságos és lényeges objektív meghatározásainak arányait is kifejezi. Így hát Egyiptom itt a halál országa.” A tanulmány elején leírt megállapítása szellemében — abban ti., hogy Mann is Goethehez hasonlóan fejlődik —, József fejlődésének első szakaszát Mann fiatalkori szemléletével és annak termékével, a Tonio Krögerrel hozza összefüggésbe. Erre az író műhelytanulmánya is feljogosítja. Mann azonban itt azt is mondja, hogy nem az esetlegest, a polgárit, hanem az ezzel ellenkező értelemben vett „tipikusát”, a „mindig emberit”, „mindig ismétlődött”, a „mítikusát” állította e műve középpontjába. (Ennek csírái már első és egyben nagysikerű regényében, a Buddenbrookokban is megjelennek, melyet eredetileg saját bevallása szerint csupán egy polgári család krónikájának szánt.) Ezzel azonban nem rántja ki a talajt Lukács módszertana alól, mely szerint „ahol a német célzások talaját látszólag egészen elhagyta, lesz a regény az eddiginél is mélyebben német”, mert Mann azt is említi, hogy regényében a mítosz a náciizmus mítosz-értelmezése ellen irányuló irónikus fegyver. Lukács elemzésének fogyatékosága itt csak abban van, hogy Mann műve különben általa is hangoztatott polifonikusságának csupán egy — bár kétségtelen egyik legfontosabb — rétegére támaszkodik, s hogy az „állandót” csak a „változó” szempontjából tartja vizsgálhatónak. Tagadja a szempont megfordításának lehetőségét: a változóban is kimutatható az állandó.

Azt hihetnénk, hogy az avantgardizmus és ideológiai gyökere elleni harc stratégiájául szolgáló manni szellemiség lukácsi értékelésében *egy homogén szempont*ról beszélhetünk és nem bukkanhatunk olyan ellentmondásokra, mint például a Tolsztoj és a realizmus fejlődése című tanulmányban. Valójában nem így van. A problémát ez esetben is az író és a valóság kapcsolatában eltérő értelmezése okozza, ami ismét csak annak a bizonyítéka, hogy az irodalomtudományban az ideológia örök bumeráng marad. Lukács ugyanis A polgár nyomában című esszéjében megelégedett azzal, hogy Mann „épp az adott pillanat, épp az adott útszakasz pontos létét adja” s hogy „a polgár létében és tudatában levő ellentmondások önmozgásából kipuhatolja a továbbfejlődés irányát” vagy hogy „a demokráciáért való harc most már átváltozik nála dekadencia-ellenes harccá”. Ezt mint alapgondolatot A modern művészet tragédiájában is megismétli: „Mann realizmusának legnagyobb erőssége, mint azt már többször kifejtettem, hogy csak azt ábrázolja, ami a német valóságban valóságosan és nem csupán követelésként van jelen; ezt gyökeréig ábrázolja, de nem vetíti előre a jövőt. Ez Mann nagy realista erőssége.” És most jön, amit még eddig nem mondott: „Ugyanakkor azonban ez együtt jár történelmi és társadalmi látóhatárának bizonyos

megszűkülésével is." Annak ábrázolása, ami *van*, egyfelől hangsúlyozottan realista erősséget, másfelől a világnézet bizonyos beszűkülését eredményezi. Itt rejlik szerintünk Lukács archimédieszi pontja. Nem tisztázza ugyanis, hogyan lehet nagy realista erőssége annak, ami világnézetileg — még ha csak „bizonyos fokig is” — korlátolt, illetve fordítva: hogyan világnézetileg korlátolt, aminek „nagy realista erőssége van”? Van-e e fogalmaknak közvetlen közük egymáshoz? Ha igen, csak bizonyos politikai helyzetben vagy a dolgozó szobában is, a világtól háborítatlanul? Az esztétikum sajátossága, mely egészen más körülmények között született, az előbbi bizonyítja.

Az első tanulmány szerint Mann kivételes erényének számít, hogy műve nem utópikus. A második már fenntartást fűz Mann erényéhez. Miért? Mert itt Lukács mást ért a „valóság” kifejezésen. Az igazi valóság ugyanis szélesebb annál, amit Mann meghódított. Mert azok a „lentről jövő mozgalmak” is beletartoznak, melyek kimaradtak az író valóságképéből. S innen aztán már magától értődően következik a Mann világától idegen konklúzió, az ti., hogy „ez teszi demokratizmusát és szocializmusát, a kor reakciós vonásai ellen folytatott küzdelmét néha elvonttá, sőt olykor ingadozóvá és iránytalaná”.

Lukács a kívülről, a valóság felől való közeledés jogosultságát Mannnak azzal a kijelentésével indokolja, hogy „az elbeszélő mindig a jelenben él”, aminek következtében műve látszólag jelentéktelen részlete is összefügg a kor időszerű eseményeivel. Az időszerűség lukácsi értelmezése azonban egészen addig megy, hogy alkalmatlannak tartja Mann témáját a kor sürgető kérdéseinek közvetett ábrázolására. A legnagyobb szálkának ez esetben is egy schillerizáló motívum bizonyul: a „felülről” csinált forradalom. József nem követi a Faustot és a Wilhelm Meistert, fejlődése inkább pszichológiai, ezért a „kisvilágban” reked meg. Ennek végső oka, persze, Mann világnézetében rejlik, mert nála a politika egyenlő a demokráciával, és így a „nagyvilág”, a lukácsi-fausti nagyvilág „csak demokratikus lehet”. Mann valóságképe azért nem teljes, mert hiányzik belőle a munkásosztály „nagyvilága”, a kísérletek kudarcai, amely úgy nyerhetett volna ábrázolást, ha Mann nemcsak a végeredményt mutatja be, hanem az előzményeket is, lehetőleg 48-tól.

E bírálat természetesen még inkább vonatkozik a Doktor Faustusra, mely nem történelmi regény, illetve, a társadalmi és történelmi jelennel való kapcsolatai közvetlenebbek. E mű Lukács szerint csak annyiban mutat a jövő felé, amennyiben a kíméletlen önkritika fontos mozzanata a perspektívának. Elfogadja Mann kijelentését, mely szerint a zene csak ürrügy, hogy általában szólhasson kritikus kora emberi és szellemi helyzetéről. A dolgozó szoba Faustja több önmagánál, és bár a német fejlődés indokolja elsősorban megjelenését, mégis nemzetközi jelenség. Lukács Nietzsche, Spengler, Heidegger vonalán jelöli ki helyét. A Franz Kafka vagy Thomas Mann című későbbi tanulmányában Mann regényei közül elsősorban a Doktor Faustus ábrázolómódszerének hatását érezzük.

Lukács akkor mond jelentőset a Doktor Faustusról, ha a „kell”, „kellené”-ről a „van” felé mozdul szempontja, és azt keresi a regényből kiindulva, hogyan jeleníti meg Mann kora kérdéseit. Így például reme-

kül határozza meg Mefisztó különböző — történelmileg és társadalmilag is magyarázható — szerepét Goethénél, Dosztojevszkijnél és Thomas Mannál.

Alapvető különbséget lát Mann regénye és az új regénystilius között. Ez elsősorban az idő lefolyásában jelentkezik, ami „művészi tükörképe az egyén és az egyéni élet viszonyának saját társadalmi keretéhez”. Az idő problémája akkor bukkant fel, „mikor az irodalom már tudatára ébredt az epikusan ábrázolt történés történelmi voltának: tehát csak a modern regény korszakalkotó Scott-féle megújítása óta” — ismétli meg Lukács A történelmi regény főgondolatát. A továbbiakban az objektív és a szubjektív idő századunkbeli elkülönülésének okaként az imperia-lizmus kora elidegenülő emberi viszonyait említi, melyek szétválasztják és egymással szembeállítják a polgárság kezdeti szakaszában még dialektikus egységben levő két mozzanatot. Korunk művészete önkényes egyéni logikával egymás mellé illesztett szubjektív élmények csempéiből áll, melyeknek kevés köze van a társadalmi élethez. A lehúzó jelenség létezik, az írók nem térhetnek ki előle, ám az alapvető kérdés az, hogy az írók engednek-e a vonzóerőnek, vagy pedig a magatartás, értelem és irónia távolságtartásával tehát Mann Doktor Faustusához hasonlóan, nem abszolútnak, időfelettinek, hanem viszonylagosnak, a körülményekkel magyarázhatónak ábrázolják. A Doktor Faustus nem a társadalmi valóságtól izolált szubjektív élmény regénye, hanem magáé a társadalmi valóságé, mellyel a főhős a külvilágtól elzártan, akarata és tudata ellenére is, állandóan kapcsolatban van, sőt, saját maga is kifejezője annak. Mann valóban állandóan az Egészet tartja szem előtt, — és Lukács számára ez a legfontosabb. A Doktor Faustusban az dominál, ami a modern irodalomból hiányzik: a történelmi és társadalmi arányérzék. A modern irodalom képtelen annak érzékeltetésére, hogy fő meghatározója, az elidegenedés a társadalmi viszonyoknak egy meghatározott fejlődési fokán szükségszerűen megjelenik; vagyis: képtelen önmaga meghatározására, eltűnik belőle az őt létrehozó világ. Csak a produktum valóságát érezzük, a gyárét és a szalagét nem. Mannál ellenben mind a Varázshegyben, mind pedig a Doktor Faustusban a szubjektív idő társadalmi megokolásával találkozunk, sőt, az idő játékos újjáértékelése még alá is húzza a külső meghatározó elemeket. Lukács elemzőkészsége Leverkühn és Zeitblom szellemi arcának tárgyalásában ismét felcsillan. Azt fordítja le a maga nyelvére, amit az olvasó a regényt olvasva átél. Bár a lukácsi „közös nevező” néhol itt is működni kezd, például abban, hogy kapcsolatot lát Adrian zenei rend-igénye és a fasiszta barbárság rendje között.

A polgári élet „spontaneitásában” fogant művészettel ez alkalommal „egy egyéneket és népeket egyaránt értelmes rendbe összefogó, kultúrával teljes jövővel”, állítja élesen szembe, melyre „a Szovjetunió több mint 30 éves fennállása” jogosítja fel. Nem annyira perspektíváról, elvont hitről beszél itt, hanem inkább *már létező* társadalmi viszonyok jelentősége felismerésének szükségességéről. Meglehet azonban, hogy ez itt kivételesen csak „belépőjegy”, ahogy később a Karamazov testvérek Ivánja után nevezte a sztálinizmusnak tett — szerinte csak formális — engedményeit, mert tanulmánya befejező részében a Hamletre és a Lear

királyra hivatkozva még a „lent”-tel kapcsolatos előbbi fenntartásai alól is felmenti Thomas Mannt.

A játékosság és ami mögötte van (1954) című esszéjében elismeri annak az ábrázolásmódnak a jogosultságát, mely tárgyában az ember és a természet közvetlen kapcsolatára korlátozódik. Ezen az alapon Joseph Conrad Tájfűnját, valamint Hemingway Az öreg halász és a tenger című művét jelentős realista alkotásoknak tartja, függetlenül attól, hogy csak az ember morális helyállását eszményítik.

Mann Egy szélhámos vallomásai című regénye elemzésének bevezetőjeként Lukács alaposan, az író minden jelentősebb művére kitérve, elemzi a manni irónia lényegét, ami szerinte nem más, mint hősei elburjánzó szubjektivitásának és a valóság ellenállásának, kijózanító hatásának dialektikus ellentmondása. Éppen az irónia — az azonosulás és a távolságtartás közötti vibrálás — teszi számára lehetővé, hogy kijelölje a modern szubjektivitás helyét a mai társadalom összképében. Mann művészetének lényegét — Balzac és Tolsztoj ábrázolómódszerének összehasonlítása óta itt foglalkozik először alaposabban az ábrázolás *mikéntjével* — a játékban, a hintázásban, az illúzióteremtés és illúziórombolás oda-vissza mozgásában látja, melynek előterében a kor látszatértékei lepleződnek le.

A szélhámos Krull problémáját szintén a játékosságban, az egyéniiség önelvezetében látja. Kár, hogy csak a „változóban” határozza meg e probléma helyét, s csak a polgári társadalom jelenségeként tárgyalja. Ennek az a következménye, hogy megfeledkezik Krull személyiségének egyik általánosabb vonatkozásáról: az egyéniség önmegvalósítására való képtelenségének pszichológiai problémájáról. Ebben az értelemben pedig a Felix Krull csak a Peer Gynt új verziója.

SZAKDOLGOZATOK

FARAGÓ JOLÁN

**AZ ANYÁM UTOLSÓ ÉNEKÉNEK
SZERKEZETI ELEMZÉSE****I.**

Juhász Ferenc vers-eposza¹ — vagy ahogy ő nevezi: vallomás-éposza — kétszeresen is kötődik korábbi műveihez. Maga a költő is vall róla, hogy folytatása ez a vers egy korábbi époszoknak, az Apámnak, ugyanakkor kimutathatjuk azt is, honnan nő ki ez az eposz: a Gyermekdalokban van egy csodálatos Mária-zsoltár², amely Máriához mint anyához szól. Ez a zsoltár egy „ős-sejtje” az Anyámnak. Formáját tekintve szintézise az új vers az előbbi kettőnek: itt magyaros nyolcasokba (Apám) sűríti a Gyermekdalok Mária-zsoltárára (és általában A Szent Tűzőzön regéi című kötet minden darabjára) emlékeztető tobzódást, „szó-virágzást”, szó-áradatot.

II.

A vers-eposz egy fejezetét a többitől mereven elhatárolva elemezni erőszakos szétszakítása lenne a versnek, s amellet gátolná is az elemzés teljességét — ezért a vers utolsó énekének elemzésekor nem szorítkozhatok csak erre az egyetlen fejezetre: a vers egészében betöltött szerepét is föl kell mutatnom. Annál is inkább szükség van erre, mert a Mit tegyek? című éneknek összefoglaló, lezáró, az előbbi énekekre épülő helyzete van a versben.

A fejezetek (énekek) több egységből állnak; az egyes énekek ilyen egységekre, azaz énekszakaszokra osztottsága a gondolatmenet világosabbá-tételét segíti elő.

Az 5. ének, a Mit tegyek? c. 21 énekszakaszból áll. Az énekszakaszokat — a tartalom, a mondanivaló szerint, a későbbi elemzés alapján — 4 énekszakasz-csoportba osztottam.

¹ Juhász Ferenc: Anyám, Szépirodalmi, Bp. 1969.

² Juhász Ferenc: A Szent Tűzőzön regéi, Szépirodalmi, Bp. 1969., 365—382. old.

A továbbiakban az egyes kifejezéseket így jelölöm:

sz_n — énekszakasz, a megfelelő sorszámmal

P_n — énekszakaszok csoportja és a sorszám

A) A szerkezeti egységek határainak megjelölése

P_I

- sz_1 Halottaim, halottaim... (209. old.)
 sz_2 Tél van. Havas-eső esik... (219. old.)
 sz_3 Tél van. Havas-eső esik... (225. old.)
 sz_4 És te mit láttál a Földben... (231. old.)
 sz_5 Ó, te szent földbe leszálló (235. old.)
 sz_6 Ott ülsz üveg-gömb anyádban... (237. old.)
 sz_7 A föld-valcert, az iszonyút... (254. old.)
 sz_8 Tél van. Havas-eső esik... (257. old.)

P_{II}

- sz_9 Magamat földbe nem oldom... (258. old.)
 sz_{10} Hagyj hát magamra Csont-alak... (258. old.)

P_{III}

- sz_{11} Ha leásnék a sírodba... (260. old.)
 sz_{12} Ez volnál te, Büszkeségem... (261. old.)
 sz_{13} Mögötted már a halál van... (267. old.)
 sz_{14} S ott fekszik most már a földben... (277. old.)
 sz_{15} Tél van. Havas-eső esik... (282. old.)

P_{IV}

- sz_{16} Mit tegyek anyám, ha eljön... (290. old.)
 sz_{17} Mit tegyek én majd ha jönnek... (298. old.)
 sz_{18} Hogy védjelek meg majd attól... (299. old.)
 sz_{19} Építetek neked egy házat... (299. old.)
 sz_{20} Nem, nem építetek én házat... (301. old.)
 sz_{21} Te meg őskristály — szívemben... (312. old.)

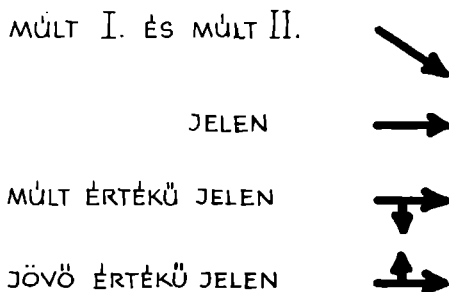
B) Az elemzés szempontjai

A verset három szempontból igyekszem megközelíteni:

a) Általános nyelvi elemzés

b) A vers helyének a meghatározása az idő síkjában nem öncélú dolog. Juhász Ferenc versében az idő beszervezése aktív részese a vers lendület-vitelének.

Az idő megosztottsága és a megfelelő jel az ábrán:

c) A vers a valóság és látomás szintjén.

Nehéz meghúzni a határt Juhász versében a valós és irreális mozgásterület között: látomás és valóság nála sokszor egybeolvad, így az ábrán csak a „tisztán víziós” versrészeket határoltam el. Nem értékmérő ugyan, de érdemes gondot fordítani rá; Juhász versében az irreális és valós szint közti mozgás iránya egyike szenvedélyessége fokmérőinek.

III.

Ősi sámán-verse emlékeztető, szabályos rendbe szedett megszólításokkal indul az első énekszakasz. A halottakat szólítgató rész szabályossága így mutatható ki: (aa, xa, xa, xa, xa, xa) azaz: (aa, 5xa). Egy betű egy ütemet, azaz fél verssort jelöl. a = állandó ütem; x = változó ütem.

A két oldalon³ keresztül szabályosan folyó utótag-ismétlést egyedül az 5. ismétlés-egységben szakítja meg⁴. Ezután kitör ebből a szabályosságból, közvetlenebb lesz a hangja is: a sorok elejére a „ti” személyes névmást teszi, sokszor előtte az „ő” indulatszóval s így a vers egyre lendületesebb lesz, mindinkább fölfelé ível.

Érdemes megfigyelni a szókapcsolatokat is⁵: hangulati értékük szerint ellentétes szavakat tesz egymás mellé, s már az a tény, hogy negatív hangulati értékű szavakat használ ódai hangú versében, növeli szavainak „fajsúlyát”. Nem langyos, semleges szavakat használ, hanem szélsőséges jelentésűeket: „kegyetlen-szép halottaim”, „irgalmatlan halottaim” stb.

Érdekes, de nem meglepő Juhász versében, hogy 3 oldalon (209—211) át egyetlen igei állítmány se nincs. Melléknévi igenevekkel viszi előre a gondolatmenetet. Azután egyszerre berobban mozgást jelölő igei állítmányaival⁶: habzik, lövell, hömpölyög — ez utóbbit kétszer is leírja. Újra lendületet ad az (aa, 5xa) modellű versszerkesztés három ismétlés-

³ 1/209—210. old.

⁴ 1/210. old.: „ti elmondhatatlanaim... halott boldogtalanaim”

⁵ Erre nem térhetek ki bővebben: külön tanulmányt érdemelne.

⁶ 1/212—213. old.

egységnyire való visszatérése és újboli fölbontása⁷. Az énekszakasz fölfelé ívelő indulatát igazolják a szűkebb vagy tágabb értelemben vett szinoníma-sorok: pl. az igék egy sora: repültök, keringtek, suhantok, pörögtek, rohantok, szálltok⁸, vagy:

„mért beszéltek, mért jajgattok,
mért sziszegtek, mért nyafogtok,
mért bömböltök ott a mélyben...”⁹

Az énekszakasz vége: ellentmondás a halálnak. Elő- és utótag-ismétléseivel nyomatékot ad szavának; a gondolatsort folytatva irreális területre lép („inkább egy csillagra ugrok...”).

Pomogáts Béla az V. ének kezdetét az első énekkel rokonítja: „A fejezet kezdete az apa alvilági helyzetét írja le, hasonlóan az első ének látomásaihoz. (Azzal a figyelemre méltó változással, hogy nyugodt, statikus ábrázolásra cserélte a korábbi túlfűtött, robbanásos dinamikát.)”¹⁰

Pomogáts Béla véleményét elfogadhatjuk, azzal a föltétellel, ha a vers kezdete alatt legalább a P₁-et érti. Csak az első énekszakasszal¹¹ egybevetve az első fejezetet ellentmondásba kerülünk Pomogáts Béla véleményével. Eddigi elemzésemből az derül ki ugyanis, hogy az énekszakasznak erősen emelkedő vonala van, ezzel szemben az első fejezet indulása inkább statikus, nyugodt. 24—12—8—12—6—4—4—6—12 soros mondatokkal indul, ezután következik egy 134 soros egység, — s körülbelül innen kezd hirtelen fölfelé ívelni a vers. Az V. fejezet első énekszakasza egyetlen 288 soros egység, még központosítás sincs benne: ez is bizonyítja a versrészlet megállíthatatlan tobzódását. Az első fejezet mélyebbről indul tehát, s meredekebben emelkedik, az V. fejezet (csak az első énekszakasz csoportról — P₁ — van szó) kezdő és végpontja közt nem olyan nagy a vertikális különbség.

Az első énekszakasz „időn kívül” indul, az idő mint létezési dimenzió nincs közvetlenül bekapcsolva, közvetlenül nem kimutatható, mivel nincs jelen az a közeg, az a nyelvi forma, amely hordozója lehetne: az igei állítmányok. Az egész énekszakasz egységességét tekintve (és a jelen idejű melléknévi igeneveket figyelembe véve) azonban a jelen idősíkjába helyezhetjük az első énekszakasz kezdetét (első 3 old.) is.

2. énekszakasz: a jelen idejű valóságképhez egy múlt idejű emléképet fűz, (amelynek alárendelt szerepe van, tehát múlt-idejűségét nem tarthatjuk mérvadónak) s ez végül ismét átnő jelen idejű valóságképpé.

A 3. énekszakasz tökéletesen megalkotott áthajlásaival tűnik ki. Pl.:

<i>viasz-virág arccal néztek,</i>	(A)
<i>akik magukat penésznek,</i>	(B)
<i>lángnak, rothadéknak adták ...</i> ¹²	(C)

⁷ 1/213—214. old. (Anyám)

⁸ 1/215. old.

⁹ 1/216. old.

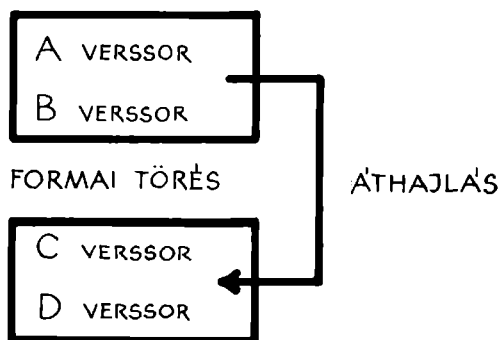
¹⁰ Pomogáts Béla: Párhuzam és halmozás / Jelenkor, XIV. évf. 1971. 3. sz., 238. old.

¹¹ Az V. fejezet első énekszakaszával.

¹² 1/226. old.

A sor végén azonos mondatrészeket (penésznek, lángnak) választ szét, a rím is itt változik: kettős a feszültség. Azonkívül két pejoratív jelentésű szó közé tesz egy amelioratív jelentésűt: ez a változtatás is fokozza a feszültséget. (A 3. sz. két szálon fut: a jelen idejű kép kerete a valójában lényegesebb múlt idejűnek.)

„A sorvég megszakítja a mondatot és a kiemelt szó a következő sor elején bukkan fel. A szerkezeti szabályok nem engedték meg, hogy a szó a mondat elejére kerüljön. Annak azonban nincsen akadálya, hogy a versteli egység, a sor ezzel a kiemelt szóval kezdődjék.”¹³ — írja Fónagy Iván. A legtöbb áthajlás valóban az átvitt szóval lép meg bennünket. Nem így azonban a tárgyalt áthajlás: itt a B verssor utolsó szava (penésznek) teremt feszültséget, éppen azzal, hogy nem zárja le a sort, noha a forma ezt követelné. Ezt így ábrázolhatnánk:

1. ábra

Juhász versében az áthajlások erejét növeli, hogy mindig hosszú mondatokat törnek meg.

Szemben az első három énekszakasszal — ahol a vers lendülete minden egyes esetben mélypontról indul és ível fölfelé — a további énekszakaszok törés nélkül, folyamatosan felfelé ívelőek, egészen az sz₁₂-ig. (3. ábra) Az időstruktúra viszont éppen az sz₃-tól kezdve bonyolódik: az sz₄ múlt idejű idősíkot alkot, de a „most is hallom...” verssortól kezdve múlt értékű jelenidejűségről van szó. Az sz₅ ismét múlt idejű. Az sz₆-ban már jövő időbe vált át (a „majd eljövök én is hozzád” verssortól kezdve), az sz₇ szerves folytatása ennek. (2. ábra)

Az sz₉ és sz₁₀ (P_{II}) verbális jellegével üt el az eddigi énekszakaszoktól. Nem szemléltető, tényközlő a hozzáállása: tagadó felelet ez a halálképekre, a földalatti világ vízióira.

A P_{III}-ból az sz₁₃-at emelném ki: a legszebb magyar Mária-himnuszt adja itt a költő a halálra készülő nagyanya szájába:

„üdvözlégy Szent Virág-asszony,
Virág-szülő Boldogasszony,

¹³ Fónagy Iván: A költői nyelv hangtanából, Bp. 1959., 191. old.

*üdvözlégý Virág-kemence,
üdvözlégý Virág-medence,
üdvözlégý áldott Jézusunk,
virágzó vérünk és húsunk
Illatos Virág-Temploma,
üdvözlégý Világ Asszonya,
üdvözlégý Virág-Buborék,
Szent Virág-asszony Teljesség*"¹⁴

Ugyanakkor megalkotja az ellenpontját is — amely csak látszatra ellenpont, valójában kiegészítője, kiteljesítője a Mária-himnusznek: „üdvözlégý férgek, bogarak...”¹⁵

Az sz₂, sz₃ és sz₄ természeti képével indul, előkészítője a következő énekszakaszoknak: nemcsak elmondja a halált, de már szemben áll vele. Az időstruktúrát tekintve többet tár fel az eddigieknél ez az énekszakasz: rámutat arra, hogy Juhász nem időrendben mondja el az eseményeket: itt jelen idő után régmúltba (múlt II) vág vissza, az összes eddigi esemény ideje elé.

A P_{IV} a fejezet kiteljesedését jelenti. Az egész versrészen végig vonul a kérdés: mit tegyek? Tk. hatalmas kérdő- és felkiáltó mondatok ötvözte ez az énekszakasz. Látszólag a legpatetikusabb része a versnek, valójában már szenvedélyen fölül: több mint szenvedély és több mint óda.

Jellemző, hogy a közlésegyeségek¹⁶ mellé itt nem rendeli a leíróegységek¹⁷ végtelen sorát: szinte minden sorban van igei állítmány. Látomás és valóság szintjén egyszerre fut ez a versrész: a látomás magában hordja a jelképi valóságot:

*„ott ülsz virágzó szívemben,
örök kristály-életemben,
s a Mindenséget figyeled,
az öröklétet figyeled,
a virágzó ősananyagot,
Örök Virág-állapotot,
készülvén újraszületni,
szíved Halál elé vetni,
én Magzatom, Édesanyám,
Létet-újjászülő Anyám,
Édesanyám, én Magzatom,
Én Halhatatlan Megváltóm.”*¹⁸

„Az utolsó fejezet az összefoglalás szándékával idézi fel újra az előző részletek hangsúlyos motívumait. Mindez egy fajta zenei — szim-

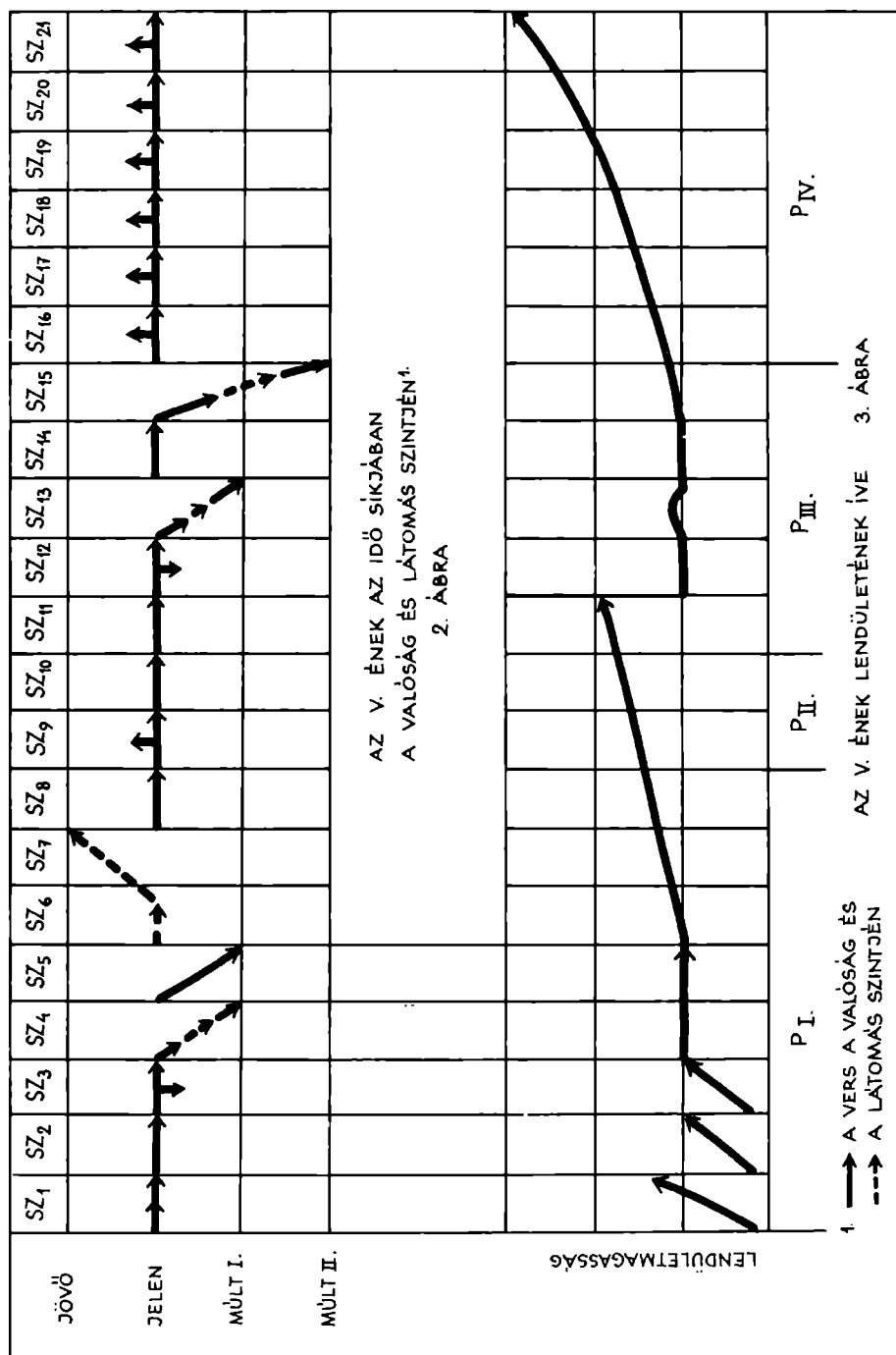
¹⁴ 1/271. old.

¹⁵ 1/275. old.

¹⁶ és ¹⁷ Cynolter Károly kifejezései (C. K.: J. F. újabb verseinek zenei, polifonikus szerkesztésmódjáról, Kritika, VII. évf. 1969, 9. sz. 38–42. old.

¹⁸ 1/313. old.

fonikus — kompozíciót ad Juhász Ferenc époszának.”¹⁰ — írja Pomogáts Béla. A P_I és a P_{III} a vers első énekéhez kapcsolódik, a P_{II} és P_{IV} a 3. énekhez. Az utolsó fejezet átöleli az előbbi fejezeteket: lendületi íve megközelítőleg azonos az egész vers lendületi ívével. Az utolsó, a „Mit tegyek?” c. fejezet: külön-teljesség a teljességben.

HORVÁTH VALÉRIA

A MÁSSALHANGZÓK SZEREPE A VERSHANGULAT KIALAKÍTÁSÁBAN

(Babits Mihály: Cigánydal)

Egy vers hangulatát több összefüggő jelenség vagy jelenségcsoport határozza meg. E jelenségcsoportok intenzitásának spontán felismerése vagy kimutatása igazolja a vers hangulati értékét. Hangulati érték alatt egyaránt kell hangulatosságot és hangulatlanságot értenünk attól függően, hogy a hangulati érték pozitív vagy negatív előjelű.

A vershangulat forrásaiként feltétlenül a jelentés- és hangzáshangulat konvergenciáját kell elismernünk, ami kizárja azt a lehetőséget, hogy egy konkrét, összefüggő szövegben a jelentéstartalom és a hangzás hangulatát egymástól elkülönítve vizsgáljuk. A hanglejtés, ritmus stb. akusztikai jelenségeket tehát az általuk kifejezett jelentéstartalom árnyalja, illetve — amint a továbbiakban látni fogjuk — befolyásolja, amit nem mondhatunk el az akusztikai jelenségeket képező, a vershangulatot a hangzás révén befolyásoló beszédhangokról. Ezek ugyanis nem rendelkeznek önálló jelentéstartalommal, ennélfogva semmiféle konkrét hangzás- illetve hangulatbeli többlettel sem. S mindaddig, amíg a jelentéstartalom eliminálva marad a hanghatás minőségileg meghatározatlan: pl. két értelmetlen, alliteráló hangcsoport domináló hangjai semmiféle konkrét hangulatot, a hangulat semmiféle minőségi meghatározottságát nem érzékeltetik. Eltekintve — természetesen — az erősen hangutánzó jellegű hangcsoportoktól.

A hangcsoportoknak konkrét hangulatot keltő szerepéről csak a jelentéstartalom jelenlétében beszélhetünk, de nyilvánvaló, hogy egy-egy költemény akusztikai hatása a jelentéstől függetlenül is érzékelhető. Ennek az elsődleges, a jelentéstől többé-kevésbé független hatásnak a vershangulatban betöltött szerepét vizsgálom Babits Mihály Cigánydal c. versében.

Hanghatásról lévén szó, elemzésem a vers beszédhangok szerinti vizsgálatát igényli. Erre szolgálnak a mellékelt kimutatások: a vers főnémainak osztályozása és mennyiségi felmérése.

A MAGYAR BESZÉDHANGOK: p b t d ty gy k g m n ny r f v
sz z s zs j l c dz cs dzs h á a o ó u ú e é i í ö ő ü ű.

GYAKORISÁGUK RENDJE: „Nyelvünkben 100 hangból átlagban 58 a mássalhangzó. Ezek közül leggyakoribb a t: 100 hangból átlagban 7,7 — vagyis 100 mássalhangzóból kb. 13. Nem sokkal marad el tőle az l, az n és a k: 100 hangból átlagban 5,5 esik ezek közül egyre-egyre, azaz 100 mássalhangzóból kb. 9,5. Megközelíti ezeket még az r és az m gyakorisága: 100 hangból átlagban 4,2 esik ezek közül egyre-egyre, azaz 100 mássalhangzóból kb. 7. E hat hang teszi tehát a használt mássalhangzóknak több mint felét. Másik fele a többi 21 mássalhangzó között oszlik el, de még itt sem arányosan; például a zs a használt mássalhangzóknak mindössze kb. 2 ezrelékét, a ty 2,4 ezrelékét, a c 3 ezrelékét teszi; a dz es a dzs pedig még ezeknél is kisebb megterheltségű.” (Deme László. Lásd LEÍRÓ NYELVTAN I. kötet, Akadémiai kiadó, Bp. 1961. 85.)

A fonémák osztályozásánál a lejegyzett szöveg a beszédhangokat jelöli. Az aláhúzott betűk a hangosbeszédben képződő hangokat jelölik, mégpedig azokat, amelyek az indukció képezte hangváltozások következtében jöttek létre. INDUKCIÓTÍPUSOK: zöngésségi részleges assimilatio (zs r ass); képzéshelyi részleges assimilatio (kh r ass); zöngésségi teljes assimilatio (zs t ass); alaktani teljes assimilatio (al t ass); abbreviatio (abbr); elisio (el); azonos hangok collíziója (az h coll); affricatio (affr); történeti collízió (tört coll); diffricatio (diffr).

A hosszú mássalhangzókat függetlenül attól, hogy az indukció eredményei-e, vagy már magában a szótőben is jelen vannak, a kiejtésükhöz szükséges időtartam miatt két mássalhangzó értékével azonosítom, s hogy erre külön fölhívhassam a figyelmet, ezeket nagy betűvel jelöltem, kiejtésükhöz ugyanis 2 egy időegységnyi mássalhangzó kiejtésének ideje szükséges. Ezt a megfelelő képzésmódú hangok csoportjában fel is tűntettem (pont a szám felett), majd a 16. sorban összegüket számmal is jelöltem. A sorok közötti // jel a sorok közötti indukciót jelenti, amit nem végeztem el arra számítva, hogy a versmondó rendszerint pillanatnyi szünetet tart a sorok között. (Az eljárás helyességét igazolja az a tény is, hogy enjambement egyszer sem fordul elő a versben.) Viszont megtörténhet az is, hogy egy-egy sorban áll meg a versmondó, értelmi szünetet tart stb., amit nem vettem figyelembe elemzésem következetessége érdekében.

TÁBLÁZATOK

verssor	hangtani jelenség	exploziwa	spiráns	affrikáta	liquida	msh
1. zörgazágéZZugaszél	zs r ass, kh t ass	... 3	.... 4'	—	.. 2	9
2. cigányaSSZonyútrakél		 5	· 1'	· 1	.. 2	9
3. fejepiroskeszenős		 4	 5	—	· 1	10
4. zsírhajánaroszkénőcs	abbr	... 3	 4	· 1	.. 2	10
5. lepedőbekötibugyrát		 7	—	· 1	.. 2	10
6. úgyvisziaperepuTTYát	abbr, al t ass	... 3	.. 2	.. 2	· 1	8
7. csipőnkötvecsücskekeTTő		.... 7'	· 1	... 3	—	11
8. nyakánlógamásiKKeTTő	az h coll	.... 7'	· 1	—	· 1	9
9. hátijószákperepuTTY	zs r ass	 4	... 3	· 1	· 1	9
10. picirajkójólaluGYGY	affr	.. 2	.. 2	.. 2'	... 3'	9
11. mezőkjőNNekerdősegek	az h coll	.... 7'	... 3	—	· 1	11
12. jóviedékekroszvidékek	abbr	... 6	 4	—	· 1	11
13. széphazák		.. 2	... 3	—	—	5
14. zölthazák	zs r ass	.. 2	... 3	—	· 1	6
15. járaszéléZZörgazág	zs r ass, kh t ass	.. 2	.... 4'	—	... 3	9
ÖSSZESEN:		64 ± 4	40 ± 3	11 ± 3	21	136 ± 10
A HOSSZÚ MÁSSALHANGZÓKKAL ÖSSZESEN:		68	43	14	21	146

TÁBLÁZATOK

verssor	hangtani jelenség	exploziwa	spiráns	affrikáta	liquida	msh
1.	1. kh t ass 2. abbr	 4	.. 2'	—	... 3	9
16. búSZSZederfaáldogál						
17. picirajkósírdogál		 4	.. 2	· 1	... 3	10
18. búSZSZederfanaptólszárad	kh t ass	 6	... 3'	—	... 3	12
19. cigányaSZSZonyinafárad		 5	.. 2'	· 1	· 1	9
20. fárakötilepedőjét		 6	1'	1	—	2
21. úgyringaTTYacsecsemőjét	abbr	 4	· 1	..... 4'	1	10
22. bölcsőTTartyabölcsfa	1. az h coll 2. affr, abbr	... 3'	· 1	... 3	· 3	10
23. szedretaGYGYajóafa	abbr	.. 2	... 3	· 1'	· 1	7
24. aTTüzetisZSZázazág	1. zs t ass 2. kh t ass	... 3'	... 3'	—	· 1	7
25. mindenüCSCSakhajtazág	abbr, kh t ass	 7	... 3	· 1'	—	11
26. hotyhatüzvanatüzégis	zs r ass	 4	 6	· 1	—	11
27. kerülhoZZákisfazékis		... 3	..... 6'	—	... 2	11
28. kistazék		.. 2	... 3	—	—	5
29. natyfazék	zs r ass	.. 2	.. 2	· 1	—	5
30. mindenüCSCSakjóazég	abbr, kh t ass	 6	.. 2	· 1'	—	9
ÖSSZESEN:						
A HOSSZÚ MÁSSALHANGZÓKKAL		61 ÷ 2	40 ÷ 5	14 ÷ 4	20	135 ÷ 11
ÖSSZESEN:		63	45	18	20	146

TÁBLÁZATOK

versor	hangtani jelenség	exploziwa	spirás	affrikáta	liquida	msh
31. ágrakötőlepedőjét		 6	· 1	—	· · 2	9
32. úgyringaTYTYacsecsemőjét	affr	 4	· 1	.... 4'	· 1	10
33. ágijószákperepuTYTY	zs r ass	 4	· · 2	· 1'	· 1	8
34. picirajkójólaluGYGY	affr	· · 2	· · 2	· · 2'	· · · 3	9
35. mezőkjőNNekerdőségek	az h coll	.... 7'	· · · 3	—	· 1	11
36. jóvidékekrosvidekek	abbr	 6	 4	—	· 1	11
37. tenekedmindjóvidék		 9	· · 2	—	—	11
38. mindenüCSCSaKKékazég	1. abbr, kht ass 2. az h coll	.... 7'	· 1	· 1'	—	9
39. nefejejsthogyaágruLeTTél	1. zs r ass 2. tört coll, abbr, diffr	..... 4'	 4	· 1	.... 4'	13
40. szederfaalatzüleTTél	3. az h coll					
1. 2.	1. abbr 2. az h coll	· · · 3'	· · · 3	—	 4	10
41. smintaröpkemagazágrul		 8	· · 2	—	· · · 3	13
42. ügyleszakacmajdanyádrul	zs r ass, affr, abbr	 6	· 1	· · 2	· · · 3	12
43. seapád		· · 2	· 1	—	—	3
44. seanyád		· · 2	· 1	—	—	3
45. seországotsetanyád	zs r ass	 5	· · · 3	—	—	9
ÖSSZESEN:		75 ± 4	31	11 ± 4	24 ± 1	141 ± 9
A HOSSZÚ MÁSSALHANGZÓKKAL ÖSSZESEN:		79	31	15	25	150

TÁBLÁZATOK

verssor	hangtani jelenség	exploziva	spiráns	affrikáta	liquida	msh
46. mesélnekírmeket		6	· 1	—	· 2	9
47. dalolnekiéneket		6	—	—	· 2	8
48. ágijószák-picilélek	zs r ass	4	· 2	· 1	· 2	9
49. mijenjónakedazélet		6	· 3	—	· 1	10
50. hotyhajónacsunyaszél	zs r ass	· 2	· 4	· 2	· 1	9
51. picirajkópicitfél		4	· 2	· 2	· 2	10
52. aTTüzetiSZSzerázág	1. zs t ass	· 3	· 3	—	· 1	7
// 1. 2.	2. zs t ass	· 3	· 3	—	· 1	8
53. kivárodavaszát		4	· 3	—	· 1	8
54. hotyhaéganapsugára	zs r ass	4	· 3	· 1	· 1	9
55. agazdánagnagyakára		6	· 1	· 1	· 1	9
56. neketseMMikizsbolond	1. zs r ass				· 1	11
1. 2. 3.	2. az h coll	· 8	· 2	—	· 1	11
//	3. zs r ass	· 7	· 2	· 1	· 1	11
57. mindenüCSCSakhúsalomb	abbr, kh t ass	· 2	—	· 1	· 1	4
58. csebogár		· 2	—	· 1	· 1	4
59. csebogár		· 2	—	· 1	· 1	4
60. agazdánacsupakár		6	1	· 1	· 1	9
ÖSSZESEN:						
		70 ± 1	27 ± 1	11 ± 1	19	127 ± 3
A HOSSZÚ MÁSSALHANGZÓKKAL ÖSSZESEN:						
		71	28	12	19	130

TÁBLÁZATOK

verssor	hangtani jelenség	explozió	spiráns	affrikáta	liquida	msh
61. mezőkjőNNekerdősegek	az h coll	... 7'	... 3	—	· 1	11
62. jóvidékekrosvidekek	abbr	6	 4	—	· 1	11
63. tenekedmindjóvidék		9	.. 2	—	—	11
64. mindenüCSCSaKKékazég	1. abbr, kht ass 2. az h coll	.....8'	· 1 ·	1'	—	10
65. erdőnhotyháztótláCC // 1. 2.	1. zs r ass 2. affr	 4	... 3	.. 2'	.. 2	11
66. mekszenéednekiláCC // 1. 2.	1. zs r ass 2. affr	6	.. 2 ·	1'	· 1	10
67. mezőnhotyhalányralelsz	zs r ass	... 3	 4	· 1	· 4	12
68. mekszenéedugyőlelsz	zs r ass	 4	... 3	· 1	· 2	10
69. nemhiábaágruLLeTTél	az h coll	.....5'	.. 2	—	... 3'	10
70. szederfaaltszüleTTél 1. 2.	1. abbr 2. az h coll	... 3'	... 3	—	... 4	10
71. smintaröpkemagazágrul		8	.. 2	—	... 3	13
72. utýszakaclemajdanyádrul 1. 2.	1. zs r ass 2. zs r ass, affr, abbr	5	2 2	2	... 3	12
73. seapád		.. 2	· 1	—	—	3
74. seanyád		.. 2	· 1	—	—	3
75. seországotsetanyád	zs r ass	5	... 3	—	1	9
ÖSSZESEN:		77 ± 4	36	8 ± 3	25 ± 1	146 ± 8
A HOSSZÚ MÁSSALHANGZÓKKAL	ÖSSZESEN:	81	36	11	26	154

A hangtani elemzés a beszédhangok „megjelenését” eredményezte. Vizsgáljuk meg a hangok viszonyának szerepét a hanghatás kialakításában!

Elemzésemben csak a mássalhangzók szerepét vettem figyelembe, mivel a Cigánydal „hangzósságát” ezek befolyásolják, eltekintve a magánhangzók kivételes szerepétől.

A mássalhangzók elsődleges szerepe éppen helyzetüknél fogva adódik: megjelenésükkel a vers hangtestének egyes részeit színezik, árnyalják. A sűrűn felbukkanó azonos mássalhangzók között nagy összetartó erő lép fel, ami a közeli rokonhangzókat is bevonja az illető egység hanghatásába. Ilyen hangzásegységek vonulnak végig élesebb vagy árnyaltabb határaikkal a Babits-vers egész hangtestén. Hogy jelenlétüket s kiterjedésük körvonalaait meghatározhassam, a következő rokonhangzásokat vettem figyelembe:

A ROKONHANGOK CSOPORTJAI:

I. ZÖNGÉS- ÉS ZÖNGÉTLEN HANGPÁROK (k—g / t—d / p—b / s—zs / sz—z / f—v / ty—gy / cs—dzs / c—dz)

II. PRAE- ÉS POSTALVEOLÁRIS SPIRÁNSOK (sz—dz / z—c / sz—c / s—cs / s—dzs / zs—cs / z—dzs / zs—dzs)

III. A PRAE- ÉS POSTALVEOLÁRIS SPIRÁNSOK ZÖNGÉS/ZÖNGÉTLEN PÁRJAI (sz—s / z—zs)

IV. AZ EXPLOZIVÁK ZÖNGÉS/ZÖNGÉTLEN HANGJAI (k—t—p / g—d—b)

V. BILABIÁLIS EXPLOZIVÁK (p—b—m)

VI. A PROEALVEOLÁRIS EXPLOZIVÁK ÉS AFRIKÁTÁK ZÖNGÉS/ZÖNGÉTLEN HANGPÁRJAI (t—c / d—dz)

VII. PALATÁLIS HANGOK (ny—j—ty—gy)

VIII. LIQUIDÁK (l—r)

IX. NAZÁLIS EXPLOZIVÁK (m—n—ny)

X. SPIRÁNSOK (h—f)

A hangok jelölésére rokonhangzásuk vizuális érzékelhetősége érdekében a következő jeleket használok: 1 (bilabiális hangok), 2 (labiodentális hangok), 3 (praealveoláris hangok), 4 (postalveoláris hangok), 5 (palatális hangok), 6 (veláris hangok), 7 (uvuláris hangok), 8 (laryngális hangok), a (orális explozivák), b (nazális explozivák), c (spiránsok), d (affrikáták), e (laterális hang), f (tremuláns).

	8	7	6	5	4	3	2	1
a			k g			t d		p b
b				- ny	-	- n		- m
c	h -			- j	s zs	sz z	f v	
d				ty gy	cs dzs	c dz		
e						- l		
f						- r		

Tekintettel arra, hogy a hangzásegységek kijelölésénél lényegesen nagyobb intenzitás jut a hangsúly által kiemelt hangoknak, ezt a következőkben figyelembe is vettem. (A többi beszédhangoktól eltérően nagy betűvel jelölöm.) Az elemzésben értelmi és ütemhangsúlyt különböztettem meg, amelyek gyakran egybeesnek. Az értelmi hangsúlyt jelölöm.

HANGZÁSEGYSÉGEK A CIGÁNYDALBAN:

hangsor	domniáns hang	megjegyzés
1. ZörgazágézZugaszél	7 x c3	az I. hangsoport alapján kapcsolódik III., IV.
2. CigányaszszonyÚtrakél	2 x c3, 2 x a6	
3. FejePiroskeszkenős	2 x d3, 2 x b5 2 x c4, 2 x c2 2 x a1, 2 x a6	
4. ZsirhajánaRoszkenőcs	3 x f3 (2 x b3, 2 x c4...)	
5. LepedőbekötiBugyrát	4 x a1	
6. ÚGYvisziaPereputytyát	4 x d5	
7. CSipőnkötveCsücskekedtő	5 x d4 (3 x a6, 3 x a3)	
8. NyakánlógaMásikkettő	4 x a6	
9. HátijószákPereputyty	3 x a1	IV.
10. PicirajkóJólalugygy	3 x c5	
11. MezőkjönnekErdőségek	4 x a6	
12. JóvidékekRoszvidékek	4 x a6	I.

hangsor	domniáns hang	megjegyzés
13—14. SZéphazákZölthazák	6 x c3	
15. JárászélézZörgazág	5 x c3	I.
16. BúszszederfaÁldogál	2 x c3, 2 x a3	I.
	2 x a1, 2 x e3	
17. PicirajkóSírdogál	2 x c4, 2 x a1	III., IV.
	2 x f3, 2 x a6	
18. BúszszederfaNaptólszárad	3 x c3, 3 x a3,	III., IV.
	3 x a1	
19. CigányaszszonyInaFárad	2 x c3, 2 x b5	I.
	2 x c2, 2 x d3	
20. FárakötiLepedőjét	3 x a3 (2 x c2,	
	2 x e3 ...)	
21. ÜGYringatytyaCSecsemőjét	4 x d5	
22. BölcsőttarttyaBölcsafa	4 x a1 (2 x d4,	
	2 x a3 ...)	
23. SZedretagygyaJóafa	2 x c3, 2 x c5,	IV.
	2 x d5, 2 x a3	
24. AttüzetiszSZárazág	5 x c3	I.
25. MindenücscsakHajtazág	2 x d4, 2 x a6,	
	2 x c8, 2 x b1	
26. HotyhatüzvanaTüzégis	3 x c8, 3 x a3	
27. KerülhozzáKisfazékis	5 x a6	IV.
28—29. KisfazékNatyfazék	4 x a6	I.
30. MindenücscsakJóazég	2 x d4, 2 x a6	I.
	2 x b1, 2 x c5	
31. ÁgrakötiLepedőjét	3 x a3	I.
32. ÜGYringatytyaCSecsemőjét	4 x d5	
33. ÁgijószakPereputyty	3 x a1	
34. PicirajkóJólalugygy	3 x c5	
35. MezőkjönnekErdőségek	4 x a6	
36. JóvidékekRoszvidékek	4 x a6	I.
37. TenekedMindJóvidék	5 x a3	IV.
38. MindenücscsakKékazég	5 x a6	IV.
39. NefelejsthyAgrullettél	4 x e3	
40. SZederfaalatSZülettel	4 x a3, 4 x c3	
41. sMintaröpkeMagazÁgrul	4 x b1	
42. ÜgyleszakacmajdAnyádrul	2 x a3, 2 x e3	
43—44. SeapádSeanyád	4 x c4	azonos hangok
45. SeországotSetanyád	4 x c4	
46. MesélnekiRémeket	3 x b1	
47. DalolnekiÉneket	3 x a3	IV.
48. ÁgijószakPiciLélek	3 x a6, 3 x e3	IV.
49. MijenjőnekedazÉlet	2 x b3, 2 x a3	
	2 x c5, 2 x b1	
50. HotyhaJönaCSúnyaSZél	3 x c8	
51. PicirajkóPicitFél	4 x a1	
52. AttüzetiszSZárazág	5 x c3	

hangsor.	domniáns hang	megjegyzés
53. KivárodaTavasztát	4 x a3	
54. HotyhaĒGaNapsugára	3 x c8	
55. aGazdánakNagyaKára	5 x a6	
56. NeketSemmiKizsbolond	3 x a6, 3 x c4	I.
57. MindenücscsakHúsaLomb	2 x b1, 2 x e3 2 x c8, 2 x d4	
58—59. CsebogárCsebogár	4 x d4	I.
60. aGazdánakCSupaKár	5 x a6	
61. MezőkjönnekErdőségek	4 x a6	I.
62. JóvidékekRoszvidékek	4 x a6	I.
63. TenekedMindJóvidék	5 x a3	IV.
64. MindenücscsakKékazég	5 x a6	IV.
65. ErdőnhotyhaZlidótlácc	3 x a3	IV.
66. MekseNézedNekilácc	4 x b3	
67. MezőnhotyhaLányralesz	4 x e3	
68. MekseNézedÜGYölelsz	2 x e3, 2 x b1, 2 x d5, 2 x c3	azonos hangok
69. NemhiábaÁgrullettél	3 x e3	azonos hangok
70. SZederfaalatSZülettél	4 x c3	
71. sMintaröpkeMagazÁgrul	4 x b1	
72. ÚtyszakaclemajdAnyádrul	2 x a3, 2 x e3	
73—74. SeapádSeanyád	4 x c4	
75. SeországotSetanyád	4 x c4	azonos hangok

A hangsúlyos szótagok vizsgálatakor csak a szótagkezdő hangokat jelöltem. A magánhangzós kezdetű szótag mássalhangzóit nem vettem figyelembe kivéve négy esetet: a 21. és a 32. sort, ahol a hangsor ty hangja kiemeli a hangsúlyos szótag mássalhangzóját; az 54. és a 68. sort, ahol a g illetve a gy hang intervokális helyzetben van.

Az egy ütemű sorok egybeírásakor az indukciót nem vettem figyelembe. (A sorok közötti indukció elemzésében mindig jelöletlen.)

A hangzágsegységek áttekintésekor világosan kitűnik, hogy a

13—19 sor	12 ütemet	(praealveoláris spiránsok és rokonhangjaik)
60—65 "	12 "	(explozivák)
26—31 "	10 "	"
35—38 "	8 "	"
47—49 "	6 "	"
1—3 "	6 "	(praealveoláris spiránsok és rokonhangjaik)
67—69 "	6 "	(liquidák)
8—9 "	4 "	(explozivák)
11—12 "	4 "	"

22—23	”	4	”	”
23—24	”	4	”	(spiránsok)
43—45	”	4	”	(affrikáták)
55—56	”	4	”	(explozivák)
57—59	”	4	”	(affrikáták)
73—75	”	4	”	(spiránsok)

fog át, tehát az explozivák együttesen 52, a spiránsok 26, a liquidák 6, az affrikáták 8 ütemet kapcsolnak. Az explozivák hangzasegységei 8-szor, a spiráns hangzasegységei 4-szer, a liquidák hangzasegységei 1-szer, az affrikáták hangzasegységei 2-szer fordulnak elő a versben: 52/8, 26/4, 6/1, 8/2 — A számok, a hangzasegységek esetenkénti intenzitásából adódó közeparányosok a hangok „teherbírását”, hatásuk kiterjedésének körvonalait, összetartó erejüket jelölik. A hangzasegységek domináns hangjainak teherbírása alatt elsősorban az illető egység hálózatának kiterjedését, s nem telítettségét kell értenünk. Az explozivák hatása $6 \frac{3}{4}$, a spiránsok hatása $6 \frac{1}{2}$, a liquidák hatása 6, az affrikáták hatása 4 ütem átfogásáig terjed.

Mielőtt e hangcsoportok hatásának intenzitását értelmeznénk, felül kell vizsgálnunk eddigi módszereinket, s azt az elvi állásfoglalást, amely azok igénybevételére jogosított.

Az intenzívebb, nagyobb összetartó erővel rendelkező hanghatás (hangzasegységek) nagyobb akusztikai élményt nyújt, mint a kisebb összetartó erővel rendelkező, a vers egész hangtestén jelenlevő hanghatás. A hangzasegységek jelenvalóságának figyelembevétele tehát a hanghatás természetéből imanens módon következik.

A hangzasegységek kialakítása: 1. A hangsor domináns hangjának (hangjainak) meghatározása; 2. a hangsorok összekötése a rokonhangzások alapján. A hangsorok összekötésekor bizonyos megszorításokkal dolgoztam (ám ezek korántsem jelentik a hangcsoportok eddigi szerepének megváltozását, ugyanis ezek a szabályok minden hangcsoport esetében egyaránt alkalmazást nyertek):

a) Az egység első sorában domináló hang rokonhangjait, amelyek szintén az első sorban jelentkeztek, nem vettem figyelembe. Ezek ugyanis a következő sorokból újabb, a már domináló hang szempontjából csak áttételesen rokonhangzású hangokat is bevonhattak volna az egységbe, ami az elemzést zavarná.

b) A hangsor másodlagosan domináns hangját, amely az *előző* vagy a *következő* hangsor domináns hangjával azonos vagy rokonhangzású nem vettem figyelembe. Példa az előbbire a 4. sor $2 \times c4$ hangzásjelölése, az utóbbira a 7. sor $3 \times a6$ hangzásjelölése.

A hangzasegységek határai így inkább élesek, mint elmosódottak. Például a 4. sor akusztikailag az első egységhez társul s, zs hangzai révén (a rokonhangzások III. csoportja alapján), függetlenül attól, hogy ezek a postalveoláris spiránsok csak másodlagosan dominálnak benne. Újabb, enyhébb szabályok alapján tehát megalkothatnánk a vers szekundáris, terciáris stb. hangzasegységeit is, mindaddig, amíg a határvonalak tel-

jesen el nem mosódnának, s az egész költemény egyetlen „hangzasegységként” nem állana előttünk.

Az említett eljárás alapján az explozívák akusztikai hatása tűnik legintenzívebbnek. (6 3/4) Nem sokkal maradnak mögöttük a spiránsok sem. (6 1/2) E hangcsoportok hanghatásbeli szerepe jelenlétük mennyiségi fölmérésével összevetve azonban érdekesnek ígérkező értékelésre késztet bennünket:

MSH	I.	II.	III.	IV.	V.	I., II., III., IV., V.
explozívák	68	63	79	71	81	362
spiránsok	43	45	31	28	36	183
affrikáták	14	18	15	12	11	70
liquidák	20	20	25	19	26	111
ÖSSZESEN	146	146	150	130	154	726

A MÁSSALHANGZÓK RENDSZEREZÉSE:

<i>mennyiségük alapján</i>		<i>hatásuk alapján</i>	
exploziva	362	exploziva	6 3/4
spiráns	183	spiráns	6 1/2
liquida	111	liquida	6
affrikáta	70	affrikáta	4

Ha szemügyre vesszük a spiránsok helyzetét, szembetűnő tényként kell megállapítanunk, hogy explozívákból megközelítőleg kétszer annyi szerepel a versben, mint spiránsokból, s mégis, az akusztikai hatás szempontjából szerepük majdnem kiegyenlítődik (6 3/4 és 6 1/2). Természetesen ezzel még nem szabad bizonyítottnak vélnünk a spiránsok hanghatásbeli fölényét, hiszen pl. liquidákból csak 111 van, s mégis 6 egész ütemnyi a teherbírásuk, tehát az explozívák arányához viszonyítva valamivel nagyobb mint a spiránsok esetében. (Az explozívák arányához viszonyítva a spiránsok teherbírása = $3 \frac{149}{362}$, a liquidák teherbírása = $2 \frac{25}{362}$ ütemnyi lenne. Ezzel szemben a spiránsoké $6 \frac{1}{2}$, a liquidáké 6 ütemnyi. A különbség a valós és a „viszonyított” (a mássalhangzó-csoportok hatásának kiegyenlítése esetében nyert számok) teherbírása között a liquidák esetében nagyobb. = $3 \frac{337}{362}$. A spiránsok esetében kisebb $3 \frac{32}{362}$.)

Ilyen számításokra azonban nem támaszkodhatunk, mert más-más hangcsoportok arányát véve alapul más-más eredmények születnének, amelyek még viszonylag sem azonosak. Például az explozívák mennyi-

ségi — hanghatásbeli arányához viszonyított sorrend, liquida—spiráns—affrikáta vonal, az affrikáták arányát véve alapul megváltozik. Első helyen az explozívák állnak, a másodikon a spiránsok, a liquidák csak a harmadik helyre kerülnek.

Ehelyett a mássalhangzók gyakoriságának rendjét kell összevetnünk az elemzésben szereplő spiránsok helyzetével. Az elemzésben a spiránsok teherbírása — mint említettem — majdnem egyenlő az explozívák teherbírásával. (Előfordulási számuk a versben megközelítőleg az explozívák felével egyenlő.) A mássalhangzók megterheltségének ismeretésekor (gyakoriságuk rendje) viszont láthattuk, hogy a spiránsok nem tartoznak a viszonylag nagyobb megterheltségű mássalhangzók közé, mint a liquidák, és az explozívák közül néhány.

Hatásuk ennél fogva lényeges és nem véletlenszerű. A többi mássalhangzócsoporthatásánál kifejezettebb, sőt a többi mássalhangzó esetenkénti intenzitása is a spiránsok szerepének alátámasztására szolgál helyenként. Ez a probléma azonban már a jelentéstartalom bevonását igényli.

A hanghatás jellegét meghatározó spiránsok egységes verhangulatbeli szerepét is csak a jelentéstartalom, illetve a jelentéshangulat befolyásának figyelembevétele mellett vizsgálhatjuk. A jelentéstartalmat nem legkisebb egységnyi megnyilvánulási formájaként, hanem az esetenként egy-egy gondolat tartamával azonos **VERSSORONKÉNT** vizsgáltam, hogy a jelentés- és hanghangulat konvergálta verhangulatot összetettebb, a jelenségek megnyilvánulásának nagyobb lehetőségeket nyújtó hangulatbeli egységeivel minél jobban megközelíthessem.

A MÁSSALHANGZÓK SZEREPE A VERSSOROKBAN — AZ ALLITERÁCIÓ:

Alliterációk a Cigánydalban szórványosan fordulnak elő. Az I. versszak 1. és 7., II. versszak 7. és 12. sorában. Közös jellegzetességük, hogy alliteráló hangjaik ritmikai szimmetriába esnek:

*ZörgazágézZugaszél
CSipőnkötvéCSücskekettő
BölcsőtartyaBölcsafa
KerülhözZáKisfajékis*

Ez a szimmetria egyaránt fokozottabbá teszi az alliterációk hatását. Legkifejezőbbnek mégis az elsőt érezzük. Nyilván a jelentéssel való szorosabb kapcsolata alapján. A hangok ugyan nem rendelkeznek önálló jelentéstartalommal — amint már a bevezetésben is megállapítottuk —, de akusztikai hatásuk a jelentést kifejezőbbé teszi. Téves lenne innen a következtetés, hogy bizonyos hangokat akusztikai hatásuk csak meghatározott tartalom kiemelésére predesztinál. **AKUSZTIKAI SZEREPÜK** éppen a konkrét tartalom-hordozásban válik nyilvánvalóvá. A tartalom

és a hanghatás kapcsolata mint ismeretes a hangutánzó és a hangfestő szavaknál a legszorosabb.

Hangfestő-e az alliteráció? — A kérdésre a vers négy alliterációs példája mutat rá legvilágosabban: Az első alliteráció „elkülönülése” éppen tartalom-festő szerepe miatt következett be, de ezért a másik három változatlanul megmaradt alliterációnak. Ebből két következtetés ered: 1) az alliteráció nem hangfestő; 2) a zörgazágézzugaszél hangsor nem csak alliteráció.

Több annál. A ZÖRG-ZUG hangfestő szavak alliterációja. Hogy mégis az egész alliterációt érezzük hangfestőnek, az a legnagyobb jelentésintenzitással bíró szó, a hangfestő szó természetéből adódik. Az illető szó jelentéstartalma oly intenzív, hogy a szó alliteráló hangjához ill. hangkomplexumához, ami esetünkben hangfestő is, szinte mágikus erővel kapcsolódik — azonosul. Így az alliteráló hang a konkrét alliteráció minden egyes hangjára szétszórja önnön jelentéstartalmát, s az egész alliterációs egységet bevonja saját elsődleges szerepébe — a hangfestésbe.

A ZÖRG szó hangfestő jellegét a mássalhangzótorlódás is kiválóan biztosítja.

A hangsor erős akusztikai hatását a félütemenként bekapcsolódó z, sz spiránsok is növelik: A második félütemkezdő Z hang analógiásan vonult be a relative hangsúlyos ütemrésze. A negyedik félütemkezdő SZ hang az alliteráció hírértékét növeli.

Az első versszak 7., a második versszak 7. és 12. sorának alliterációi kevésbé kifejezőek. Ezek a díszítő elemek helyzetüknél fogva csak az ütemek elhatárolás-érzetének, önállóságának fokozására szolgálnak.

De nemcsak az alliteráció, a sorok közötti, vagy az egy soron belüli szerkezeti azonosságok is ezt a célt szolgálják. Ide tartozik az eltérő grammatikai szerkezetű figura etimologica is. (Pici rajkó picit fél) Elemzésükkel most nem foglalkozom. Hangsúlyos, ütemkezdő alliterációinkal csak szóismétléses válfajuk (cse bogár, cse bogár) hozható kapcsolatba. Megemlítésük inkább az alliterációtól való elhatárolásuk érdekében történt.

SZABO MÁRTA

A MENYEGZŐ ÉS A HOSSZÚ VERS KÉRDÉSE

NAGY LÁSZLÓ KÖLTÉSZETÉRŐL

Nagy László népies költőként indult. A *Galambcsőrök* c. ciklus verseinek motívumait szinte kizárólagosan a természetből veszi; környezetét: az erdőt, mezőt, az állatokat vonja be költeményeibe, melyekből sugárzik a nyugalom, a megelégedettség, a külső és belső harmónia. Szinte idilli világot fest: ő a legkisebb királyfi vagy a szegényember legkisebb fia, akinek ujjai közt „csillag remeg”, aki megnyerő önteltséggel mondja magáról: „bolond bánat nem lök félre, / sárkánynak sem esek térdre” (Árokparton járok mindig). A népköltészet közvetlen hatása mutatható ki képeiben és verseinek ritmusában egyaránt. Jellegzetesen stilizált világot fest — „a népiség és modernség már-már mítikusnak tűnő egysége ígérkezett az induló Nagy László költészetében írja róla Czine Mihály¹ —, de a konkrét valóságtól nem tud elszakadni. Erre majd csak *Az angyal és a kutyák* c. kötetében kerül sor, ahol a megelégedettséget nyugtalan-ság, elvágódás váltja fel. Alapvetően megváltozott a természethez való viszonya:

*Vasban vagyok, vasban vagyok,
Vasban csöngenek a dalok.*

*Kellene elszállni innen,
S nincs isten hogy megsegítsen.*

(Vasban vagyok)

A magyaros verselés vezetését átveszi a nyugat-európai, jambikus lejtés. Képzalkotására az ellentétek éles szembeállítását a jellemző (Vér és must, Az angyal és a kutyák, Biztam a tavaszban, Az ördög hárfái, stb.). „Bátortalan Ikarosz... próbálgatja itt szárnyait, s még inkább realitásának vonzóerejét: áttörheti-e”².

¹ Czine Mihály: Nagy László: Himnusz minden időben. — Kortárs, IX. évf. 1965. 10. sz. 1676. l.

² Borí Imre: Nagy László, 187. l.

A „képzelet görcse” csak később, *A nap jegyesében* oldódik fel. A költői világ a következő ciklusokban (*Kezdedben a róza lefejezve, Vérugató tündér, Himnusz minden időben, Szerelem, csonttörő élet*) végleg egyenrangúvá válik a reálissal. Képalkotása merészebb, asszociációival az egész világot befogja; a verseket már nem lehet lefordítani a hétköznapi beszéd nyelvére. Allegóriákat, szimbólumokat teremt, melyek később, a nagy versekben is fel-felbukkannak. Tanult Adytól, de sokkal inkább József Attilától. Verseinek középpontjában ő maga áll, „kicsikart eszmélettel”. A múlt idilljét elhagyta; de meg is kell bűnhődnie érte:

jaj neked aki voltál
tüzes királyka:
itt legbelül
félszegen, illetlenül
lehelsz a jégvirágra
hogyan kiláss a világba!

(A falak négyszögében)

Az élet nagy kérdéseivel, „verskérdőjeleivel” kerül szembe: a szerelem, a halál, és mindenek előtt a „mi célra vagyunk a világon” kérdése foglalkoztatja. Az élet értelmét keresi, saját helyét a világban, és sehonnan sem kap megnyugtató választ.

Hullt világokkal felcicomázva
állok, a megváltóm csak az ének.

(Kék hegyek hídge)

Az „elvérzik örökre minden álmom” pesszimizmusa gyakran felcsap verseiben, az egyedül-megváltó költészet értéke is bizonyításra szorul. József Attilától várja a bizonyítást, „hogyan érdemes”: „Cáföld meg halálos logikád, / te glóriás, / te kintől bélyeges!” (József Attila).

Hosszú volt a költő útja, amíg népmesehősből átalakult az egész világ sorsáért aggódó gondolkodóvá, a reális világ tolmácsolójából mindenség-teremtővé, amíg eljutott az első tisztcasengésű dalocskáktól a bonyolult szerkezetű és képrendszerű vers-szimfóniákig.

Hosszú versek írására akkor nyílt lehetősége, amikor képzelete fel szabadult, amikor sikerült kitörnie a pusztaság látás-hallás élménycöréből, amikor fantáziáját végre szabadjára engedte. *Arccal a tengernek* c. verseskötetének végére nem véletlenül kerültek éppen ezek a költemények, összesen kilenc. Terjedelmükön kívül is összekapcsolja őket nem egy jellemző vonás.

A *Gyöngyszoknya* a vihar, a jégverés szimbolikus kifejezése; szinte naívvul optimista jelenség a vészben egyedül is állva maradó, legyőzhetetlen ember. Már előrevetíti árnyékát a *Menyegző* szoborrá merevített emberpárjának képe, de itt egészen más jelleggel: az ember erejébe, nagyságába vetett hit iratja vele:

Áll az ember a tájban, vassá mered a lába,
fönséges fejét bánat, bitangság fölé vágja —

A *vasárnap gyönyöre* a pihenés dicséretét zengi. Azon ritka Nagy László-versek egyike, amelyben a költő nem polarizálja a világot, nem állít fel ellentéteket, nem fordul szembe a világgal, és az sem övele. Még ő is a tömeg része, de már túlnőtt az apró vasárnapi örömöcskéken, szeme előtt az élet oszthatatlan egysége áll. A mulatozás, vigasság motívuma is feltűnik, de még nem válik olyan végzetes tobzódássá, mint a *Menyegzőben*.

A *Havon delelő szivárványban* kedvelt ellentétpárja bukkan fel újra³: a hóban fürdő erdészlány meghátrálásra kényszeríti a „Viola-vérré, Viola-húsrá” éhes „fagy-farkasokat”; a megdermedt tájon vágató lovak szánon röpítik, ő maga szinte garabonciássá válik, aki félvállról veszi a halált is. Csak később döbben rá, hogy mindez illúzió. Az újabb remény mégis felcsillan a vers végén, de ez nem az egyéni, hanem az általános emberi boldogság. Nem számít, hogy „szétzúllott a csillagok / égi kertje”, az életet folytatni kell ideálok nélkül is. Az élet — bármilyen élet — eszménye ez a vers, hasonlóan, mint a *Csodák csodája*. Itt azonban újra az egyéni sors felé fordul. A feltámadás-motívumra épül a vers. A régi, magyaros verseléshez való visszatérés és az erőteljes, sokszor szinte erőszakolt rímelés, a vers erős lüktetése az önfeledt életöröm kifejezésére szolgál. Orfeusz visszatérése ez az alvilágból: az élet minden apró jelensége különös jelentőséget kap a feltámadó ember szemében, aki „konokon az élethez” kötődik, akinek életelve a „feledni minél hamarabb”. Azt vallja, amit a költőtárs, Juhász Ferenc: „A Költőnek hite van és reménye” (A költészet és a jövő).

A *Menyegző* egyik-másik motívuma már hamarabb is megjelenik. A *Rege a tűzről és a jácintról* című kompozíciójában, melyben a szüleiéről ír, a lakodalom még csak egy eseményt jelöl, a menyasszony (az anya) vergődését festi, de már nincs messze, hogy a konkrét helyzetet általános emberi szituációvá absztrahálja.

A *Búcsúzik a lovacska* és a *Zöld Angyal* c. költeményben szimbolikus illetve allegorikus kifejezést alkalmaz. Az előbbiben a szürrealista elemek dominálnak: képei merész asszociációkra épülnek, a tiszta hangulatot próbálja megragadni velük, függetleníteni magát a szavak önálló jelentésétől, és kapcsolatukra, egymásra hatásukra, képszerűségükre épít.

Egészében elfogadható az az állítás, miszerint a *Menyegző*, „a forró szél imádatának testvérdarabja és folytatása” (Bori, i. m. 275. l.). A vers hangvétele ódai, de a tágabb értelemben vett műfaji határokon is túlmutat. Az imádó és az imádott közötti kapcsolat furcsa metamorfózisának vagyunk tanúi: az ódák egységiségével szemben (ott többnyire csak a lírai-én viszonyulása kap helyet) itt a költő versbeli személye és a szél között kölcsönösségről kell beszélnünk. Mindvégig a szél imádatáról van szó, holott a vers tulajdonképpen a szeretett nőt dicsőíti (alcíme: Mar-

³ A tűz és a hamu, a hő és a fagy, tél és nyár ellentétére épül a versek egész sokasága, többek között a Jég alatt alvó vérfolt, Tűz volt a te neved, Hóharmat mardos, Téli krónika, Fagyok jönnek, Deres majális, stb. (Az utolsó 1957-ben megjelent verseskötetének címe is egyben.) A kérdéssel Bori Imre bővebben foglalkozik Nagy László-monográfiájában.

gitnak). Az imádat valódi és megnevezett tárgyának metonímikus felcserélése teremti meg a versen végigvonuló feszültséget. A megfejtés kulcsát csak az utolsó sorokban adja meg a költő:

Szél, te síromat vigyázó forró szél,
te hű ebem — inkább hű ordasom,
ki az a csillag, ki ide-ültet fölém,
szél, szilaj angyal, a lelkedet fújod belém,
ki küld ide téged, hogy itt se nyugodjak soha?
rámrakod koronám, s beűzől az Édenbe,

. . . . .

Ebben a versben a megszólaló költő alaphangulata ugyanaz, mint a *Menyegzőben*: viselkedését, szavait a szerelem motiválja. A forró szélben hű cinkosra talál, ezzel szemben „katonás kő-emberek”, „kőurak” tűnnek fel előtte, akik rosszindulatúan kántálják: „kő-vé-vál-tozz, kő-vé-vál-tozz, kő-vé-vá-”. Itt már az a tömeg formálódik a költő tudatában, amely akadozó nyelvvel „höbögi” majd:

ÉLJEN A LALALA LAKODA LAKODALOM

A MENYEGZŐ ELEMZÉSE

A *Menyegző* fontosságát Nagy László költészetében mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy gyűjteményes kötetének címéül e vers folyton visszatérő elemét vette: Arccal a tengernek. Első pillanatra talán formalitásnak tűnik, de a további vizsgálatok meggyőznek bennünket feltevésünk helyességéről, arról t.i. hogy a vers kulcspontjai éppen azok a verssorok, amelyekben az említett közlés szerepel. E szempont szerint a vers hét szerkezeti egységre bomlik:

I. szerk. egys.:	1— 49. sor	(Arccal.....a fény)
II. " "	: 49— 70. "	(hát valami.....ÉLJEN)
III. " "	: 70—124. "	(hát valami.....NE MOZOGJON)
IV. " "	: 124—136. "	(arccal.....A VILÁG)
V. " "	: 137—206. "	(óriás betűk.....a halálnak)
VI. " "	: 207—229. "	(s mi.....TARTANA, HÚZD!)
VII. " "	: 230—231. "	(s mi.....öntve szoborrá)

A szerkezeti egységek egy vagy több közlésegyiséget tartalmaznak.

A verset a ciklikus felépítés jellemzi; ennek alapján az első sor (Arccal a tengernek itt állunk párban) motívumának folytonos visszatérése a 7., 50., 70., 125., 137—138., 207. és 231. sorban. Lényegében ugyanazzal a közléssel kezdődik és zárul a mű, azonban furcsa metamorfózison megy át közben. Az első sor még egyszerű tényközlés, egyedüli funkciója, hogy a térben és időben definiálja a vershelyzetet. Az olvasó szinte átsiklik fölötté, a hangsúlyt a következő sorokban érzi, és ebben

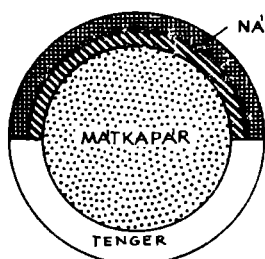
megerősíti őt az is, hogy a -ban, -ben határozórag tömör egységbe olvasztja az 1—4. sor szavait. A vezérmotívum a 7. sorban tér vissza először enyhe hangsúlyt kapva, azonban még nem olyan éleset, hogy megindítaná az asszociációk sorát az olvasó képzetében. A költő kezdetől fogva mintegy „félrevezeti” az olvasót: első személyben szólal meg a versben, és ezzel az élmény közvetlenségét hangsúlyozza, a legkevesebb szó mégis éppen róluk (a kifejezésen a fiktív költői személyiséget értve) esik. A félrevezetés ténye azonban csak látszólagos: az előbb kifejtett ellentét pontosan beilleszkedik a versbe. A költeményben ugyanis két közeg csap össze: egyik oldalon a fiatal pár a tenger-nász-naggyal az eszményiség, az érzékiségen túli érzelmek megtestesítője, másikon a tömeg, a mulatozó, dorbézoló, az emberi életet állati fokon élvező násznép, amely tobzódásával örök mozdulatlanságra kényszeríti a „jóra, igazra, gyönyörűségekre a legszilajabb álmon is túl” összeesküdött mátkapárt. Az olvasónak azonosulnia kell a fiatalokkal, és az ő szemzőükből néznie a világot, a tömeget, mely fokozatosan alakul át vendégseregéből százcárcú, az ifjú párt éltetőből magát a lakodalmat dicsőítő szörnyeteggé. Ahogy a násznép felülkerekedik a mátkapáron, ahogy a vers alaphangulata a pesszimizmusba megy át, úgy esik mind több szó az erősen pejoratív értelemben használt lakodalomról és mind kevesebb magukról az ünnepeltekről. A második szerkezeti egység elején újra visszatér az „itt állunk párban virulva” kép, s ekkor már a kevésbé gyakorlott versolvasó is meggyőződhet e kép fontos versépítő szerepéről. Itt kezdődik a lakodalmasnép átalakulása — nem is a vers valóságában, hanem a fiatalok tudatában — támogatóból (I. szerk. egys.) jóindulatú, de immár unalmassá váló (II. sz. e.), belátástalan (III. sz. e.), erőszakos (IV. sz. e.), közönyös és ijesztő (V. sz. e.) végül extázisában félelmesen tomboló (VI. sz. e.) tömeggé. Míg az első szerkezeti egységben a legtöbb közlés a fiatal párra (és támogatójukra, a tengerre) vonatkozik, addig itt a fiatalok szeme önmagukról a külvilág, pontosabban a „ceremónia” felé fordul. Felfedezik, hogy a „világ kirakatába” kerültek, a „küldetés” „tűréssé” alakul át számukra, a kétkedést, amit az első szerkezeti egység harmadik közlésegyisége, majd hirtelen fordulattal a 4. közlésegyiség első szavai („félre ijedtség”) tartalmaz, bizonyosság váltja fel: az ünnepély nem miattuk, nem értük, hanem a szokások miatt, „krétafehér szakállak rendeletére” van.

A 70—71. sorban, amely a III. szerkezeti egység első közlésegyisége, új szóval bővül a vizsgált kifejezés: „itt állunk párban szelíden / arccal a tengernek”. Előbb, az 50. sorban (II. l.) a *virulva* állapothatározó (szófaját tekintve határozói igenév) szerepel, itt viszont a *szelíden* melléknévből képzett módhatározó. A *virulva* szóban a közlés egyedül az alanyra vonatkozik, a *szelíden* kifejezésben viszont már a külvilághoz való viszony is benne van. A környezet agresszív fellépése, elhatalmasodása a 125—126. sorban (IV. l.) ennél is kifejezettebb. Az eredeti közlés a „bűvölve mozdulatlaná” elemmel bővül, és ez nemcsak a násznép jelenlétét mutatja, hanem azt is, hogy hatása alá kerítette az „ünnepelteket” is. (A határozói igenév nagyon alkalmas a passzivitás, eleve-el-

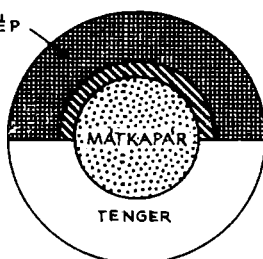
rendeltség kifejezésére — ezt a stílushatást Nagy László maradéktalanul ki is használja.)

A násznép megerősödő rohamát, az újabb lökést a 137—138. sor (V. 1.) hozza meg. Visszavonultak a „propeller-fejű fotósok”, akik az előbbieken kiváltak egy pillanatra mintegy az emberiség utolsó elemeként. Ha eddig ultivitézokról és titkárnőkről volt szó (akik minden negatív tulajdonságuk ellenére is *teljes* emberek), ezután csak a fejek áradata jelenik meg. A második és a harmadik szerkezeti egységen már tanúi lehettünk hasonló szintézisnek: ott kezek → (cipők → öltönyök → tánc) → emberek volt a fejlődés iránya, tehát a részletekből álltak össze az ünnepség résztvevői. A folyamat itt, az V. sz. e.-ben sem fordul visszájára, hanem továbbhalad: fejek → lakodalom (homogén tömeg = a részletek sokasága). A kezek és fejek uralkodó, szürrealista motívumai a II.3. illetve az V.4. közlésegszféra, de funkciójuk a versben csak látszólag azonos. Valójában lényegbeli különbség van közöttük: a kezek még csak eszközei a ceremóniának, a „gyöngyzáport”, a „sámáni igézetet” szórják a mátkapárra, tehát csak kiszolgálói a lakodalomnak, nem azonosak vele. A fejek viszont már magával az ünneppel azonosak, annak az elemei, funkciójukat tekintve egyenlőségjelet tehetünk a két fogalom közé. A vers tehát az absztrakció, az általánosítás felé halad. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy a VI. szerkezeti egységben, ahol a vigalom a tetőfokára hág, a 2. közlésegszféra mondatainak hét alanyából négy elvont ill. gyűjtő főnév. És ha figyelembe vesszük, hogy a IV.1. már ismert motívumában (s mi arccal a tengernek itt állunk párban megmerevítve) az alanyra csak egy ragból és egy személyes névmásból következtethetünk, mégis pontosan tudjuk, hogy konkrét személyekről van szó, az ellentét még szembeszökőbb.

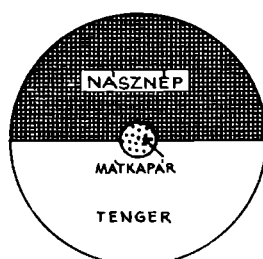
A vers két utolsó sora önálló szerkezeti egységet alkot. A bevégeztettség érzését kelti, ahogy a mulatozó, önkívületben vonagló tömegről

I. SZERK. EGYS.

III. ÉS V. SZ. EGYS.

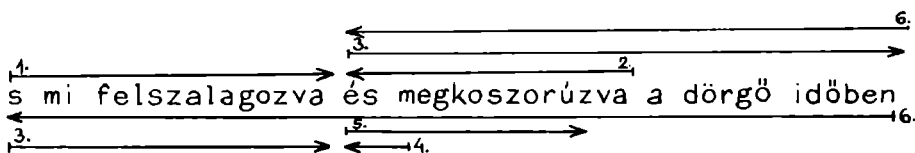

VI. - VII. SZ. E.

újra a fiatalokra tekint; a bevégeztettségét, mert ők is ellenállás nélkül, elreménytelenedve néznek sorsuk elé. „Felszalagozva és megkoszorúzva” (tehát az ünnep követelményeinek külsőségeiben eleget téve) állnak, pontosabban „feszülnek” a „dörgő időben” szoborrá igézve.

A vers terjedelme nem engedi meg minden egység részletes elemzését, az utolsónál azonban szükséges egy kicsit tovább elidőzni. A hely és az idő definícióján kívül itt lényeges elemekkel bővül a kép. Ezek egymagukban is nagy hatást keltenek, de sokkal fontosabb interakciójuk, egymásra hatásuk. A közlésben három határozói igenév szerepel (ezek stílushatásáról fent már volt szó). A két verssor két részre bontja a képet: az első minden szava (kivéve a *mi* személyes névmást) közvetlenül a lakodalomra, a fiatalok háta mögött örjögő sokaságra, ill. annak cselekedeteire vonatkozik; a „felszalagozva” és „megkoszorúzva” a látásunkat foglalkoztatják. A „dörgő” szó révén az előbbihez a hallás csatlakozik, majd az ehhez kapcsolódó elvont főnév (idő) egészen más tudatsíkokba teszi át a képet. A „dörgő idő” szavai a versben szorosan egymáshoz kapcsolódnak, az egyes elemek azonban az általánosítás fokát tekintve eléggé távol állnak egymástól. Ezt az ellentétet használta ki a költő a képzeletében megjelenő kép színesztéziába sűrítéséhez.

Az ismétlés ennek a két sornak is jelentős stíuseleme. Ha elfogadjuk Hankiss Elemér jelölését, az említett jelenséget így ábrázolhatjuk:

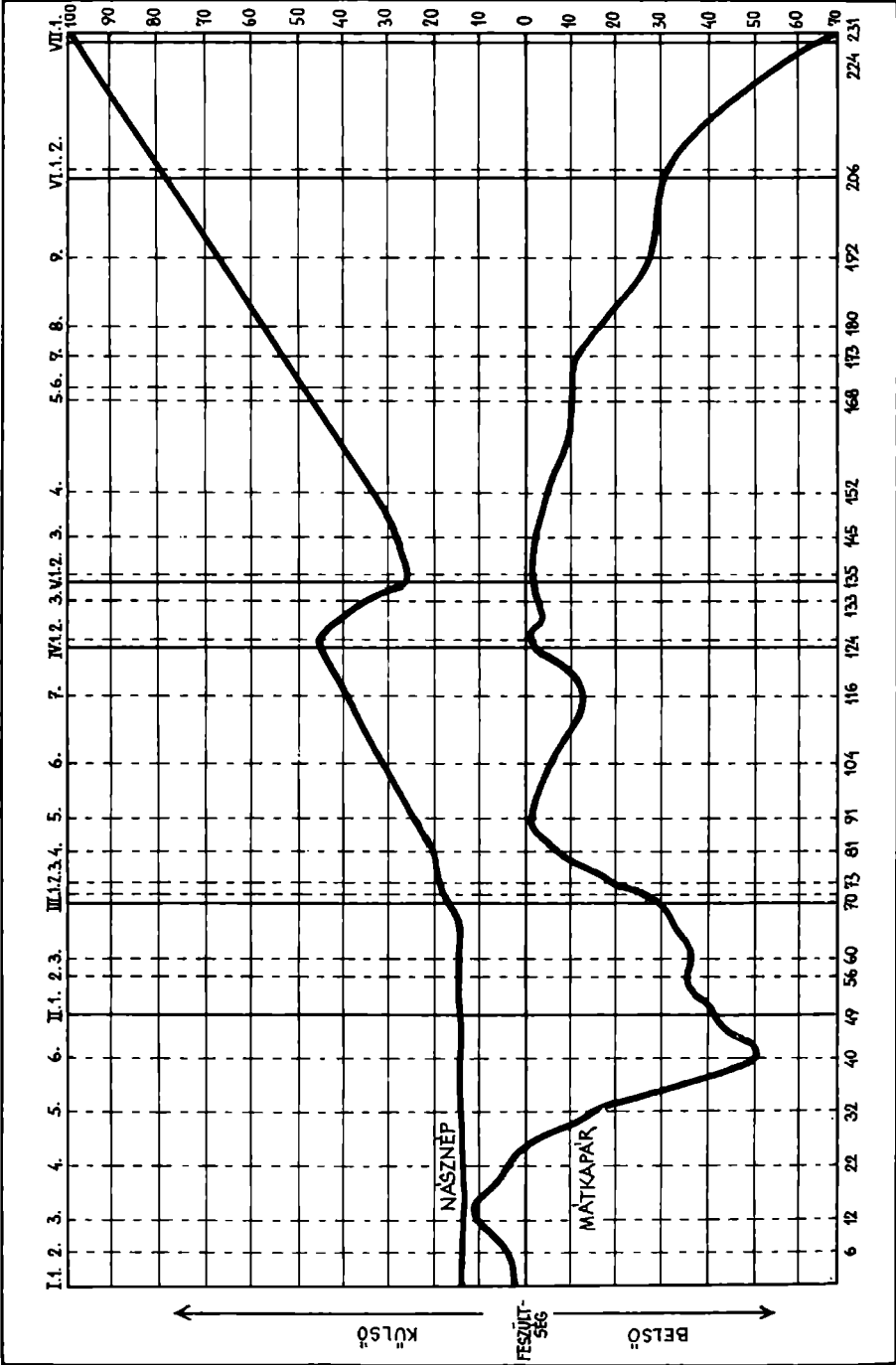

arccal a tengernek itt feszülünk öntve szoborrá!

Az egyes szavak közötti ide-oda ugrás, oszcilláció az elemek hangsúlyosításában jelentős szerepet játszik. Az elsőből a második sorba való átmenet zökkenőmentes: a köznyelvi, természetes beszédhez hasonlóan itt is az időhatározót követi a helyhatározó, de ez utóbbi megkettőzése már felborítja a természetességet. Az utolsó kifejezésben még észrevehetőbb, kényszerítőbb erejű a mesterkélttség, ami a szórend megbomlásán alapul. A mindennapi beszédben „szoborrá öntve” — a versben fordítva áll. Nem véletlenül, mert ezzel a mondathangsúly az „öntve” szóról áttevődik az utolsóra („szoborrá”), a cselekvés folyamatáról annak eredményére. Míg az előző sor két utolsó szava (dörgő időben) csupa mozgás, addig a verszáró „szoborrá” olyan szuggesztív erővel hat, hogy utólag az egész versegységre érvényesnek érezzük: mozdulatlanságával átfogja a képet. Az antik szobrok finom tökélyét idézi a ritmus is: a zárószavak a hexameter utolsó ütemei szerint skandálhatók.

A mátkapáron és a lakodalmasnépén kívül még két fő motívum jelenik meg a versben: a tenger és a vének. Az előbbi — feltehetőleg a költő bulgáriai tartózkodásának emlékeit őrzi — a szabadság, a végtelenség csaknem szokványos motívuma. Ehhez adja hozzá azt, ami sajátos, csak rá, és csak erre a versre jellemző: a tenger a tisztaságot, az eszménységet, a reményt is jelképezi.

A másik motívum, a vének szerepe egészen más. Ők a tömeget irányító bölcsek, akik „megengedik” az ifjú pár nászát. A tömegek indula-

tát kordában tartó hatalom megtestesítői ők, méltóságukban félelmesek (I.3., I.4.). Erkölcileg a mátkapár és a násznép között, mégis a fiatalokkal szemben állnak. Ez a szembenállás a vers folyamán (V.5., VI.3.) a vég-sőig kiéleződik; végül teljesen beolvadnak a hejehujázó tömegbe. Itt különösen érvényes Czine Mihály megállapítása: „Nagy László olykor tudatosan is törekedhet a mítizálásra, alakjait és érzéseit bele-belemártja a folklór és a mítosz fényeibe.”⁴ Illusztráció- és bizonyítékként egy idézet a versből:

*és terelik, pörgetik őket
isteneik, a vének: az örvényszakállú fejek,
ÉLJEN A LAKODALOM, ÉLJEN A LAKO, A LAKODALOM*

Vizuális elemei a versnek a nagybetűvel szedett sorok. Az idézeteket, a közvetlen beszédet jelöli így a költő, de funkciójuk nem merül ki ebben, nem egyszerűen az idézőjelet helyettesítik. „A vers nem tűr meg semleges anyagot”⁵ — állapíthatjuk meg Fónagy Ivánnal: minden elemnek pontosan meghatározott, megváltozhatatlan helye és feladata van. Kilenc helyen jelenik meg a nagybetű, (15., 60., 70., 124., 135—136., 170., 176., 182., 212—229. sor). Úgy az alany, mint az állítmány esetében az elszemélytelenedést figyelhetjük meg:

sorszám	alany	állítmány
15.	ige	testetölthet
60.	(ti)	legyetek, legyetek
70.	új pár	éljen, éljen
124.	új pár	éljen, ne mozogjon
135—6.	ifjúság, sólyommadár	van
170.	lakodalom, lako, lakodalom	éljen, éljen
176.	lakoda, lakoda, lakodalom	éljen
182.	lalala, lalala, lakodalom	—

A násznép az új pár ünnepléséről végül önmaga, az ünnep, a lakodalom dicsőítésére tér át, miközben értelmetlenné deformálódott szavakat „höbög”. Az igéknél a következő változás megy végbe: a 60. sorban még többes szám második személyű ragot kap, tehát közvetlen felszólítást közöl, ezután egyes szám harmadik személybe kerül: előrevetíti árnyékát a 212—229. sor gátlástalan kurjongatássorozata.

Nagy László főként etikus költő — erre Bori Imre⁶ és Czine Mihály⁷ is rámutat. A *Menyegzőre* is az erkölcsi problémák jelenléte a jellemző.

⁴ Czine Mihály, i. m. 675. 1.

⁵ Fónagy Iván: A költői nyelv hangtanáról, in: Cikkek, tanulmányok a XX. századi magyar verstan, stilsztika és verselemzés problémáiból, I. 352. 1.

⁶ Bori Imre Két költő c. könyvében így ír: „Nem az esztétika, hanem az etika kérdései kerülnek előtérbe nála, nem esztétikai, hanem etikai egyénisége kerül a versek középpontjába.” (209. 1.).

⁷ Czine Mihály: i. m. 1675—1676. 1.

A fiatalok és a násznép közötti konfliktust az egyén és a társadalom viszonyává általánosítva eljutunk ahhoz a kérdéshez, amely a hosszú versek térhódításának egyik okához visz bennünket közelebb.

A HOSSZÚ VERS PROBLEMATIKÁJA

A hosszú lírai vers (vagy Diószegi András terminusával élve: lírai szimfónia⁸) magyar megteremtőjének Juhász Ferencet tartja az irodalomtörténet. Nála jelentkeztek először a hosszú versek, mint a bánkodás, aggodás, a végzettel való szembeszállás dalai. „Lemondhat-e a költő a felelősségről és a fájdalomról?” — teszi fel a kérdést *Bomba* c. versében, meghatározva ezzel újabb költeményeinek eszmei mondanivalóját. De ő sem erről a pontról indult. *Vers négy hangra, jajgatásra és könyörgésre átoktalanul* című alkotásában még a babitsi érzésnél tart: „Én maradok: magam számára börtön” (A lírikus epilógja). Babits gondolatai nála így találunk visszhangra: „nem lehet / megosztolni a nekem-szánt magányon”. Ő is az egyén magányosságát énekli, de már nem ő az „ómega és alfa”, kivüle is van világ, és vívódásai éppen ettől való elválasztottságából fakadnak. A világ sorsát, bajait magáénak érzi és tudja; azért szenved, mert véglegesen és végzetesen kiszakadt belőle (*A szarvassá változott fiú kiáltozásai a titkok kapujában*). Hősei a végzetüket önmagukban hordozzák. Míg azonban Juhász költői fejlődésében továbblépett, Nagy László ezen a fokon írta hosszú verseit. A *Menyegző*ben az emberpár sorsa kiszolgáltatottságuk következménye, végzetük okozója a külvilág. Nála nem sejdül fel az ősharmónia emléke: nem is létezett soha, tehát remény sincs visszaszerzésére — kétségbeesését a reménytelenség táplálja. Ezzel szemben Juhász dalai mindvégig optimiztikusak (*Az éjszaka képeiben* pl.: „Én hiszek tebenned Emberiség / Nem győznek le képzelt halottaim”).

A *Szent Tűzözön* regéiben Juhász érző költőből gondolkodó költővé való átalakulása figyelhető meg. Az emberiség sorsa, jövője foglalkoztatja. És ami a leghatározottabban elválasztja Nagy Lászlótól: ő hisz az emberben, és azt hirdeti, hogy a veszélyt egyedül az emberkéz alkotta, de végül önállóan hatalmasodott gépek, fegyverek jelentik.

Juhász Ferenc és Nagy László költészetének hatása számos fiatal költőnél kimutatható. Többen (pl. Veress Miklós) tudatosan is vállalják a rokonságot; Veress Óda a boldogságért című verse ugyanazt a helyzetet mutatja be, mint a *Menyegző*. Képei és motívumai (vének: „bogárként nyüzsgő őseim”, násznép: „ügyes ripacsok”, itt állunk párban megmerevítve: „rommá lőtt hitek ostroma”, „boldognak kellene lenni, hogy átverjük ezt az országnyi piacot”) hasonlóak, és ez nem magyarázható csupán az élmény hasonlóságával.

Rokon vonásokat fedezhetünk fel más költők hosszú verseiben is.

Akusztikai elemeit tekintve a legtöbb vers-szimfónia az ún. szabad vers kategóriájába tartozik. A verssorok és a strófák hosszúsága szabály-

⁸ Szabolcsi Miklós: Húsz év magyar költészete, in: *Elő irodalom*, 47. 1.

talán. A költők mondanivalójukat nem előre meghatározott kötöttségek közé igyekeznek szorítani, hanem maga a mondanivaló, (a gondolat, érzés, hangulat) teremti meg a szabályokat. Gyakran elhagy a költő minden írásjelet, de ha nem, akkor is új szempontok szerint alkalmazza őket. Nem nyelvtani funkciót töltenek be tehát a versben, hanem egyedül a mondanivalót szolgálják. A kötött ritmus és az állandó rímelés csak elvétve jelenik meg egy-egy versben, és inkább a költői formabontás első időszakára jellemző (pl. Nagy: *Csodák csodája*).

Hankiss Elemér vizsgálataira támaszkodva elmondhatjuk, hogy az ismétlés jellegzetes eleme minden nyelvi műalkotásnak; többek között ez különbözteti meg az élő beszédétől, melynek legfőbb feladata a tényközlés, és ezt minél tömörebben igyekszik betölteni. A nyelv másik (a költői nyelv legfontosabb) funkciója az elképzeltetés, a mondanivaló érzékeltetése, az ismétlés azért kap itt lényeges szerepet. Juhásznál és Nagynál az ismétlés legtöbbször felsorolássá fokozódik; hosszú sorokon át halmozzák egymásra a fogalmakat, mint például *A Szent Tűzözön regéiben* vagy *a Menyegzőben*. Erre a jelenségre céloz Bori, amikor Nagy hosszú verseit „leltárverseknek” nevezi. A fogalomhalmozás gyakori jelensége, mint fontos műfaji elem, azzal magyarázható, hogy a költő egyetlen szóba nem képes belesűríteni érzéseit, ezért a szavak sokaságába kapaszkodik. *A Menyegzőben* pl. a *fejek* szó tizenöt soron keresztül ismétlődik, minden sorban új változóval (jelzővel) bővülve. A bővítmények alárendeltjei az állandónak, annak versbeli funkcióját hivatottak kihangsúlyozni, kiemelni. Ha azonban az egyik szó „előtérbe kerül a többi rovására, akkor a többi deformálódik, vagy pedig a semleges tartozékok szintjére süllyed”⁸. A vizsgált versben (és Juhász Ferencnél is) az előbbinek, a deformációnak vagyunk tanúi. A kérdéses szavak jelentése elhalványodik, de semmiképpen sem süllyednek le a kelléki szintre, nem válnak semleges elemeivé a versnek: variálják, bővítik és sokszorosítják a „fő” szó jelentését.

Képeiket, motívumaikat vizsgálva kitűnik, hogy a hosszú versek a megváltozott költő—világ kapcsolat eredményei. Régebben is foglalkoztatta a költőket a közösség sorsa, az egyén és a társadalom viszonya, érdekeik összhangja vagy ellentéte. A XX. század költészetében azonban kiszélesedik a probléma. Korunk a „világpusztító tébolyok” (Juhász Ferenc: *Bomba*), két világháború és az atomháborútól való rettegés kora. A költők fokozott érzékenységgel reagálnak az antagonizmusokra. Már nem a nemzet, hanem az emberiség létéért és boldogságáért aggódnak; saját boldogságukat az egyetemes emberi boldogsággal azonosítják, mint Veress Miklós is fentebb idézett versében: „ha én nem leszek boldog, ki válthatja meg ezt a rettegés szülte világot”, vagy groteszk képet festenek az emberről és arra kényszerítik, hogy szembenézzen feje tetejére állított, logikátlan önmagával:

*ön az a magas barna szőke
alacsony morc fekete vigyori*

⁸ Tityanov: A konstrukció fogalma, Strukturális II. 8. 1.

*elvált nős agglegény
egy nénje sincs kilenc nagynénje van
a világ fölött ásít mint egy rossz detektívfilmen
ön az ki nagy kalandra indul unalmában*

. . . . .

*vagy legyen búskomor mint önmaga halála
öltözzön fekete szellem-köpönyegbe
hogy ne hasonlítson az emberekre*

(Kassai Ferenc: Bolygó utca)

„Palackba bújt a költészet hatalma” (Sorbán Szabó Zoltán: Elpártoltak), de a költők ezekben a hosszú versekben — a költői képnél maradva — a palack falait feszegetik; kétségeik, félelmeik megverselésével *hatni* akarnak. Minden vers egy bizonyíték arra, hogy nem mondanak le a világ megváltásába vetett hitükről, világformáló szándékukról.

H Í R E K

MIRNICS JÜLIA

EGY MAGYAR NYELVKÖNYV

S. Zubek Jolán—Horváth Emilia: TANULJUNK MAGYARUL! Magyar nyelvkönyv a szerbhorvát anyanyelvű tanulók számára a középiskolák I. és II. osztályában, Tartományi Tankönyvkiadó Intézet, Újvidék 1970. 175. oldal

Megkülönböztetett figyelemmel fordulunk ma a magyar nyelv, mint nem anyanyelv oktatását szorgalmazó tankönyveink felé, mert oktatásügyünket szabályozó törvényeinkben most biztosítottak először teljes egyenrangúságot a nemzetiségi nyelveknek a gyakorlatban is. Az elmúlt év végén törvényerőre emelték a Tartományi Tanügyi Tanácsnak azt a javaslatát, amely szerint a nemzetiségi nyelvek iskoláink szerbhorvát tagozataiban is a választható nyelvek között szerepelnek, mégpedig a rendes óraterven belül.

Minden okunk megvan tehát a reményre, hogy napjainkban formálódik és terebélyesedik ki a magyar nyelvnek, mint nem anyanyelvnek a rendszeres tanítása Jugoszláviában. Az elmúlt években még csak halvány körvonalakkal bontakozott ki, de hisszük, hogy a megfelelő feltételek biztosítása, a felkészültebb előadói káder és a korszerű nyelvkönyvek segítségével megvalósul egy olyan magyar nyelvoktatás, amely többnyelvű, modern nyelvi műveltséggel vértézi fel a jugoszláviai fiatalokat; kialakítja bennük a nemzetiségi nyelvek szerepének felismerését többnyelvű környezetükben és a többnyelvűség igényét.

A legújabb eredmények már is biztatóak. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy a szerbhorvát tagozatokban is mind nagyobb érdeklődés nyilvánul meg a magyar nyelv tanítása iránt.

Ennek a megnövekedett érdeklődésnek a kielégítése céljából és az iskolareform korszerű elveinek szellemében készült el ez az elemzendő nyelvkönyv is, amely már az utóbbi két iskolaévtben lehetővé tette, hogy a tanulni vágyó jugoszláviai középiskolás ifjúság a modern nyelvoktatás eredményei alapján fejlessze tovább nyelvtudását.

Vitathatatlan tény, hogy ebben a munkában egyedülálló szerepük van a tankönyveknek. Éppen ezért e korszerű nyelvkönyv szerzői különös gonddal és körültekintéssel fogtak a szövegek megszerkesztéséhez, hogy a gyakorlati munkában minél nagyobb segítséget nyújtsanak, mind az

előadó tanároknak, mind a tanuló ifjúságnak a mindennapi társadalmi érintkezés nyelvi formáinak módszeres elsajátításához.

A magyar nyelv, mint nem anyanyelv tanításának korszerű tanterve az általános iskola III. osztályától tervezi e nyelv oktatását. Ennek az elképzelésnek lenne a szerves folytatása a középiskolákban folyó, ma már nemcsak fakultatív alapon történő, magyartanítás.

Ezen a fokon már túl vannak a tanulók az alapvetés időszakán. A középiskolákban már az írást, az olvasást, a lexikát a nyelvtannal és a stilisztikai elemekkel párhuzamosan, kölcsönös kapcsolatban és összefüggésben dolgozzuk fel.

A nyelvkönyv megírása során a szerzők mindezt szem előtt tartották, és arra törekedtek, hogy lehetőségeikhez mértén realizálják azokat az elveket és elképzeléseket, amelyek a magyar nyelv, mint nem anyanyelv oktatásának feladatmeghatározásaiból következnek. Ez úttörő és nagy szakértelmet igénylő munka, mert a tananyag-tervezési és feldolgozási koncepció gyakorlati ellenőrzése, tudományos felmérése sajátos, jugoszláviai viszonylatban még nem történt meg. Ezért úgy érezzük, hogy az anyag felépítését és leckéken belüli tervezését nem kell szigorúan követendőnek tekintenünk; a szabadabb kísérletezés lehetőségeit semmi sem gátolja.

A tananyag központi kérdése közismerten mindig a szöveg. E nyelvkönyv tematikai kidolgozásában az a törekvés tükröződik, hogy az egymás után következő szemelvények szervesen kapcsolódjanak a szereplő személyeken keresztül. Ez a folyamatosság és fokozatosság biztosítja a természetes, eleven, színes, érdekes nyelvi tartalmat és a beszédgyakorlatok gazdag lehetőségét. Mindez pedig lehetővé teszi az érdeklődés folyamatos ébrentartását.

A legtöbb szöveg párbeszédes formája is nagyon szerencsés, hisz ez a mód áll legközelebb az élőnyelvhez. Ez a körülmény különösen fontos, ha tekintetbe vesszük, hogy a korszerű nyelvvoktatás beszéd szintjén tanítja a nyelvet. Így a leíró jellegű tanszövegek helyett dinamikus beszédhelyzeteket találunk. Ezzel kapcsolatban különösen tiszteletreméltó a szerzőknek az az igyekezete, hogy elkerüljék az egyes nyelvkönyveink társalgási gyakorlatában jelentkező elvont témákat, amelyek meghamisítják a nyelv valóságos életének, a kommunikációnak a fogalmát.

A valóságos és természetes beszédhelyzetek bemutatására irányuló törekvés eredményeképpen kibővülnek a szituatív gyakorlati formák, melyeknek, mint említettük, legeredményesebb reprezentánsa még ma is a kérdés-felelet. A kérdés, felszólítás és az arra adott válasz, a történetre vagy cselekményre reagáló felkiáltás, a közlésre adott helyeslő vagy helytelenítő válaszközlés megannyi szituációs dialógustípus, melyek a valóban érvényesülő, naponta elhangzó párbeszédnek elemeit, közlésformáit tartalmazzák. Különösen vonatkozik ez a nyelvkönyv tematikájára szabadkai viszonylatban. Itt kell azonban megjegyeznünk, hogy ez a Szabadka-központúság csökkentheti a tananyag elsajátításának hatásfokát Vajdaság más vidékein. (A tankönyv, természetesen, a tanulóifjúság sokkal szélesebb táborának készült.)

A szemelvények anyagába szerencsésen szerveződik bele az a lexikai mennyiség, melyet a megadott időben el akarunk sajátítani. Ezek a szövegek tartalmazzák az új nyelvi struktúrákat, a nyelvtani szabályokat illusztráló mondatokat is, melyek szerkesztése tekintetében külön dicséret illeti a szerzőket.

A tanszövegek végén található kérdések, feladatok, gyakorlatok és táblázatok általában igen gondosan vannak megválogatva, és nagyrészt aktív szellemi tevékenységre serkentik a tanulókat, de hiányzanak a terjedelmesebb automatizációs gyakorlatok.

Dicséretes az a törekvés is, hogy a magyar nyelv struktúráját ne izoláltságában és ne csak megszokott kategóriáiban mutassák be, hanem az eltérések, a kontrasztok okozta nehézségekre éppen úgy rámutassanak, mint az egyező vagy hasonló nyelvi jelenségekre.

Nem hallgathatjuk el azonban, hogy a szerzők nem tudták teljesen elkerülni a maximalizmus buktatóit. Igaz, hogy „a sokból könnyebb válogatni” de 59 szövegből, melyek között akad igen hosszú is (pl. a Bánk bán-részlet, melynek már nyelvi archaizmusa miatt sincs helye egy ilyen jellegű nyelvkönyvben) reális körülmények között még két év alatt sem lehet sokat módszeresen feldolgozni. Az irodalmi szövegek között különösen soknak találjuk a 18 költeményt és a 24 életrajzi ismertetést, méltatást, összefoglalást. Ezek a szövegek nem illeszkednek be szervesen a nyelvkönyv anyagába és szellemébe. Feldolgozásuk, elemzésük is a megszokott módszerek anyanyelvi formáit követik, és félő, hogy a magyar nyelvet idegen nyelvként és középfokon tanuló diák elkedvetlenítő akadályokat gördítenek.

A nyelvkönyv ajánlott olvasmányokat és magyar-szerbhorvát szótári részt is tartalmaz. Az „Énekeljünk” című utolsó fejezet azonban, véleményünk szerint, általános iskolai tankönyvekbe kívánczik.

Végezetül elismerjük, hogy a szerzők igen elmélyedtek a tantervi célkitűzések tanulmányozásában és megvalósításában, és hogy szinte lehetetlen olyan egységes tankönyvet szerkeszteni, amely egyforma eredményességgel használható heterogén és homogén környezetben. Ez a nyelvkönyv is inkább a homogén összetételű osztály szükségleteit és igényeit elégíti ki, tehát oktatásunk jelen pillanatában rendkívüli felkészültséget, hozzáértést és türelmet igényel az előadótól, de hisszük, hogy az elkövetkező években a tanulók korszerű módszerekkel elsajátított nyelvi tudása és készsége majd tudatos és szilárd alapul szolgál a magyar nyelvoktatás további szakaszában, a középiskolák osztályaiban.

PENAVIN OLGA

AZ EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKE ALAPÍTÁSÁNAK 100. ÉVFORDULÓJA

Szeptember 18—20-ig szerény, de megható ünnepségen emlékeztek meg a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen a tanszék előadói, a külföldi és hazai tudósok, az egyetemi hatóságok képviselői a Finnugor Nyelvtudományi Tanszék fennállásának 100. évéről.

Egy tanszék életében 100 év igen szép idő, különösen akkor, ha olyan külső eseményekkel terhes 100 évről van szó, mint az 1872—1972-ig terjedő periódus. A Tanszéket eme ünnepi alkalomból köszöntők nem is győzték ezt a tényt eléggé hangsúlyozni. A Tanszék eredményeinek maradéktalan elismerése mellett az egyes finnugor tanszégeket, tudományos intézményeket képviselők látható jelét is átadták megbecsülésüknek vagy egy díszoklevél, vagy valamilyen érem képében. Többek között a Suomalais-ugrilainen Seura, a Societas Uralo-Altaica, A párizsi Keleti Nyelvek Intézete, a rokon udmurt nép és az észti nép tudós képviselője adta át ajándékát Lakó György tanszékvezető professzornak.

A kétnapos ülésszakon a Tanszék dolgozói és a rokon magyar nyelvészeti és általános nyelvészeti tanszékek munkatársai olvasták fel dolgozataikat Budenz Józsefről, a Tanszék alapítójáról, a Tanszék történetéről, szerepéről a nemzetközi finnugorisztikában, a magyar nyelv finnugor voltának elismertetéséért folyó vitákban, a közművelődésben stb.

Álljon itt mutatóban néhány részlet Sz. Kispál Magda docens előadásából a Tanszék történetéről.

„Az ország egyetlen egyeteme, mely elsősorban lett volna hivatva a tudományok ápolására, a fölvilágosodást követő évtizedekben vígasztalanul tengődött a hivatalosan előírt, korszerűtlen tananyag és az elavult tankönyvek béklyóiban. A nagy Révai kétségeesett közdelmet folytatott azért, hogy a magyar nyelvet legalább középiskolás fokon taníthassa — de nem kapott rá engedélyt. S mikor megkeseredve és csalódottan sírba szállt, nem volt — de az igazság az, hogy nem is lehetett — tanítványa, ki az ő korszakos művét folytathatta volna.

Az egyetem tehát, melynek Európa más országaiban, főleg Németországban, oly döntő szerepe volt a nyelvtudomány kialakulásában — nálunk *tudományos* szempontból a múlt század első felében sem jöhetett számításba. Sőt még 1857-ben is keserűen panaszozta Hunfalvy, hogy

„egész Magyarországon és Erdélyben a magyar nyelvészetnek nincs egyetemi tanársága”, s ezért folyóirata, a Magyar Nyelvészet „A magyar nyelvtudományra nézve teljesen... pótolni kénytelen... az egyetem hiányát, s akarja is pótolni, mennyiben rajta áll” (MNyszet II, 7; előf. fölh. i. h. 402—4. l. közt).

Nem számítva Bugát Pál buzgólkodását, aki 1846-ban egy finn tanszék föllállítását s arra Reguly meghívását sürgette (l. FgrRok. 523), — komoly kezdeményezés a tanszék ügyében Toldy Ferenc dékánása (1863/4) alatt történt; a tanszék létesítéséhez azonban a helytartótanács nem járult hozzá. Alig néhány hónappal a kiegyezés után, 1867 novemberében a Bölcsészeti Kar megújította kérését. Sajnos, az egyetem akkori leromlott és elmaradott körülményei közt annyi sürgős és jogos kívánságot kellett kielégíteni, hogy Eötvös József minden igyekezete ellenére sem tudta a kívánságot teljesíteni. A tanszék kérdése azonban nem került le többé a napirendről, míg végül Trefort Ágoston, mindjárt minisztersége elején, 1872-ben megvalósította a kar régi óhaját: Létesítette az „Altaji Összehasonlító Nyelvészeti Tanszékét”, mely világszerte az első egyetemi tanszék volt az altajisztika területén (l. ELTE tört., Czeglédi: 55); és kinevezte rá, ugyancsak a kar ismételten kifejezett kívánságára, Budenz Józsefet, — aki előzőleg akkor már 4 éve mint az „altaji összehasonlító nyelvészet” magántanára működött egyetemünkön. (L. Nyr. 65/1936:7)”

Rendkívül gazdag és minden irányban úttörő jelentőségű tudományos munkásságánál fontosabbnak tartotta Budenz — Munkácsi híradása szerint — »nyelvtudományunk jövő nemzedékének előkészítését. Igen bölcsen átlátta, hogy... nem a fölfedezett, végső érvényükben problematikus igazságok kisebb vagy nagyobb száma biztosíthatja a sikeres továbbfejlődést, hanem elsősorban új munkásörök szerzése, kik majdan az övéhez hasonló lelkesedéssel folytathassák a tőle szilárd alapra fektetett nagy művet...« (Munkácsi i. m. 49).”

„Váratlan, korai halálával pótolhatatlan veszteség érte az egyetemen a finnugor nyelvtudományt.

Másfél évig betöltetlen maradt tanszékére 1893-ban az ő »finnista« tanítványa, Szinnyei József kapott kinevezést.”

„Hét évi kolozsvári működés után kapott kinevezést a budapesti egyetem »altaji összehasonlító tanszékére«, s még ugyanezen évben vezető tanár lett a modern filológiai szeminárium magyar ágazatán — melyből később, 1925-ben, ugyancsak Szinnyei vezetésével, a Magyar Nyelvtudományi Intézet alakult. Tanári kinevezésével egyidejűleg megbízást kapott az »összehasonlító magyar nyelvtudomány« tanárképző-intézeti előadására, továbbá (Simonyival együtt) magyar nyelvészetből vizsgáztató tagja lett a Tanárvizsgáló Bizottságnak: tehát minden vonalon átvette nagy mestere örökét. Ettől kezdve 35 éven át működése szorosan összeforrt a Bölcsészeti Kar életével, melynek 1909—10-ben dékánja is volt. A tanszék súlya és személyes tekintélye előkelő helyet biztosított Szinnyeinek az egyetemi élet minden megnyilvánulásában. 1923/4-ben rektora, a következőben prorektora volt egyetemünknek.”

„Az »altaji összehasonlító tanszék« élete a mozgalmas Budenz-korszak után megcsöndesedett: a demonstrációk kora lejárt, s a látványos és hangos ugor—török háború — az ellenfél későbbi beismerése szerint is — végleg a finnugorság javára dőlt el. Budenz szilárdan megvetette a kutatás alapjait; utódjára a módszeres aprómunka, a hézagok kitöltése, az ismeretek rendszerbe foglalása maradt (l. Zsirai: NyK 51:V).

A tudomány művelése mellett Budenzhez hasonlóan Szinnyi is fontos föladatának tekintette a tanárjelöltek szakmai képzését. E kettős cél vezette őt a »Finnugor Kézikönyvek« 4 részből álló sorozatának szerkesztésére.

A finn nyelv tanításának előmozdítására átdolgozta Budenz kitűnő finn nyelvtanát, Olvasókönyvet állított össze, s ehhez Finn—magyar szójegyzéket adott ki.”

„Szinnyi egészen más típusú tudós és tanár volt, mint nagy előde. Zsirai, a 20-as években tanítványa, mondta: „Egyetemi előadásait ugyanazok az erények tüntették ki, amelyek irodalmi alkotásait is jellemzik: a szigorú tárgyilagosság, a kritika fegyelmezett ereje, a gondolatfűzés logikus szervessége, a fogalmazás szabatossága. Sohasem vette igénybe az érzelemkeltés eszközeit: fölfelé fésült deresedő haját végig-végig simítva szinte mozdulatlanul ült velünk szemben a katedrán, s... majdnem diktáló ütemben olvasta pontosan kidolgozott előadása szövegét... Hűvös tartózkodása ellenére is mély tisztelettel, szeretettel nézett föl »Ukkó«-nkra mindegyikünk (NyK 51/1941—3:016).

„Tanári pályája is szépen, harmonikusan zárult. Csaknem fél évszázados, eredményekben és sikerekben gazdag egyetemi működését befejezve, megadatott neki — Melich köszöntő szavait idézve — „az a boldogság, hogy hetvenedik éve betöltése után egyetemi tanszékéről lelke megszézsése nélkül távozhatott s továbbra is tudományának élhetett”. (MNy. 33:132).”

„Szinnyi nyugalomba vonulása után a tanszék megint egy évig betöltetlen maradt, a helyettesítésre a Kar Gombocz Zoltánt kérte föl. 1929-ben aztán mint helyettes, 1932-ben mint nyilvános rendkívüli és 1935-ben mint nyilvános rendes tanár Zsirai Miklós került a tanszék élére. Az ő fájdalmasan rövid professzorsága idején több mélyreható változás történt tanszékünk életében, s köztük mindjárt a legelső: a tanszék nevének megváltozása volt.

Az »altaji összehasonlító nyelvtudomány« megjelölés ugyanis még a múlt század 60-as éveinek nyelvtörténeti és nyelvrokonsági fölfogását tükrözte, amely fölfogás — éppen Budenz munkássága következtében — lényegileg már a 70-es évek folyamán elavult. Még kevésbé állt összhangban a tanszék neve a tanszék betöltőjének munkásságával Szinnyi alatt, hiszen ő már egyáltalán nem foglalkozott »altaji«, hanem csupán finnugor nyelvészettel. Természetes volt az az igény, hogy a tudományos szemlélet és a kutatási kor megváltozása a tanszék nevében is tükröződjék. Ezért Szinnyi utóda már nem az »altaji«, hanem a »Finnugor összehasonlító nyelvészet tanszékére kapott kinevezést (Czeglédi: ELTE tört. 556).]”

„A második világháborút követő nehéz években 1947-től 49-ig viselte a kari dékánosság, majd újabb két évig a prodekanátus terheit. Ez a tisztség akkor a szokottnál sokkal nagyobb igénybevétellel járt, mert nem csupán a romokat kellett újjáépíteni, hanem az egész egyetemi életet át kellett szervezni a korszerű társadalmi igényeknek megfelelően. Zsirai habozás nélkül vállalta a nehéz feladatot, s emberi jóságával, bölcs tapintásával nem egy nehéz problémát segített a megoldáshoz. Az ő dekanátusa alatt — a legelső közöttünk — 1947 júniusában megnyílt a Finnugor Nyelvtudományi Intézet (ELTE tört. 391), s az ő fáradságát nem kímélő buzgalomból indultak meg, még ugyanezen év őszén, az újonnan szervezett Esti Tagozat előadásai, majd két évvel több, prodekanátusa idején, a Levelező Tagozatok is. (i. m. 410) E sokirányú szervező tevékenység, melyet Zsirai Miklós a magyar tudományosságért, a közműveltség emeléséért, a jövő tanárnemzedék neveléséért vállalt: mindez nemcsak a tudományos tervekről való lemondást jelentette, hanem egészségét is áldozatul kívánta: súlyos beteg lett, s ebből a betegségéből már csak rövid időre épült föl.

Professzorsága alatt tanszékünk életében szervezetileg új korszak kezdődött. Említettük már, hogy a tanárképzés céljaira Treforttól alapított modern filológiai szeminárium magyar ága (melynek előbb Budenz, majd Simonyi s utána Szinnyei volt a vezetője) 1925-ben Magyar Nyelvtudományi Intézet néven önállósult. Igazgatója Szinnyei, majd Gombocz, s az ő halála után Zsirai lett. Ebből a Magyar Nyelvtudományi Intézetből vált ki és önállósult a Finnugor Nyelvtudományi Intézet, mely, mint az imént említettem, 1947-ben nyílt meg. Az Esti és a Levelező Tagozat megindulásakor — más egyetemi intézetekéhez hasonlóan — a Finnugor Intézet személyi állománya is kibővült: a tanszékvezető mellé két volt tanítványa kapott beosztást, munkatársul a háromféle tagozaton folyó oktatói teendők ellátására.”

Zsirai Miklós halálával lezárul tanszékünk „történeti” korszaka. Átlépve a jelenbe, csupán a tanszéken folyó munkáról adhatunk vázlatos áttekintést.

Az 1955 szeptemberében megürült tanszék ügyeit átmenetileg megbízott tanszékvezető intézte, míg 1956 szeptemberében Lakó György akadémikus lépett Zsirai Miklós örökébe.

Professzorsága első éveiben finnugor összehasonlító hangtanból hirdette főelőadásait, melyek, az 1957-es tanterv reform értelmében, a magyar szakos hallgatók számára kötelező kollégiumok voltak. A hallgatók munkájának megkönnyítésére a Finnugor Jegyzetek sorozatban (IX. sz.) közzétette egyetemi előadásainak elvi bevezető, valamint hangtani részét (1964, Tankönyvkiadó, 134. l.). Ebből az előadások „tűzpróbáján átment” jegyzetből nőtt ki az angol nyelvű, bibliográfiával bővített változat, mely az Uráli és Altáji Sorozat 80. köteteként jelent meg 1968-ban.

A 60-as évek elején két jelentős esemény történt tanszékünk életében.

Egyik az volt, hogy a II. sz. Finnugor Tanszék, melyet a cseremiszi nyelv világhírű kutatójának, Beke Ödönnek személyére szólóan létesített

a minisztérium, az idős tudós nyugalomba vonultával, 1962-ben egyesült a mi tanszékünkkel, úgyhogy az immár egyetlen »Finnugor nyelvtudományi Tanszék« oktatógárdája 5 főre emelkedett.”

„A másik esemény tanszékünk munkaprogramjába hozott lényeges változást. A tanszékvezető javasolta, hogy létesíttessék finnugor nyelvtudományi szak: ezzel megoldódnék a fiatal kutatók tudományos képzésének problémája. A Művelődésügyi Minisztérium elfogadta a javaslatot, s az 1963/64. tanévtől elrendelte a finnugor szak bevezetését (l. NyK 66/1964: 173—5).”

„Ez a rendelkezés mélyreható változást idézett elő a tanszék oktatási munkájában. Míg addig — a szakkollégiumoktól eltekintve — lényegében tanárképzés folyt, most — a változatlanul fontosnak ítélt tanárképzés mellett — a finnugor szakosokra nézve előtérbe lépett a tudósképzés. — A tanszék minden oktatója részt vesz mindkét irányú munkában.”

„A finnugor tanszék célja most is az, mint Budenz korában volt: arra törekszik, hogy az élet és a társadalom egyre változó körülményei közt, a tudományos és a nemzeti értékek és érdekek szolgálatában, egyre újabb nemzedékeknek adja át a finnugor nyelvtudomány nemzetközileg főlhalmozott értékeit. Ezek az értékek a nemzeti önismeret és a nemzeti közművelődés fontos tényezői. Őrzésükre és erőinktől telhető fejlesztésünkre egy évszázad hagyományai köteleznek bennünket.”

Nagyon szép gesztus volt az ünneplés második délutánján a Tanszék volt professzorai síremlékének megkoszorúzása.

Az ünneplők a harmadik napon meglátogatták a rendkívül gazdag zirci Reguly könyvtárat, megkoszorúzták Reguly szülőházát. A kis ünnepséget még bensőségesebbé tette a Reguly nevét viselő általános iskola diákjainak észt népdalokból álló kis hangversenye.

Ezután a pannonhalmi apátsági könyvtár páratlan értékeinek megtekintése következett. A sok érték közül csak egyet említsünk, a tihanyi apátság alapítólevelét, melyben az első magyar mondatot meghatottan olvasták a szép kézírású immáron kilencszáz éves oklevélben.

A gyönyörű dunántúli tájat élvezve késő este tért meg a lelkes csoport és búcsúzott el a három napi együttlét után az ünneplő házigazdától megköszönve a három nap élményeit s további sikert kívánva.

Mi is köszöntjük a jubiláló Finnugor Nyelvtudományi Tanszékét, szívből kívánunk újabb békés és termékeny 100 esztendőket!

TARTALOM

TANULMÁNYOK

<i>Balázs Piri Aladár: Az azonosító értelmező — a két funkciójú mondatrész . . . . .</i>	7
<i>Balázs Piri Aladár: Mikor keletkezett a nyelv . . . . .</i>	15
<i>Bori Imre: Cholnoky László . . . . .</i>	21
<i>Bosnyák István: „A közösség rossz emlékezete” . . . . .</i>	45
<i>Gerold László: A teremtés felének rajongója és inasaként . . . . .</i>	55
<i>Matijevics Lajos: Vajdasági magyar argósztár . . . . .</i>	71
<i>Penavin Olga: A ház, a ház berendezése, a főzés és étkezés Székelykeven . . . . .</i>	105
<i>Szeli István: Nyelvművelésünk múltjából . . . . .</i>	125
<i>Utasi Csaba: Lélekvesztő a „vajdasági nembánomság nagy óceánján” . . . . .</i>	147
<i>Vajda Gábor: Lukács György realizmus-elmélete . . . . .</i>	163

SZAKDOLGOZATOK

<i>Faragó Jolán: Az Anyám utolsó énekének szerkezeti elemzése . . . . .</i>	207
<i>Horváth Valéria: A mássalhangzók szerepe a vershangulat kialakításában . . . . .</i>	215
<i>Szabó Márta: A Menyegző és a hosszú vers kérdése . . . . .</i>	231

HÍREK

<i>Mirnice Júlia: Egy magyar nyelvkönyv . . . . .</i>	245
<i>Penavin Olga: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszéke alapításának 100. évfordulója . . . . .</i>	249